

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Τεύχος 2

Φθινόπωρο 1993

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

- Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *New Moon, Hyde Park, Sky Blue*
Ἄλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Τὸ νέον δρᾶμα τοῦ Ἴφεν*
Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἴφενικός σαββατισμὸς
Κ. Γ. Πιτσάκης, *Κωλύματα γάμου στὸν Παπαδιαμάντη*
Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἅγιος Μερκούριος, Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης
καὶ Ἄλέξανδρος Παπαδιαμάντης
Εὐγενία Δ. Μακρυγιάννη, «*Lingua Nova Graeca Inventa*»
Χ. Α. Δάρρας, «Ἐκλαμπρον λόγου κτῆμα σὲ ἐκθαμβωτικὸν ἕλληνας
λόγου ἀπόκτημα»

Ἀνθολόγιο Ποιημάτων

- Παῦλος Νιρβάνας, *Τὸ καταχθόνιον μυστικὸ τοῦ Παπαδιαμάντη*
Γιῶργος Θεοδοκᾶς, *Γιὰ τὸν Ἄλ. Παπαδιαμάντη καὶ ἄλλα κείμενα*
Octave Merlier, [*Βιβλιοκρισία*]
Στήβενσον, *Τὸ καθῆκον καὶ ὁ θάνατος*
Σ. Μπόρα - Μ. Μπουζινέλου, *Τὸ Μακράκειον ἐπεισόδιον ἐν Σκιᾶθῳ*
Βασίλης Πανταζῆς, *Ζεῖ καὶ βασιλεύει*

Μικρὰ Παπαδιαμαντικά

- Ἐνιαυτός: Πρόσωπα καὶ πράγματα • Πλοηγὸς
Δαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια • Βιβλιοκρισίες • Ἡμερολόγιο

ΣΕΛΙΔΕΣ ΓΙΑ ΤΟ
ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ

ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΨΕΝ

Ἐκδόσεις Δόμος

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Φθινόπωρο 1993 - Τεύχος 2

Ἐτήσια ἔκδοση τοῦ «ΔΟΜΟΥ»

Ἐπιμελητῆς ἔκδοσης: Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Κυριάκος Χαραλαμπίδης, *New Moon, Hyde Park, Sky Blue*. 3

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης, *Τὸ νέον δράμα τοῦ Ἰψεν* 8

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Ἰφενικός σαββατισμός* 21

Κωνσταντῖνος Γ. Πιτσάκης, *Κωλύματα γάμου στὸν Παπαδιαμάντη: πλαστὰ καὶ γνήσια* 37

Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Ἅγιος Μερκούριος, Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης καὶ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης: εἰκονολογικὲς παρεκβάσεις σὲ μιὰ ἰδεολογικὴ διαμάχη* 61

Εὐγενία Δ. Μακρυγιάννη, *«Lingua Nova Graeca Inventa»* 77

Χ. Α. Δάφρας, *«Ἐκλαμπρον λόγου κτήμα σὲ ἐκθαμβωτικὸν ἑλληνοσ λόγου ἀπόκτημα»* 90

Fritz Eichenberg, *Σχολιασμοὶ στὸ «Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία», (Ἑσσερις ζυλογραφίες)* 97

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ἀνθολόγιο Ποιημάτων 105

Γιῶργος Κοτζιούλας, *Παπαδιαμάντης*, 105.— Λουκάς Κούσουλας, *Παπαδιαμάντης*, 106.— Λουκάς Κούσουλας, *Σμιάθος 1969*, 109.— Παῦλος Κριναῖος, *Ἐγκώμιο τοῦ Αἰγαίου*, 110.— Ἐλένη Σ. Λαμαρη, *Στὸν Παπαδιαμάντη*, 110.— Ναπολέων Λαπαθιώτης, 111.— Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Υ*, 111.— Μενέλαος Λουντέμης, *Προσκύνημα*, 111.— Μ. Μαλακάσης, *Παπαδιαμάντης*, 113.— Μ. Μαλακάσης, *Στὸν Παπαδιαμάντη*, 114.— Στέφανος Μαρτζώκης, *Στὸν Παπαδιαμάντη*, 114.

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Παῦλος Νιρβάνας, *Τὸ καταχθόνιον μυστικὸ τοῦ Παπαδιαμάντη* 115

Γιῶργος Θεοδοκᾶς, *Ι. Γιὰ τὸν Ἀλ. Παπαδιαμάντη. ΙΙ. Τὸ σπῆτι τοῦ Παπαδιαμάντη. ΙΙΙ. Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης* 118

O. Merlie, *[Βιβλιοκρισία]* 126

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Στήβενσον, *Τὸ καθήκον καὶ ὁ θάνατος* 128

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Σοφία Μπόρα - Μαρία Μπουζινέλου, <i>Τὸ Μακρόκειον ἐπεισόδιον ἐν Σκιᾷφω: Τέσσερα ἄγνωστα κείμενα ἀπὸ τὸ Λόγο τοῦ Μακρόκη</i>	135
Βασίλης Πανταζῆς, <i>Ζεῖ καὶ βασιλεύει</i>	145

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Τάσος Καραναστάσης, *Γιὰ δύο νεολογισμοὺς τοῦ Παπαδιαμάντη: βορεόπληκτος - μηλολονθῶ*, 153.— Ν.Δ.Τ., *Σταυρωμένοι ἀπὸ τὸν βορρᾶν-Σκιερὰς δειράδας τοῦ Πηλίου. Ἀποκατάσταση παπαδιαμαντικῶν χωρίων*, 156.— Ν.Δ.Τ., *Ἐπιβεβαίωση ὑποψίας*, 157.— Ν.Δ.Τ., *Ὁ Ἄλφας τῆς Ἀκροπόλεως*, 159.— Ἀπ. Ζορμπᾶς, *Ὁ θάνατος καὶ τὸ νυκτικόν*, 160.— Ἄγγελος Μαντᾶς, *Μικρὰ realia στὸ διήγημα «Ἱατρεία Βαβυλώνος»*, 162.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ

Πρόσωπα καὶ πράγματα	165
Δ. Φ. Βλαχοδήμος, <i>(Προσέγγιση τοῦ Παπαδιαμάντη) Κόσμος καὶ Γλώσσα</i> , 165.— Ν. Τριανταφυλλόπουλος, <i>Ὁ παπαδιαμαντικὸς Δοστογιέφσκις τοῦ Χρίστου Α. Δάρρα</i> , 166.— Χρ. Α. Δάρρας, <i>«Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία». Βιβλιογραφία τῆς μετάφρασης τοῦ Παπαδιαμάντη</i> , 169.— Μαντῶ Μαλάμου, <i>Ἐαρινὸ μνημόσυνο Παπαδιαμάντη</i> , 170.— Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, <i>Ἀλέξανδρος περὶ Ἀλεξάνδρου</i> , 174.— Ἄγγελος Μαντᾶς, <i>Μικρὸ ὄδοιπορικὸ μὲ ἓνα φίλο τοῦ Κυρ-Ἀλεξάνδρου. Μνήμη Δ. Πλάκα</i> , 176.— Ω, <i>Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης</i> , 178.— Ω, <i>Χρήστος Βακαλόπουλος (1956-28.1.1993)</i> , 180.— Β.Π., <i>Ὁ ἅγιος Παπα-Νικόλας Πλανᾶς</i> , 181.— Ω, <i>Διαπρόβλεψη νεκροῦ</i> , 182.— Ν.Δ.Τ., <i>Ἡ λευκὴ πουκαμίσα</i> , 183.— Ν.Δ.Τ., <i>Ὁ ἀκατανόητος ἱεροφάντης</i> , 184.— Ω, <i>Ἐκδοτικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη</i> , 185.— Ν. Κ. Λεονάρδος, <i>Σημειώσεις στὸ τέλος τῆς «Φόνισσας»</i> , 186.	
Πλοηγὸς	189
Ν.Δ.Τ., <i>Υπόλοιπα παπαδιαμαντικῶν ἀρχεῖου Γ. Κ. Κατσίμπαλη</i> , 189.— Κυριάκος Χαρολαμπίδης, <i>New Moon, Hyde Park, Sky Blue</i> , 189.	
Λαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια	192
Βιβλιοκρισίες	193
Ἡμερολόγιο	214
Ἐντυπα πού λάβαμε	218

Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια • Ἐτήσια ἔκδοση τοῦ «Δόμου»

ΤΕΥΧΟΣ 2 — ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 1993

- Ἐκδότης: Ἐκδόσεις Δόμος, Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36 05 532
 Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Θ. Θεοχάρη 3, 34 100 Χαλκίδα
 Στοιχειοθεσία-ἐκτύπωση: Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι «Δόμος»
 Συνεργασίες, ἀλληλογραφία, ἔντυπα: Ἐκδόσεις Δόμος (γιὰ «Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια»), Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Σοφία Μπόρα - Μαρία Μπουζινέλου, <i>Τὸ Μακράκειον ἐπεισόδιον ἐν Σκιᾷφω: Τέσσερα ἄγνωστα κείμενα ἀπὸ τὸ Λόγο τοῦ Μακράκη</i>	135
Βασίλης Πανταζῆς, <i>Ζεῖ καὶ βασιλεύει</i>	145

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Τάσος Καραναστάσης, *Γιὰ δύο νεολογισμοὺς τοῦ Παπαδιαμάντη: βορεόπληκτος - μηλολονθῶ*, 153.— Ν.Δ.Τ., *Σταυρωμένοι ἀπὸ τὸν βορρᾶν-Σκιερᾶς δευράδας τοῦ Πηλίου. Ἀποκατάσταση παπαδιαμαντικῶν χωρίων*, 156.— Ν.Δ.Τ., *Ἐπιβεβαίωση ὑπόψιας*, 157.— Ν.Δ.Τ., *Ὁ Ἄλφας τῆς «Ἀκροπόλεως»*, 159.— Ἀπ. Ζορμπᾶς, *Ὁ θάνατος καὶ τὸ νυφικὸ*, 160.— Ἄγγελος Μαντᾶς, *Μικρὰ realia στὸ διήγημα «Ἱατρεῖα Βαθυλῶνος»*, 162.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ

Πρόσωπα καὶ πράγματα	165
Δ. Φ. Βλαχοδῆμος, (<i>Προσέγγιση τοῦ Παπαδιαμάντη</i>) <i>Κόσμος καὶ Γλώσσα</i> , 165.— Ν. Τριανταφυλλόπουλος, <i>Ὁ παπαδιαμαντικὸς Δοστογιέφσκις τοῦ Χρίστου Α. Δάρρα</i> , 166.— Χρ. Α. Δάρρας, <i>«Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία»</i> . <i>Βιβλιογραφία τῆς μετάφρασης τοῦ Παπαδιαμάντη</i> , 169.— Μαντῶ Μαλάμου, <i>Ἐαρινὸ μνημόσυνο Παπαδιαμάντη</i> , 170.— Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, <i>Ἀλέξανδρος περὶ Ἀλεξάνδρου</i> , 174.— Ἄγγελος Μαντᾶς, <i>Μικρὸ ὀδοιπορικὸ μὲ ἓνα φίλο τοῦ Κυρ-Ἀλεξάνδρου. Μνήμη Δ. Πλάκα</i> , 176.— Ω, <i>Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης</i> , 178.— Ω, <i>Χρήστος Βακαλόπουλος (1956-28.1.1993)</i> , 180.— Β.Π., <i>Ὁ ἅγιος Παπα-Νικόλας Πλανᾶς</i> , 181.— Ω, <i>Διαπρόθμευση νεκροῦ</i> , 182.— Ν.Δ.Τ., <i>Ἡ λευκὴ πονκαμίσα</i> , 183.— Ν.Δ.Τ., <i>Ὁ ἀκατανόητος ἱεροφάντης</i> , 184.— Ω, <i>Ἐκδοτικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη</i> , 185.— Ν. Κ. Λεονάρδος, <i>Σημειώσεις στὸ τέλος τῆς «Φόνισσας»</i> , 186.	
Πλοηγὸς	189
Ν.Δ.Τ., <i>Ἐπόλοιπα παπαδιαμαντικοῦ ἀρχείου Γ. Κ. Κατσιμπαλή</i> , 189.— Κυριάκος Χαραλαμπίδης, <i>New Moon, Hyde Park, Sky Blue</i> , 189.	
Λαλαρίδια καὶ ἀγκρίφια	192
Βιβλιοκρισίες	193
Ἡμερολόγιο	214
Ἐντυπα ποὺ λάβαμε	218

Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια • Ἐτήσια ἔκδοση τοῦ «Δόμου»

ΤΕΥΧΟΣ 2 — ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 1993

- Ἐκδότης: Ἐκδόσεις Δόμος, Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36 05 532
 Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Θ. Θεοχάρη 3, 34 100 Χαλκίδα
 Στοιχειοθεσία-ἐκτύπωση: Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι «Δόμος»
 Συνεργασίες, ἀλληλογραφία, ἐντυπα: Ἐκδόσεις Δόμος (γιὰ «Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια»), Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

New Moon, Hyde Park, Sky Blue

*Ἐκεῖ ἡ χάρις τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐπισκιάζει
.....
ποῦ ἀπὸ μέσ' ἀπ' τὴν κουφάλα μιᾶς δρυὸς
ώραία βρύσις παραδόξως βγαίνει.*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
(Στὸν Προδρόμον στὸν Ἀσέληνο)

Θάνατος εἶναι τὸ «φεγγάρι»
θάνατος τὸ πλατὺ τὸ «πάρκο»
θάνατος ὁ «γαλάζιος οὐρανός».

Δὲν τό 'ξερα πὼς τοῦτα ἐδῶ τὰ ὀνόματα
σημαίνουν θάνατο.

Οἱ λέξεις τόσο φιλικές,
πηγαίνεις νὰ τὶς ἀγκαλιάσεις
καὶ σὲ τυλίγουν θάνατο.

New Moon: Ὁ Ἰάκωβος Πατάτσος
θὰ ἐκτελεστεῖ πρῶι 9 Αὐγούστου.

Hyde Park: Ὁ Ἀνδρέας Ζάκος
θὰ ἐκτελεστεῖ πρῶι 9 Αὐγούστου.

Sky Blue: Ὁ Χαρίλαος Μιχαήλ
θὰ ἐκτελεστεῖ πρῶι 9 Αὐγούστου.

Τὸ Ἐκτελεστικὸ Συμβούλιο θὰ συνέλθει
 νὰ διεξέλθει τὶς αἰτήσεις χάριτος.
 Κι ἂν ὄλα πᾶν καλά: New Moon, Hyde Park, Sky Blue.
 Ἐλλιῶς, ἂν ἡ ποιηὴ μετατραπεῖ,
 κωδικοποιημένες λέξεις θὰ σταλοῦν
 στὰ Ὑπουργεῖα καὶ τὶς Πρεσβεῖες.

Τότε βαλανιδιὰ θὰ κοκκινίσει
 κι ἡ πέστροφα τῆς θάλασσας θὰ γίνεῖ
 καρέκλα καταστρώματος:
 Red Oak, Sea Trout, Deck Chair.

Πάρτε λοιπὸν τσεκούρι: Κόκκινη Βαλανιδιὰ
 Red Oak: Ἡ ποιηὴ τοῦ Ἰάκωβου Πατάτσου μετατρέπεται.

Πάρτε ἄγκιστρο καὶ δίχτυ: Πέστροφα τῆς Θάλασσας
 Sea Trout: Ἡ ποιηὴ τοῦ Ἀνδρέα Ζάκου μετατρέπεται.

Χυμίστε στὸ καράβι: Καρέκλα Καταστρώματος
 Deck Chair: Ἡ ποιηὴ τοῦ Χαρίλαου Μιχαήλ μετατρέπεται.

Νὰ μὴν ἐπιτραπεῖ νὰ γίνεῖ κάτι τέτοιο.
 Θὰ ἔταν ντροπὴ κι ἀπ' τὸ Θεὸ πού με τὴ χάρι του
 τὰ δέντρα, τὸ φεγγάρι, ὁ οὐρανὸς
 βλασταίνουν κάθε μέρα: Θάνατος λοιπόν.

Θὰ ἔταν ντροπὴ κι ἀπ' τὴ ζωὴ τὴν ἴδια
 κάθε βαλανιδιὰ καὶ κάθε πέστροφα
 ν' ἀνάστρεφε τὸ νόημα τῶν πραγμάτων
 καθὼς με μιὰ κουβέρτα ἐσὺ κι ἐγὼ
 θ' ἀπολαμβάναμε τὴ γέννηση τοῦ ἡλίου
 γερμένοι σὲ καρέκλα καταστρώματος.

Διευθυντὴ τῶν Φυλακῶν, ὡς γραμματέας
 ἐντέλλομαι νὰ σὲ πληροφορήσω
 νὰ προχωρήσεις στὴν ἐκτέλεση τῆς καταδίκης
 συμφώνως ἐσωκλείστων ὁδηγιῶν.
 Οὐδὲλως δὲ νὰ παραλείψεις πιστοποίησιν

ὅτι μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐκτέλεσης,
 μιᾶς ὥρας παρελθούσης, ὁ ἰατρός ἐξήτασε
 τὰ πτώματα καὶ βρῆκε πού ἡ ζωὴ ἐξέλιπε.

ΠΟΙΗΤΗΣ

Δὲν ξέρω ἂν παίζουν ἔτσι τὰ παιδιὰ
 τραβώντας τὸ φεγγάρι μ' ἓνα σπάγκο
 κι ἂν κρύβουνε τ' ἀστέρια τ' οὐρανοῦ
 πίσω ἀπὸ δέντρα τῆ στιγμῆ πού ἡ πέστροφα
 τὴν κόκκινη κλωστή βαλανιδιὰ
 τὴν κάνει καὶ καρέκλα.

Θὰ προσπαθήσω, Ἰάκωβε, νὰ καταλάβω
 γιατί στὸν ὕπνο σου ἐβλεπες συνέχεια
 τὸν Ἰωάννη Πρόδρομο· τὴν κεφαλὴ του.
 Καὶ παρακάλεσες τὴ φίλη σου Μαρούλα
 ἡ μνήμη σου ἡμέρα τοῦ τιμίου
 Προδρόμου νὰ τελεῖται.

Ἐτέρα πρᾶξις: Ἡ μητέρα σου προχθὲς
 σὰν ἦλθε στὸ κελί σου εἰς προϋπάντηση
 ἔκαμε τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ
 κι εὐλόγησε τὸν Ζάκο καὶ Μιχαήλ,
 τοὺς εἶπε: «Μετὰ θάρρους νὰ ὀδεύσετε
 πρὸς τὴν αἰώνιαν ζωὴν μὲ τὸν υἱὸν μου».

Ὁ Ζάκος χαμογέλασε κι ἀπάντησε:
 «Μαζὶ πηγαίνουμε κι οἱ τρεῖς· Ἁγία Τριάδα!»

Στὸν ἕναν ἄρεσε ὁ Μπετόβεν, ὁ ἄλλος ἤθελε
 δημοτικὰ καὶ λαϊκὰ τραγούδια,
 ὁ τρίτος ἄσματα θρησκευτικὰ.

«Γιατί ρε Ἀντρέα», εἶπε ὁ Χαριλλῆς,
 ἀυποτιμᾶς τὸ ἐλληνικὸ τραγούδι;
 Δὲν πᾶς εἰς τὴν κρεμάλαν μανιχός,
 μαζὶ ἕννα κρεμαστοῦμεν· ἄσε σιδρ
 ν' ἀκούσομεν κανέναν λαϊκὸν
 νὰ τὸ χαρεῖ ἡ ψυχούλα μας, νὰ τὸ φκαρισθηθοῦμεν».

Και γίνηκε έτσι· κάθισαν οί τρεῖς
 και σμίξαν τις ἀγάπες τους — και ἀκούσαν
 Μπετόβεν και τραγούδια τοῦ λαοῦ
 και ὕστερα ὁμοῦ συνέψαλλαν τροπάριο,
 «ὄτε κατῆλθες πρὸς τὸν θάνατον», με πάθος
 τὴν κάθε μιά τους λέξη ἀνασταίναν.

Κυρά Ροδού, κυρά Ροδού, μητέρα τοῦ Προδρόμου
 και τοῦ Χριστοῦ και τῶν Ἀγίων Ἀπάντων
 μὴ σὲ ξαφνιάζουν οἱ φωνές οἱ φουντωμένες·
 ὁ γιός σου εἶναι και τραγουδᾷ, ὁ γιός σου και χορεύει.
 Λαλεῖ σου: «Μὲν φοᾶσαι, μανά. Παράδεισον ὀδεύω».

Κι εἶπε σου κι ἡ γειτόνισσα: «Ροδού μου, κοίτα λάμπει
 πῶς λάμπει του τὸ πρόσωπο, τί λαμπερὸ στεφάνι —
 new moon, sky blue — μὴ φοβηθεῖς, παράδεισον ὀδεύει».

Ἰούνιος 1992

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

NEW MOON, HYDE PARK, SKY BLUE: Κωδικοποιημένες λέξεις πού ἔστειλε τηλεγραφικά τὴν 1.8.1956 στὰ Ἰπουργεῖα Ἀποικιῶν και Ἐξωτερικῶν τοῦ Ἠνωμένου Βασιλείου και τις βρετανικὲς Πρεσβείες Ἀθηνῶν και Οὐάσιγκτον ὁ Κυβερνήτης τῆς Κύπρου Σέρ Τζῶν Χάρντιγκ:

- (α) New Moon. Patatsos to be executed 9th August;
- (β) Hyde Park. Zaccos to be executed 9th August;
- (γ) Sky Blue. Michael to be executed 9th August;
- (δ) Red Oak. Patatso's sentence commuted;
- (ε) Sea Trout. Zacco's sentence commuted;
- (ς) Deck Chair. Michael's sentence commuted.

Μετάφραση:

- (α) Νέο Φεγγάρι. Ὁ Πατάτσος θὰ ἐκτελεστεῖ στὶς 9 Αὐγούστου.
- (β) Χάιντ Πάρκ. Ὁ Ζάκος θὰ ἐκτελεστεῖ στὶς 9 Αὐγούστου.
- (γ) Γαλάζιος Οὐρανός. Ὁ Μιχαήλ θὰ ἐκτελεστεῖ στὶς 9 Αὐγούστου.
- (δ) Κόκκινη Βαλανιδιά. Ἡ ποινὴ τοῦ Πατάτσου μετατρέπεται.
- (ε) Πέστροφα τῆς Θάλασσας. Ἡ ποινὴ τοῦ Ζάκου μετατρέπεται.
- (ς) Καρέκλα Καταστρώματος. Ἡ ποινὴ τοῦ Μιχαήλ μετατρέπεται.

Στις 6.8.1956 συνήλθε τὸ Ἐκτελεστικὸ Συμβούλιο ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Χάρντιγκ γιὰ νὰ ἐξετάσει τὶς αἰτήσεις χάριτος. Τὴν ἴδια μέρα ἀπεστάλη κωδικοποιημένο τηλεγράφημα μὲ τρεῖς μονάχα φράσεις:

- (a) New Moon.
- (b) Hyde Park.
- (c) Sky Blue.

(Βλ. «Πεθαίνοντας γιὰ τὴν Ἐλευθερία», τόμος 4ος, Ἰάκωβος Πατάτσος, ἐκδόσεις Χρ. Ἀνδρέου, Λευκωσία 1992, σ. 428-496).

ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Τὸ νέον δράμα τοῦ Ἴψεν

Ὁ Μικρὸς Ἐγιδόφ¹

Εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπῆλθε τοιαύτη μεταβολὴ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἴψεν, ὅποια φαίνεται νὰ ἐπῆλθε, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ σταδίου του, εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Σαίξπηρ; Ὑπάρχει διαφορὰ τις μεταξὺ τοῦ «Μικροῦ Ἐγιδόφ», τοῦ τελευταῖου ἐκδοθέντος καὶ μεταφρασθέντος εἰς πολλὰς ξένας γλώσσας δράματος, καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ, ὡς τῶν «Βρυκολάκων», τῆς «Ἐδδας Γάβλερ», καὶ τοῦ «Ἀρχικτίστου». Ὁ Ἴψεν ἀναντιρρήτως εἶνε ὁ συνεπέστατος τῶν συγγραφέων, καὶ ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδός του μένει κατ' οὐσίαν ἡ αὐτὴ εἰς τὸ τελευταῖον καθὼς καὶ εἰς τὰ πρωῒμωτερα δράματά του. Ποῦ ἔγκειται τότε ἡ διαφορὰ; Σχεδὸν ὅχι εἰς τὴν ὑπόθεσιν, διότι ὁ «Μικρὸς Ἐγιδόφ» εἶνε ἡ ἱστορία τοῦ θανάτου μικροῦ ἀσθενοῦς παιδίου, καὶ τί θλιβερώτερον τούτου; Ἄλλ' ὑπάρχει κάποτε μεταβολὴ, καὶ τὴν αἰσθανόμεθα. Ὁ «Μικρὸς Ἐγιδόφ» δὲν εἶνε κατὰ τὸ σύστημα τῆς παραπολὺ τενωμένης ἀνθρωπίνης χορδῆς. Ὑπάρχει ἐν αὐτῷ κάτι αἰσθημα ὑπὲρ τῆς παρηγόρου ἀπόψεως τῆς ζωῆς, ὀλιγώτερον εἴρων ἐπιμονὴ ὡς πρὸς τὴν ὑποδούλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας εἰς ἀνήθικον ἀνάγκην. Καὶ οἱ τύποι ἀκόμη εἶνε ἀνθρωπινώτεροι, γαληνιώτεροι.

Ὁ «μικρὸς Ἐγιδόφ» δὲν περιέχει Βράνδ, ὅστις νὰ ζητῆ νὰ λύσῃ ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου τόνου τὸ πρόβλημα τῆς θελήσεως, οὔτε Ἐδδαν² Γάβλερ ζητοῦσαν νὰ λύσῃ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ χαμηλοτέρου. Αἱ δύο ἐν τῷ δράματι γυναικῆς εἶνε καὶ αἱ δύο γυναικοπρεπεῖς· ὁ μόνος ἀνὴρ, ὁ διαδραματίζων σπουδαῖον πρόσωπον, εἶνε εὐαίσθητος, θορυβοποιός, ἀλλὰ καταπραϋντικῆς καὶ ἀπαλῆς φύσεως· αὐτὴ ἡ καταστροφὴ ἔρχεται μᾶλ-

¹ Πρῶτη δημοσίευσιν στὸ περ. *Τὸ Νέον Πνεῦμα*, Ὀκτώβριος 1894.

² Ἐβλαν στὴν α' δημοσίευσιν.

λον πρωτίμως εἰς τὸ δρᾶμα, καὶ ὅσον θλιβερὰ καὶ ἂν εἶνε, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἄνευ τύψεων συνειδήσεως ἢ μεταχειρίσεις αὐτῆς, ἀπαλύνεται σκοπίμως, ἕωσοῦ εἰς τὸ τέλος ἐπέρχεται ὡς διαλλακτικῆ μᾶλλον δύναμις παρὰ ὡς τιμωρὸς καὶ ξενότροπος πληγῆ τοῦ πεπρωμένου. Καὶ δι' ὅλου τοῦ δράματος τὰ πράγματα διεξάγονται ὅμοια καθὼς εἰς τὰ παλαιότερα δράματα, καὶ ὁμοῦς ὄχι ἐντελῶς τὰ αὐτά. Ἐν τῷ «Μικρῷ Ἐγιδόφ» τὰ ἀνθρώπινα ἀκάτια, ὅσον εὐθραυστα καὶ ἂν εἶνε, ὅσον καὶ ἂν πλέωσιν «εἰς σύρτιν ὅπου στρώνεται ἀνύποπτος γαλήνη», κατὰ τὸν Βαλαβάνην, τὸν ἡμέτερον ἀτυχῆ ποιητὴν, «φθάνουσιν ἐπὶ τέλους εἰς ὄρμον τινά». Πλάσματα ἐκ γῆς εἴμεθα, φαίνεται νὰ εἶνε τὸ συμπέρασμα τοῦ ποιητοῦ περὶ τῆς ὄλης ὑποθέσεως, καίτοι συγγενεῖς πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὸ στερέωμα, τὸ ἀμέτρητον καὶ τὸ ἄπειρον. Διὰ τοῦτο ἄς κτίσωμεν τὴν οἰκίαν μας ἐδῶ, μόνον ἄς τὴν κατασκευάσωμεν στερεὰν καὶ διαρκῆ ὅσον τὸ δυνατόν. Οἱ χαρακτῆρες ἀλλάζουν· ἡ ὄρμη, ἡ στοργή, ὁ ἔρωσ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς συζύγου, τῆς μητρὸς καὶ τοῦ τέκνου, ὅλα μεταβάλλονται. Ἄλλὰ κἀτι μένει. Ἐὰν δὲν δυνάμεθα ν' ἀπολαύσωμεν εὐτυχίαν, ἄς ἀπολαύσωμεν εἰρήνην· ἄς ἐγκαρτερῶμεν, ἐὰν δὲν ἀπολαύωμεν πλέον· ἐὰν τὸ ἰδανικὸν πάθος οἴχεται, ἡ εὐμένεια, τὸ κοινωνικὸν χρέος ἄς μένη· ἐὰν δὲν ὑπάρχη ἡ μικρὰ οἰκογένεια, μένει ἡ μεγάλη. Ἐσο αὐτάρκης, ἐὰν δὲν δύνασαι νὰ εἶσαι εὐτυχῆς. Ἐνὶ λόγῳ ὁ μαγικὸς δακτύλιος τοῦ μύθου φαίνεται νὰ ἔχη ἐνταῦθα μᾶλλον κατευναστικὴν παρὰ ἀπογοητευτικὴν δύναμιν.

Ἄλλ' ὁμοῦς ἡ ἀνάλυσις τοῦ τελικοῦ σκοποῦ ἐνὸς λεπτοφουεστάτου συγγραφέως, οἷος ὁ Ἴψεν, εἶνε ἐπικίνδυνον ἔργον, καὶ μεταβαίνομεν τὸν τεῦθεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νέου δράματός του. Ὁ «Μικρὸς Ἐγιδόφ» εἶνε πολὺ συντομώτερον τῶν πρὸ αὐτοῦ δραμάτων. Περιέχει ἐν μόνον τεμάχιον συμβολισμοῦ, καὶ εἶνε ὄχι τόσον πλήρεις σκοτεινῶν ἀποφθεγμάτων ὅσον ὁ «Ἀρχικτίστης» μὲ τὸν ὁποῖον ἐν τούτοις, καθὼς καὶ μὲ τὸ ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ, στενότερον συγγενεῖται. Αἱ σκηναὶ τοῦ προλόγου, μετὰ μεγάλης τέχνης διεξαγόμεναι, δὲν ἀποκαλύπτουσιν ἐν τῷ ἡρέμῳ χρωματισμῷ των νύξιν τινὰ τῆς ἐπερχομένης τραγωδίας. Οἱ χαρακτῆρες εἶνε ἀπλοῖ καὶ οἰκογενειακοί. Πρῶτον ἡ κυρία Ἄλμερς, νέα καὶ ὡραία γυνή, ἔγγαμος ἀπὸ τινων ἐτῶν, συμπαθῆς καὶ τρυφερῶς ἀγαπῶσα τὸν ἴδιον σύζυγον. Ἐπειτα ὁ Ἄλμερς αὐτός, νευρικός, ἔχων συνειδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, σπουδαστῆς μᾶλλον παρὰ ἐνεργητικὸς ἄνθρωπος, ἐνθυμίζων ὀλίγον τοὺς τρόπους τοῦ ἀτυχοῦς Τέσμαν. Εἶνε καὶ ἡ ἀδελφή του, ἡ νομιζομένη ἀδελφή του, ἡ Ἄστα Ἄλμερς, ἀγνὸν καὶ ἀγαθὸν πλάσμα, ὡς ἄχολος περιστερά. Ἄλλο πρό-

σωπον, τὸ μόνον ἐνδιαφέρον¹, εἶνε τὸ παιδίον, μὲ τοὺς μεγάλους λαμπροὺς ὀφθαλμοὺς, μᾶλλον μετέχον τῆς φύσεως τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς. Ἡ οἰκογένεια συναντᾶται τὸ πρῶτῳ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ἄλμερς ἀπὸ μίαν ὁδοιπορίαν εἰς τὰ ὄρη, ἣτις μετέβαλε κατὰ τινα τρόπον τὰς ἰδέας του περὶ τοῦ πῶς πρέπει ν' ἀνατραφῆ τὸ παιδίον. Ὁ Ἄλμερς, ἀπερροφημένος ὄλος εἰς τὸ σύγγραμμά του περὶ «Ἀνθρωπίνης Εὐθύνης», ὑπῆρξε μᾶλλον διδάσκαλος παρὰ πατὴρ διὰ τὸ παιδίον. Τώρα τὸ μέγα ἔργον τῆς ζωῆς του μέλλει νὰ τὸ βάλῃ κατὰ μέρος. Ὁ πατὴρ θ' ἀφοσιωθῆ ὄλος εἰς τὸν μικρὸν υἱόν, καὶ πρῶτιστον μέλημά του θὰ εἶνε μᾶλλον τὸ σῶμα παρὰ τὸ πνεῦμα τοῦ παιδίου.

Ἄλλ' ἡ νέα γυνὴ ἀρχίζει νὰ προσβάλλεται ἀπὸ τὴν αὔξουσαν ψυχρότητα τοῦ συζύγου της. Ἐφόρεσε λευκὰ διὰ νὰ τὸν ὑποδεχθῆ τὴν νύκτα τῆς ἐπάνοδου του. Ἄλλ' αὐτὸς τὴν παρέβλεψε, καὶ ὠμίλησε μόνον περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἐγιόλφ, καὶ περὶ τῆς καλῆς του χωνεύσεως. Ἰατρευθεὶς ἀπὸ τὴν μανίαν τοῦ βιβλίου, ὁ Ἄλμερς, ὁ ἀσθενὴς τὸ πνεῦμα, ἐστράφη ὄλος πρὸς τὸ τέκνον του. Ἡ γυνὴ ἀπηλλάγη τοῦ ἐνὸς ἀντιζήλου διὰ νὰ εὕρῃ ἄλλον. Ὑποπτεύει δὲ καὶ τρίτον παρὰ τῇ ἀγαθῇ ἀδελφῇ τοῦ Ἄλμερς, τῇ Ἄστα. Ὁ Ἴψεν δὲν φεΐδεται λεπτομερειῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονομαχίας μεταξὺ τοῦ συζυγικοῦ πάθους καὶ τῆς μητρικῆς στορογῆς. Ἄλλ' ἡ Ρίτα δὲν προσελκύει πλέον τὸν σύζυγόν της, καὶ ἡ σκηνὴ μεταξὺ τῶν δύο τελευτᾶ εἰς βαρεῖς καὶ ἀσυλλογίστους λόγους. Ὁ σύζυγός της δὲν φροντίζει πλέον περὶ αὐτῆς· κ' ἐκεῖνη θὰ ριφθῆ εἰς τοὺς πόδας τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ὃν θὰ συναντήσῃ.

Τὸ παιδίον εἶνε μισητὸν εἰς αὐτὴν διότι ἀπομακρύνει τὸν πατέρα ἀπὸ τὴν συζυγικὴν ἀγάπην· ἔχει βάσκανον ὀφθαλμόν. Τί τοῦτο; ἐρωτᾶ τις. Ἐνταῦθα ἐπέρχεται τὸ συμβολικὸν ἐπεισόδιον, ἡ ἀλληγορία δηλαδὴ, ἣτις δὲν λείπει ποτὲ ἀπὸ ὅλα τοῦ Ἴψεν τὰ σκοτεινὰ ἔργα. Ἡ μικρὰ μαγευμένη Νυφίτσα, ἡ ποντικομάνα, τῆς ὁποίας τὸ ἔργον εἶνε νὰ ἐλευθερώνη τὰ ἀγροτικὰ μέρη ἀπὸ τοὺς ποντικούς καὶ τὰ ἔρπετά, εἰσέρχεται εἰς τὴν σκηνὴν, φέρουσα μαῦρον κυνάριον ἐντὸς σάκκου. Ἡ Νυφίτσα οὐδὲν ἄλλο εἶνε παρὰ ὁ δαίμων τοῦ θανάτου, ὁ Χάρος, ὅστις δελεάζει τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τέλος τὸ ὅποιον δὲν ἐπιζητεῖ. Τὸ δὲ μαῦρον κυνάριον τί εἶνε; Εἶνε τὸ πνεῦμα τῆς ἀμφιβολίας, τὸ ὅποιον δὲν παύει νὰ εἰσάγῃ ὁ Ἴψεν ἐν ἀλλοκότῳ φαντασμαγορίᾳ. Καὶ τί εἶνε ὁ νεκρός, ὁ δελεασθεὶς εἰς τὴν πρῶϊμον νεότητα, πρὶν τὸ μαῦρον κυνάριον εἰσελθῆ εἰς τὴν σκηνὴν; Δυνατὸν νὰ εἶνε μία νύξις τοῦ ἀπολεσθέν-

¹ Ἔθεσα κόμμα μετὰ τὸ ἐνδιαφέρον.

τος χριστιανικοῦ ιδεώδους, τοῦ πνεύματος τῆς πίστεως. Ἄλλ' ὀτιδὴποτε καὶ ἂν εἶνε, ὁ Μικρὸς Ἐγιόλφ συλλαμβάνεται ἀπὸ τὴν μαγείαν τῶν ὀφθαλμῶν τῆς Νυφίτσας καὶ ἀπὸ τὴν περὶ τοῦ δελεασμοῦ διήγησίν της. Ἴδου τεμάχιον ἐκ τοῦ διαλόγου τῆς Νυφίτσας καὶ τοῦ παιδίου.

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

Ὁ Μόψεμαν κ' ἐγώ, ἡμεῖς οἱ δύο, τὸ κάμνομεν ὁμοῦ. Καὶ γίνεται τόσον μαλακά, διότι ὅλοι εἰμπορεῖτε νὰ τὸ ἰδῆτε. Ἐγὼ ρίχνω ἓνα πεταχτάρι στὸ λαϊμό του, καὶ ὕστερα τὸν γυρίζω τρεῖς φοραὶς γύρω στὸ σπίτι, καὶ παίζω τὸ σουραῦλι μου. Ὅταν τὸ ἀκούσουν, τρέχουν ν' ἀναβοῦν ἀπὸ τὰ ὑπόγεια, καὶ νὰ καταβοῦν ἀπὸ τὰ λιακωτά, καὶ νὰ πεταθοῦν ἔξω ἀπὸ ταῖς τρύπαις, ὅλα τὰ εὐλογημένα τὰ μικρά.

ΕΓΙΟΛΦ

Καὶ ὕστερα τὰ δαγκώνει καὶ πεθαίνουν;

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

Ὡ! ὄχι· ὄχι, κατεβαίνουμε κάτω στὴ βάρκα, ἐκεῖνος κ' ἐγώ, καὶ τότε ἀκολουθοῦν κατόπιν μας, καὶ τὰ μικρά καὶ τὰ μεγάλα ποντίκια.

ΕΓΙΟΛΦ

(Ἄνυπομόνως.) Καὶ ὕστερα; εἰπέ μου.

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

Ὑστερα, ἀβαράρουμε ἀπ' τὴ στεριά, κ' ἐγὼ τραβῶ μὲ τὸ ἓνα κουπί, καὶ παίζω καὶ τὸ σουραῦλι μου. Καὶ ὁ Μόψεμαν κολυμβᾷ ἀπ' ὀπίσω. (Μὲ σπινθηρίζοντας ὀφθαλμούς.) Καὶ ὅλα τὰ ποντίκια καὶ τὰ ποντικάκια τρέχουν, τρέχουν καταπόδι μας, εἰς τὰ βαθιά, βαθιά νερά. Ναι, γιὰ τὸ χρωστοῦν.

ΕΓΙΟΛΦ

Καὶ γιὰ τὸ χρωστοῦν;

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

Ἴσα ἴσα γιὰ τὸ δὲν τὸ ἐπιθυμοῦν· ἴσα ἴσα γιὰ τὸ φοβοῦνται τρομερὰ τὸ νερό. Δι' αὐτὸ δὲν εἰμποροῦν ν' ἀποφύγουν τὸ νὰ βουτήξουν εἰς αὐτό.

ΕΓΙΟΛΦ

Καὶ ὕστερα πνίγονται;

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

Ὅλα, τὰ εὐλογημένα. (Ἠπιώτερον.) Κ' ἐκεῖ εἶνε ὅλα ἡσυχά, καὶ μαλακά, καὶ σκοτεινά, ὅσον εἰμποροῦν νὰ ἐπιθυμήσουν μὲ τὴν καρδιά

των, τ' ἀγαπημένα τὰ μικρά. Κάτω ἐκεῖ κοιμῶνται μακρὸν γλυκὸν ὕπνον, χωρὶς νὰ ἔχουνε κανένα νὰ τὰ μισῇ ἢ νὰ τὰ κατατρέχει πλέον. (Ἐγειρομένη.) Τὸν παλαιὸν καιρὸν, εἰμπορῶ νὰ σοῦ πῶ, δὲν ἔχρεια-ζόμην κανένα Μόψεμαν. Τότε ἔρριχνα τὸ δόλωμα μοναχὴ μου, ἐγὼ ἡ ἴδια.

ΕΓΓΙΟΛΦ

Καὶ τί ἔπιανες τότε;

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

Ἀνθρώπους. Ἐναν μάλιστα.

ΕΓΓΙΟΛΦ

(Ἀπλήστως.) ὦ! ποιὸς ἦτον; Εἶπέ μου.

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

(Γελῶσα.) Ἦτον ὁ ἀγαπητικὸς μου, ὁ ἀγαπητικούλης μου.

ΕΓΓΙΟΛΦ

Καὶ ποῦ εἶνε τώρα;

Η ΝΥΦΙΤΣΑ

(Σκληρῶς.) Κάτω, ὅπου εἶνε ὅλα τὰ ποντίκια.

Τὸ μικρὸν παιδίον ἀκολουθεῖ τὴν γραῖαν στρίγλαν ἀναχωροῦσαν. Τὴν ἀκολουθεῖ καὶ τρέχει κατόπι τῆς βάρκας τῆς, ἐνῶ ἐκεῖνη κωπηλατεῖ, ἀνὰ τὴν μικρὰν παγολίμνην. Ὅλη ἡ τραγωδία ὑπεμφαίνεται δι' ὀλίγων μόνον φθόγγων τῆς ἀπαραμίλλου τέχνης τοῦ Ἴψεν. Δὲν γνωρίζομεν τίποτε, ἕωςότου, μεταξὺ τῶν μεψιμοίρων φωνῶν τοῦ συζύγου καὶ τῆς γυναικὸς, διακούεται ὁ θόρυβος τῶν κραυγῶν τοῦ πλήθους τῶν ἀλιέων καὶ τῶν παιδίων τοῦ χωρίου ἐπὶ τῆς ὄχθης. Κάποιος πνίγεται· εἶνε ἐν μικρὸν τεκνίον· μικρὸς παῖς! Ἡ Ρίτα, ἡ μήτηρ, πρώτη φυσικὰ μαντεύει τὴν ἀλήθειαν. («Ν' ἀκούσω τί λέγουν!» φωνάζει. Αἱ λέξεις τὰς ὁποίας ἀντιλαμβάνεται εἶνε: «Ἡ ποδίτσα (δηλ. τὸ φόρεμα τοῦ παιδίου) πλέει», φράσις τὴν ὁποίαν θ' ἀκούσωμεν καὶ πάλιν, καὶ ἦτις, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἴψεν, συντείνει ὡς λεκτικὴ κατακλεις πρὸς τὸ δρᾶμα. Ἡ ἐγκυμονομένη θύελλα ἐξερράγη. Ἐν αὐτῇ ὁ Ἄλμερς καὶ ἡ σύζυγός του ἀφήνονται ν' ἀκολουθήσωσι τὸν δρόμον τῆς ζωῆς ἀντάμα, προπεμπόμενοι ὑπὸ δύο Ἐρινύων, τῆς Ἐχθρας καὶ τῆς Τύψεως.

Ἡ Β' πρᾶξις, τεχνικωτέρα ἀκόμη, εἶνε κατὰ τὴν εἰρωνικὴν μέθοδον. Ὅχι μόνον ἀναπτύσσεται ἡ κυρία τραγωδία εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς

καὶ τῆς γυναικός· ἀλλ' ὑπάρχουν μυρίοι ὀξεῖς φθόγγοι κρουόμενοι ὑπὸ φανταστικῶν παραχόρδων φύσεων. Ἡ αὐτοαποκάλυψις προχωρεῖ βῆμα πρὸς βῆμα. Μία γωνία τοῦ πέπλου, ὅστις ἀπέκρυπτε τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα ἀπ' ἀλλήλων ἀνυψώθη· τώρα μέλλει νὰ σχισθῇ ὅλος καὶ νὰ ριφθῇ κατὰ μέρος. Ὡθοῦνται ἀμοιβαίως εἰς τὸ ν' ἀναλύουν τὴν λύπην των, καὶ ὁ εἷς τὸν ἄλλον. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ παιδίου, ὁ Ἄλμερς προσεγγίζει περισσότερο πρὸς τὴν ἀδελφὴν του, μεθ' ἧς εἶχε διέλθῃ τὴν νεότητά πρὸ τοῦ γάμου του μετὰ τῆς πλουσίας κληρονόμου, καὶ ἀπομακρύνεται ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῆς γυναικός του. Κατ' ἀρχὰς πείθει ἑαυτὸν ὅτι τὸ τεθνεὺς παιδίον εἶνε ὁ μόνος καὶ ἀποκλειστικὸς στοχασμὸς του. Ποῦ εἶνε τώρα ὁ μικρὸς Ἐγιόλφ; Κεῖται ἡρέμα εἰς τὸν πυθμένα τῆς παγολίμνης οὐ μακρὰν τῆς ὄχθης; Ἡ τὸ λανθάνον ὑποπάγιον ρεῦμα τὸν ἔφερον εἰς βᾶθη ἀπώτερα; Ἀκολούθως τὸ πνεῦμά του πλανᾶται εἰς τὸν πάλαι οἰκιακὸν βίον μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, καὶ ὄνειροπολεῖ ἀμυδρῶς νὰ φύγῃ τὴν Ρίταν καὶ ν' ἀρχίσῃ νεανικώτερον βίον. Εἶτα πάλιν πίπτει εἰς κοινὰς καὶ τετριμμένας μερίμας, καὶ ἀνησυχεῖ περὶ τοῦ τί θὰ φάγῃ σήμερον. Τελευταῖον ἐπανέρχεται εἰς αὐτὸ τὸ κέντρον τῶν στοχασμῶν του, τὸ ὁποῖον εἶνε ὄχι ὁ θάνατος τοῦ παιδίου, ἀλλ' ἡ ἀλλοίωσις τῶν μετὰ τῆς συζύγου σχέσεων. Καὶ οἱ δύο ἐξαντλοῦνται εἰς ἀδιάλλακτον πόλεμον. Αἱ ἄκακοι περιστρεφαὶ μετεβλήθησαν εἰς τίγρεις, καὶ κατασπαράττουν ἀλλήλων τὰ στήθη. Κατ' ἀρχὰς ἐκάτερος ἐπιμένει εἰς τὸ δίκαιόν του, καὶ ἐπιρρίπτει τὰ ἄδικα εἰς τὸν ἕτερον. «Ἄνοησία (κράζει ἡ σύζυγος) ἢ ἀφοσίωσις σου εἰς τὸ παιδίον. Ἡ ἀγάπη σου ἦτο ἰδιοτελής, ἀπλῆ φάσις τῆς διανοητικῆς σου ἀναπτύξεως».

ΡΙΤΑ

Κύτταξε βαθειὰ μέσα σου! (Μέ τινα σκαιότητα ἐκφράσεως.) Ζήτησε ὅ,τι κεῖται ὑποκάτω καὶ ὀπισθεν τῆς πράξεώς σου.

ΑΛΜΕΡΣ

(Ἀποφεύγων τοὺς ὀφθαλμούς της.) Ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον ἀποφεύγεις νὰ εἴπῃς.

ΡΙΤΑ

Καὶ σύ, ἐπίσης.

ΑΛΜΕΡΣ

(Προσβλέπει αὐτὴν σύννοος.) Ἐὰν εἶνε καθὼς λέγεις, τότε ἡμεῖς οἱ δύο ποτὲ δὲν εἴχαμεν πράγματι τὸ παιδί τὸ ἰδικόν μας.

ΡΙΤΑ

Ὅχι. Ποτὲ μὲ τελείαν ἀγάπην.

ΑΛΜΕΡΣ

Καὶ ὅμως θλιβόμεθα τόσον πικρῶς δι' αὐτό.

ΡΙΤΑ

(Μετὰ σαρκασμοῦ.) Ναί, δὲν εἶνε περίεργον νὰ λυπώμεθα τόσον δι' ἓν ξένον παιδί;

ΑΛΜΕΡΣ

(Ἐν ἐκρήξει.) ὦ! μὴν τὸ ὀνομάζῃς ξένον!

ΡΙΤΑ

(Θλιβερῶς σείουσα τὴν κεφαλὴν.) Δὲν εἴχαμεν ποτὲ τὸ παιδί Ἄλφρεδε. Οὐτ' ἐγὼ οὔτε σύ.

ΑΛΜΕΡΣ

(Συνάπτων τὰς χεῖρας.) Καὶ τώρα εἶνε πολὺ ἀργά! Πολὺ ἀργά!

ΡΙΤΑ

Καὶ καμμία παρηγορία πουθενά, εἰς τίποτε.

Τὸ ἐπ' αὐτῶ, ὁ Ἄλμερς εἶνε ὠσαύτως ἀνηλεὲς καὶ βαναυσότερος ἀκόμη. Ἐπιμένει ὅτι ἡ Ρίτα ἐθυσίασε τὴν μητρότητα εἰς τὸ πάθος της. Δύσκολον ἐπεισόδιον τοῦτο, ἴσως τὸ ψυχρότερον τεμάχιον πραγματισμοῦ παρὰ τῶ Ἴψεν. Ἀλλὰ τὸ νόημα εἶνε ὅτι ἡ Ρίτα εἶνε ὑπεύθυνος διὰ τὸ συμβᾶν τοῦ παιδίου, καὶ οἶονεὶ παραίτιος τοῦ θανάτου του. Ὁ Ἀδάμ ρίπτει τὸ σφάλμα εἰς τὴν Εὔαν, ἡ Εὔα εἰς τὸν Ἀδάμ, καθὼς εἰς τὸν «Χαμένον Παράδεισον», τοῦ Μίλτωνος. Ὁ παράδεισος ἐντοσοῦτω ἐχάθη διὰ τὸ ἄτυχον ἀνδρόγυνον, καὶ πῶς θ' ἀνακτηθῆ; Ἀμφότεροι αἰσθάνονται ὅτι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ διανέμονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τρόπον τερατώδη, καὶ ὅτι ἡ τύχη εἶνε ἄδικος καὶ ἀνήθικος. Τελευτῶντες δὲ συμπεραίνουνσιν ὅτι ὁ ἔρωσ, νοοῦντες τὸ πάθος, πρέπει νὰ ταφῆ μεταξὺ των: νὰ ταφῆ διὰ πάντοτε.

ΑΛΜΕΡΣ

Ὁ ἔρωσ μας ἦτον σὰν φωτιά ποῦ καίει. Τώρα πρέπει νὰ σβύσῃ.

ΡΙΤΑ

(Μὲ κίνημα πρὸς αὐτόν.) Νὰ σβύσῃ!

ΑΛΜΕΡΣ

(Σκληρῶς.) Ἐσβυσεν, εἰς τὸν ἕνα ἀπὸ μᾶς.

ΡΙΤΑ

(Ὡς ἀπολιθωμένη.) Καὶ τολμᾶς νὰ μοῦ τὸ λέγῃς αὐτό;

ΑΛΜΕΡΣ

(Ἠπιώτερον.) Ἐτάφη, Ρίτα. Ἄλλ' εἰς ὅ,τι τώρα αἰσθάνομαι διὰ σέ, εἰς τὴν κοινὴν ἐνοχὴν μας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς συγκινήσεως, μοῦ φαίνεται ὡς νὰ προβλέπω τι ὡς ἀνάστασιν.

ΡΙΤΑ

(Μετὰ πάθους.) Δὲν μὲ μέλει ποσῶς δι' ἀνάστασιν.

ΑΛΜΕΡΣ

Ρίτα!

ΡΙΤΑ

Εἶμαι θερμόαιμον πλάσμα! Δὲν πάγω νὰ πνιγῶ, μὲ αἷμα ψαριῶν εἰς τὰς φλέβας μου. (Συνάπτουσα τὰς χεῖρας.) Καὶ τώρα νὰ εἶμαι φυλακισμένη ἐπὶ ζωῆς εἰς ἀγωνίαν καὶ τύψιν! φυλακισμένη μὲ ἕνα ὅστις δὲν εἶνε πλέον ἰδικός μου, ἰδικός μου, ἰδικός μου!

Καὶ ἐδῶ ἔρχεται ἓν ἐπεισόδιον τὸ ὁποῖον, εἰς ἐλάττονος ποιητοῦ χεῖρας, θὰ ἦτο τετριμμένον, καὶ παρὰ τῷ Ἰψεν δὲ δὲν μᾶς ἱκανοποιεῖ. Ὁ Ἄλμερς κρίνει ὅτι ἡ περαιτέρω συμβίσις μετὰ τῆς γυναικὸς του εἶνε ἀδύνατος· ὀφείλει νὰ ἐπανέλθῃ πρὸς τὴν ἀδελφὴν του. «—Ὅχι, λέγει ἡ Ἄστα, αὐτὸ δὲν εἰμπορεῖ νὰ γείνη. Ὁ πατήρ μου δὲν ἦτο πατήρ σου, καὶ ἐγὼ δὲν εἶμαι ἀδελφὴ σου». Ἐδῶ, ἂν ἡ Ἄστα ἦτο ἄλλη Ἐδδα ἢ Ρεβέκκα Οὐέστ, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ λεπτοτάτη περιπλοκὴ. Ἄλλ' ἡ Ἄστα δὲν εἶνε ἀλλοκότου χαρακτῆρος, καὶ οὕτω ἡ πρᾶξις λήγει ἀπλῶς μὲ ἄβρᾶν ὁμολογίαν ἔρωτος ἐκ μέρους τῆς, ὡς καὶ μὲ τὴν αὐτοθυσίαν τῆς. Καὶ ἡ τρικυμία μυκᾶται ἀκόμη.

Πρᾶξις Γ'.—Ἡ κατάστασις φαίνεται τώρα ἄπελπις, καθαρὰ παρασκευὴ πρὸς τραγωδίαν. Αἱ σχέσεις τοῦ Ἄλμερς καὶ τῆς Ρίτας δηλητηριάζονται, τοῦ ἔρωτος μεταβαλλομένου εἰς μῖσος, ὡς καὶ διὰ τῆς ἐργηγόρσεως τῆς μνήμης, καὶ δι' αἰσθήσεως πλήρους ἠθικῆς ἀποξενώσεως. Ἄλλ' ἡ τραγωδία δὲν ἔρχεται. Τὸ δράμα εἶνε γεγραμμένον μὲ τὸνον ὅστις, καίτοι πόρρω ἀπέχων τῆς κωμωδίας, ἀπέχει ἐπίσης καὶ τῆς τραγωδίας, νέας καὶ παλαιᾶς. Ἡ λύπη κατέστησε τὰ πρόσωπα ἀξιο-

πρεπέστερα· αλλά δὲν φαίνονται γεννημένοι διὰ νὰ διαδραματίσουν μεγάλα πράγματα. «Τὰ γηγενῆ πλάσματα ζῶσι διὰ τὴν γῆν», φαίνεται ν' ἀκούωμεν, ὡς ἐν τῇ φωνῇ τοῦ χοροῦ τῶν πνευμάτων ἐν τῷ «Βράνδ», καὶ εἰς τὴν γῆν ἐπιστρέφουν οἱ στοχασμοὶ των. Ὁ "Άλμερς θάλπει ἀκόμη τὸ ὄνειρον τοῦ ν' ἀναλάβῃ τὸν νεανικὸν του βίον, καὶ ἡ ἰδιοσυγκρασία του μαλακωτέρα ἅμα καὶ εὐφανταστοτέρα ἀπὸ τὴν τῆς γυναικὸς του, στρέφεται πρὸς τὸν θάνατον, ἢ τὸν χωρισμὸν, ἢ ἰδανικὸν τι τέλος. Τὸ ἀνδρόγυνον πλανᾶται περὶ τὴν οἰκίαν, εὐρίσκοντες καὶ οἱ δύο πανταχοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ πνιγμένου παιδίου, ἀλλὰ καὶ ἀπερροφημένοι εἰς τὰς προσωπικὰς μερίμνας των. Ὁ "Άλμερς διηγεῖται εἰς τὴν γυναῖκα του τὴν ἱστορίαν τῆς ὁδοιπορίας του ἀνὰ τὰ ὄρη. Ἡ περικοπὴ εἶνε ὠραία, καὶ πλήρης τοῦ μουσικοῦ αἰσθήματος, τὸ ὅποιον ὑπηχεῖ εἰς τὰς χαμηλοφώνους ἀρμονίας τῆς πεζογραφίας τοῦ "Ίψεν.

ΑΛΜΕΡΣ

"Ἡμην ποτὲ μόνος, ὑψηλὰ ἐκεῖ, εἰς τὴν καρδίαν τῶν μεγάλων ὀρέων. "Ἐφθασα εἰς εὐρεῖαν μελαγχολικὴν ὀρεινὴν λίμνην· καὶ τὴν λίμνην ἐκείνην ὤφειλα νὰ διαβῶ. Ἄλλὰ δὲν ἤμποροῦσα, διότι δὲν ὑπῆρχεν οὔτε πλοιάριον οὔτε ἄνθρωπος ἐκεῖ.

ΡΙΤΑ

Λοιπὸν; ὕστερα;

ΑΛΜΕΡΣ

Τότε ἐπῆγα χωρὶς κανένα ὀδηγὸν εἰς μίαν πλαγινὴν κοιλάδα. Ἐστοχαζόμεν ὅτι διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης ἤμποροῦσα νὰ προχωρήσω εἰς τὰ ὑψηλά, καὶ μεταξὺ τῶν ἀποτόμων κορυφῶν· κ' ἐκεῖθεν νὰ καταβῶ πάλιν ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς λίμνης.

ΡΙΤΑ

"Ω! καὶ θὰ ἐχάθης, Ἄλφρέδε.

ΑΛΜΕΡΣ

Ναί· ἔσφαλα εἰς τὴν διεύθυνσιν· διότι δὲν ὑπῆρχε δρόμος οὐδὲ μονοπάτι. Καὶ ὄλην τὴν ἡμέραν ἐβάδιζα, καὶ ὄλην τὴν ἐπομένην νύκτα. Καὶ τέλος ἐνόμισα ὅτι δὲν θὰ ξαναέβλεπα πρόσωπον ἀνθρώπου ποτέ.

ΡΙΤΑ

Νὰ μὴν ἐπανέλθης στὸ σπίτι μας; ὦ, τότε, εἶμαι βεβαία ὅτι ὁ νοῦς σου ἦτον εἰς ἡμᾶς ἐδῶ.

ΑΛΜΕΡΣ

"Οχι, δὲν ἦτο.

ΡΙΤΑ

"Οχι;¹

ΑΛΜΕΡΣ

"Οχι. Ἦτον τόσο ἀλλόκοτον. Καὶ σὺ καὶ ὁ 'Εγιόλφ ἐφαίνεσθε ὅτι εἴχετε ἀπομακρυνθῆ, μακρὰν, μακρὰν ἀπὸ ἐμέ· καὶ ἡ "Ἄστα ἐπίσης.

ΡΙΤΑ

Τότε, τί ἐσκέπτεσο;

ΑΛΜΕΡΣ

Δὲν ἐσκεπτόμην. Εἶρπον ἐδῶ κ' ἐκεῖ εἰς τοὺς κρημνοὺς, καὶ ἔχαιρον ἐν τῇ εἰρήνῃ καὶ τῇ τρυφῇ τοῦ θανάτου.

ΡΙΤΑ

(Ἐναπηδῶσα.) "Ω! μὴ ἐκφέρῃς τοιαύτας λέξεις δι' ἐκεῖνα τὰ φρικῶδη.

ΑΛΜΕΡΣ

Δὲν τὸ ἠσθανόμην οὕτω. Δὲν εἶχα φόβον. Ἐκεῖ ἐβαδίζαμεν ὁ θάνατος κ' ἐγώ, μοὶ ἐφαίνετο, ὡς δύο καλοὶ συνοδοιπόροι. "Ολα ἐφαίνοντο τόσο φυσικά, τόσο ἀπλᾶ, ἐφρόνουν. Εἰς τὴν οἰκογένειάν μου δὲν ζῶμεν εἰς μακρὸν γῆρας.

ΡΙΤΑ

"Ω! μὴ λέγῃς τοιαῦτα πράγματα, Ἄλφρεδε. Βλέπεις ὅτι ἐπανῆλθες σῶος, μ' ὅλα ταῦτα.

ΑΛΜΕΡΣ

Ναί. Αἴφνης διὰ μιᾶς εὐρέθην ὅπου ἐπεθύμουν νὰ ὑπάγω· ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν τῆς λίμνης.

Ἄλλ' ἡ γυνὴ ἔχει ὀξύτερον, πρακτικώτερον ἔνστικτον. Βλέπει ὅτι ὁ σύζυγός της, ὅστις ἐπρότεινε αὐτῇ ἀορίστως αὐτοχειρίαν, δὲν ἐπιθυμεῖ πράγματι οὔτε τὸν θάνατόν της οὔτε τὸν ἰδικόν του. Κατὰ φαντασίαν αἰσθάνεται τὸ φρικῶδες τοῦ θανάτου τοῦ τέκνου της ἰσχυρότερον τοῦ Ἄλμερς. Βλέπει τὰ ὄμματά του ἀνεστραμμένα ἀπὸ² τοὺς διαυγεῖς

¹ Μετὰ τὸ "Οχι, τελεία στὴν ἀ' δημοσίευση.

² Μᾶλλον πρέπει νὰ γραφεῖ ὑπὸ.

πυθμένας τῆς παγολίμνης· ἡ κραυγὴ τῶν πορθμέων «Ἡ ποδίτσα πλέει» ἤχει εἰς τὸ οὖς τῆς, καὶ φαίνεται διακρινομένη ἐν μέσῳ τοῦ συριγμοῦ τῶν διερχομένων πλοίων. Ἄλλ' ἡ γυνὴ ἐπίσης αἰσθάνεται ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε τὸ ὕφασμα ἐξ οὗ ἡ ζωὴ, ἔστω καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἠτεκνωμένων μητέρων, δύναται νὰ γείνη. Περιπλέον καὶ αὐτὴ ἐπίσης μετεβλήθη. Κατανοεῖ ὅτι ὄχι μόνον δὲν χρειάζεται τὸν Ἄλμερς ὅλον διὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς, ἀλλ' οὔτε θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τοιαύτην ζωὴν. Ἐκ παντὸς τρόπου ἄς διαιρέσῃ ὁ Ἄλμερς τὸ ἐνδιαφέρον του μεταξὺ αὐτῆς, καὶ τοῦ βιβλίου του καὶ τῆς Ἄστας. Τοιαύτη διαίρεσις εἶνε ὁ μόνος δυνατὸς ὅρος τῆς ἐνώσεώς των. Τὸ πάθος θνήσκει ἐν αὐτῇ· τὸ ὑπερῆσαν ἐνστικτον τῆς μητρότητος ἔρχεται νὰ τὸ ἀντικαταστήσῃ. Ὁ Ἐγιόλφ ὤχουτο, ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἄλλοι μικροὶ Ἐγιόλφ εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς, καὶ εἰς τὴν εὐρυτέραν ἐνορίαν τοῦ κόσμου. Τί ἐφρόντισε δι' αὐτούς; Τίποτε. Ἄλλὰ τώρα ἔχει ἐν κενὸν εἰς τὴν καρδίαν τῆς, τὸ ὁποῖον, μὴ πληρούμενον πλεόν ἀπὸ καθαρῶς ὀρμέμφυτον ἔρωτα, πρέπει νὰ εὕρῃ ἄλλην ἱκανοποίησιν. Θὰ γείνη μήτηρ διὰ τὰ παιδιά εἰς τὸ κτῆμά τῆς, θὰ τρέφωνται εἰς τὴν τράπεζάν τῆς, καὶ θὰ κάθηνται εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀποθανόντος παιδίου.

PITA

Ναί, εἰς τὴν θέσιν τοῦ μικροῦ μας Ἐγιόλφ. Θὰ μένουν εἰς τὰ δωμάτια τοῦ Ἐγιόλφ. Θὰ διαβάζουν τὰ βιβλία του. Θὰ παίζουν μὲ τὰ παιγνίδια του. Θὰ τὸ πάρουν μὲ τὴν ἀράδα νὰ κάθωνται στὴν καθέκλα του στὸ τραπέζι.

ΑΛΜΕΡΣ

Ἄλλὰ τοῦτο εἶνε καθαρὰ τρέλα ἐκ μέρους σου! Δὲν γνωρίζω πλάσμα εἰς τὸν κόσμον νὰ εἶνε ἀκαταλληλότερον ἀπὸ σὲ διὰ τέτοιαις λογῆς πρᾶγμα.

PITA

Τότε θὰ παιδαγωγήσω τὸν ἑαυτὸν μου· θὰ ἐξασκηθῶ· θὰ συνειθίσω.

ΑΛΜΕΡΣ

Ἐὰν πράγματι ἔχῃς ἐπιθυμίαν δι' αὐτό, διὰ πᾶν ὅ,τι λέγεις, τότε πρέπει νὰ ἐπῆλθε κάποια μεταβολὴ εἰς ἐσέ.

PITA

Ναί, ἐπῆλθεν, Ἀλφρέδε, καὶ δι' αὐτὸ ὀφείλω νὰ σ' εὐχαριστήσω. Ἄφησες μίαν κενὴν θέσιν μέσα μου, καὶ πρέπει νὰ προσπαθῆσω νὰ τὴν γεμίσω μὲ κάτι τι, μὲ κάτι τὸ ὁποῖον νὰ ὁμοιάζῃ ὀλίγον μὲ ἀγάπην.

Και ὁ Ἄλμερς ἐπίσης, καίτοι μετὰ πλείονος δισταγμοῦ, ἀσπάζεται τὸν νέον βίον. Τὸ ἀνδρόγυνον ἀποβάλλει τὸ πένθος τὸ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἐγιόλφ. Πρόκειται ν' ἀναλάβῃ ἐκ νέου τὴν ζωὴν, καὶ κατὰ εὐρυτέραν ἔννοιαν. Ἡ τρικυμία εἰς τὰς τεταραγμένας ταύτας καρδίας ἐκόπασεν εἰς γαλήνην, χωρὶς ν' ἀφήσῃ εὐτυχίαν ἀλλὰ μόνον εἰρήνην τινά. Ἡ εἰρήνη εἶνε ὁ ἐπικρατῶν χρωματισμός, μουσικώτατος καὶ μελαγχολικώτατος, τῆς κατακλειῖδος, τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νὰ παραβάσωμεν μὲ τὰς σοβαρὰς ἀντιφωνίους ἀρμονίας τοῦ «Βράνδ» καὶ τοὺς ἐξάλλους ἀκροτελευτίους τόνους τοῦ «Ἀρχικτίστου».

ΑΛΜΕΡΣ

(Προβαίνων καὶ πάλιν.) Ἔχομεν ὄλον τὸ βᾶρος τῆς ἡμέρας νὰ βαστάσωμεν, Ρίτα.

ΡΙΤΑ

Θὰ ἴδῃς ὅτι πότε-πότε ἀναπαυτήριος σαββατισμὸς θὰ καταπέμπηται ἐφ' ἡμᾶς.

ΑΛΜΕΡΣ

(Ἡρέμα, μετὰ συγκινήσεως.) Τότε ἴσως θὰ γνωρίζωμεν ὅτι τὰ πνεύματα εἶνε μεθ' ἡμῶν.

ΡΙΤΑ

(Ψιθύρω τῇ φωνῇ.) Τὰ πνεύματα;

ΑΛΜΕΡΣ

(Ὡς ἀνωτέρω.) Ναί, θὰ εἶνε ἴσως ὀλόγουρά μας, ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἐχάσαμεν.

ΡΙΤΑ

(Νεύει βραδέως.) Ὁ μικρὸς μας Ἐγιόλφ. Καὶ ὁ μεγάλος σου Ἐγιόλφ προσέτι.

ΑΛΜΕΡΣ

(Βλέπων εὐθὺ πρὸ αὐτοῦ.) Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἴσως ἠμποροῦμεν ἀκόμη, εἰς τὸν δρόμον τῆς ζωῆς, νὰ ἴδωμεν ὀλίγον παροδικὸν σκιόφως ἀπ' αὐτούς.

ΡΙΤΑ

Ποῦ θὰ τοὺς ζητήσωμεν μὲ τὸ βλέμμα, Ἀλφρέδε;

ΑΛΜΕΡΣ

(Προσηλῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπ' αὐτήν.) Ὑψηλά.

ΡΙΤΑ

(Νεύει ἐπιδοκιμάζουσα.) Ναί, ναί· ὕψηλά.

ΑΛΜΕΡΣ

Ἐψηλά, εἰς τὰς κορυφάς. Εἰς τοὺς ἀστέρας. Εἰς τὴν μεγάλην σιγήν.

ΡΙΤΑ

(Δίδουσα αὐτῷ τὴν χεῖρα.) Εὐχαριστῶ!

Ἐν τέλει, μίαν παρατήρησιν. Ὁ καθαριστὴς κριτικὸς θὰ προβάλλῃ ἴσως τὴν ἐνστασιν ὅτι τὸ ὑποκείμενον τοῦ «Μικροῦ Ἐγιδόφ», ὁ ἄδικος δηλαδὴ καὶ ἀλγεινὸς θάνατος παιδίου, δὲν εἶνε κατάλληλον ὑλικὸν διὰ τὴν σκηρῆν, ὅτι εὐκόλον μὲν νὰ ἐξαφθῇ τὸ αἰσθημα ἐκ τοιαύτης ἀφορμῆς, ἀλλὰ δὲν εἶνε κόσμιον, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε περίτεχνον τὸ ποιεῖν τοῦτο. Ἡ ἀπάντησις εἶνε ὅτι αὐτὸς ὁ Ἐγιδόφ, καίτοι εἶνε ἡ εὐκαιρία, δὲν εἶνε τὸ ἀληθὲς ὑποκείμενον τοῦ δράματος. Τὸ δράμα στρέφεται περὶ τὸν Ἄλμερς καὶ τὴν Ρίταν, ὄχι περὶ τὸ τέκνον των. Τὸ ἀντικείμενον τῆς δραματικῆς μεταχειρίσεως εἶνε ὁ βίος των. Ὁ Ἐγιδόφ, καθὼς ἡ Νυφίτσα, εἶνε ὀλίγον τι πλειότερον ἀπλῆς σκιᾶς, ὅπισθεν τῆς ὁποίας τὸ ἀληθὲς πρόβλημα πρόκειται εἰς λύσιν.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, ἀνάγκη νὰ λάβωμεν τὸν Ἴψεν ὁποῖος εἶνε. Τὴν σήμερον, τοῦλάχιστον, ἴσταται ἐξέχων ὡς ἡ ἰσχυροτέρα ἐπιδρωσα διὰ νοια τῶν καθ' ἡμᾶς, προωρισμένη νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς ἰδέας ὄλων τῶν μετρίων συγγραφέων, ὅσοι δὲν ἔχουσι καθ' ἑαυτοὺς ἰδανικὸν καὶ δύναμιν, καὶ νὰ ρίψῃ βαθεῖαν σκιὰν εἰς τοὺς μέλλοντας χρόνους.

Ίψενικός σαββατισμός*

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1894 δημοσιεύεται στὸ *Νέον Πνεῦμα*, περιοδικὸ τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, τὸ πολλαπλὰ σημαντικὸ μελέτημα «Τὸ νέον δράμα τοῦ Ἰψεν -Ὁ μικρὸς Ἐγιόλφ». Τὸ κείμενο εἶναι ἐντελῶς ἀδέσποτο: δὲ δηλώνεται ὄνομα συγγραφέα ἢ μεταφραστῆ¹.

Θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἀποδείξω πὼς συγγραφέας ἢ, τουλάχιστον, μεταφραστῆς —ὁπότε καὶ ἐν μέρει διασκευαστής— εἶναι ὁ Παπαδιαμάντης.

Γιὰ τὴ μεταφραστικὴ ἐργασία τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ *Νέον Πνεῦμα* ἔχουμε, κυρίως, τὴ μαρτυρία τοῦ Νιρβάνα², συστηματικὸς ὅμως ἔλεγχος

* Εὐχαριστῶ πολὺ τὸν π. Εὐσέβιο Βίττη καὶ τοὺς φίλους Κ. Γ. Πιτσάκη καὶ Ἰωσήφ Ροηλίδη γιὰ τὴν πολὺτιμη βοήθειά τους.

¹ Δὲ μοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐλέγξω τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ Ἰψεν, εἰκάζω πάντως πὼς «Τὸ νέον δράμα τοῦ Ἰψεν» ἔμεινε ἄγνωστο στοὺς παλαιότερους καὶ νεώτερους θεατρολόγους μας καὶ ἰψενιστές. Στις 29 Ὀκτωβρίου 1894, πρὶν ἀρχίσει ἡ πρώτη στῆν Ἑλλάδα παράσταση τῶν *Βρυκολάκων*, ὁ Γρ. Ξενόπουλος ἔκανε στὸ Θέατρο Κωμωδιῶν μιὰ διάλεξη γιὰ τὸν Νορβηγὸ συγγραφέα. («Ἄν τὸ *Νέον Πνεῦμα* ἐκιδίδεταν κανονικά, τὸ μελέτημα γιὰ τὸν *Μικρὸ Ἐγιόλφ* προηγείται.) Ὁ Γιάννης Σιδέρης ἀναδημοσιεύει στὴ *Νέα Ἑστία* τῆς 15.10.1950 (πρῶτη δημοσίευση: ἔφ. «Ἑστία» 30-31/10 καὶ 1/11/1894) τὰ «σημαντικότερα» μέρη τῆς διάλεξης καὶ ἀπαριθμεῖ ὅσα εἶχαν γραφεῖ γιὰ τὸν Ἰψεν πρὶν γίνεи ἡ διάλεξη τοῦ Ξενόπουλου. Τὸ μελέτημα τοῦ *Νέου Πνεύματος* δὲν ἀναφέρεται.

Ὁ Παπαδιαμάντης φαίνεται νὰ ἔχει διαβάσει τὴ διάλεξη τοῦ Ξενόπουλου, ἀφοῦ γνωρίζει τὴν καυστικὴ διαπίστωσή του ὅτι ἡ Ἑλλάς φιλολογικῶς εἶναι ἐπαρχία τῆς Γαλλίας (*Ἀπαντα* 5.295.6-7).

² Βλ. τὸ ἄρθρο του «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης» στὸ περ. *Παναθήναια*, τόμ. ΙΓ', 15 Ὀκτ. 1909 [: *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης* — Εἰκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, Πρόλογος-ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων», Ἀθήνα 1979], ὅπου ἡ φράση «δι' ἓνα ἄνθρωπον ποὺ μετέφραζε ὀλόκληρον τὸ *Νέον Πνεῦμα*' τοῦ Γαβριηλίδη». Κυρίως ὅμως βλ. τοῦ ἴδιου «Τὸ καταχθόνιον μυστικὸ τοῦ Παπαδιαμάντη», περ. *Φιλολογικὴ Ἑστία τῆς Κυριακῆς*, 27 Σεπτ. 1936 (ποὺ ἀναδημοσιεύεται στὸ παρὸν τεῦχος).

τῶν μεταφρασμένων κειμένων τοῦ περιοδικοῦ δὲν εἶχε ἐπιχειρηθεῖ ὡς τώρα. Πάντως δύο ἐκδότες Ἀπάντων Παπαδιαμάντη, ὁ Γ. Βαλέτας καὶ ἡ Ἐνη Βέη-Σεφερλιῆ, παρέχουν στὴν ἐκδόσή τους κατάλογο τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων, ὅπου περιλαμβάνονται καὶ δημοσιεύματα τοῦ *Νέου Πνεύματος*, ὅχι ὅμως καὶ τὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ἰψεν. Ὁ Βαλέτας, πιστεύοντας πῶς ὁ Παπαδιαμάντης, ἀπὸ ἀγανάκτηση γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ περιοδικοῦ, ἔδωσε ἐλάχιστες μεταφράσεις τὸ 1894, βιβλιογραφεῖ δημοσιεύματα μόνο τοῦ πρώτου ἔτους (1893)¹. Τὸν μιμεῖται καὶ ἡ Σεφερλιῆ, προφανῶς ἐπηρεασμένη ἀπὸ ὅσα γράφει ὁ Γαβριηλίδης στὸν Παπαδιαμάντη².

Ἡ ἀνάγνωσις ὅλων τῶν κειμένων τοῦ *Νέου Πνεύματος* μὲ ἐπιεσε ὅτι εἶναι παρακινδυνευμένο, ὅταν ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας τὰ ἴδια τὰ κείμενα, νὰ δεχόμαστε ἢ νὰ ἀρνιόμαστε τὴν πατρότητα τῶν μεταφράσεων βασισμένοι σὲ εἰκασίες ἢ σὲ ἐπισφαλεῖς ἐνδείξεις. Ὁ ἐλεγχος πρέπει νὰ βασίζεται κυρίως σὲ ἐσωτερικὰ κριτήρια. Ἐλπίζοντας πῶς θὰ μοῦ δοθεῖ εὐκαιρία νὰ ἐκθέσω διεξοδικότερα ὅσα ἔχουν προκύψει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν μεταφρασμένων κειμένων τοῦ *Νέου Πνεύματος*, ἐπιστρέφω στὸ μελέτημα γιὰ τὸν Ἰψεν.

Προτοῦ συζητήσω ἂν τὸ μελέτημα εἶναι πρωτότυπο, παραθέτω τὰ τεκμήρια, πού βεβαιώνουν ὅτι, ἂν πρόκειται γιὰ μεταφρασμένο κείμενο, ἡ μετάφραση ὀφείλεται στὸν Παπαδιαμάντη:

α) Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ *Μικροῦ Ἐγιόλφ* καταλαμβάνουν τὶς μισὲς σχεδὸν ἀπὸ τὶς δωδεκάμισι σελίδες τοῦ κειμένου. Τὸ εὐτύχημα εἶναι ὅτι ὁ μεταφραστὴς (ἢ συγγραφέας) τοῦ ἁρθρου μεταφράζει καὶ ἓνα τμήμα τοῦ διαλόγου τῆς Νυφίτσας μὲ τὸν Ἐγιόλφ. Ἡ γλώσσα αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος διαφέρει ἐμφανέστατα ἀπὸ τὴ γλώσσα τῶν ὑπόλοιπων. Ἡ Νυφίτσα κουβεντιάξει μὲ τὸ παιδί στὸ ἰδίωμα πού μεταχειρίζεται ὁ Παπαδιαμάντης, ὅταν ἀφηγεῖται παραμύθια. Δὲν πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὴν «παπαδιαμαντικὴ δημοτικὴ», ἀλλὰ γιὰ ἓνα εἶδος «οἰκείας φράσης»,

¹ «Τοῦ δευτέρου τόμου δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξακριβωθοῦν, γιατί ὁ Ππδ. ἀηδιασμένος ἀπ' τὸ περιεχόμενο τῶν νεωτεριστικῶν καὶ ἀθεϊστικῶν ἁρθρων, τραβήχτηκε ἀπ' τὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ καὶ ἔδινε ὠρισμένες μόνο μεταφράσεις καὶ πρωτότυπη συνεργασία» (Γ. Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης*, Ἡ ζωὴ - τὸ ἔργο - ἡ ἐποχὴ του, Μυτιλήνη 1940, σ. 38).

² «Ὅσον δι' ἐργασίαν διὰ τὸ *Νέον Πνεῦμα* α'. εἰμεθα πνιγμένοι ἀπὸ ἕλην β'. διανύομεν περίοδον οικονομῶν. Τελείωσε διὰ τοῦτο τὸ βιβλιῶριον νὰ ἰδοῦμε τί θὰ ξεφυτρώσῃ ἔπειτα» (*Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. «Δόμος», σελ. 148).

πού τὸ συναντοῦμε στὸ μισὸ «Ἄνθος τοῦ γιαιλοῦ», πολὺ περισσότερο ὁμως στὴ μετάφραση τοῦ παραμυθιοῦ «Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοὺς μαύρους» ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ἑρρ. Στάνλεϋ *Οἱ μαῦροι σύντροφοί μου καὶ αἱ ἀλλόκοτοι ἱστορίες των*¹. Τὰ «φανταστικά», ὅπως ἴσως θὰ ἔλεγε ὁ ἴδιος, καὶ συνάμα δηλωτικὰ μιᾶς ἄλλης πραγματικότητος λόγια τῆς Νυφίτσας καὶ τοῦ Ἑγιδόφ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφέρονται ὅπως ἐκεῖνα πού ἀνταλλάσσουν ὁ Ἄλμερς μὲ τὴ Ρίτα. Ἡ ἴδια διαφορὰ παρατηρεῖται καὶ στὴ «Δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοὺς μαύρους»: στὸ Προοίμιον, ὅταν δηλαδὴ μεταφράζεται ὁ λόγος τοῦ Στάνλεϋ, γλώσσα εἶναι ἡ γνωστὴ παπαδιαμαντικὴ καθαρεύουσα, πού μετατρέπεται ὁμως σὲ «οἰκεῖο λόγο», ὅταν ἀρχίζει τὴ διήγησή του ὁ ἀπλοϊκὸς ἰθαγενὴς Ματαγέζα.

β) «Τὸ ἀνδρόγυνον πλανᾶται περὶ τὴν οἰκίαν, εὐρίσκοντες καὶ οἱ δύο πανταχοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ πνιγμένου παιδίου, ἀλλὰ καὶ ἀπερροφημένοι εἰς τὰς προσωπικὰς μερίμνας των».

Τὸ κατὰ τὸ νοούμενον σχῆμα «Τὸ ἀνδρόγυνον - εὐρίσκοντες - ἀπερροφημένοι» εἶναι συνηθισμένο στὸν Παπαδιαμάντη, πού τὸ χρησιμοποιεῖ συνειδητά².

γ) Οἱ λέξεις *παγολίμνη*³, πού ἀπαντᾷ τουλάχιστο δυὸ φορὲς ἀκόμη σὲ κείμενο τοῦ *Νέου Πνεύματος* ἀσφαλῶς μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Πα-

¹ Ἀναδημοσιεύτηκε στὸ περ. *Τὸ Παραμυθιό*, ἀρ. 10, Φθινόπωρο 1991 (ἀφιέρωμα στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη). Περιλαμβάνεται καὶ στὸ «Μάρκου Τουαίν, Ἐνὸς ἑκατομμυρίου λιρῶν χαρτονόμισμα, καὶ ἄλλα ἀφηγήματα τῶν [...]», Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Ἐκδόσεις «Λήθη», Ἀθήνα 1993 [Στὴ σειρά «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει»].

² Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ὅτως εἶναι τὸ ὄρθον» — Σημειώσεις τοῦ Παπαδιαμάντη στὸ περιθώριο τῶν μεταφράσεων», Ἀνακοίνωση στὸ «Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη» (Σκιάθος, Σεπτ. 1991).

³ Οὔγου Λέρου, «Ἐντυπώσεις περὶ Νορβηγίας», τόμ. Α' 1894, σ. 162, 166. Γιὰ τοὺς μελλοντικούς μελετητὲς τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη σημειῶνω ὅτι οἱ ἐπόμενες συνέχειες τοῦ κειμένου ἔχουν μεταφραστεῖ ἀπὸ ἄλλον. Ὁ Κουμανούδης θησαυρίζει τὴ λ. *παγολίμνη* μὲ τὴν ἔνδειξη Ἰαν(ουάριος) (18)97 καὶ ὑποθέτω ὅτι ἡ παραπομπή, πού φαίνεται νὰ ἔχει ἐκπέσει, γινόταν στὴν «Ἀκρόπολι». Ἄν ἡ ὑπόθεσή μου εἶναι σωστὴ καὶ ἂν ἡ λ. ἀπαντᾷ στὴν ἐπιφυλλίδα, ὅπου δημοσιεύεται ἀπὸ 14.11.1896 ἕως 28.6.1897 τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἰουλίου Μαρῦ *Κεραυνόπληκτος*, ἔχουμε μιὰ ἔνδειξη ὅτι καὶ ἡ μετάφραση αὐτὴ εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη. Πρὸς τὸ *παγολίμνη* πβ. καὶ τὰ κάπως διαφορετικὰ σύνθετα *παγοβριθής, παγόδετος, παγοδεμένων* καὶ *παγοφράκτους* στὸ ἄρθρο «Εἰς τὸν Βόρειον Πόλον», *Νέον Πνεῦμα*, τόμ. Γ' 1893, σσ. 72, 76, 78, 82, μεταφρασμένο ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη. Καὶ τὰ τέσσερα σύνθετα ἀθησαύριστα στὸν Κουμανούδη.

παδιαμάντη, στρίγλα¹ και ύποπάγιον, νεολογισμός άθησαύριστος. Νά προστεθεῖ ἡ φράση τῆ τρυφή τοῦ θανάτου, ἐμφανῶς παπαδιαμαντικῆς βαφῆς, ἴσως και τὸ ἠτεκνωμένων μητέρων.

δ) Ἐπίσης τὰ γλωσσικά τεκμήρια τῆς προηγούμενης παραγράφου δὲ θεωρηθοῦν ἰδιαιτέρως πειστικά, τὸ ὑποκείμενον (: θέμα, ζήτημα) μᾶς παρέχει βεβαιότητα ἀναμφισβήτητη. Ἡ λέξη βρίσκεται συχνότατα στοὺς ἑπτὰ τόμους τοῦ *Νέου Πνεύματος*, πάντοτε σὲ κείμενα μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ μιὰ περίπτωση. Τὴ συναντοῦμε και σὲ ἄλλες, ἐκτὸς τοῦ *Νέου Πνεύματος*, μεταφράσεις του, καθὼς και σὲ δικά του κείμενα². Στὸ μελέτημα γιὰ τὸν Ἰψεν χρησιμοποιεῖται δύο φορές: α) *Τὸ ὑποκείμενον τοῦ «Μικροῦ Ἐγιδόφ»* (σ. 20) και β) *τὸ ἀληθὲς ὑποκείμενον τοῦ δράματος* (σ. 20).

ε) Ὅμως ὁ φιλοπαπαδιαμαντικός μου ἀλαλαγμὸς εἶχε ἀκουστεῖ νωρίτερα, προτοῦ ἀκόμα φτάσω στὸ ἀποδεικτικὸτατο ἀλλὰ σχεδὸν τετριμμένο ὑποκείμενον. Ὅταν δηλαδὴ διάβασα ἓνα χωρίο τῆς σελίδας 986 τοῦ περιοδικοῦ, ἔμεινα ἐμπληκτος γιὰ μερικά δευτερόλεπτα, ὕστερα ὅμως ἐλέλιξα ἐπινίκιον και ὠρχησάμην Ἀλέξανδρον. Στὸ περιθώριο τῶν σημειώσεών μου ἔγραψα μὲ κόκκινον μολύβι: «ΖΗΤΩ!!! Ἄν αὐτὸς δὲν εἶναι Παπαδιαμάντης, τότε ποῖς μπορεῖ νὰ εἶναι;».

Πρόκειται γιὰ μιὰ φράση τῆς Ρίτας, ποὺ ἀπαντᾷ στὸν Ἄλφρεντ. Παραθέτω τὴ στιχομυθία κατὰ τὴ μετάφραση, ἀπὸ τὰ νορβηγικά, τοῦ Βάσου Δασκαλάκη³.

ΑΛΜΕΡΣ (ξανάρχεται δῶθε). *Βαριά, ἐργατινὴ μέρα μᾶς μέλλονται ἀποδῶ και μπρὸς οἱ μέρες μας, Ρίτα.*

ΡΙΤΑ. Ἐνία σου, θὰ δεῖς — θὰ μᾶς βρῖσκει και κυριακάτικη γαλήνη πότε-πότε.

Κατὰ τὴ μετάφραση τοῦ *Νέου Πνεύματος*:

ΑΛΜΕΡΣ

(*Προβαίνων και πάλιν*). Ἐχομεν ὄλον τὸ βάρος τῆς ἡμέρας νὰ βαστάσωμεν, Ρίτα.

¹ Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει πάντοτε *στρίγλα* και ὄχι *στρίγγλα*, ὅπως ἔλλωστε ἡ λέξη ἀπαντᾷ και στὸ ἰδίωμα τῆς Σκιάθου (πβ. Γεωργίου Α. Ρήγα, *Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμὸς*, τεῦχος Γ', σ. 182). Βλ. και Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, *Μινύρισμα πτηνοῦ χειμαζομένου - Φιλολογικά στὸν Παπαδιαμάντη*, σ. 51.

² Βλ., π.χ., *Τὸ Ἐγκλημα και ἡ Τιμωρία*, «Ἰδεόγραμμα», Ἀθήνα 1992, σ. 499, και τὸ διήγημα «Τὰ Μαῦρα κούτσουρα» (4.459.19).

³ Hendrik Ibsen, *Ὁ μικροῦλης ὁ Ἐγιδόφ*, Δράμα σὲ τρεῖς πράξεις (1894), μετάφραση ἀπὸ τὰ νορβηγικά Βάσου Δασκαλάκη, ἐκδόσεις Καραβία, σ. 99.

ΡΙΤΑ

Θὰ ἴδῃς ὅτι πότε-πότε ἀναπαντήριος σαββατισμὸς θὰ καταπέμνηται ἐφ' ἡμᾶς.

Καὶ ἂν ἀκόμα ἔλειπαν ὅλες οἱ ἄλλες ἐνδείξεις καὶ ἀποδείξεις, ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς, μαχητὲς ἢ ἀμάχητες, θὰ ὑπερπερίσσειε ἡ χάρις τοῦ ἀναπαντηρίου σαββατισμοῦ, κατὰ πολὺ ἀποδεικτικότερου ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ Παπαδιαμάντη.

Θὰ σταθῶ ἀρκετὰ ἐδῶ.

Ὁ μεταφραστὴς τοῦ *Νέου Πνεύματος* δανείζεται τὴ λέξη *σαββατισμὸς* ἀπὸ τὸ χωρίο 4, 8-9 τῆς πρὸς Ἑβραίους «Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας. ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ», πού ἀποδίδεται κατὰ τὴν ἔκδοση τῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας ὡς ἐξῆς: «Διότι ἂν ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ τοὺς εἶχε φέρει εἰς τὴν ἀνάπαυσιν, δὲν θὰ ἐμιλοῦσε ὁ Θεὸς ἀργότερα δι' ἄλλην ἡμέραν. Ἄρα ἀπομένει διὰ τὸν λαὸν μία ἀνάπαυσις Σαββάτου»¹.

Μολονότι οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἀγνοοῦσαν ὅσο οἱ σημερινοὶ τὸ κείμενο τῆς Γραφῆς, δυσκολεύομαι νὰ φανταστῶ ὅτι κάποιος ἄλλος ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ *Νέου Πνεύματος* θὰ εἶχε τὴ μεταφραστικὴ ἐτοιμότητα καὶ τὸ θάρρος νὰ ἀνακαλέσει στὸ ἰψενικὸ κείμενο τὸν ἀπόμερο γλωσσικὰ *σαββατισμὸν* («ἄπαξ εἰρημένον» στὴν *Καὶνὴ Διαθήκη*) μὲ τόσο καίριο τρόπο. Δὲν εἶχα λοιπὸν τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία γιὰ τὸ χέρι πού ἔγραψε τὴ λέξη, ἔπρεπε ἐντούτοις νὰ λάβω ὑπόψη μου τὶς πιθανὲς ἐνστάσεις. Θὰ μπορούσε δηλαδὴ νὰ ὑποστηρίξει κάποιος ὅτι στὸ νορβηγικὸ —ἀλλὰ καὶ στὸ ἀγγλικὸ καὶ στὸ γαλλικὸ κείμενο— τῆς *Καὶνῆς Διαθήκης* ὁ *σαββατισμὸς* ἀποδίδεται μὲ λέξη πού ἀποτελεῖ ἀπλὴ μεταγραφή τῆς ἐλληνικῆς. Ἄν λοιπὸν ὑποτεθεῖ ὅτι ὁ Ἰψεν τὴν εἶχε δανειστεῖ ἀπὸ τὴ νορβηγικὴ *Καὶνὴ Διαθήκη*, τότε γιὰ νὰ μὴν ὑποθέσουμε ὅτι καὶ ὁ Ἄγγλος ἢ ὁ Γάλλος μεταφραστὴς εἶχαν προσφύγει σὲ παρόμοιο δανεισμὸ; Ἄλλὰ ἂν ἀληθεύουν οἱ ὑποθέσεις αὐτές, δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε ὅτι καὶ ὁ Ἑλληνας μετα-

¹ Ἡ *Καὶνὴ Διαθήκη*, τὸ πρωτότυπον κείμενον μὲ νεοελληνικὴν μετάφρασιν, Βιβλικὴ Ἑταιρία, Ἀθῆναι 1967. (Ἡ ἀπόδοση στὰ νεοελληνικὰ ἔχει γίνῃ ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Βασ. Βέλλα, Εὐάγγ. Ἀντωνιάδη, Ἀμίλικα Ἀλιβιζάτο καὶ Γερ. Κονιδάρη.)

φραστής — πού ἀσφαλῶς ἔχει ὑπόψη του ἀγγλική ἢ γαλλικὴ μετάφραση — ἐπαναφέρει ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀρχικὸ σαββατισμὸς, ἔστω καὶ ἂν χρειάστηκε νὰ ἀναδιφήσει τὰ λεξικά; (Ἐννοεῖται ὅτι, στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἡ κυριακάτικη γαλήνη τοῦ πολὺ μεταγενέστερου Βάσου Δασκαλάκη θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθεῖ ὡς μεταφραστικὴ ἀπόκλιση, πού ἀπέβλεπε στὸ νὰ κατανοήσει ὁ νεώτερος ἀναγνώστης ἢ θεατῆς τοῦ ἔργου ὅ,τι θὰ ἔμενε ἀκατανόητο μὲ τὸν σαββατισμὸ ἢ τὴν «ἀνάπαυση τοῦ Σαββάτου».)

Ἄλλὰ, ἂν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο ὃ Ἕλληνας μεταφραστής νὰ εἶναι κάποιος ἄλλος; Θεωρητικὰ ὄχι, ἀρκεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα πού εἶδαμε — καὶ ὅσα πιὸ κάτω θὰ δοῦμε —, προπάντων ὅμως ὃ προσδιορισμὸς ἀναπαυτήριος καὶ ἡ συνέχεια θὰ καταπέμπηται ἐφ' ἡμᾶς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ χέρι πού δὲν ἀνῆκε στὸν Παπαδιαμάντη¹.

Τὰ νορβηγικὰ κείμενα, πού ἔφτασαν πολὺ ἀργότερα στὰ χέρια μου, διέλυσαν ὅλη αὐτὴ τὴν ἐξεζητημένη συλλογιστικὴ σειρά. Παραθέτω τὸ χωρίο τῆς πρὸς Ἑβραίου (α) καὶ τὴ στιχομυθία τῶν Ἄλμερς (β), ὑπογραμμίζοντας τὴν καίρια λέξη:

α) *Altsa star det en sabbatshelg tibbleke for Guds folk.*

β) *ALLMERS (Kommer fremover igen): Det vi bli en tung arbejds deg foran os, Rita.*

RITA: Du stal sé-, der vil falde sondagsstilhed over os en gang imellem.

Ἄρα ἡ κυριακάτικη γαλήνη τοῦ Δασκαλάκη ἀντιστοιχεῖ ἀπολύτως στὴν πρωτότυπη, ἐνῶ, ἀντίθετα, ὃ ἀναπαυτήριος σαββατισμὸς τὴ μεταμορφώνει ἐντελῶς — καὶ ἡ μεταμόρφωσή της δὲν μποροῦσε νὰ τολμηθεῖ παρὰ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη μόνο.

Γιὰ ποιὰ μεταμόρφωση, καὶ μάλιστα τολμηρῆ, μιλῶ, ὅταν τὰ κείμενα δείχνουν ὅτι ὃ Παπαδιαμάντης ἀφανίζοντας τὴν κυριακάτικη γαλήνη συνεξαφανίζει καὶ ὅ,τι ὑποδηλώνει ἡ Κυριακή, δηλ. τὴν Ἐνάσταση, τὴν ὁποία ὑποκαθιστᾶ μιὰ σχεδὸν τυπικὴ — καὶ ἑβραϊκὴ — «ἀνάπαυση τοῦ Σαββάτου», ὃ ἀναπαυτήριος σαββατισμὸς; Μήπως βρισκόμαστε

¹ Γιὰ τὸ θὰ καταπέμπηται ἐφ' ἡμᾶς πβ. τοὺς οἰκτιρισμοὺς σου κατὰπεμνον ἐφ' ἡμᾶς καὶ κατὰπεμνον τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἄγιον ἐφ' ἡμᾶς τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

μπροστά σὲ περίπτωση ὅπου ὁ μεταφραστής, ἐπιχειρώντας ἕως νὰ καταστήσει λιγότερο τετριμμένο τὸ λόγο τῆς Ρίτας, ἀλλοιώνει τὸν παραμυθητικὸ του τόνο; Μὲ ἄλλα λόγια, μήπως ὁ Ἰψεν θεολογεῖ εὐστοχότερα ἀπὸ τὸν παραμεταφραστή του;

Χρειάζεται νὰ θυμηθοῦμε τὰ συναφή. Οἱ Ἄλμερς λοιπόν, ὕστερα ἀπὸ τὸν πνιγμὸ τοῦ μικρούλη τους Ἐγιόλφ βρίσκονται στὰ πρόθυρα μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς ἀποσύνθεσης. Ἡ ζωὴ τους φαίνεται νὰ ἔχει χάσει κάθε νόημα, γιὰ τοῦτο καὶ ἐλάχιστα ἀπέχουν ἀπὸ τὸ μίσος πρὸς τοὺς ἄλλους —καὶ τὸ μεταξύ τους— καὶ ἀπὸ τὴν αὐτοκαταστροφὴ. Ὅταν, ὀδηγημένοι ἀπὸ τὸ ἐγὼ τους, ἐγγίζουσι πιά τὴν πύλη τοῦ Ἄδου, ἡ Ρίτα ξαναστρέφει τὸ πρόσωπο πρὸς τὴ ζωὴ: ἀποφασίζει νὰ βάλει στὴ θέση τοῦ πνιγμένου Ἐγιόλφ τὰ φτωχὰ παιδιά τοῦ γαλαοῦ. Μαζὶ τῆς συνέρχεται καὶ ὁ Ἄλφρεντ, πού ὅμως προβλέπει μὲ τὴ φράση «Ἐχομεν ὄλον τὸ βᾶρος τῆς ἡμέρας νὰ βαστάσωμεν, Ρίτα» ὅτι τὸ ἔργο πού θὰ ἐπιμιστοῦν ἀπαιτεῖ ἐπώδυνους μόχθους. Ἡ ἀπάντησις τῆς Ρίτας εἶναι πῶς ἡ ἐπίπονη πορεία τους δὲ θὰ γίνεταί σὲ τόπο στερημένο ἀπὸ κάθε παραμυθία, ἀπὸ σταθμοὺς ἀναψυχῆς.

Ἐτοῦτα ὅμως μοιάζει νὰ τὰ ἐκφράζει μὲ ἐπάρκεια ἡ ἀλληγορικὴ καὶ συνάμα κυριολεκτικὴ *κυριακάτικη γαλήνη*. Ἡ ὄχι; Ὅα τὸ δοῦμε.

Οἱ μεταφραστικὲς ἐλευθερίες τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως ἤδη ἔχει ἄλλοῦ ἐπισημανθεῖ¹, πολὺ συχνὰ εἶναι μεγάλες, πάντοτε ὅμως τὸν ὀδηγεῖ πρὸς αὐτές, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κέφι τοῦ μεταφραστῆ, κάποια οὐσιώδης αἰτία. Παίρνω ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὸ *Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία*. Ὅταν ὁ Ντοστογιέφσκι ἀφηγεῖται τὸν τελευταῖο ἐφιάλτη τοῦ Ρασκολνικὸφ καὶ περιγράφει τὴ φρικιαστικὴ σύγχυσις τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Παπαδιαμάντης παρεμβάλλει μιὰ φράσις ἀπὸ τροπᾶριο τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς: *φόβος καὶ τρόμος ἐπέπεσε τῇ κτίσει*. Ἡ παρεμβολὴ εἶναι αὐθαίρετη, ὄχι ὅμως καὶ ἀναίτια ἢ ἄλογη: ὁ Παπαδιαμάντης τὴν ἀποτολμᾷ γιὰ νὰ ἐπιτείνει τὴ φρίκη τοῦ καθολικοῦ σκοτασμοῦ τῶν πνευμάτων, ὑπενθυμίζοντας στὸν ἀναγνώστη τὸ ζοφερὸν τρόπο πού κυρίεψε ὅλη τὴν κτίσις τὴν ἡμέρα τῆς Σταυρώσεως.

Πρέπει συνεπῶς καὶ στὴ στιχομυθία τοῦ «Μικροῦ Ἐγιόλφ» νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ λόγο πού ὤθησε τὸν Παπαδιαμάντη νὰ παραμερίσει τὴν ὀπωσδήποτε οἰκεία, καὶ συνεπῶς εὐκολονόητη, *κυριακάτικη γαλήνη* γιὰ χάρις τοῦ ἄγνωστου, καὶ ἄρα δυσνόητου, ἀναπαντηρίου σαββατισμοῦ.

¹ Βλ. πρόχειρα τὴ βιβλιοκρισίαν τῆς μετάφρασις τοῦ *Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας* σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος.

Ξεκινῶ ἀπὸ μακρινῆ κάπως ἀπόσταση. Στὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη «Ταξίδι-Βαπτίρι-Ρωμείκου» (1895 — ἓνα χρόνο μόλις ἀργότερα ἀπὸ τὸ κείμενο γιὰ τὸν Ἴψεν) διαβάζουμε: «Ἐγὼ ἤμην σχεδὸν ἄρρωστος, εἶχα πάθει πρὸ μικροῦ ἀπὸ τὸν στόμαχον, ὀφείλω νὰ τὸ ὁμολογήσω. Πλὴν δὲν ἦτο τόσο ἀπὸ κατάχρησιν στομαχικὴν, ὅσον ἀπὸ σκύψιμον καὶ ὀκτάωρον, συνεχῆ καθημερινὴν ἐργασίαν ἄνευ τοῦ τεταγμένου ἀγιασμοῦ τῆς ἡμέρας τῶν Σαββάτων»¹. Στὸν *Βίον* τοῦ Χριστοῦ τοῦ Φρ. Φάρραρ, μεταφρασμένον ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη (1898) συναντοῦμε τὰ ἐξῆς χωρία: «Καὶ πάλιν ἂν οἱ ραββῖνοι διετύπωσαν ὅτι δὲν ὑπάρχει Σαββατισμὸς² ἐν τῷ Ναῶ, καὶ οἱ ἱερεῖς ἀνάπτουσι πῦρ καὶ σφάζουσι τὰ θύματα ἐν τῷ Ναῶ κατὰ τὸ Σάββατον, καὶ ὁ Νόμος ὅστις θεσπίζει τὸ Σάββατον τοὺς συγχωρεῖ, δὲν ἠδύνατο μεῖζόν τι τοῦ Ναοῦ νὰ συγχωρήσῃ τοὺς;» [δηλαδὴ τοὺς μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἀνοιξαν δρόμο μέσα ἀπὸ τὰ σπόριμα κι ἔκοψαν στάχουα]³. Τὸ δεύτερο: «...καὶ τὸ μεμωλωπισμένον καὶ τετραυματισμένον σῶμα, τοῦ ὁποίου τὸ θεϊκῶς ἀνθρώπινον πνεῦμα εὐρίσκετο νῦν ἐν τῇ ἀναπαύσει τοῦ Σαββάτου, ἐν τῷ Παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ, ἐκομίσθη οὕτω εἰς τὸν ἀγαπητὸν καὶ εἰρηνικὸν τάφον Του. ‘Ἀναπεσών, κεκοίμηται ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ Αὐτόν;»⁴. Προσθέτω σὲ τοῦτα μιὰ παράγραφο ἀπὸ ἀρθρίδιο τοῦ Σουηδοῦ Σιγούρδου Ἴψεν (1), ποὺ περιληπτικὰ μεταφράζει ὁ Παπαδιαμάντης μὲ τὸν τίτλο «Πότε ἐγγίζει ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου»: «Πολῖται ἀξιοσέβαστοι κραιπαλῶσι μέχρι μανίας, δικασταὶ καὶ ἄρχοντες μετέχουσι ὀργίων τὰ ὅποια ἐνθυμίζουσι τὰς ρωμαϊκὰς βακχείας καὶ τὰ βδελύγματα τῆς Βαβυλώνας. Εἶνε σαββατισμὸς μάγων καὶ φρικώδης ἐφιάλτης. Χιλιάδες τρελαίνονται, χιλιάδες αὐτοκτονοῦσι»⁵.

¹ Ἄπαντα 5.246.31-32/247.1-2. Ἡ ἀραιογράφηση δική μου.

² Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

³ Ὁ βίος τοῦ Χριστοῦ, ὑπὸ Φρειδερίκου Γ. Φάρραρ [...], μετὰ εἰκονογραφιῶν, μεταφρασίς ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπὸ Ἀλ. Παπαδιαμάντη, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῶν καταστημάτων τῆς «Ἀκροπόλεως», 1898, σ. 192.

⁴ Ὁ π., σ. 402.

⁵ Τὸ *Νέον Πνεῦμα*, Ἀπρίλιος 1894, τόμ. Β', σ. 66. Ὁ φίλος Κ. Γ. Πιτσάκης, στὸν ὅποιο πολλὰ ὀφείλει καὶ τὸ μελέτημα τοῦτο, ἔθεσε στὴ διάθεσή μου ὕλικὸ περὶ τοῦ Σαββάτου τῶν μάγων ἰκανὸ γιὰ τὴ σύνταξη πραγματείας. Περιορίζομαι σὲ ἐλάχιστα. Ὁ Παπαδιαμάντης προφανῶς ἀποδίδει ὡς σαββατισμὸν μάγων τὸν ἀγγλικὸ ὄρο *Witches' Sabbath*, ποὺ κατὰ τὸ *The Oxford Companion to English Literature* τοῦ Sir Paul Harvey εἶναι «a midnight meeting of demons, sorcerers, and witches, presided over by the Devil, supposed in medieval,

Ὅα ὑπενθυμίσω τώρα ἔτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἔχι μόνο ψάλλτης ἀλλὰ καὶ γνώστης βαθύς τῆς Ὑμνογραφίας. Γιὰ τοῦτο καὶ χρειάζεται πιθανῶς νὰ μετασκευάσω ὅσα εἶπα λίγες σελίδες πρωτύτερα: ὁ Παπαδιαμάντης γνωρίζει ἀσφαλῶς τὸ χωρίο 4, 8-9 τῆς πρὸς Ἑβραίους, ἀλλὰ εἶναι πολὺ φυσικότερο νὰ δανείστηκε τὴ λέξη *σαββατισμός* ἀπὸ τὴν Ὑμνογραφία, ποὺ ἀναπτύσσει ἔξοχα τὸ ἐσχατολογικὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου. Περιορίζομαι σὲ δύο μόνο ἀλλὰ ἄκρως χαρακτηριστικὰ δείγματα¹:

*Ἐβδόμην σήμερον ἡγίαςας, ἦν εὐλόγησας πρὶν καταπαύσει
τῶν ἔργων· παράγεις γὰρ τὰ σύμπαντα καὶ καινοποιεῖς, σαβ-
βατίζων, Σωτήρ μου, καὶ ἀνακτώμενος.*

(α' τροπάριο τῆς Δ' ὠδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Μεγ. Σαββάτου)

*Τί τὸ δρώμενον θέαμα; Τίς ἡ παρούσα κατάπανσις; Ὁ Βασιλεὺς
τῶν αἰώνων, τὴν διὰ πάθους τελέσας οἰκονομίαν, ἐν τάφῳ
σαββατίζει, καινὸν ἡμῖν παρέχων σαββατισμόν. Αὐτῷ βοήσω-
μεν· ἀνάστα ὁ Θεός, κρίνων τὴν γῆν, ὅτι σὺ βασιλεύεις εἰς τοὺς
αἰῶνας, ὁ ἀμέτρητον ἔχων τὸ μέγα ἔλεος.*

(β' τροπάριον Αἰῶν τοῦ Ὁρθρου τοῦ Μεγ. Σαββάτου)

Δίχως νὰ λησμονῶ ὅτι ὁ λόγος εἶναι πάντοτε γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὴ θεολογικὴ του ἐπέμβαση στὸ κείμενον τοῦ Ἰψεν, σημειῶνω πῶς τὸ ἐπόμενο ἀκριβῶς τροπάριον τῶν Αἰῶν περιλαμβάνει καὶ τοὺς στίχους «ἀναπεσὼν κεκοίμησαι ὡς λέων· τίς ἐγερεῖ σε, Βασιλεῦ;», ποὺ ἀποτρέπει ἀπὸ κάθε παρερμηνεῖα ἀναφερόμενη στὸ σαββατισμὸ τοῦ Χριστοῦ.

times to have been held annually as an orgy or festival». Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ πιθανότητα —πολὺ μικρὴ, κατὰ τὴ γνώμη μου— ν' ἀγνοεῖ ὁ Παπαδιαμάντης τὴν ἀκριβὴ σημασία τοῦ ὄρου. Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι ἠθελήμενα παραφράζει τὸν τεχνικὸ ὄρο *Witches' Sabbath* μὲ τὸ σαββατισμὸς μάγων ἀντὶ τοῦ *Σάββατον τῶν μάγων*, γιὰ νὰ καταστήσει φρικωδέστερον τὸν ἐφιάλτη: γιὰ τὸν ἐπαρκῆ ἀναγνώστη ἡ σημασιολογικὴ μετάπτωση τοῦ σαββατισμοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ σὲ σαββατισμὸ μάγων δηλώνει τὰ ἔσχατα τοῦ δαιμονισμοῦ.

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, εἶτε μὲ ἠθελήμενες ἢ ἀθέλητες παραφράσεις εἶτε μὲ πλεοναστικούς προσδιορισμούς —ἀναπαντήριος—, μόνον ὁ Παπαδιαμάντης μποροῦσε στὸ *Νέον Πνεῦμα* νὰ χρησιμοποιοῖ τόλμηρὰ αὐτὴ τὴν εὐαγγελικὴ καὶ ὕμνογραφικὴ λέξη. (Ἡ ἀραιογράφησι τῆς φράσης δική μου.)

¹ Δὲν κρίνω σκόπιμο, ἀφοῦ δὲν ἐπιχειρῶ νὰ συντάξω θεολογικὴ πραγματεία, νὰ παραπέμψω στὸ Πατερικὸ Λεξικὸ τοῦ Lampe.

Για νά τὸ πῶ συνοπτικὰ καί, δυστυχῶς, ἀρκετὰ τραχιά, «ἡ κατάπαυσις» τοῦ Χριστοῦ εἶναι δυναμικὴ. Δὲν πρόκειται γιὰ παθητικὴ διακοπὴ τοῦ ἔργου Του καὶ ἐξίσου παθητικὴ ἀνάπαυσις, ἀλλὰ γιὰ ἐκεῖνο πού ὁ Σικελιανός, μεταφέροντας στὸ ἰδίωμά του τὸ λόγο τῆς Γραφῆς, εἶπε

ὕπνος ἱερός, λιονταρίσιος,

δηλ. ἡ ἡσυχία πού προηγεῖται τῆς θύελλας, ὁ ὕπνος πού προετοιμάζει τὴν Ἀνάστασι, δηλαδή τὴν εἴσοδο στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἐλπίζω πὼς δὲ χρειάζεται νά καταπατήσω περισσότερο ξένα χωράφια γιὰ νά φανεῖ ἀπὸ τοῦ δανείζεται τὸν «ἀναπαυτήριον σαββατισμὸν» ὁ Παπαδιαμάντης. Καὶ φαντάζομαι πὼς δὲν περιπλέκω, ἀλλὰ διευκολύνω τὸν ἀναγνώστη ἂν τοῦ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴ σὲ τοῦτο τὸ καθόλου τυχαῖο: ἡ δευτέρη περικοπὴ πού παρέθεσα προηγουμένως ἀπὸ τὸν *Βίον τοῦ Χριστοῦ* τοῦ Φάρραρ, τελειώνει μὲ τὸ «Ἀναπεσὼν, κεκοίμηται ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ Αὐτόν;». Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο, γιὰτὶ δὲν ἀνήκει στὸν Ἀρχιεπισκόπου τῆς Καντερβουρίας καὶ Καθηγητὴ τῆς Κανταβριγίας Φρ. Φάρραρ, ἀλλὰ στὸν Παπαδιαμάντη, πού ξαναβάλλει τὸ ὀρθόδοξο χεράκι του καὶ μεταβάλλει τὸν ἀπλῶς «εἰρημικὸ» τάφο τοῦ Ἄγγλου σὲ θεϊκὴ παστάδα.

Ἐξακολουθῶ νά πιστεύω ὅτι δὲν ἔχω ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν *Μικρὸν Ἐγιόλφ*. Παραθέτω τοὺς πέντε τελευταίους στίχους τοῦ ἔργου κατὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ μετάφραση:

PITA

Ποῦ θὰ τοὺς ζητήσωμεν μὲ τὸ βλέμμα, Ἀλφρέδε;

AAMEPΣ

(Προσηλῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπ' αὐτήν.) Ὑψηλά.

PITA

(Νεύει ἐπιδοκιμάζουσα.) Ναί, ναί· ὕψηλά.

AAMEPΣ

Ὑψηλά, εἰς τὰς κορυφάς. Εἰς τοὺς ἀστέρας. Εἰς τὴν μεγάλην σιγὴν.

PITA

(Δίδουσα αὐτῷ τὴν χεῖρα.) Εὐχαριστῶ!

Λοιπόν, και τί; Ποιά σχέση με ἕλη τῆ θεολογία — ἂν πρόκειται για θεολογία— πού προηγήθηκε ἔχει ὁ Μικρός Ἐγιόλφ; «Μεταβολή εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰψεν», ναί. Ἄλλὰ ἀπὸ τοῦ και ὡς τοῦ ἡ ὀρθόδοξη ἐσχατολογία συνδέεται με τὰς κορυφάς, τοὺς ἀστέρας και τὴν μεγάλην σιγήν τοῦ Ἰψεν;

Εἶμαι ὑποχρεωμένος, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι ὀφθαλμοφανές, νὰ παραδεχτῶ πὼς ὁ τίτλος τοῦ μελετήματός μου πάσχει. Ὁ «Ἰψενικός σαββατισμός» δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ στηριχθεῖ στὴν «κυριακάτικη γαλήνη». Ἄν τὸν κρατῶ, αὐτὸ γίνεται ἀπλῶς και μόνο γιατί ἔτσι τιτλοφορήθηκαν τὰ προηγούμενα σχεδιάσματα τοῦ μελετήματος. Στὴν πραγματικότητα πρέπει νὰ μιλοῦμε για «Παπαδιαμαντικὸ ἐκσαββατισμὸ τοῦ Μικροῦ Ἐγιόλφ». Με τὸν ἀναπαιτήριον σαββατισμὸν τὰ πνεύματα, οἱ κορυφές, ἡ σιγή, οἱ ἀστέρες, για τὰ ὁποῖα μιλοῦν παρηγορημένοι οἱ Ἄλμερς, μεταβάλλονται, ἡ ὑπόστασή τους ἀλλάζει, και για τὸν ἀναγνώστη, πὸ δὲν εἶναι ἄμοιρος τῆς ἐσχατολογικῆς γλώσσας, ἀποκοτῶν τῆ σημασία τοῦ «προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν». Ἄν ἐπιτρέπεται στὸν μεταφραστὴ νὰ ὑπερσκελιῆ τὸν μεταφραζόμενον, εἶναι ἓνα ἐντελῶς ἄλλο θέμα.

* * *

Ἄν ἀποδειχθεῖ κάποτε πὼς τὸ κείμενον για τὸν Ἰψεν εἶναι ἀπλή μετάφραση — και ἡ μόνη ἀνεπίδεκτη ἀμφιβολίας ἀπόδειξη εἶναι νὰ ἀνακαλυφθεῖ τὸ πρωτότυπον, ἀγγλικὸ ἢ γαλλικόν—, δὲν μπορούμε, πιστεύω, ὕστερα ἀπὸ ὅσα προηγουμένως εἰπώθηκαν, νὰ ἔχουμε ἐνδοιασμοὺς για τὸν μεταφραστὴ τῆς.

Ἐντούτοις τὸ ἐνστικτό μου με βεβαιώνει πὼς πρωτότυπον ξενόγλωσσο δὲν ὑπάρχει και ὅτι τὸ μελέτημα γράφτηκε ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἐνστικτώδεις βεβαιότητες εἶναι ἐλάχιστα πειστικὲς για τῆ φιλολογία, καταφεύγω και πάλι στὴν ἰχνηλασία τοῦ κειμένου, ἀπὸ ὅπου συγκομιῶζω αὐτὲς τῆς περιχοπές:

α) «Ἐν τῷ Μικρῷ Ἐγιόλφ» τὰ ἀνθρώπινα ἀκάτια, ὅσον εὔθραυστα και ἂν εἶνε, ὅσον και ἂν πλέωσιν «εἰς σύρτιν ὅπου στρώνεται ἀνύποπτος γαλήνη»¹, κατὰ τὸν Βαλαβάνην, τὸν ἡμέτερον ἀτυχῆ ποιητὴν, «φθάνουσιν ἐπὶ τέλος εἰς ὄρμον τινά»).

β) «Ὁ Ἀδάμ ρίπτει τὸ σφάλμα εἰς τὴν Εὐαν, ἡ Εὐα εἰς τὸν Ἀδάμ, καθὼς και εἰς τὸν Ἰαμένον Παράδεισον» τοῦ Μίλτωνος. Ὁ παράδεισος ἐντοσοῦτῳ ἐχάθη διὰ τὸ ἀτυχον ἀνδρόγυνον και πὼς θ' ἀνακτηθῆ;».

Σύμφωνα με τῆς ἀρχές τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης τὸ πρῶτον χωρίον

ὑπεραρκεῖ γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ τὸ μελέτημα σὲ "Ἑλληνα συγγραφέα. 'Ο στίχος δηλαδὴ τοῦ Βαλαβάνη¹, ἡ ρητὴ μνεῖα τοῦ ὀνόματός του καί, προπάντων, τὸ τὸν ἡμέτερον ποιητὴν θὰ ἦταν σὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη περίπτωση ἀδιάσειστη ἀπόδειξη ὅτι τὸ ἄρθρο δὲν ἔχει γραφεῖ ἀπὸ ἀλλόγλωσσο. Στὴν περίπτωσή μας ὁμως ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμη τῆς περικοπῆς μειώνεται, ἀφοῦ, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, ὁ Παπαδιαμάντης δὲ διστάζει νὰ λαβαίνει μεγάλες μεταφραστικὰς ἄδειες. Συνεπῶς καὶ τὰ λεγόμενα περὶ Βαλαβάνη θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς προσθήκη τοῦ μεταφραστῆ. Μιὰ προσεκτικότερη πάντως ἀνάγνωση τῆς περικοπῆς δείχνει ὅτι ὁ Βαλαβάνης δὲν εἶναι μεταφτυεμένος σὲ ξένο περιβόλι. Θέλω νὰ πῶ ὅτι ὅσα προηγοῦνται καὶ ὅσα ἀκολουθοῦν εἶναι σύμφυτα μὲ τὴν περικοπή. "Ολο τὸ κείμενο παρουσιάζει ἐνότητα διανοίας καὶ γραφῆς.

Περισσότερο ἀποδεικτικό, ὅσο παράδοξο καὶ ἂν φαίνεται, θεωρῶ τὸ δεύτερο χωρίο, ἀφ' ἐνὸς μὲν γιὰ τὸν θεολογικὸ του χαρακτήρα — πού πάντως εἶναι χαρακτήρας καὶ ὅλου τοῦ κειμένου—, ἀφ' ἐτέρου δὲ γιὰ τὴν ἀναγωγή στὸν Μίλτωνα: ὁ Μίλτων εἶναι ἀπὸ τοὺς προσφιλέστερους στὸν Παπαδιαμάντη ποιητές².

Καὶ πάλι βέβαια θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἔχουμε μιὰ δεύτερη παρεμβολὴ τοῦ μεταφραστῆ Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ καὶ πάλι ἡ ἀνάγνωση τῶν συμφραζομένων πείθει ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ξένο σῶμα. 'Ο Μίλτων, ὅπως καὶ ὁ Βαλαβάνης, δὲν εἶναι ἐπίσακτος.

'Αλλὰ οἰκειότατος καὶ ἀγαπητὸς στὸν Παπαδιαμάντη ποιητὴς ἦταν καὶ ὁ Σαίξπηρ. Ὑπενθυμίζω τὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου:

«Εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπῆλθε τοιαύτη μεταβολὴ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ "Ἴψεν, ὅποια φαίνεται νὰ ἐπῆλθε, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ σταδίου του, εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Σαίξπηρ;».

'Ἡ μεταβολὴ τοῦ πνεύματος ἢ τῆς διανοίας καὶ τῶν δύο, ὅπως τὸ τέλος τοῦ ἴψενικοῦ ἔργου ἀλλὰ καὶ ὅλο τὸ μελέτημα μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχτοῦμε, ἔγκριται στὸ ὅτι καὶ ὁ Νορβηγὸς καὶ ὁ "Αγγλος δραματικὸς θεωροῦν πιά ὅτι ὁ ἀνθρώπινος βίος δὲν εἶναι μόνο τρικυμία — ἡ «παραπολὺ τεντωμένη ἀνθρωπίνη χορδὴ»— ἀλλὰ καὶ γαλήνη. Γιὰ νὰ τὸ πῶ

¹ 'Απὸ τὸ ποίημα «'Εκείνη».

² Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «'Ὡς ὁ 'Αδάμ τοῦ Μίλτωνος'...», ὁ.π., καὶ "Ἀπαντα 1.301.28-29, 5.97.5 καὶ 256.31-33. Θὰ συζητήσω ἄλλοτε ἂν τὸ ἄρθρο «'Ἡ χρησιμότης τοῦ βίου», *Νέον Πνεῦμα*, τόμ. Δ', 1894, σσ. 1081-1090, ἔρα καὶ οἱ παρεμβαλλόμενοι ἐκεῖ ἔξι στίχοι τοῦ Μίλτωνος, μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη.

παπαδιαμαντικότερα, ἀπολείπεται ἀναπαυτήριος σαββατισμός στὰ πάθια καὶ τοὺς καημοὺς τοῦ κόσμου. Θεωρῶ πὼς τέτοια διακριτικότητας θεολογικῆ ἐκδόχῃ τῆς μεταβολῆς στὴ διάνοια τῶν δύο θεατρικῶν συγγραφέων μόνο ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη μπορεῖ νὰ προέρχεται.

* Ἄν ἐκλάβουμε αὐτὲς τὶς τρεῖς οὐσιώδεις περικοπὲς ὡς προσθήκες τοῦ μεταφραστῆ σὲ ἀλλότριο κείμενο, φοβοῦμαι ὅτι ψαύουμε τὰ κράσπεδα τῆς ὑπερκριτικῆς. «Τὸ νέον δράμα τοῦ Ἴψεν» εἶναι ἐνιαῖο κείμενο καὶ οἱ περικοπὲς ποὺ συζητήσαμε ὀργανικὰ τμήματά του καὶ ὄχι θηλιάσματα, ἔστω καὶ ἐπιδέξια ἐγκεντρισμένα¹.

Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης τοῦ Ε' τόμου τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη —ὄλο λογαριάζω νὰ γράψω ἓνα ἄρθρο γιὰ τὸν ἄγνωστο Παπαδιαμάντη αὐτοῦ τοῦ τόμου καὶ ὄλο ξεμένω— θὰ μὲ συμβούλευε νὰ εἶμαι ἐνδοιαστικότερος:

«Πλὴν θὰ εἶπη τις, ἀντὶ νὰ μεταφρασθῶσι τὰ ὑπάρχοντα, ἄς ποιηθῶσι νέα ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα ὑπὸ τῶν δοκίμων ποιητῶν μας.

»— Ναί, βέβαια, λέγομεν ἡμεῖς, καὶ εἶναι τόσον εὐκόλον τὸ πρᾶγμα!... νὰ ἐμφυσηθῇ ζωὴ χωρὶς νὰ ὑπάρχη, νὰ δοθῇ ἐμπνευσις ἐκεῖ ποὺ λείπει ἢ ψυχὴ!... Καὶ ποῦ εἶναι οἱ δόκιμοι ποιηταὶ μας; Καὶ ἂν τοιοῦτοι ὑπάρχουν, αὐτοὶ ἐνδιαφέρονται περισσότερο διὰ τὸν Νίτς καὶ τὸν Ἴψεν παρά διὰ τὰ κατ' αὐτοὺς σκοουργιασμένα ἴντοπια πράγματα!...»².

Πὼς μπορεῖ νὰ συμβιβασθεῖ ὁ ἐπαινετικὸς καὶ μειλίχιος τόνος τοῦ ἄρθρου γιὰ τὸν «Μικρὸ Ἐγιδόφ» μὲ τὸν ὀργισμένον τῆς προηγούμενης παραγράφου, γραμμῆς δέκα χρόνια ἀργότερα; Εἶναι δυνατό, ἔστω καὶ μέσα σὲ τόσο μακρὸ διάστημα, νὰ «ἐπῆλθε τοιαύτη μεταβολὴ εἰς τὴν διάνοιαν» τοῦ Παπαδιαμάντη ὅσον ἀφορᾷ τὸν Νορβηγὸ συγγραφέα;

¹ Προσθέτω ἐδῶ καὶ μιὰ ἐξωτερικὴ ἔνδειξη, ποῦ, κατὰ τὴ γνώμη μου, συνηγορεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ πρωτότυπον καὶ ὄχι μεταφρασμένο κείμενον. Στὶς μεταφράσεις δηλαδὴ ποῦ κάνει ὁ Παπαδιαμάντης γιὰ τὸ *Νέον Πνεῦμα* συνήθως ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἐντύπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχει ληφθεῖ τὸ κείμενον. Ἡ ἀναγραφὴ ὀνόματος συγγραφέως καὶ τίτλου τοῦ ἐντύπου συχνὰ εἶναι ὑπότιτλη. Ὅταν δὲν δηλώνονται κάτω ἀπὸ τὸν τίτλον, μνημονεύονται στὶς πρώτες γραμμὲς τοῦ κειμένου. Ὑπάρχουν περιπτώσεις, ὅπου μνημονεύεται ὁ συγγραφέας ὄχι ὁμοῦ καὶ τὸ ἐντυπον. Ἄλλοτε παραλείπεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ ὄχι καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἐντύπου. Πάντοτε δηλαδὴ ὁ ἀναγνώστης προειδοποιεῖται ὅτι διαβάζει κείμενον μεταφρασμένο ἢ ἐλαφρὰ διασκευασμένο. Ἀπὸ τὸ δοκίμιον γιὰ τὸν «Μικρὸ Ἐγιδόφ» λείπει κάθε προειδοποίησις.

² Ἀπαντα 5.237-238.

Φαινομενική ή μεταβολή (ή ασυνέπεια). Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει τὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ἴψεν, τὴν ἴδια χρονιά πού ἐκδίδεται «Ὁ Μικρὸς Ἐγιόλφ», ὄχι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ φανεῖ ἐνήμερος τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας — ἄλλωστε τὰ γεννήματα τέτοιας βιασύνης δὲ μένουν παντελῶς ἀνυπόγραφα— οὔτε ἐπειδὴ στὸν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ διάσημου συγγραφέα ἔχει προσθεθεῖ ἓνα καινούργιο, πού δὲν πρέπει νὰ τὸ ἀγνοεῖ τὸ ἑλληνικὸ κοινόν. Ὅ,τι παρωθεῖ τὸν Παπαδιαμάντη στὴ συγγραφὴ τοῦ κειμένου εἶναι ἡ διαπίστωση τῆς μεταβολῆς στὸ πνεῦμα τοῦ Ἴψεν, πού δὲν εἶναι τεχνοτροπικῆς ἢ αἰσθητικῆς ἢ πολιτικῆς τάξεως ἀλλὰ ἀκριβῶς πνευματικῆς¹.

Ὅσο γιὰ τὴν ὀργή τοῦ 1903, εἶναι φανερό ὅτι δὲν τὴν προκαλεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἴψεν ἀλλὰ ἡ ἀνατροπὴ τῆς προτεραιότητος ἢ τῆς ἱεράρχησης τῶν πραγμάτων ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας λογίους. Θὰ τολμοῦσα νὰ προσθέσω ὅτι ὁ θυμὸς τοῦ ἐναντίον τοὺς ἴσως ὀφείλεται καὶ στὸ ὅτι ἡ λατρεία τοὺς προσφέρεται σὲ ἓναν Ἴψεν, πού ἔχει ὑπερβαθεῖ ἀπὸ τὸν Ἴψεν τοῦ «Μικροῦ Ἐγιόλφ».

Τὸ ἄρθρο ἢ μελέτημα — ἀλλὰ γιατί ὄχι δοκίμιο;— «Τὸ νέον δρᾶμα τοῦ Ἴψεν -Ὁ Μικρὸς Ἐγιόλφ» εἶναι τὸ μοναδικὸ δεῖγμα συνοπτικῆς ἀσφαλῶς ἀλλὰ πάντως συστηματικῆς ἀνάλυσης λογοτεχνικοῦ ἔργου διὰ χειρὸς Παπαδιαμάντη. Ἀναπόφευκτα λοιπὸν ἀφθονοῦν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού, κατὰ τοὺς σύγχρονους, ἀνήκουν στὴ «θεωρία λογοτεχνίας». Παιρτοῦμαι, ὡς ἀμύητος, ἀπὸ τὴν ἐξέτασή τους, θὰ ἤθελα ἐντούτοις νὰ μὴν παρατρέξω τὴν προτελευταία παράγραφο. Τὴν ἀντιγράφω ὀλόκληρη:

«Ἐν τέλει, μίαν παρατήρησιν. Ὁ καθαριστὴς κριτικὸς θὰ προβάλῃ ἴσως τὴν ἔνστασιν ὅτι τὸ ὑποκείμενον τοῦ «Μικροῦ Ἐγιόλφ», ὁ ἄδικος δηλαδὴ καὶ ἀλγεινὸς θάνατος παιδίου, δὲν εἶνε κατάλληλον ὕλικόν διὰ τὴν σκηρῆν, ὅτι εὐκόλον μὲν νὰ ἐξαφθῇ τὸ αἰσθημα ἐκ τοιαύτης ἀφορμῆς, ἀλλὰ δὲν εἶνε κόσμιον, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε περίτεχον τὸ ποιεῖν τοῦτο. Ἡ ἀπάντησις εἶνε ὅτι αὐτὸς ὁ Ἐγιόλφ, καίτοι εἶνε ἡ εὐκαιρία,

¹ Ἀνάλογη, πιστεύω, εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ ἄρθρου τοῦ γιὰ τὸν Βύρωνα, πού γράφτηκε τὸ 1896, ὅταν ἔγιναν τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ ποιητῆ: μολονότι ὁ Παπαδιαμάντης φαίνεται νὰ θέλγεται ἀπὸ τὴν ποίησίν του, στὴν πραγματικότητά ἐγκωμιάζει καὶ πάλι μιὰ «μεταβολὴν εἰς τὸ πνεῦμα», κατὰ βᾶθος ὁμοία μὲ ἐκεῖνη τῆς Ρίτας καὶ τοῦ Ἀλμερς (δηλ. τοῦ Ἴψεν), τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὸ ἐγώ. Ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ὁ τελευταῖος πού θὰ παραθεωροῦσε τὸ κάλλος τοῦ λόγου, ἐντούτοις διαφορετικὰ ἀπὸ ἐμᾶς ἱεραρχοῦσε τὰ πράγματα.

δὲν εἶνε τὸ ἀληθὲς ὑποκείμενον τοῦ δράματος. Τὸ δράμα στρέφεται περὶ τὸν Ἄλμερς καὶ τὴν Ρίταν, ὄχι περὶ τὸ τέκνον των. Τὸ ἀντικείμενον τῆς δραματικῆς μεταχειρίσεως εἶνε ὁ βίος των. Ὁ Ἐγιόλφ, καθὼς καὶ ἡ Νυφίτσα, εἶνε ὀλίγον τι πλειότερον ἀπλῆς σκιᾶς, ὅπισθεν τῆς ὁποίας τὸ ἀληθὲς πρόβλημα πρόκειται εἰς λύσιν».

Μολονότι τὸ «διὰ τὴν σκηνήν» μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ὁρος πού περιορίζει τὴν διατυπούμενη ἀρχὴ στὰ σκηνικὰ ἔργα, καὶ παρ' ὄλο πού ἡ Ἀκριβούλα εἶναι πολὺ τι πλειότερον ἀπλῆς σκιᾶς, στὸ «Μυρολόγι τῆς φώκιας», γραμμένο δεκατέσσερα χρόνια ἀργότερα (1908), ὁ Παπαδιαμάντης δὲ φαίνεται νὰ λησμονεῖ ὅσα θέσπισε μὲ ἀφορμὴ τὸν «Μικρὸν Ἐγιόλφ»: ὁ πνιγμὸς τοῦ μικροῦ κοριτσιοῦ εἶναι ἡ «εὐκαιρία», ἐνῶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀφηγηματικῆς μεταχειρίσεως κατὰ βάθος εἶναι ὁ βίος τῆς γρια-Λούκαινας, πού συνοψίζει τὰ πάθια καὶ τοὺς καημοὺς ὄλου τοῦ κόσμου.

Αὐτὰ ἀναγκαστικὰ μὲ ὀδηγοῦν στὴν τελευταία παράγραφο:

«Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, ἀνάγκη νὰ λάβωμεν τὸν Ἴψεν ὁποῖος εἶνε. Τὴν σήμερον, τοῦλάχιστον, ἴσεται ἐξέχων ὡς ἡ ἰσχυρότερα ἐπιδρῶσα διάνοια τῶν καθ' ἡμᾶς, προωρισμένη νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς ἰδέας ὄλων τῶν μετρίων συγγραφέων, ὅσοι δὲν ἔχουσι καθ' ἑαυτοὺς ἰδανικὸν καὶ δύναμιν, καὶ νὰ ρίψῃ βαθεῖαν σκιὰν εἰς τοὺς μέλλοντας χρόνους».

Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸ ψογερὸ τμήμα τῆς περικοπῆς —«ὄλων τῶν μετρίων συγγραφέων, ὅσοι δὲν ἔχουσι καθ' ἑαυτοὺς ἰδανικὸν καὶ δύναμιν»— καὶ παρατρέχοντας τὸ συναφὲς καὶ μᾶλλον χαιρέκακο ἐρώτημα ἂν αὐτὴ ἡ γραμματολογικὴ προφητεία δὲν εἶναι αὐτεπίστροφο —κοινῶς μπούμερανγκ—, μένω στὸ ἀναμφισβήτητο «ὡς ἡ ἰσχυρότερα ἐπιδρῶσα διάνοια»¹ καὶ συνάμα ἐπιστρέφω στὸ «Μυρολόγι τῆς φώκιας»: Ἡ Νυφίτσα τοῦ «Μικροῦ Ἐγιόλφ» παίζει σουραύλι γιὰ νὰ κατακλεῖ τὰ ποντίκια καὶ νὰ τὰ καταποντίζει. Σουραύλι παίζει καὶ ὁ νεαρὸς βοσκὸς, ὁ αὐλητής, ὁ Σουραυλῆς κατὰ τὴν γραῖαν Λούκαιναν, καὶ γίνεται, ἀκού-

¹ Ὅτι ἡ πρόρρηση δὲν διαψεύστηκε εἶναι πασίγνωστο. Γιὰ νὰ περιοριστῶ στὰ δικά μας θεατρικὰ πράγματα, ἀντιγράφω ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἄρθρο Ἴψεν τῆς Μεγ. Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας: «Ἐκτοτε [ἀπὸ τὴν παράσταση δηλ. τῶν Βρυκολάκων τὸ 1894] ὁ Ἴψεν ἐπέδρασεν ἰσχυρῶς ἐπὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων δραματικῶν, καθόσον καὶ ὁ Ξενοπούλος μὲ τὸν Ἐψυχοπατέρα' του καὶ ὁ Καμβύσης μὲ τὰ δύο-τρια δράματά του καὶ ὁ Μελάς μὲ τὸ ἄσπρο καὶ μαῦρο' του, προσεπάθησαν νὰ βαδίσουν ἐπὶ τὰ ἴχνη του». Τὸ τμήμα τοῦ ἄρθρου γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ἴψεν στὴν Ἑλλάδα ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου Ν. Ι. Λάσκαρη.

σια, παραίτιος τοῦ πνιγμοῦ τῆς Ἀκριβούλας. Καί τὸ «πένθιμον βαθὺ μυρολόγι» τῆς γραίας γιὰ τὰ πέντε παιδιὰ της ποὺ «τῆς εἶχε θερίσει ὁ χάρος ὁ ἀχόρταστος» —μαζί καί τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιας—, συγγενεύουν μὲ τὸ θρῆνο τῶν Ἄλμερς.

Παρόμοια ἴφενικὰ ἔχνη, κάθε ἄλλο παρὰ ἀμυδρά, ἀναγνωρίζει κανεὶς καί στὰ «Δαιμόνια στὸ ρέμα», ὅπου ὁ Παπαδιαμάντης μὲ τὴ φαινομενικὴ ἠπιότητα τῆς ἀφήγησης παιδικῶν ἀναμνήσεων διεκτραγώδησε τὴν ἀπώλεια τοῦ προσανατολισμοῦ, προσφεύγοντας πάντως καί στὸν Δάντη προκειμένου νὰ καταστήσει προσεκτικότερους τοὺς ἐπιρρεπεῖς στὶς παρερμηνεῖες ἢ στὴν ἀπλοϊκὴ ἐκδοχὴ τῶν λόγων του. Ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν περιπλάνηση τοῦ Ἄλμερς ἀποσπῶ μόνον ἐτοῦτα:

PITA

ᾠ! καὶ θὰ ἐχάθης, Ἄλφρέδε.

ΑΛΜΕΡΣ

Ναί· ἔσφαλα εἰς τὴν διεύθυνσιν· διότι δὲν ὑπῆρχε δρόμος οὔτε μονοπάτι. Καὶ ὄλην τὴν ἡμέραν ἐβάδιζα, καὶ ὄλην τὴν ἐπομένην νύκτα. Καὶ τέλος ἐνόμισα ὅτι δὲν θὰ ξαναέβλεπα πρόσωπον ἀνθρώπου ποτέ.

Δὲν ἐκφράζεται διαφορετικὰ ὁ Παπαδιαμάντης ἔξι χρόνια πιὸ ὕστερα:

«Τότε ἀπεπλανήθην [...]. Ἀνέβαινα καὶ ἀνέβαινα τὸ ρεῦμα, καὶ ὄλον ἐχανόμην. Δὲν ἐπανεύρισκα, ἔχι, τὸν ἑαυτὸν μου, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν ἔχανα. ᾠ, ναὶ εἶχε χαθῆ δι' ἐμὲ ἡ εὐθεῖα ὁδός. La diritta via era smarrita. [...] μὴ εὐρίσκων ὄρατὸν μονοπάτι [...] ὀπόθεν οὐδεμία ὑπῆρχε θέα» (*Ἀπαντα*, 3.243.15-32).

Ἄν οἱ ὁμοιότητες εἶναι τυχαῖες ἢ οἱ ἐπιδράσεις ἀναφομοιώτες, ἄς τὸ κρίνει ὁ ἀναγνώστης. Πρέπει ὅμως νὰ προσέξει κανεὶς πόσο ἐκτιμᾷ ὁ Παπαδιαμάντης ὄλη τὴν ἴφενικὴ περιγραφή τῆς περιπλάνησης, τῆς ὁποίας μικρὸ μόνον τμῆμα παρέθεσα: «Ἡ περικοπὴ εἶναι ὠραία, καὶ πλήρης τοῦ μουσικοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον ὑπηρετεῖ εἰς τὰς χαμηλοφώνους ἀρμονίας τῆς πεζογραφίας τοῦ Ἴφεν». Αὐτὰ τὰ σχεδὸν λακωνικὰ καὶ ἀπερίπλοκα, δηλώνουν, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης, ὡς ψάλτης, ἐπιτέλους Θεέ μου!, δὲν εἶχε, ὅπως πῆγαν νὰ μᾶς παραστήσουν, τσίγκινα αὐτιά!

Κωλύματα γάμου στον Παπαδιαμάντη: πλαστά και γνήσια*

I.

Στόν 'Αναστάσιο Χριστοφιλόπουλο, διδάσκαλο, άμεσα ή έμμεσα, όλων όσοι άσχολούνται σήμερα στην Ελλάδα με την ιστορία του δικαίου και τó εκκλησιαστικό δίκαιο, όφείλουμε μία ύποδειγματική διαπραγματέυση τών στοιχείων βυζαντινού και μεταβυζαντινού (ιδιωτικού)

* Τά δύο πρώτα μέρη αυτού του κειμένου άποτελοϋν σύνοψη (και σύνθεση) αντίστοιχων τμημάτων άνακοινώσεων που παρουσιάστηκαν, ή πρώτη στην "Άρτα τόν Μάιο 1990 στό Διεθνές Συμπόσιο για την ιστορία του «Δεσποτάτου» τής 'Ηπείρου («Ζητήματα κωλυμάτων γάμου από την νομολογία και την πρακτική του "Δεσποτάτου" τής 'Ηπείρου» — ύπό δημοσίευση στό πρακτικά του Συμποσίου) και ή δεύτερη στην Θεσσαλονίκη τόν Μάιο 1992 στό ΙΓ' Πανελλήνιο 'Ιστορικό Συνέδριο τής 'Ελληνικής 'Ιστορικής 'Εταιρείας («'Ιστορία του Δικαίου και Λογοτεχνία: "Ένα άφανές κώλυμα γάμου στόν 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη» — είχε προορισθή άρχικά για τó Διεθνές Συνέδριο για τόν Παπαδιαμάντη στη Σικιάθο τó 1991, στό όποιο ó συντάκτης δυστυχώς δέν μπόρεσε τελικά νά μετάσχη). Τό τρίτο μέρος θά μπορούσε νά θεωρηθί ώς μία (άκόμη) ύποσημείωση-προσθήκη στην παλαιά, ήδη, έργασία του συντάκτη για Τό κώλυμα γάμου λόγω συγγενείας έβδομου βαθμού έξ αίματος στό βυζαντινό δίκαιο, 'Αθήνα-Κομοτηνή 1985.—Όσο συνέτασσα αυτό τó κείμενο στην μορφή που προορίζεται για τά Παπαδιαμαντικά Τετράδια, με κυνηγοϋσε ó «τρομαχτικός και πρós θάνατον» άφορισμός —με όλες, άλίμονο, τις έννοιες που έχει ή λέξη— του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου: «Μιά τέτοια, τρομαχτική και πρós θάνατον, προκατάληψη είναι πώς ó Παπαδιαμάντης (ή ó Σολωμός ο *altra persona*) δέν είναι παρά σφαγάρι στό φιλολογικά μας χέρια, που έν όνόματι τής πούρας και ψυχρής έπιστήμης έχουν επάνω του άπερίοριστα δικαιώματα, και συνεπώς μπορούν νηποινεί νά τόν διαμελίζουν» [προλογικό σημείωμα: 'Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος, 'Επί πύλων αύρας νυκτερινής, 'Αθήνα 1992, 9-10]. Όταν τά χέρια δέν είναι καν φιλολογικά, δέν έχουν ούτε την δικαιολογία, και την άπολογία, τής κρατούσης προκαταλήψεως: έχουν όμως τούλάχιστον την γνώση, από τόν χώρο τής άλλης πούρας και ψυχρής έπιστήμης που ύπηρετούν, ότι τó έγχείρημα δέν μπορεί νά άποτολμάται νηποινεί — και ότι ύπόκεινται έπομένως στό προσήκον έπιτίμιον.

δικαίου που περιέχονται στο έργο του Παπαδιαμάντη¹. Συμπεριλαμβανονται βέβαια και τὰ καθόλου ἀμελητέα θέματα κωλυμάτων γάμου που ἀπαντούν στο έργο του Σκιαθίτη. Στα θέματα αυτά ἀνήκει, και έχει προσεκτικά παρουσιασθή ἀπό τὸν Χριστοφιλόπουλο, και ἕνα ὑποτιθέμενο κώλυμα γάμου που δημιουργήθηκε ἐθιμικά ἢ νομολογιακά και φαίνεται νὰ εἶχε σημαντική παρουσία στο γαμικὸ δίκαιο τῶν ὕστερων βυζαντινῶν και τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων: εἶναι τὸ ὑποτιθέμενο κώλυμα γάμου τῆς χήρας πρεσβυτέρας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἱερέα συζύγου της. Μὲ τὸ «κώλυμα» αὐτὸ ἔχει ἀσχοληθῆ κάπως ἢ ἔρευνα —ιστορική, νομική και λαογραφική—, και εἶχα και ἐγὼ τὴν εὐκαιρία νὰ ἀσχοληθῶ συστηματικώτερα πρόσφατα, σὲ ἄλλο χῶρο. Ἔτσι δὲν θὰ εἶναι τὸ κύριο θέμα που θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ. Ἰπενθυμίζω μόνον τὰ βασικά στοιχεῖα τοῦ ζητήματος ἐκεῖνου:

Γιὰ πρώτη φορά, στο ἐρμηνευτικὸ στοὺς ἱερούς κανόνες έργο τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμώνος, κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα, ἐμφανίζεται τὸ ἐνδεχόμενο νὰ θεωρηθῆ κωλυόμενος ὁ δεῦτερος γάμος τῆς συζύγου ἱερέως μετὰ τὸν θάνατο ἐκεῖνου. Πρόκειται προφανῶς γιὰ μία ἐκδήλωση τοῦ πνεύματος τῆς ἐκνομικεύσεως τοῦ κανονικοῦ δικαίου, που ὀλοκληρώνεται μετὰ τὸ έργο τῶν μεγάλων κανονολόγων τοῦ 12ου αἰῶνα και χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή μιᾶς ὄλο και περιπτωσιολογικώτερης ἀντιμετωπίσεως τῶν θεμάτων, ἀπὸ τὴν ἀντικειμενοποίηση τῶν προβλεπόμενων κυρώσεων και ἀπὸ τὴν ὀλοένα αὐστηρότερη στάση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἀπέναντι σὲ ἕνα πλῆθος ἀδιαφόρων ἄλλως ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, κατ' ἐξοχὴν μάλιστα σὲ θέματα γάμου και γενετησίου ζωῆς² —αὐτὸ που ἐγκαίρως, ἀλλὰ ὄχι ἀρκετά, ὁ ἐπιφανέστερος βυζαντινὸς νομικὸς τοῦ 11ου αἰῶνα, Εὐστάθιος ὁ Ρωμαῖος, εἶχε χαρακτηρίσει «παίζειν εἰς ἄλλοτρίους βίους»³ συγχρόνως ὁμως ἐντάσ-

¹ «Βυζαντινὸν και μεταβυζαντινὸν δίκαιον εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη», *ΕΕΒΣ*, 26 (1956), 322-333 = τοῦ ἴδιου, *Δίκαιον και Ἱστορία*, Ἀθήνα 1973, 164-175.

² Βλ. τὴν ἐξαίρετη ἀνάλυση τοῦ φαινομένου ἀπὸ τὸν Χρ. Γιανναρά, *Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἥθους*, στὴν πρώτη ἐκδοση, Ἀθήνα 1970, 135 κ.έ. Δυστυχῶς παραλείπεται στὴν δεύτερη ἐκδοση, Ἀθήνα 1979, 225-252, κυρίως 232 κ.έ., ὅπου οἱ ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα —ἕστερα ἀπὸ μία σταδιακὴ ἀναθεώρησή τους σὲ ἄλλα δημοσιεύματά του— ἔχουν πλέον πλήρως ἀντιστραφεῖ.

³ Ράλλης - Ποτῆς, Ε', 350. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ παραπέμψω και στὸν Κ. Γ. Πιτσάκη, «Παίζοντες εἰς ἄλλοτρίους βίους: Δίκαιο και πρακτικὴ τῶν γαμικῶν κωλυμάτων στο Βυζάντιο», *Ἡ Καθημερινὴ Ζωὴ στο Βυζάντιο*, Πρακτικὰ Α'

σεται στην γενικώτερη τάση έπιβολής στον βίο και τής ανατολικής εκκλησίας ενός κληρικαλιστικού πνεύματος, που έπιδιώκει να αποχωρήσει τον κληρο από τον υπόλοιπο λαό και να τονίσει την ιερότητα και την ιδιαιτερότητά του: το πνεύμα αυτό εκδηλώνεται στο πεδίο κυρίως τής λειτουργικής και του κανονικού δικαίου — χωρίς όμως να φθάσει βέβαια στην 'Ανατολή σε ριζικές τομές, στην εισαγωγή π.χ. τής γενικής άγαμίας του κλήρου.

Ό Βαλσαμών προσπαθεί να θεμελιώσει νομικά το ύποτιθέμενο κώλυμα σε δύο στοιχειά:

α) στην αντίληψη ότι η σύζυγος του ιερέως κατέστη, διά του γάμου, κατά την άγιογραφική διδασκαλία «σάρξ μία» (Γεν. 2.24, Ματθ. 19.5, Μάρκ. 10.8, Α' Κορ. 6.16, Έφ. 5.31) με τον ιερέα σύζυγό της, και έπομένως μετέχει κατά κάποιον τρόπο τής ιερωσύνης του, άρα και του εκ τής ιερωσύνης κωλύματος γάμου. Σχολιάζοντας τον κανόνα 44 Μεγάλου Βασιλείου σημειώνει: *Όλομαι δέ από του κανόνος τούτου καλώς ίνα κωλυθώσι δευτερογαμείν και αι των ιερέων γυναίκες. . . αι μὲν γάρ γυναίκες των ιερέων εν σώμα και μία σάρξ ιερατική διά τής μετά των ιερέων συναφείας χρηματίσασαι κἀντεϋθεν ολον ιερωθεΐσαι, ου βεβηλωθήσονται διά τής δευτερογαμίας.* Έτσι, όπως δέν έπιτρέπεται στους ίδιους τους κληρικούς ο δεύτερος γάμος, έτσι δέν έπιτρέπεται και στις συζύγους τους: *κωλυθήσονται τὰ άπαξ ιερωθέντα σώματα αυτών δευτέροις γάμοις βεβηλώσαι*¹.

β) σε ένα έπιχείρημα που άντλεί από τον κανόνα 48 τής Πενθέκτης Συνόδου, ο οποίος προβλέπει την δυνατότητα εκλογής έγγάμου ως έπισκόπου, έφόσον η σύζυγός του δέχεται να τον διαζευχθῆ και να εισέλθῃ σε μονή. Το γεγονός ότι ο κανόνας δέν άρκεΐται στην διάζευξη, αλλά άπαιτεί και την έπιλογή του μοναχικού βίου, μαρτυρεί κατά τον Βαλσαμώνα ότι, κατά την αντίληψη του κανονικού νομοθέτη, πρέπει να αποκλείεται η δυνατότητα δεύτερου γάμου τής γυναίκας που διετέλεσε σύζυγος κληρικού: *Σημείωσαι οὖν ταῦτα πάντα διά τους αξιοῦντας δευτερογαμείν τας των ιερέων γυναίκας· νομίζω γάρ ως από του παρόντος*

Διεθνούς Συμποσίου Κέντρου Βυζαντινών Έρευνών (Έθνικό Ίδρυμα Έρευνών), Αθήνα 1989, 217-236.

¹ Ράλλης - Ποτλής, Δ', 193. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κανών 44 Μ. Βασιλείου, τον οποίο σχολιάζει (και έφαρμόζει άναλογικά) εδώ ο Βαλσαμών άναφέρεται στην περίπτωση ενός καθεαυτὸν «κληρικού» βαθμού, όπως είναι η διακόνισσα: *Έμεΐς οὖν τής διακόνου το σώμα ως καθιερωμένον ουκ έτι έπιτρέπομεν εν χρήσει είναι σαρκική.*

κανόνος οὐ παραχωρηθήσονται δευτερογαμηῆσαι¹. Ὁ Βαλσαμών φαίνεται νὰ παραγνωρίζῃ ὅτι στὴν πραγματικότητα σκοπὸς τῆς διατάξεως εἶναι προφανῶς 1. νὰ μὴ πληγῇ ὁ νέος ἐπίσκοπος ἀπὸ τὴν θρησκευτικῆ-ἐκκλησιαστικὴ ἀπαξία πού, οὕτως ἢ ἄλλως, περιβάλλει κατ' ἀρχὴν κάθε περίπτωση διαζυγίου—μὲ τὴν εἰσαγωγή στὴν περίπτωση ἐκείνη τοῦ στοιχείου τῆς «εὐσεβοῦς αἰτίας» τῆς ἐπιλογῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου 2. νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ ὑπόνοια ὅτι μπορεῖ νὰ συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν διάζευξη ἡ συμβίωση τῆς γυναίκας μὲ τὸν πρῶνν σύζυγο-ἐπίσκοπο: ἐν μοναστηρίῳ εἰσὶτω πόρρω τῆς τοῦ ἐπισκόπου καταγωγῆς ὠκοδομημένῳ. Ἐδῶ ὅμως πού ἡ λύση τοῦ γάμου ἔχει ἐπέλθει μὲ τὸν θάνατο τοῦ συζύγου, ἀπουσιάζουν αὐτονόητα καὶ οἱ δύο αὐτοὶ λόγοι.

Στὸ θέμα θὰ ἐπανεῖλθῃ ὁ Βαλσαμών στὴν «Διάγνωσιν» του σχετικὰ μὲ τὰ κωλύματα γάμου («χάριν τοῦ λαληθέντος συνοδικῶς ζητήματος περὶ τοῦ εἰ χρῆ τὸν αὐτὸν καὶ ἓνα δυσὶ δισεξαδέλφαις συνάπτεσθαι»): ἀλλ' οὐδὲ τὴν τοῦ τελευτήσαντος ἱερέως ὁμόζυγον δευτερογαμηῆσαι παραχωροῦσι [sc. οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες], πάντως διὰ τὴν ταυτότητα τῶν σωμάτων αὐτῶν, καθὼς τὰ περὶ τούτου παρίσταται ἐκ τοῦ λα' καὶ λβ' κεφαλαίου τοῦ πρώτου τίτλου τοῦ γ' βιβλίου τῶν Βασιλικῶν καὶ τοῦ μδ' κανόνος τοῦ ἁγίου Βασιλείου λέγοντος περὶ τὸ τέλος: Ἡμεῖς οὖν τῆς διακόνου τὸ σῶμα ὡς καθιερωμένης οὐκέτι ἐπιτρέπομεν ἐν χρήσει εἶναι σαρκικῆ².

Μία ἀπόκριση τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου κατὰ τὸν 13ο αἰῶνα, σὲ ἐρώτημα τοῦ Ἀθανασίου ἐπισκόπου Κορώνης εἶναι ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ θέματος στὴν βυζαντινὴ νομικὴ γραμματεία—καὶ ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζω δὲν ἔχει ἐντοπισθῇ ἄλλη. Δὲν φαίνεται ἂν ὁ Ἀποκαυκος γνωρίζῃ τὴν γνώμη τοῦ Βαλσαμώνος. Ἡ θέση του πάντως εἶναι, ὅπως συχνὰ συμβαίνει μὲ τοὺς νομικοὺς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος τῆς ἐποχῆς τοῦ «Δεσποτάτου» τῆς Ἡπείρου, κατὰ βάση ἀντιθετὴ πρὸς ἐκείνην τοῦ Βαλσαμώνος. Ὑπὸ μία ἠθικὴ καὶ δεοντολογικὴ ἐπένδυση σχετικὰ μὲ τὰ καθήκοντα τῶν χερῶν καὶ τό, κατ' ἀρχὴν, προτιμώτερο, βέβαια, τῆς παραμονῆς στὴν χηρεία—καθήκοντα πάντως πού ἔχουν, ὅπως ρητὰ τονίζεται, ἀδιάκριτη ἐφαρμογὴ καὶ ἐπὶ χερῶν

¹ Ράλλης - Ποτλῆς, Β', 422.

² Ράλλης - Ποτλῆς, Δ', 563-564.—Μεμονωμένη ἀντίστοιχὴ ἀντιμετώπιση καὶ στὴν Δύση, κατὰ τὴν παλαιότερη ἐποχὴ, ὅταν ἐπιτρέπταν ὁ γάμος τῶν κληρικῶν: κανὼν 18 τοῦ Concilium Toletanum (ἔτ. 400).—Γιὰ τὸ θέμα βλ. J. Zhishman, *Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, μεταφρ. Μελετιῶ Ἀποστολοπούλου, Β', Ἀθήνα 1913, 110-111.

λαϊκῶν—, δὲν γίνεται στὴν πραγματικότητα καμμία προσπάθεια νὰ κρυφτῆ ἡ θέση τοῦ συντάκτη γιὰ τὸ νομικὰ ἀκώλυτο τοῦ γάμου τῶν χηρῶν τῶν ἱερέων—ὅσο τοῦλάχιστον εἶναι ἀκώλυτος ὁ γάμος κάθε χήρας, καὶ οὐσιαστικὰ ἀπεριόριστα¹. Ἡ γνώμη τοῦ Ἀποκαύκου δὲν ἔγινε ποτὲ γνωστὴ ὡς τις ἡμέρες μας, καὶ πάντως ἡ θέση τοῦ Βαλσαμῶνος φαίνεται νὰ ἐπικράτησε στὴν πράξη, ἂν καὶ σπάνια, εἶναι ἀλήθεια, μνημονεύομενη.

Ξέρουμε τὴν περιπέτεια αὐτοῦ τοῦ φανταστικοῦ κωλύματος στὸ μεταβυζαντινὸ δίκαιο καὶ τὸ περίεργο ἔθιμο ποὺ ἐπικράτησε. Ὁ νέος γάμος τῆς πρεσβυτέρας κωλύεται, ἂν ὁ ἱερεὺς σύζυγός της, κατὰ τὴν κηδεῖα του, εἶχε ταφῆ ὄρθιος ἢ ἔνθρονος, ὅπως συνηθίζοταν ἐπὶ κληρικῶν, καὶ σχεδὸν ὡς τις ἡμέρες μας ἐπὶ ἀρχιερέων². ἂν εἶχε ταφῆ κείμενος, ὅπως καὶ οἱ λαϊκοί, ἡ πρεσβυτέρα ἦταν ἐλεύθερη νὰ συνάψῃ νέο γάμο. (Νὰ εἶναι ἐντελῶς συμπτωματικὸ ὅτι τὸ ἔθιμο καταγράφεται στὰ «Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» τοῦ Γ. Μέγα³ ἀπὸ τὴν Κορώνη,

¹ Ἀ. Βασιλικοπούλου-Ἰωαννίδου, «Ἀνέκδοτη γραφὴ τοῦ Ἀποκαύκου στὸν ἐπίσκοπο Κορώνης», *Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν* (= *Πελοποννησιακὰ Παράρτημα* 8), Ἀθήνα 1981-1982, Β', 241-248· τῆς ἴδιας, «Ἡ ἐπισκοπὴ Κορώνης στὶς ἀρχές τοῦ ἰγ' αἰῶνα: ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος», *Πελοποννησιακὰ*, 16 (1985-86 «Φίλιον Δώρημα εἰς τὸν Τάσον Ἀθ. Γριτσόπουλον»), 376-384. Ἡ ἐπιστολὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν Βασιλικοπούλου «πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποκαύκου», «πρὸς τὸ τέλος τῆς τρίτης δεκαετίας» τοῦ αἰῶνα, «πιθανώτατα μετὰ τὴν ἀνάρρωση ἀπὸ ἀσθένεια ποὺ τοῦ συνέβη τὸ 1227» καὶ πάντως πρὶν ἀπὸ τὴν παραίτηση τοῦ Ἀποκαύκου (1230;)· ἀπὸ τὸν Κ. Λαμπρόπουλο, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος: *Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του*, Ἀθήνα 1988, 212-214, 169-171 (ἀρ. Ε1· πρβλ. αὐτόθι, 118-119), ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὸ δεύτερο δημοσίευμα τῆς Βασιλικοπούλου, στὰ ἔτη 1206-1210.—Γιὰ λόγους φιλολογικῆς «δικαιοσύνης», ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ σημειώσω ὅτι τὴν ἐπιστολὴ δὲν «μνημονεύει πρῶτος» ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς (1891), ὅπως ἀναφέρει ἡ Βασιλικοπούλου, 242: εἴκοσι χρόνια πρὶν, τὴν μνημονεύει ὁ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, Λεῖψια 1872, 44-45· βλ. καὶ Κ. Γ. Πιτσάκης, *Τὸ κώλυμα γάμου λόγῳ συγγενείας ἐβδόμου βαθμοῦ ἐξ αἵματος στὸ βυζαντινὸ δίκαιο*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1985, 436 σημ. 46.

² Ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζω, τελευταία ἐφαρμογὴ τοῦ ἔθιμου στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο (μᾶλλον καὶ γενικώτερα) ὑπέβρε κατὰ τὴν κηδεῖα τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γενναδίου Ἀλεξιάδου († 17 Μαρτίου 1951). Βλ. τώρα: Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος Ἀλεξιάδης (1912-1951): *Ἐπιστημονικὴ ἡμερίδα*, Θεσσαλονικὴ 1992 (φωτογραφίες τῆς ἔνθρονος κηδεύσεως στὶς σσ. 337-339).

³ *Ἐπιτηρίδες τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου*, 2 (1940), (118-205) 203: «Τὰ πρῶτα χρόνια τοὺς παπάδες τοὺς θάφταν καθιστοὺς. Τώρα ρωτοῦν τὴν παπαδιά, ἂν θὰ ξαναπαντρευτῆ· ἂν πῆ ναί, τὸν θάφτουν ἴσιο, ὅπως καὶ τοὺς κοσμικοὺς· ἂν πῆ

ἀπό δπου καὶ τὸ ἐρώτημα πρὸς τὸν Ἀπόκαυκο; Πάντως τὸ ἔθιμο φαίνεται πραγματικά πανελλήνιο.) Φυσικά τὸ δικαίωμα ἐπιλογῆς τοῦ τρόπου ταφῆς τοῦ ἱερέα ἀνήκει στὴν ἴδια τὴν πρεσβυτέρα. Ἔτσι προέκυψε καὶ τὸ δημῶδες σκωπτικὸ δίστιχο, πού θέλει τὴν χήρα πρεσβυτέρα νὰ ἀπαντᾷ, καθὼς ὀλοφύρεται γιὰ τὸν νεκρὸ σύζυγό της, στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν τρόπο ταφῆς του:

— Γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ / θάψετε τον(ε) λαϊκό¹, ἦ

— Μακριὰ καὶ δίπλα βάλτε τον / δὲν ξέρω τί μὲ βρῖσκει², ἦ

ὄχι, τὸν θάφτουν καθιστό, ὅπως τὸν δεσπότη». Γιὰ τὸ ἔθιμο βλ. ἐπίσης Χ. Π. Κορύλλος, «Εὐτράπελοι διηγῆσεις περὶ κληρικῶν (Πάτριαι)», *Λαογραφία*, 2 (1910), 694-695· Σπ. Συγκολίτης, «Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα» (Ἀνασελίτσα: ἡ σημ. ἐπαρχία Βοῖου νομοῦ Κοζάνης, πρωτ. Σιάτιστα), αὐτόθι, 11 (1934), (387-414) 404: «Ῥωτοῦν τὴν γυναῖκα ἂν ἔχη σκοπὸ νὰ παντρευτῆ ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ παπᾶ, καὶ ἂν πῆ ὄχι, τὸν θρονιάζου, ἂν πῆ ναί, τὸν ξαπλώνουν καὶ αὐτόν, ὅπως τοὺς λαϊκοὺς». Τ. Μ. Ζευγώλης, *Λαογραφικὰ σημεῖωματα*, Α', Ἀθήνα 1950, 36-37 ἀρ. 295· Διαλ. Ζευγώλη-Γλέζου, *Παροιμίες ἀπὸ τὴν Ἀπειράνθο τῆς Νάξου*, Ἀθήνα 1963, 145· Ἀν. Χριστοφιλόπουλος, ἔνθ' ἄνωτ., 327-328 = *Δίκαιον καὶ Ἱστορία*, 169-170· Μεν. Τουρτόγλου, «Στοιχεῖα οἰκογενειακοῦ δικαίου εἰς τὰς παροιμίας καὶ τὰ ἄσματα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῖνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*, 22 (1969-1972), (57-74) 68· Δημ. Λουκάτος, *Νεοελληνικοὶ Παροιμιόμθοι*, Ἀθήνα 1972, 107 ἀρ. 364.

- 1 Νάξος: Τ. Μ. Ζευγώλης, ἔνθ' ἄνωτ. Δ. Ζευγώλη - Γλέζου, ἔνθ' ἄνωτ.: «Καμμιά βολά, λέ', ἐπέθανε γανένας παπᾶς κι ἔθαβγὰ τζι τὸ γαιρὸν ἐκεῖνο καθιστοὶ τοὶ παπάδες (μὰ καὶ τώρα καθιστοὶ τοὶ θάβγουνε, δὲ βολεῖ). Ἐρωτήσανε λοιπὸ τὴ βαπαδιά πῶς νὰ τόνε θάψωμε δὸ παπᾶ. Θάτونه καμμιά ξελοισμένη κι ἐρωτηζὰ δηγε στὸ μαϊτάπι (= στὴν κοροϊδία, εἰρωνικά): παπᾶ ἦ λαϊκό; (οἱ παπαδιὲς δὲ βαδρεύουσαι ὅτι νὰ χηρέψουνε). Λέει: 'ιὰ καλὸ καὶ 'ιὰ κακὸ θάψετε τον λαϊκό. 'Ἰὰ νᾶχη ράτα (= περιθώριο) καὶ καλὰ νὰ ξαναπαδρευτῆ» (ἡ συλλογὴς παρέμπει στὸ χφ 561 Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν σ. 120 καὶ γιὰ ἄλλη παραλλαγή σὲ ἄλλο χφ, τῆς συλλογῆς της). Ἀμοργός: Κέντρον Ἑρεῖνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν χφ 1357Α (Ε. Ἰωαννίδης 1876)· βλ. Μεν. Τουρτόγλου, ἔνθ' ἄνωτ. Τὸ δίστιχο παραθέτουν καὶ οἱ Ἀν. Χριστοφιλόπουλος, Δ. Λουκάτος, ἔνθ' ἄνωτ. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διαφανομένη στὴν ἀφήγησή τῆς Ἀπειράνθου ἀντιληψὴ (διαψευδομένη ὅμως ἀπὸ τίς ἄλλες μαρτυρίες γιὰ τὸ ἔθιμο), ὅτι τὸ κώλυμα γάμου τῆς πρεσβυτέρας εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως ἀπόλυτο καὶ ὅτι ἡ ὑποτιθεμένη δυνατότητα παρακάμψεώς του μὲ τὴν ταφή τοῦ ἱερέα ὡς λαϊκοῦ μόνον κατ' ἀστείσιμον εἶχε προταθῆ σὲ κάποια «ξελοισμένη» παπαδιά.
- 2 Πάτρα. Χ. Π. Κορύλλος, ἔνθ. ἄνωτ. (σημ. 8) «Σ' ἓνα χωριὸ ἐπέθανε ἓνας παπᾶς· καὶ ἐπειδὴ τοὺς θρονιάζανε τοὺς παπάδες, ἐὰν δὲν θὰ ξαναπαντρευότανε ἡ παπαδιά, τὴν ἐρωτήσανε οἱ χωριανοί, πῶς νὰ τὸν βάλουν τὸν παπᾶ, στὸ θρόνο ἦ «μακριά». Ἡ παπαδιά, ἀφοῦ συλλογίστηκε λιγάκι, λέει μοιρολογώντας...».

— Καλοῦ-κακοῦ πέρα-περοῦ¹

Καὶ ἂν ἡ «πιστὴ» στὸν νεκρὸ πρεσβυτέρα μεταβάλλῃ γνώμη ἐκ τῶν ὑστέρων; Ἄν καί, κατ' ἀρχήν, τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς ἄπαξ μόνον ἀσκεῖται, δὲν εἶναι ἄγνωστη ἡ δυνατότητα ἐκταφῆς καὶ ἐκ νέου ἐνταφιασμοῦ τοῦ ἱερέα, αὐτὴ τῇ φορᾷ ὡς «λαϊκοῦ». Ἄλλὰ καὶ ἡ μακάβρια αὐτὴ διαδικασία ἀποφεύγεται μὲ μία συμβολικὴ ἐκθρόνιση τοῦ νεκροῦ: «Ἄν ὅμως ἡ παπαδιά ἀργότερα ἀλλάξῃ ἰδέα καὶ πάρῃ τὴν ἀπόφαση νὰ παντρευτῆ, πρέπει νὰ πάῃ στὸ μνήμα καὶ νὰ τὸ κλωτσήσῃ τρεῖς φορές. Ἔτσι ὁ παπᾶς ξεθρονιάζεται, καὶ τότε μπορεῖ νὰ παντρευτῆ ἡ χήρα παπαδιά του»².

Τὴν κύρια «λόγια» μαρτυρία γιὰ τὸ κώλυμα ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἔχουμε ἀπὸ τὸν Μελέτιο Πηγᾶ. Ὡς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, τὸν Ἰούνιο 1599, ἀναγνωρίζει ὅτι ἔθος ἦν ἐπαινετὸν καὶ τῇ τῶν ὀρθοδόξων πολιτεία πάνν ἀρμόδιον τὰς τῶν ἱερέων συζύγους δευτέρων γάμων ἀπέχεσθαι, τῶν πρώτων θανάτῳ διαλυθέντων. Ἡ μνεία τοῦ «ἔθους» προφανῶς τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ κάθε ἄλλη προσπάθεια νομικῆς θεμελιώσεως. Ἐν τούτοις ἐπιτρέπει τὸν συγκεκριμένο γάμο ποῦ εἶχε τεθῆ ὑπὸ τὴν κρίση του, μὲ μορφὴ ἀσκήσεως «οἰκονομίας»: ἀνάγκη ταῖς ἀσθενεῖαις συγκαταβαίνειν καὶ μᾶλλον ἀντέχεσθαι νομίμου γάμου ἢ πράξεων ἀθεμίτων· τὴν ἐντύπωση αὐτὴ ἐνισχύει ἡ πρόβλεψη κανονικοῦ ἐπιτιμίου: ἐχοῦση μέντοι κανόνα, ὃν ἂν ἐπιθῆ ὁ πνευματικὸς αὐτῆ. Ὡς λόγους ἐπικαλεῖται: (α) τὸν ψυχικὸ κίνδυνο τῆς αἰτούσης (ἀνάγκη ταῖς ἀσθενεῖαις συγκαταβαίνειν καὶ μᾶλλον ἀντέχεσθαι νομίμου γάμου ἢ πράξεων ἀθεμίτων... μὴ δυναμένη γε προσπαλαίειν τῇ τῆς χηρείας ἀνάγκῃ) (β) τὸ νεαρὸ τῆς ἡλικίας της (ἐν ἀπαλῇ πάνν ἡλικία χηρεῦειν) (γ) τὴν νεαρὴ ἡλικία στὴν ὁποία εἶχε τελεσθῆ ὁ γάμος καὶ ἡ χειροτονία τοῦ ἀποβιώσαντος ἱερέως, κατὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὶς κανονικὲς προβλέψεις. Στὴν διαπίστωση ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι πλέον σύνηθες, καὶ ἐπομένως, ὑποτίθεται, πολλαπλασιάζονται ἔτσι οἱ πιθανότητες νὰ προκύπτουν χηρεῖες σὲ νεαρώτατες ἡλικίες, ἐφ' ὅσον βέβαια καὶ οἱ σύζυγοι τῶν ἱερέων θὰ εἶχαν ἀντιστοίχως πρὸς αὐτοὺς νεαρὴ ἡλικία (ἐνῶ μάλιστα οἱ νεαρὲς χῆρες πρεσβυτέρες κατὰ τόν, σὲ ἀκόμη νεαρώτερη ἡλικία γάμο τους, δὲν θὰ εἶχαν τὴν ὠριμότητα νὰ συνειδητοποιήσουν πλήρως

¹ Ἀπὸ προφορικὴ παράδοση (ἀπὸ τὴν πρὸς πατρὸς μάμμη τοῦ συντάκτη τοῦ παρόντος. Εὐβοία:).

² Ἡ μαρτυρία ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη καὶ Ἀνασελίτσα: Γ. Μέγας, Σπ. Συγκολλίτης, ἐνθ' ἄνωτ. (σημ. 8).

τις υποχρεώσεις που ἀναλαμβάνουν), θεμελιώνει ὁ Πηγάς καὶ τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀνάγκη γενικώτερης ἐφαρμογῆς τῆς λύσεως αὐτῆς: *Ἔθος ἦν ἐπαινετόν... ἀλλ' ἦν καὶ τάξις καὶ τοῖς θείοις νόμοις δοκιμασθεῖσα μὴ ἱερᾶσθαι πρὸ τῆς νενομισμένης ἡλικίας. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο, οὐκ οἶδ' ὅπως, παραθεωρεῖται, καὶ συμβαίνει ἔσθ' ὅτε ἐν ἀπαλλῇ πάνν ἡλικία χηρεύειν τὰς γυναῖκας, ἀνάγκη...¹.*

Ἐν τούτοις τὸ ἀνύπαρκτο αὐτὸ κώλυμα θὰ ἐπιβίωση τοῦλάχιστον ὡς τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ θὰ περάσῃ ἀκόμη καὶ στὴν νομολογία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἡ ἀντιμετώπιση εἶναι, σὲ γενικὲς γραμμές, μετὰ ἀπὸ τρεῖς αἰῶνες, ἀνάλογη μὲ αὐτὴ τοῦ Μελετίου Πηγά. Ὁ γάμος τῆς χήρας πρεσβυτέρας ἐπιτρέπεται μόνον κατ' οἰκονομίαν! Ἐνίοτε κρίνεται σκόπιμο νὰ ἐπιστρατευθοῦν, πέρα ἀπὸ τὸν ψυχικὸ καὶ ἠθικὸ κίνδυνο τῆς χήρας, καὶ πρόσθετοι λόγοι, ὅπως ἡ ἔνδεια καὶ ἡ ἔλλειψη συγκαταθέσεώς της, ὡς συζύγου, γιὰ τὴν χειροτονία τοῦ ἀνδρα της, ἡ ὅποια, ἂν ὑπῆρχε, θὰ τὴν ὑποχρέωνε, ὑποτίθεται, σὲ ἀγάμια μετὰ τὴν χηρεία της: *Ἡ Ἐκκλησία λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὴν τε ἔνδειαν καὶ ἀμηχανίαν, οὐχ ἤττον δὲ καὶ τὸν ἐπαπειλούμενον ψυχικὸν καὶ ἠθικὸν κίνδυνον ταῖς διαληφθείσαις πρεσβυτέραις χηρευσάσαις ἀπὸ τῶν συζύγων αὐτῶν, ἱερέων ὄντων καὶ ἀποθανόντων, ἐνέκρινε συνοδικῇ διαγνώσει ἵνα ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὰς ἡ ἄδεια τοῦ συγκροτῆσαι νέα συνοικέσια (12 Μαΐου 1866). Ἐνεκρίθη ἡ ἔκδοσις ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς ἐντελλομένης τῇ πανιερότητι του, ἵνα πρῶτον συμβουλευσῇ, τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος χήραν πρεσβυτέραν ἵνα ἐμμεῖνη ἐν τῇ χηρεία, ἐν ἐναντία περιπτώσει χορηγήσῃ κατὰ συγκατάβασιν καὶ οἰκονομίαν τὴν αἰτηθεῖσαν ἄδειαν διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἐν τῇ χειροτονία τοῦ τελευτήσαντος συζύγου αὐτῆς, δὲν ἐζητήθη καὶ ἡ συγκατάβασις [sic ed.; συγκατάθεσις?] αὐτῆς οὐδ' ἐξωμολογήθη ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ κανονικῶς (24 Ἀπριλίου 1867). Ὑστερα ἀπὸ λίγα χρόνια ἡ πρακτικὴ φαίνεται νὰ παγιώνεται, καὶ ἡ διατύπωση, σὲ πράξῃ τῆς ἱεραῆς συνόδου τῆς 23 Νοεμβρίου 1874, εἶναι γενικώτερη, ἂν καὶ γίνεται πάντοτε λόγος γιὰ χρῆση οἰκονομίας: Ἡ Ἐκκλησία κατὰ συγκατάβασιν ἐπιτρέπει ἐνίοτε εἰς τὰς πρεσβυτέρας, ὡς καὶ εἰς τὰς μοναχάς, ἵνα ἔρχωνται εἰς γάμον, ὅστις οὕτω νόμιμὸς ἐστί.²*

¹ Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος (Εὐστρατιάδης), «Ἀνέκδοτα γράμματα Μελετίου τοῦ Πηγά πατριάρχου Ἀλεξανδρείας», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, 5 (1910), (359-361), 359-360· πρβλ. ἐπίσης: (ἀνων.), «Ὁ δεῦτερος γάμος τῶν κληρικῶν. Αἱ τέσσαρες ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγά», *Νέος Ποιμὴν*, 1 (1919), 414 κ.έ.

² Μ. Γ. Θεοτοκάς, *Νομολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Κωνσταντινούπολη 1897, 173. Εἶναι ἐντελῶς χαρακτηριστικὴ ἡ ἐξομοίωση στὴν μεταχείριση τῆς

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει ἀφιερώσει στὸ θέμα ἐκεῖνο ἓνα ad hoc διήγημά του, «Ἡ χήρα παπαδιά» (1888)¹. Τὴν δράση τοποθετεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα². Καλὸς γνώστης καὶ τῆς πρακτικῆς πού ἴσχυε, ἀλλὰ καὶ τῆς κανονικῆς ἀνυπαρξίας τοῦ κωλύματος, θὰ τὸ ἀντιμετωπίσῃ μὲ ξεχωριστὸ χιούμορ: «Εἶναι βέβαιοι, φαίνεται, ὅτι ἐν τῷ Πηδάλῳ δὲν ἀναγράφεται κανὼν τις ἀπαγορευόν τὸν δεῦτερον γάμον εἰς τὰς ἐν χηρεῖα πρεσβυτέρας. Ἄλλ' ἡ πρόληψις καὶ ἡ παράδοσις, τὰ δύο ὁμοῦ συντιθέμενα, ἰσοδυναμοῦσι τὸ κάτω-κάτω μὲ ἓνα ἀποστολικὸν ἢ συνοδικὸν κανόνα. Καὶ ἔπειτα ὁ λαὸς οὐδέποτε ἔλαβε ἀνά χεῖρας τὸ Πηδάλιον διὰ νὰ ἴδῃ πόσους καὶ ποίους περιέχει κανόνας. Τινὲς τῶν ἱερέων, ὀλίγιστοι, ἀνεγίνωσκον ἐνίοτε τὸ βιβλίον τοῦτο ἐν τῷ παρελθόντι»³. Στὸ τέλος ὁ ἀγαπημένος τῆς παπαδιᾶς, ὁ ὁποῖος περνοῦσε ἀπὸ τὸ παράθυρό της τραγουδώντας:

χήρας πρεσβυτέρας μὲ τίς μοναχές, πού, φυσικά, ἀποτελοῦν ἐντελῶς διαφορετικὴ περίπτωση, ὅπου ἡ ἀγαμία εἶναι βέβαια κανονικῶς ἀπόλυτα ἐπιβεβλημένη. Ἀντίστοιχη ὑπῆρξε ἡ ἐξομοίωσις ἀπὸ τὸν Βαλσαμῶνα τῆς χήρας πρεσβυτέρας μὲ τὴν διακόνισσα—περίπτωση ἐπίσης ἐντελῶς διαφορετικῆ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἐπίσης ὅτι σὲ ὅλες τίς περιπτώσεις τονίζεται (ἢ θεωρεῖται δεδομένο) ὅτι ἡ λύσις τοῦ γάμου τῆς πρεσβυτέρας ἔχει ἐπέλθει συνεπεῖα θανάτου τοῦ ἱερέως συζύγου της: κανεὶς λόγος γιὰ διαζύγιον.—“Ὅτι ὁ γάμος τῆς πρεσβυτέρας ἀντιμετωπίζεται ἀρνητικὰ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶχε ἤδη ἐπισημανθῆ ἀπὸ τὸν J. Goar, *Euchologion sive Rituale Graecorum*, (Παρίσι 1647), ²Βενετία 1730, 219 σημ. 1 (πάλι σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ θέμα τῆς διακονίσσης: *In orationem ordinationis diaconissae notae*).

¹ Στὴν κριτικὴ ἔκδοσι τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, τόμ. Β', 83-87. Ὅλες οἱ περαιτέρω παραπομπές στὴν ἔκδοσι αὐτή.

² «Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι παλαιόν, συνέβη κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ αἰῶνος» (σ. 87). Τοπικὰ τοποθετεῖται «ἐν Κ. . ., μιᾶ τῶν Σποράδων, περιφῆμῳ διὰ τὸ ναυτικὸν της» (σ. 83)· πρβλ. αὐτόθι: «αἱ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν τελοῦσαι αὐταὶ νῆσοι, ἀπολαύουσαι ὅμως τὸ πάλαι δημοτικῆς τινοῦ αὐτονομίας, πολυτίμου διὰ τοὺς κατοίκους των». Ὁ Ἄλ. Κοτζιάς, «Τὰ Ἀθηναϊκὰ Διηγήματα», *Ἡ Ἀδιάπτωτη Μαγεία. Παπαδιαμάντης 1991—Ἐνα Ἀφιέρωμα*, Ἀθήνα 1992, 119 σημ. 14 ρητὰ θεωρεῖ τὸ διήγημα «σκιαθίτικον», καὶ ὄχι μόνον μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «μὴ ἀθηναϊκοῦ»: *Ἀκόμη καὶ ἂν ἀναγνωρίσουμε τὴν γενέθλια νῆσον σὲ ὅσα σκιαθίτικα . . . ὁ τόπος παραπλανητικὰ ὀνομάζεται νῆσος Κ. . . Βλ. καὶ σ. 120 σημ. 27.*

³ σ. 85· πράγματι δὲν φαίνεται νὰ περιέχεται στὸ Πηδάλιον, ἢ στὴν «Διδασκαλίαν περὶ Συνοικεσιῶν» πού τὸ συνοδεύει, σχετικὴ μνεῖα, θετικῆ ἢ ἀρνητικῆ. Οὔτε στὸν σχολιασμὸ τῶν δύο κανόνων, 44 Μ. Βασιλείου καὶ 48 Πενθέκτης, γίνεται ὅποιαδήποτε ἀναφορὰ στὴν σχετικὴ παρέκβασις τοῦ Βαλσαμῶνος. Στὸ διήγημα (σ. 85-87) γοητευτικὴ περιγραφή τῆς ἀγωνιώδους προσπάθειας νὰ ἀνευρεθῆ ἀπὸ τὸν φίλο τοῦ ἐνδιαφερομένου ἀντίτυπο τοῦ Πηδαλίου καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐντοπι-

*Ἔβγα νὰ δῶ τὸν ἴσκιό σου,
 χήρα παπαδιά,
 κι ἐγὼ τότε γνωρίζω.
 Τὸ νόστιμό σου τὸ κορμί,
 χήρα παπαδιά,
 ὅπου τὸ λαχταρίζω¹,*

θὰ ἱκανοποίηση τὴν ἐπιθυμία του: ἐπιτυγχάνεται «μετὰ ἢ ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς ἀδείας, μεθ' ἱεροτελεστίας ὅμως τακτικῆς, νὰ πραγματοποιηθῆ ὁ γάμος τοῦ Χατζη-Γιάννη μετὰ τῆς χήρας παπαδιάς»². Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ἐν τούτοις, ὅτι καὶ ὁ Παπαδιαμάντης —ἀσφαλῶς χωρὶς συγκεκριμένη γνώση τῶν νομικῶν κειμένων πού εἶδαμε, ἀλλὰ φορέας μιᾶς ζωντανῆς παραδόσεως πού συνεχίζεται ἀκόμη σχεδὸν ἀδιάσπαστη στίς ἡμέρες του— τονίζει ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα πού περιέχονται στὰ κείμενά μας καὶ στὴν νομολογία τοῦ πατριαρχείου: τὸ νεαρὸ τῆς ἡλικίας τῆς παπαδιάς καὶ τὴν ἔλλειψη συγκαταθέσεώς της γιὰ τὴν χειροτονία τοῦ συζύγου της· φυσικὰ ὅλα αὐτὰ μὲ τὴν ἐξαιρετικὴ κοινωνικὴ εὐαισθησία τοῦ Παπαδιαμάντη: «Ὁφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἦδυνήθη νὰ ἐννοήση καὶ αὐτὴ πῶς ἔγινε παπαδιά, αἴφνης, καὶ πῶς δεκαοκταετῆς ἔμεινε ἐν χηρείᾳ. Τὴν ὑπάνδρευσαν δεκατετραετῆ, χωρὶς νὰ ἐρωτήσωσιν ἂν ἔσπεργε τὸν σύζυγον ὃν τῇ ἔδιδον, καὶ ἂν συγκατετίθετο νὰ γίνῃ παπαδιά. Μετὰ ἔν ἔτος ὁ σύζυγός της ἐχειροτονήθη ἱερεύς, χωρὶς αὐτὴ νὰ νομίση ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δώσῃ ἢ ν' ἀποποιηθῆ τὴν συναίνεσίν της. Μετὰ ἔν ἄλλο ἔτος ὁ νεαρὸς λειτουργὸς τοῦ Κυρίου ἀσθενήσας ἀπέθανε, καὶ οὕτω αὐτὴ ἐντὸς διετίας ὑπέστη τόσας σχεδὸν μεταμορφώσεις ὅσας καὶ ὁ μεταξοσκώληξ: ἐγένετο ἀπὸ κόρης γυνή, ἀπὸ γυναικὸς παπαδιά καὶ ἀπὸ παπαδιάς χήρα· χήρα διὰ βίου»³.

Ὁ Παπαδιαμάντης γνωρίζει καλὰ καὶ τὰ προβλήματα γιὰ τὴν χορήγηση τῆς «κατ' οἰκονομία», ὑποτίθεται, ἀδείας γιὰ τὸν γάμο: ὁ γάμος τοῦ Χατζη-Γιάννη τελεῖται, ὅπως εἶδαμε, μετὰ ἢ ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς ἀδείας· θὰ χρειασθῆ, φαίνεται, νὰ φθάσουμε στὸν αἰῶνα μας γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ ἡ πρακτικὴ στὸ ἐξ ἀρχῆς ἀκώλυτο τοῦ γάμου τῆς χήρας παπαδιάς⁴.

σθῆ, στὸ ἀπροσπέλαστο κείμενό του, τυχὸν σχετικὴ διάταξη, γιὰ νὰ ἐξαφανισθῆ, ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῆς καταστροφῆς της.

¹ σ. 84. «Ἄλλὰ μέχρι τῆς σήμερον δὲν ὑπάρχει συμπόσιον ἢ ἀπλῶς ὄμιλος εὐθιμούντων ἐν Κ. . . , ὅπου νὰ μὴ ἀντηχήσῃ καὶ τὸ ἄσμα τῆς χήρας παπαδιάς» (σ. 87).

² σ. 87. ³ σ. 85.

⁴ Γιὰ τὴν νομικὴ θεώρηση τοῦ θέματος βλ. καὶ πάλιν στὸν Ἄν. Χριστοφιλόπουλο, *Θέματα βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐνδιαφέροντα τὴν σύγχρονον πρακτι-*

II.

Τὸ «κώλυμα» ὅμως ἐκεῖνο εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ἄρκετὰ γνωστό, τοῦλάχιστον βιβλιογραφικά, καί, σέ συσχετισμὸ μὲ τὸν Παπαδιαμάντη, ἔχει ἤδη παρουσιασθῆ συνοπτικά ἀλλὰ προσεκτικὰ ἀπὸ τὸν Χριστοφιλόπουλο. "Ἐνα ἄλλο ὑποτιθέμενο «κώλυμα» γάμου, συγγενές, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀφανές, λανθάνει σὲ ἄλλο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, μὲ χαρακτηριστικὰ ἀνάλογο πρὸς τὴν «Χήρα παπαδιά» τίτλο: «Ἡ χήρα τοῦ Νεομάρτυρος»¹ πού δημοσιεύεται τὸ 1905.

Εἶναι ἓνα κώλυμα γάμου ἄγνωστο, ἀπὸ ὅ,τι ξέρω, στὴν νομικὴ καὶ τὴν κανονικὴ φιλολογία, μὲ ἀνύπαρκτη βέβαια πρακτικὴ σημασία καὶ μὲ χαρακτῆρα σχεδὸν ἀποκλειστικὰ θεωρητικό. "Ἄλλωστε καὶ στὸν Παπαδιαμάντη δὲν ἐμφανίζεται ἀκριβῶς ὡς «κώλυμα», μὲ τὴν νομικὴ ἔννοια: κανεὶς δὲν ἐμποδίζει τὴν χήρα τοῦ νεομάρτυρος νὰ συνάψῃ δεύτερο καὶ τρίτο γάμο. Ἐν τούτοις, ἡ τιμωρία τῆς ἀπὸ τὸν «ἅγιο» φαίνεται νὰ μαρτυρῇ ὅτι ἡ πράξις τῆς προσκρούει τοῦλάχιστον στὸν θεῖο νόμο.

Καὶ στὸ κανονικὸ δίκαιο; "Ἄν κωλύεται ὁ γάμος τῆς χήρας ἑνὸς παπαῦ, τί γίνεται μὲ τὸν γάμο τῆς χήρας ἑνὸς ἁ γ ί ο υ ;

Φυσικὰ τὸ ἐρώτημα δὲν ἔχει τεθῆ στὶς πηγές τοῦ κανονικοῦ δικαίου. Στούς χρόνους τῶν μαρτύρων δὲν εἶχε διαμορφωθῆ ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο τοῦ γάμου· ἡ Ἐκκλησία ἤρκεῖτο νὰ παραπέμπῃ στὸ κοσμικὸ (ρωμαϊκὸ) δίκαιο. "Ἄλλωστε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, σὲ μίᾳ κοινωνίᾳ τῆς ὁποίας οὐσιαστικὰ ὅλα τὰ μέλη ἦταν «δυνάμει» μάρτυρες, τὰ θύματα τῶν διωγμῶν ἐτιμῶντο βέβαια ἰδιαζόντως, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦσαν προφανῶς ξεχωριστὴ κατηγορία κεκοιμημένων πιστῶν («ἁγιοι»), ὑποκειμένη σὲ ιδιαίτερη «νομικὴ» ἀντιμετώπιση. Στούς μετέπειτα χρόνους, τὸ θέμα δὲν φαίνεται νὰ προέκυψε. Αὐτὸ ὀφείλεται κατὰ πρῶτο λόγο στὴν ιδιότητα τῶν προσώπων πού ἀναγνωρίζονταν συνήθως ὡς ἅγιοι. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν διωγμῶν καὶ τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ μάρτυρες ἐκλείπουν, καὶ τὰ πρόσωπα πού ἀναγνωρίζονται, κατὰ κανόνα, ὡς ἅγιοι εἶναι ἀσκητές, ἱεράρχες κλπ. —πρόσωπα, κατὰ κανόνα ἐπίσης, ἄγαμα καὶ τῶν ὁποίων πάντως ἡ «τελείωσις» ἐπέρχεται μετὰ ἀπὸ μακρὸ βίον καὶ σὲ μεγάλη συνήθως ἡλικία· ὁ ἐπιφανέστερος ἕγγαμος ἅγιος ἱεράρ-

κήν, Ἀθήνα 1957, 56 § 55: τὸ «κώλυμα» θεωρεῖται ὀρθὰ «ἄνευ οὐδενὸς ἐρείσματος εἰς τὰς γραπτὰς νομοθετικὰς πηγὰς τῆς ἐποχῆς (τοῦ Βαλασμάωνος), οὐδὲ πολλῶ ἔλασσον (εἰς) τὸν ἰσχύοντα Ἀστικὸν Κώδικα».

¹ Στὴν κριτικὴ ἔκδοσι τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, τόμ. Δ', 37-45.

χης, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἐπεβίωσε τῆς συζύγου του (γιὰ τυχὸν ἄλλους ἐγγάμους κληρικούς, ἢ ἀγιωνυμία τῶν ὁποίων εἶναι, οὕτως ἢ ἄλλως, σπανιώτατη, θὰ ἴσχυε θεωρητικά, ἀπὸ μία ἐποχὴ καὶ ἔπειτα, τὸ ὑποτιθέμενο κώλυμα γάμου τῆς χήρας πρεσβυτέρας). Ἡ περίοδος πού ἔδωσε στὸ Βυζάντιο τὴν ἀφορμὴ γιὰ ἀνάδειξη νέων μαρτύρων ἢ ὁμολογητῶν, ἢ Εἰκονομαχία, εἶχε ὡς κύριους ἥρωες πάλι μοναχοὺς καὶ ἀσκητές. Τέλος, σὲ μεταγενέστερες ἐποχές τὴν δημιουργία τοῦ προβλήματος φαίνεται νὰ ἐμπόδιζε ὁ χρόνος πού ἐθιμικὰ καθιερώθηκε νὰ μεσολαβῆ μεταξὺ τοῦ θανάτου ἑνὸς προσώπου καὶ τῆς ἀναγνωρίσεώς του ὡς ἀγίου, χρόνος πού ἀπέκλειε συνήθως τὴν ὑπαρξὴ ἐπιζώντων τῆς γενεᾶς του.

Ἄλλὰ ἡ περίπτωση τῶν νεομαρτύρων τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι διαφορετικὴ: οἱ νεομάρτυρες συνήθως καὶ νέοι ἦταν, καὶ κοσμικοί, καὶ θὰ ἦταν εὐλογο νὰ ἔχουν ἐπιζῶσες συζύγους· ἐξ ἄλλου, ἢ κατὰ κανόνα ἄτυπη καὶ ἐκ τῶν κάτω ἀναγνώρισή τους ὡς μαρτύρων γινόταν, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἀμέσως μετὰ τὸ μαρτύριό τους. Ἐδῶ ἢ ἔλλειψη πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ ζήτημά μας ὀφείλεται σὲ ἄλλο λόγο: καθὼς οἱ νεομάρτυρες ἦταν, κατ' ἀρχὴν, ἐξισλαμισμένοι χριστιανοὶ πού ἐπέστρεψαν στὸν χριστιανισμό καὶ ἐπιζητοῦσαν τὸ μαρτύριο γιὰ ἐξιλέωση, θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀπίθανο νὰ ἔχουν χριστιανὴ σύζυγο, ὥστε νὰ ἔχη ὡς πρὸς αὐτὴν ἐνδιαφέρον τὸ «κώλυμα». Καὶ τοῦτο βέβαια πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐλλείψεως, κατὰ κανόνα, γιὰ εὐνοήτους λόγους, ἐπίσημης ἀναγνωρίσεως τῶν νεομαρτύρων ὡς ἀγίων, ὥστε νὰ λείπει τὸ τυπικὸ στοιχεῖο πού θὰ τοὺς ἐνέτασσε πανηγυρικὰ στὴν ἰδιαίτερη «νομικὴ» κατηγορία τῶν ἀγίων· καὶ τῆς ἐλλείψεως, φυσικά, ὁποιασδήποτε διατάξεως τοῦ θετικοῦ δικαίου, ἢ ὁποία νὰ κωλῆ τὸν γάμο τῆς χήρας σὲ ἀνάλογη περίπτωση (ἐκτός ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐπικαλεσθῆ κανεὶς τὴν περίφημη γενικὴ ρήτρα τῶν Βασιλικῶν 2.3.197 = Dig. 50.17.197 *Ἐν τοῖς γάμοις οὐ μόνον εἶ τι ἔξεστιν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπὲς ζητοῦμεν*. Βασιλικά 28.5.7 = Dig. 23.2.42 *Ἐν τοῖς γάμοις οὐ μόνον τὸ ἐπιτετραμμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπὲς καὶ σεμνὸν καὶ φύσει δίκαιον ζητοῦμεν* πρβλ. Βασιλικά 2.3.144 = Dig. 50.17.144 *Οὐ πᾶν ἄπερ ἔξεστιν ἤδη καὶ εὐπρεπὲς ἐστίν*).

Πῶς λοιπὸν γεννήθηκε στὸν Παπαδιαμάντη ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὴν χήρα τοῦ νεομάρτυρος; (Περὶ τὸ βέβαια νὰ λεχθῆ ἐδῶ ὅτι ὁ «νεομάρτυς» Κωσταντῆς εἶναι δημιούργημα τοῦ διηγήματος τοῦ Παπαδιαμάντη).

Πιστεύω ὅτι στὴν ἀφήγηση, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς χήρας, ὑπόκειται ἡ ἱστορία τοῦ ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἰωαννίνων—τοῦ

δημοφιλέστερου ἴσως, καὶ «γνησιώτερου», ἀπὸ τοὺς νεομάρτυρες¹. «Γνησιώτερου», γιὰτὶ ὡς πρὸς αὐτὸν δὲν ὑπάρχει τὸ ἀρνητικὸ στοιχεῖο ὅτι ἐπεδίωξε τὸ μαρτύριο, ποὺ βαρύνει τοὺς περισσότερους νεομάρτυρες².

¹ Βασικὸ δημοσίευμα γιὰ τὸν ἅγιο: Δ. Σαλαμάγκας, *Ὁ Νεομάρτυρας Ἅγιος Γεώργιος Ἰωαννίνων*, Ἀθήνα 1954 [=Ἀπαντα, τόμ. Γ']. Ἄλλη εἰδικὴ βιβλιογραφία: Νικὸδημος ὁ Ἁγιορείτης, *Νέον Μαγυρολόγιον*, Ἀθήνα 1961 (ἐπιμ. Π. Β. Πάσχος), 281-285· Ἰ. Περαντώνης, *Λεξικὸν τῶν Νεομαρτύρων*, Α', Ἀθήνα 1972, 127-130· Στ. Παπαδόπουλος, ἄρθρο στὴν *ΘΗΕ*, Δ' [1964], 453-454· Σ. Καταίμπρας, *Ὁ ἅγιος τῶν Ἰωαννίνων νεομάρτυς Γεώργιος*, Ἀθήνα 1972· Χρ. Σκανδάλης, *Ὁ ἁγ-Γεώργιος ὁ νεομάρτυς Ἰωαννίνων*, Ἰωάννινα 1982· Χαρ. Βασιλόπουλος, *Ὁ νεομάρτυς Γεώργιος τῶν Ἰωαννίνων*, Ἀθήνα 1971· Φ. Οἰκονόμου, *Ἀγιολόγιον πάντων τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἁγίων*, Ἀθήνα 1991, 199-205 ἀρ. 17.

² Βεβαίως κάθε γενίκευση τέτοιας μορφῆς εἶναι σὲ κάποιο βαθμὸ παραπλανητικὴ. Σὲ ὀρισμένους περιπτώσεις (συγγενῆς ἄλλωστε καὶ ἡ περίπτωση τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου) ἡ καταγγελία γιὰ ἀποστασία ἀπὸ τὸ Ἰσλάμ ἦταν ψευδής, γιὰτὶ δὲν εἶχε μεσολαβήσει στὴν πραγματικότητά ἐξισλαμισμός: στίς περιπτώσεις ὅμως αὐτὲς ἡ ὑπαρξὴ, σὲ «ἀνύποπτο χρόνον», χριστιανικοῦ γάμου καὶ χριστιανῆς συζύγου θὰ λειτουργοῦσε, κατὰ κανόνα, ὡς στοιχεῖο ποὺ θὰ ἀπέτρεπε ἢ θὰ διέψευδε τὴν καταγγελία (ἄλλως ἔχει βέβαια τὸ πρᾶγμα στίς, μνημονεῦμενες ἐπίσης, περιπτώσεις ποὺ ὁ ὑποτιθέμενος ἐξισλαμισμὸς τοῦ χριστιανοῦ ἦταν μόνον φαινομενικὸς, συναγόμενος ἀπὸ στιγμιαία καὶ μὴ «χρήδια» ἔκφραση δῆθεν βουλήσεώς του νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ, ἢ ἀπὸ τὴν τυχαία χρῆση μωαμεθανικῶν ἑθῶν ἢ φραστικῶν σχημάτων, τὴν ἀσυναίσθητη συμμετοχῇ, γιὰ κοινωνικοὺς λόγους, σὲ μωαμεθανικὲς λατρευτικὲς πράξεις, ἢ ἀκόμη καὶ τὴν παιγνιώδη ἀπομίμησή τους, ἢ τὴν ἀπλῆ ἔκφορα τῶν λόγων τῆς μωαμεθανικῆς ὁμολογίας πίστεως, ἀλλὰ ὑπὸ μορφῇ κοινῆς μνείας σὲ συμπραζόμενα ποὺ ἀπέκλειαν τὴν πραγματικὴ ἀπόδοσή τους στὸν ὁμιλοῦντα). Φυσικὰ ἐλλεῖπουν ἐντελῶς, κατὰ μείζονα λόγον, στοιχεῖα καὶ γιὰ τὴν περίπτωση τῶν γυναικῶν νεομαρτύρων: γιὰ τίς ἐλάχιστες γνωστὲς γυναῖκες νεομάρτυρες, δὲν ὑπάρχει, ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζω, μνεία συζύγου. Πάντως ἐδῶ δὲν θὰ ὑπῆρχε κἄν ἡ ἀναλογία μετὰ τὴν «χῆρα παπαδιά» (: ὁ χῆρος πρεσβύτερος μένει ἄγαμος λόγῳ τῆς ἱερωσύνης του) — ἂν καὶ πουθενὰ πάντως, οὔτε βέβαια στὸν Παπαδιαμάντη, δὲν γίνεται προσφυγὴ στὴν ἀναλογία αὐτή.— Γιὰ τοὺς νεομάρτυρες βλ., ἀπὸ διάφορες ἀπόψεις, Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Οἱ νεομάρτυρες*, Ἀθήνα 1934· Κ. Ἄμαντος, «Νεομάρτυρες», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1953-1954, 161-167· Ἰω. Ἀναστασίου, «Σχεδιάγραμμα περὶ τῶν νεομαρτύρων», *Μνήμη 1821*, Θεσσαλονίκη 1971, 7-62 καὶ «Εἰσαγωγικὰ γιὰ τὴ μελέτη τῶν Νεομαρτύρων», *Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν Νεομαρτύρων*, Θεσσαλονίκη 1988, 27-38 (στὸν ἴδιο εἰδικὸ τόμο καὶ ἄλλες μελέτες γιὰ τὸ θέμα): βλ. καὶ ἄλλα πολλὰ δημοσιεύματα τοῦ ἴδιου γιὰ τοὺς νεομάρτυρες: κατάλογος δημοσιευμάτων στὸν τόμο *Μνήμη Ἰωάννου Δ. Ἀναστασίου*, (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1992, 25-29· τελευταῖα εἰδικὰ δημοσιεύματα στὸν ἴδιο τόμο: Βασ. Γιούλτσης, «Μετακοινωνικὴ

Ἡ λαϊκὴ ἀπαρέσκεια ἀποτυπώνεται στὴν παροιμία: *Σφάξε με, ἀγᾶ μου, ν' ἀγιάσω* καὶ ἡ λογία, στοὺς τολμηροὺς καὶ κάπως ἀγανακτισμένους λόγους τοῦ Μανουὴλ Γεδεών γιὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν νεομαρτύρων¹. Ἀντίθετα, ὁ Γεώργιος δὲν εἶχε ποτὲ ἐξισλαμισθῆ, εἶχε χριστιανὴ σύζυγο, δὲν ἐπεδίωξε τὸ μαρτύριο, προσπάθησε νὰ τὸ ἀποφύγῃ, ἔκανε κανονικὴ χρῆση τῶν μέσων πού τοῦ παρείχοντο γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ ἢ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν καταδίκη, —καὶ στὸ τέλος ἐδέχθη τὸ μαρτύριο.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει βέβαια ἐπιφέρει στὴν διήγηση σοβαρώτατες ἀλλαγές. Τὶς ἐπέβαλε ἡ ἐπιθυμία του νὰ δημιουργήσῃ μία πλοκὴ ἐντελῶς διάφορη ἀπὸ τὰ πραγματικὰ περιστατικὰ τοῦ βίου καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἀγίου, σὲ συνδυασμὸ ὅμως μὲ τὴν ἀνάγκη νὰ ἔχουμε καὶ ἐδῶ τὴν ἀφήγηση ἑνὸς «μαρτυρίου» νεομάρτυρος, χωρὶς νὰ ἔχη μεσολαβήσει ἐξισλαμισμὸς, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἡ παρουσία τῆς, χριστιανῆς βέβαια, χήρας. Ἡ πλήρης, κατὰ τὰ λοιπὰ, ἀπελευθέρωση τῆς πλοκῆς, ἀλλὰ καὶ κάποιες ἐπὶ μέρους διαφοροποιήσεις σὲ λεπτομέρειες χωρὶς ἐμφανῆ σκοπιμότητα, θὰ μπορούσαν νὰ ἐρμηνευθοῦν ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀποσυνδέσεως τοῦ μύθου ἀπὸ τὰ πραγματικὰ περιστατικὰ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου ἑνὸς ἐπίσημα ἀναγνωρισμένου ἀγίου. Ὁ νεομάρτυς Γεώργιος εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους νεομάρτυρες πού εἶχαν ἀμέσως

προσέγγιση ἀλήθειας καὶ μύθου στὰ μαρτυρολόγια τῶν νεομαρτύρων» (141-156). Δημ. Γ. Τσάμης, «Ἡ θεληματικὴ προσέλευση στὸ μαρτύριο τῶν αὐτοκλήτων νεομαρτύρων» (589-608). Τώρα καί: Μιχ. Τρίτος, «Γενικά περὶ Νεομαρτύρων», *Ἀναδρομὴ: Τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον πρ. Ἀθηνῶν Ἰάκωβον Βαβανάτσου*, Μέγαρο 1991, 415-430, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

¹ Ἀγιοποιήσεις: τὸ καθεστῶς τῆς ἐν ἀγίοις συναριθμήσεως, ἐπιμ. Γ. Θ. Βεργωτῆς, Θεσσαλονίκη 1984, 65-68: «Τὸ αὐτὸ λέγω καὶ περὶ τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας δῆθεν μαρτυρησάντων, ὅσους εἰς τὸ μαρτύριον ἐξώθει μοναχικὸς φανατισμὸς, μάλιστα τῶν ἀγιορειτῶν... εἶχον τὴν τύχην νὰ προσέλθωσι πάντες οἱ παράφρονες αὐτοὶ νέοι εἰς πνευματικούς ἀγιορείτας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐδιδάσκοντο δὲ καὶ ἐπίστευον τὴν δημοσίᾳ γινομένην μεταμέλειαν καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως θάνατον, μεθ' ὃν ἔρχεται αἰωνία τοῦ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἀπόλαυσις, ἀλλὰ καὶ —τὸ κυριώτερον— ἡ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων κατάταξις... διότι πόλις τις ἢ κωμόπολις ἀνεκήρυττεν αὐτὸν ἅγιον... Οἱ παραπειθόντες τοὺς ἐν ἡλικίᾳ νεαρᾷ ἀρνησιθεοὺς εἰς τὸ νέον βάπτισμα τοῦ αἵματος ἀγιορεῖται, φρονούντες ὑπὲρ ἑαυτῶν μᾶλλον... ἐκαυχῶντο ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὸν πλουτισμὸν τοῦ Ἐορτολογίου τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας διὰ τῆς προσθήκης ἑνὸς ἀγίου καὶ μάλιστα μάρτυρος... Τολμῶ, ἐν τούτοις, ἐνταῦθα νὰ εἴπω ὅτι τιμὴ τις κοσμικὴ καὶ προστασία χορηγομένη παρ' ἰσχυρῶν τιῶν ἢ παρὰ πλουσιῶν εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρούντων μετὰ τὴν "Ἀλωσιν ἐνεφύτευεν εἰς τινα νεομάρτυρα τὴν ἐλπίδα ζωῆς ἀνέτου τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ».

σχεδόν αυτή την επίσημη αναγνώριση (αναγνωρίζεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο επί πατριαρχίας του Γρηγορίου Ζ', κατά την 19 Σεπτεμβρίου 1839, δηλ. το επόμενο μόλις έτος μετά το μαρτύριό του, την 17 'Ιανουαρίου 1838). Αυτό, άλλωστε, είναι και το γεγονός που θα μπορούσε πράγματι να δημιουργήσει σε «κανονικό» επίπεδο, ζήτημα «κωλύματος» γάμου για την χήρα του.

Πρός την κατεύθυνση αυτή φαίνεται να οδηγούν και ώρισμα συγχεκριμένα στοιχειά της αφήγησης. Βεβαίως μερικά από τα στοιχειά αυτά είναι τυπικά για το θέμα, και επομένως έχουν ελάχιστη αξία για την διερεύνηση του προτύπου του: ό κατά προσέγγισιν χρόνος του μαρτυρίου (άρχες του 19ου αιώνας: στο διήγημα «όλίγα έτη πρό του 'Ελληνικού 'Αγώνος», το πραγματικό μαρτύριο λίγα έτη μετά)· ή νεαρότατη ηλικία της συζύγου· ώρισμα δικονομικά στοιχειά από την δίκη· ό τρόπος έκτελέσεως (άπαγχονισμός). 'Αλλά ύπάρχουν και χαρακτηριστικώτερες αντίστοιχίες:

α) 'Ο γάμος του νεομάρτυρος ένα χρόνο πριν από το μαρτύριό του και ή γέννηση έν τω μεταξύ του παιδιού του (έδω «θυγάτριον», στην περίπτωση του νεομάρτυρος Γεωργίου άγόρι, «ό Γιαννάκης του 'Αγίου»).

β) 'Ο ένταφιασμός του λειψάνου «εις ιερόν βήμα παρεκκλησίου, υπό την 'Αγίαν Τράπεζαν» (στην περίπτωση του νεομάρτυρος Γεωργίου στο άριστερό μέρος του μητροπολιτικού ναού του 'Αγίου 'Αθανασίου, κοντά στην πύλη του βήματος).

γ) Το θέμα της έμφανίσεως του νεομάρτυρος στον ύπνο της συζύγου του (έδω, για να την επιτιμήση· στις άφηγήσεις για τα θαύματα του νεομάρτυρος Γεωργίου, για να την προστατεύση: *Είς πολλούς πάλιν έφάνη κατ' όναρ, καθώς εις την σύζυγόν του, ή όποία ένοχλουμένη, έφάνη και της ειπεν «Μήν φοβείσαι· έγώ σε επισκέπτομαι πάντοτε»¹. Πολλοίς δέ και κατ' όναρ φαινόμενος τας αίτήσεις παρέχεται, και τή ίδια αυτού σύζυγω ύπ' άσθενείας ένοχλουμένη κατ' όναρ φανείς, «μή φοβού» ειπεν αυτή «έγώ γάρ άεί σε επισκέπτομαι και ούκ έώ σε»²).*

δ) Το γεγονός ότι είχαν πράγματι διαδοθή, συκοφαντικές ή μή, φήμες για τον τρόπο ζωής της συζύγου του νεομάρτυρος Γεωργίου μετά το μαρτύριό του, και προφανώς για το κατά πόσον θα ήταν διατεθειμένη να μείνη «πιστή» στην μνήμη του («... είχαν πάρει, φαίνεται, ως

¹ Συναξάριον της 'Ακολουθίας του άγίου, υπό Χρυσάνθου Λαϊνά, εις Σαλαμάγκα, 139.

² Χειρόγραφο Μιχαήλ Μάνου, εις Σαλαμάγκα, 216.

στόχο, μετὰ τὴ δόξα τοῦ Γεωργίου, τὴν νεαρῶτατη, φτωχὴ κι ἀπροστάτευτη τῶρα χήρα του, καὶ προσπαθοῦσαν μὲ δόλια καὶ δελεαστικά μέσα, νὰ τὴν παρασύρουν σὲ τρόπους ζωῆς ποὺ θὰ τὴν ἐβγαζαν ἔξω ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ ἔπρεπε αὐτὴ ν' ἀκολουθῆ σὰ γυναίκα καὶ χήρα νεομάρτυρα. "Ολοὶ ὁμως αὐτοὶ δὲν μπόρεσαν νὰ φέρουν σὲ πέρας τοὺς δόλιους σκοποὺς τους»¹: "Ἐτῆ καὶ τῶρα, παρακαλῶ, δέομαι θερμῶς, στρέψον σου τὸ γαληνὸν ὄμμα καὶ πρὸς τὴν ὁμόζυγόν σου, διὰ τὴν ὁποῖαν πάλιν σου δέομαι θερμῶς, ἀθλητά μου, ἐπίσκεψέ την. Διατί; διὰ τὸ νεάζον τῆς ἡλικίας. Σκέπασέ την μὲ τὸ οὐράνιον φῶς (...). Ἀντρώσέ την ἀπὸ τὸν εἰδωλολατρισμὸν τῆς φιλαργυρίας. Δός της νοῦν κατὰ παθῶν ὀλεθρίων διὰ νὰ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμὸν [sic; ἰουδαϊσμόν?]² τῶν φορεμάτων. (...) Παῦσον τὰ σκάνδαλα τοῦ πονηροῦ, λύτρωσέ την ἀπὸ τῶν γλωσσαλογούντων τὰς ἐπιβουλάς, ῥάβδον δυνάμεως τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ, διὰ νὰ τῆς ἦναι ἄρρηκτον ὄπλον κατ' ἐχθρῶν ὀρατῶν καὶ ἀοράτων. Δός της σὺφρονα λογισμὸν, καρδίαν νήφουσαν, ἀγάπην ἀνυπόκριτον, πνεῦμα ταπεινώσεως (...). Δεῖξον αὐτὴν μίαν νέαν Ἰουδήθ, καὶ καθὼς ἐκεῖνη ἐθανάτωσε τὸν Ὀλοφέρνην, ἔτῆ, παρακαλῶ, ἀξίωσε καὶ τὴν σύζυγόν σου νὰ θανατώσῃ μὲ τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὸν νοητὸν Ὀλοφέρνην, νὰ καταπατήσῃ τοὺς λυμεῶνας ψυχοφθόρους λογισμοὺς τῆς φαντασίας. Εὐσπλαγχνίσου, πάλιν λέγω, τὸ εὐωλέστατον [καὶ del.] ἄνθος τῆς νεότητος, ἐσὺ ὅπου ἐδόξασες μὲ τὸν ἔνδοξόν σου θάνατον ὄλους τοὺς χριστιανούς, πολὺν περισσότερον, παρακαλῶ, ἄς δοξασθῆ καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἐπίσκεψίν σου. Περιχαράκωσον αὐτὴν μὲ τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στήσον εἰς τὴν αἰλήν τοῦ οἴκου σου ὄπλον σωτηρίας τὸ σημεῖον τοῦ ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ τὸ αἷμα τῆς ἀθλήσεώς σου, διὰ νὰ τὰ βλέπουν ὄλοι οἱ ἐχθροί, νοητοὶ καὶ αἰσθητοί, νὰ κατασυντρίβωνται φεύγοντες...³.

ε) Τέλος, ὁ ἴδιος ὁ τίτλος «Ἡ χήρα τοῦ Νεομάρτυρος». Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἀντίστοιχη εἶναι ἡ προσηγορία ποὺ εἶχε καθιερωθῆ γιὰ τὴν χήρα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἰωαννίνων καὶ ποὺ ἐπεβλήθη τελικὰ ὡς κανονικὸ ἐπώνυμο τῆς οἰκογενείας του⁴. Ὡς Ἑλένη Νεομάρτυρος ὑπογράφει ἡ χήρα τοῦ Γεωργίου τὴν ἐπιστολὴ τῆς 27 Νοεμβρίου 1876

¹ Σαλαμάγκας, 176 σμ. 37.

² Ὁ Σαλαμάγκας ὑποθέτει ὅτι τὸ «ἰουδαϊσμόν» (;) τοῦ χφ ἀναφέρεται στὴν πολυτέλεια καὶ τὰ ἐπιδεικτικά χρώματα τῶν ἰνδικῶν φορεμάτων.

³ Λόγος ἐγκωμιστικὸς Χρυσάνθου Λαϊνᾶ, εἰς Σαλαμάγκα, 176-178.

⁴ Πρβλ. πάλι στὸν Ἐγκωμιστικὸν Λόγον τοῦ Χρυσάνθου Λαϊνᾶ εἰς Σαλαμάγκα, 177: «Ἐτῆ, παρακαλῶ, ἐπίσκεψέ την, διὰ νὰ γνωρίζεται, ὄχι μὲ τὸ ὄνομα, ὅτι

πρὸς τὸν Χρῦσανθο Λαϊνᾶ¹. Στὴν ἀναφορὰ τῶν συγγενῶν τοῦ ἁγίου πρὸς τὸν μητροπολίτη Ἰωαννίνων Σωφρόνιο τῆς 25 Ἰουλίου 1879, ἡ χήρα καὶ ὁ γυιὸς του, ποὺ δὲν βρίσκονται πλέον στὴ ζωὴ, ἀποκαλοῦνται Ἐλένη καὶ Ἰωάννης Νεομάρτυρος, ἀντίστοιχα².

Ἐξ ἄλλου, εἶδαμε ὅτι καὶ ἐδῶ, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὁ νεομάρτυς δὲν ἐπιζητεῖ τὸ μαρτύριο. Αὐτὸ ἐξυπηρετεῖ τὴν οἰκονομία τοῦ διηγῆματος (δὲν προϋποθέτει ἐξισλαμισμὸ τοῦ ἥρωα καὶ ἐπιτρέπει ἐπομένως τὴν ὑπαρξὴ χριστιανῆς συζύγου), ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνο καὶ πρὸς τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἔβλεπε μὲ συμπάθεια τὶς συνήθειες περιπτώσεις τῶν ἐκουσίων «νεομαρτύρων».

Ὡς πρὸς τὴν πλήρη ἀλλοίωση τῶν ἱστορικῶν περιστατικῶν καὶ τῶν χρονολογικῶν καὶ γεωγραφικῶν δεδομένων στὸ διήγημα, ἀρκοῦμαι ἀπλῶς νὰ ὑπομνήσω, παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ ἔχουν διατυπωθῆ ἀπὸ ἀρμοδιώτατα χεῖλη, ὅπως τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, τὴν γνωστὴ παρατήρηση τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης «μεταφέρει» στὸ νησιωτικὸ περιβάλλον τῆς Σκιάθου τοὺς τύπους ποὺ γνωρίζει στὰ ἀθηναϊκὰ καπηλεῖα τοῦ Ψυρρῆ: «ὁ τοσοῦτος κεκτημένος φίλους ἐκεῖ εἰς τὰ βᾶθη τοῦ Ψυρρῆ, ὁ ἐπιτηδεῖως καὶ μὲ χιοῦμορ καὶ καλλιτεχνικὸν γοῦστο ὑπέρτατον ἐκμεταλλεῦόμενος αὐτούς, ὥστε νὰ τοὺς μεταφέρῃ κατόπιν εἰς τὸ ἀγαπημένον του νησί, τὴν Σκιάθον, καὶ νὰ γίνωνται ἐκεῖ ἀγνώριστοι, ὅταν μᾶς τοὺς παρουσιάσῃ εἰς τὰ θαυμάσιά του διηγῆματα»³.

Θὰ θυμίσω ἐπίσης, ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποσυνδεθῆ ἡ πλοκὴ τοῦ διηγῆματος ἀπὸ τὸν βίο ἐνὸς ἐπίσημα ἀναγνωρισμένου ἁγίου, τὴν τάση τοῦ Παπαδιαμάντη νὰ τροποποιῇ τὶς ἄσκοπες ἀναφορὲς σὲ ἱερὰ πράγματα καὶ θέματα, ὅπως μελετήθηκε πρόσφατα, σ' αὐτὸν τὸν χῶρο,

εἶναι γυναῖκα Γεωργίου, ἀλλὰ μὲ τὸ ἔργον, ὅτι εἶναι σύζυγος (τοῦ) ἀθλοφόρου νέου μάρτυρος Γεωργίου».

¹ Σαλαμάγκας, 201· ἡ χρονολογία ἀπὸ παραδρομὴ: 1886.

² Ἄν. Εὐθυμίου. «Μία ἀναφορὰ τῆς οικογενείας τοῦ ἁγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἰωαννίνων Σωφρόνιον», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, 17 (1968), 109-111· Σπ. Στούπης, *Βῆσσανη: Ἱστορικά, Ὄνοματολογικά, Λαογραφικά*, Κέρκυρα 1972, 224-227. Μία τελευταία μαρτυρία γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ ἁγίου βλ. στὸν Δ. Κοράκη, «Ἐράσμιες σκηνὲς τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας στὸ σπίτι τοῦ Νεομάρτυρα τῶν Ἰωαννίνων Γεωργίου καὶ στὴ γειτονιά του», *Ἡπειρωτικὴ Ἐταιρεία*, τευχ. 148 (Ἰανουάριος 1989), (20-34, 50), κυρίως 24.

³ Β[λ.] Γα[βριηλίδης], «Ἄστεγοι καὶ νυκτόβιοι στοῦ Ψυρρῆ», *Ἀκρόπολις*, 28 Ἰανουαρίου 1894 = Ν. Δ. Τ[ριανταφυλλόπουλος], «Ἐράνισμα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, 1 (1992), (116-118) 117.

ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, στὸ ἄρθρο του γιὰ τὰ Μεταφραστικά τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ motto: *Ὁ δὲ λήγει τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ*¹. Ὁ Παπαδιαμάντης, μεταφράζοντας τὸν «Ταρταρίνο τῆς Ταρασκῶνης» τοῦ Alphonse Daudet, μετατρέπει ἀνέτως μία ἄσκοπη, καὶ «βέβηλη», ἀγιογραφικὴ παρομοίωση τοῦ προτύπου του (παραπομπὴ στὴν εὐαγγελικὴ σκηνὴ τοῦ κήπου τῆς Γεθσημανῆ) σὲ παραπομπὴ —εὐστοχὴ ἀλλὰ ἀνύπαρκτη στὸ πρωτότυπο— σὲ μία σκηνὴ ἀπὸ τὸν «Ἀπολεσθέντα Παράδεισο» τοῦ Μίλτωνος: μᾶς μεταφέρει δηλαδὴ σὲ χῶρο ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀνήκη στὴν ἱερὴ ἱστορία καὶ θεματολογία, ἀλλὰ ὄχι πλέον σὲ θέμα ἢ κείμενο καθ' ἑαυτὸ ἱερὸ —ἀντίστοιχα περίπου μὲ ὅ,τι ὑποθέτω ὅτι γίνεται καὶ ἐδῶ.

Τέλος, ἡ ὑποτιθέμενη ἀπόθεση τῶν λειψάνων τοῦ «νεομάρτυρος» ἀπὸ Ροδίτες στὴν Ρόδο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ συνειρμικά: ἡ Ρόδος εἶναι ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς (ἀρχικῆς) ἀποθέσεως τοῦ λειψάνου τοῦ μόνου πραγματικοῦ (αὐτὴ τῇ φορᾷ) νεομάρτυρος ποὺ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Κωσταντῆ: τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου τοῦ Ὑδραίου².

III.

Ἡ σημαντικώτερη συγκέντρωση κωλυμάτων γάμου (πραγματικῶν, ἐδῶ) στὸν Παπαδιαμάντη βρίσκεται στὸν «Ἀνάκτο» (1910)³. Ὑπὸ τίς συνθήκες ποὺ περιγράφονται ἐκεῖ⁴, ἐπιτυγχάνεται (ἢ δὲν ἐπιτυγχάνεται) ἡ ἐκδοση ἐπισκοπικῆς ἀδείας καὶ τελικὰ ἱερολογεῖται ὁ γάμος τῆς κόρης τοῦ καπετὰν Πέρρου «μ' ἓνα χηρευμένον, ὅστις ἦτο ἅμα τρίτος θεῖος τῆς νύμφης (ἀπεῖχεν ἑπτὰ βαθμοὺς ἐξ αἵματος) καὶ προσέτι ἡ ἀποθανοῦσα συμβία του ἦτο δευτέρα ἐξαδέλφη τῆς μελλονύμφου (ἐξ βαθμοὺς ἐξ ἀγχιστείας)». Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιτυχεστάτα —ἴσως ὑπερβολικὰ στὰ δικὰ μας μάτια, ἀλλὰ οἱ συγγένειες στὶς μικρὲς νησιωτικὲς κοινωνίες δημιουργοῦσαν συνηθέστατα τέτοιες καταστάσεις— συνενώνει στὴν ἴδια ὑπόθεση τίς δύο ἀκρότατες περιπτώσεις κωλύματος γάμου,

¹ «Καθὼς ὁ Ἀδὰμ τοῦ Μίλτωνος...». Μεταφραστικά στὸν Παπαδιαμάντη», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, 1 (1992), 51-60.

² Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, *Ἀκολουθία...*, Βενετία 1814, ² Ἀθήνα 1871, ³ Ἀθήνα 1893· *Νέον Λειμωνάριον*, 153-169, ⁵ 57-67, ³ 402-413· Περραντώνης, Β', 298-303· τοῦ ἴδιου, ἄρθρο στὴν *ΘΗΕ*, Ζ' [1965].

³ τόμ. Δ', σ. 349-354 τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως.

⁴ σ. 350-351.

στό βυζαντινὸ καὶ στό μεταβυζαντινὸ δίκαιο: αὐτὲς ποὺ ὀροθετοῦν τὴν ἔκταση τοῦ κωλύματος γάμου στὴν ἐξ αἵματος συγγένεια καὶ στὴν (γνήσια) ἀγχιστεία, ἀντίστοιχα, καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη διάστασις γνωμῶν καὶ ἡ μεγαλύτερη διακύμανσις στὴν θεωρία, τὴν νομολογία καὶ τὴν πρακτικὴ—ἀλλὰ καὶ ἡ μεγαλύτερη «νομοθετικὴ» ἀστάθεια. Εἶναι ὁ γάμος ἐνὸς προσώπου μὲ τὸ παιδί τοῦ δευτέρου τοῦ ἐξαδέλφου («τρίτος θεῖος») μᾶς λέει ὁ Παπαδιαμάντης, καὶ εἶναι ἔτσι: πρῶτος θεῖος ἐνὸς παιδιοῦ εἶναι ὁ ἀδελφὸς τοῦ γονέως, δευτέρος θεῖος ὁ πρῶτος ἐξαδελφὸς τοῦ γονέως, τρίτος θεῖος ὁ δευτέρος ἐξαδελφὸς τοῦ γονέως): συγγένεια ἐξ αἵματος (ἐκ πλαγίου) ἐβδόμου βαθμοῦ¹,—καὶ ὁ γάμος ἐνὸς προσώπου μὲ τὸν δευτέρου ἐξαδέλφου τοῦ διατελέσαντος συζύγου του: γνήσια ἀγχιστεία ἔκτου βαθμοῦ, τὸ ζήτημα ποὺ «ἀπέβη τοσοῦτῳ περισπούδαστον ὥστε ἄφθονος ἐχύθη ἐπ' αὐτοῦ βυζαντινὴ μελάνη», ὅπως ἔγραφε ὁ Γεώργιος Μαριδάκης². Θὰ ἀποφύγω ἐδῶ τὶς ἀνεξάντλητες παραπομπὲς στὰ «περισπούδαστα» αὐτὰ θέματα ποὺ ἀπασχόλησαν γενεὲς βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν νομομαθῶν καὶ κανονολόγων.

Ἐνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν στὸν γάμο τῆς κόρης τοῦ καπετὰν Πέρρου—ἀν καὶ ὁ «ἀπλοϊκὸς» ἐπίσκοπικὸς ἐπίτροπος, ὁ παπ' Ἀλέξανδρος, «δὲν ἤξευρε καλὰ ἀν ἐπετρέπετο ἢ ἐκωλύετο τὸ συνοικέσιον», εἶναι «ἡ νέα 'οἰκονομία', τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει διὰ τοπικῆς Συνόδου, περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὁ Οἶκ. Πατριάρχης Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς», ἡ ὁποία «συνεχώρει τὸν γάμον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον». Εἰς ποῖον βαθμὸν;—γιατὶ εἶναι δύο, ὅπως εἶδαμε τὰ κωλύματα, σὲ δύο διαφορετικοὺς βαθμούς, καὶ σὲ δύο διαφορετικὰς μορφὰς συγγενείας.

Ἡ κριτικὴ ἔκδοσις δὲν ταυτίζει τὴν μαρτυρία, ἡ ὁποία ἀποσιωπᾶται στὸ ὑπόμνημα πηγῶν. Ὁρθά. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει μαρτυρία γιὰ τέτοια πράξις τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ Α' τοῦ Χαντζερῆ (1763 - 1768, 1773 - 1774). Ὁ Ἄν. Χριστοφιλόπουλος ἐντοπίζει τὸ πρόβλημα καὶ δίνει τὴν λύση: «Νοεῖται προφανῶς ἡ ἐπὶ Σαμουὴλ Α' τοῦ Χαντζερῆ ἀπόφασις τῆς πατριαρχικῆς συνόδου, ἡ χαρακτηρίζουσα ὡς ἐπιτετραμμένον τὸν γάμον δύο ἀδελφῶν μετὰ δύο πρώτων ἐξαδέλφων, συγγενῶν τ.έ. ἐξ ἀγ-

¹ Βλ. Κ. Πιτσάκης, στὴν ἐργασίαν τῆς σημ. *.

² *Τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἐν ταῖς νεαραῖς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν*, Ἀθήνα 1922, 61. Εἶδαμε ἤδη παρεμπιπτόντως (I) ὅτι καὶ ὁ Βαλαμῶν εἶχε ἀφιερῶσει στὸ θέμα αὐτὸ μία ad hoc «Διάγνωσιν».

χιστείας εις τὸν αὐτὸν βαθμὸν (ἕκτον), εις δὲ καὶ οἱ ἥρωες τοῦ διηγῆ-
ματος»¹. Πρόκειται γιὰ μίαν μεμονωμένην εἴδησιν ποῦ περιέχεται στὸ
ἔργο τοῦ Ζαχαρία Μαθᾶ γιὰ τοὺς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως²,
ἓνα ἔργο πίσω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Μανουὴλ Γεδεών ἐπέμενε ὅτι κρύβεται
ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων («ὁ ψευδώνυμος Μαθᾶς»)³:
«Διέλυσε τὴν ἔκπαλαι ἐπικρατοῦσαν ἀμφιβολίαν ἐνός τινος τῶν τοῦ γά-
μου βαθμῶν, συγχωρήσας νὰ λαμβάνωσι δύο ἀδελφοὶ δύο πρώτας ἐξα-
δέλφας.—Ἡ συγχώρησις αὕτη ἐγένετο οὐχὶ παρὰ τοῦ Πατριάρχου μό-
νον, ὅστις οὐτ' ἠδύνατο, οὔτε δύναται νὰ μετακινήσῃ ὄρια ἀρχαῖα, ἀ
ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλὰ κατὰ πρότασιν τοῦ Πατριάρχου ἐγένετο
παρ' ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δι' Ἐκκλησιαστικοῦ Τόμου, εις
τὸν ὁποῖον συνυπέγραψαν καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσο-
λύμων, παρεπιδημοῦντες τότε εις τὴν Κωνσταντινούπολιν». Ἡ πράξις
θησαυρίζεται, ἀπὸ τὸν Μαθᾶ, στὶς βασικῆς συναγωγῆς: *Κανονικαὶ Δια-
τάξεις τοῦ Μανουὴλ Γεδεών* (Κωνσταντινούπολις 1888)⁴ καὶ *Περίγραμμα
Ἱστορίας τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου* τοῦ Δ. Σ. Γκίνης (Ἀθήνα 1966)⁵
—ἦταν πάντως γνωστὴ ὅταν ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε τὸν «Ἀνάκτο».

Ἄλλὰ, ὅπως βλέπουμε, ἡ πράξις τοῦ Σαμουὴλ Α' δὲν ἀναφέρεται
στὴν ἴδια περίπτωσιν, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὸν «Ἀνάκτο»
τοῦ Παπαδιαμάντη. Καταργεῖ ἓνα ἄλλο «τυπικὸν» κώλυμα γάμου, αὐτὴ
τῇ φορᾷ στὴν λεγομένη «οἰονεὶ ἀγχιστεία»: τὸ κώλυμα γάμου δύο ἀδελ-
φῶν μὲ δύο πρώτους ἐξαδέλφους, δηλαδὴ συγγενῶν ἐξ αἵματος δευτέ-
ρου βαθμοῦ μὲ συγγενεῖς ἐξ αἵματος τετάρτου βαθμοῦ, σχέση ποῦ ἀνά-
γεται ἐπομένως καὶ αὐτὴ τελικὰ στὸν «ἕκτο βαθμὸς» (2+4). Τὸ κώ-
λυμα, εὐθέως προβλεπόμενον ἀπὸ τὸν περίφημο «τόμος» τοῦ πατριάρχου
Σισινίου Β' τοῦ ἔτους 997 δὲν εἶχε δημιουργήσῃ σημαντικὰ εἰδικὰ
προβλήματα ἐρμηνείας ἢ ἐπιφυλάξεις —εἴτε ὡς πρὸς τὴν νομικὴν ἰσχὺν
καὶ δεσμευτικότητά του, εἴτε ὡς πρὸς τὴν κατ' οὐσίαν ὀρθότητά του—
ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὶς περιπτώσεις γενικῆς ἀμφισβητήσεως τοῦ «τόμου»
τοῦ Σισινίου.

¹ *Δίκαιον καὶ Ἱστορία*, 167.

² *Κατάλογος ἱστορικῶν τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς πατριαρχῶν τῆς
ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*, Νάυπλιο
1837, 255 καὶ σημ. (α). ³ Ἀθήνα 1894, 156 καὶ 320 σημ. 256.

³ Βλ., πρῶτοι, Μανουὴλ Γεδεών, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ γένους κατὰ τὸν
ἡ' καὶ ἰθ' αἰῶνα*, ἐπιμ. Ἀ. Ἀγγέλου - Φ. Ἡλιοῦ, Ἀθήνα 1976, 271 σημ. 119.

⁴ τόμ. Α', 261 ἀρ. 88.

⁵ σ. 200-201 ἀρ. 400.

Τὸ δυσχερὲς εἶναι νὰ δεχθοῦμε ὅτι λειτούργησε πράγματι αὐτὴ ἡ ἀναλογία (ἢ: ἡ διασταλτικὴ ἐρμηνεία) ποῦ ὑποθέτει ὁ Χριστοφιλόπουλος. Νὰ μπορούσε δηλ. εἶτε ὁ Παπαδιαμάντης ὁ ἴδιος, εἶτε ὁ ἀπλοϊκὸς «ἐπισκοπικὸς ἐπίτροπος», καὶ νὰ ἀναγάγῃ ὀρθὰ τὶς δύο ἐντελῶς διαφορετικὲς περιπτώσεις (τῆς κόρης τοῦ καπετὰν Πέερου καὶ τῆς πράξεως τοῦ Σαμουὴλ Α΄) στὸν ἴδιο βαθμὸ συγγενείας ἐξ ἀγχιστείας, τὸν ἕκτο (στὴν μία περίπτωση γνησίας ἀγχιστείας, στὴν ἄλλη οἰονεὶ ἀγχιστείας),— καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀποτολήμῃ σιωπηρὰ τὴν ἀναλογικὴ ἐφαρμογὴ: ἀφοῦ ἡ πράξη τοῦ Σαμουὴλ Α΄ ἐπέτρεψε τὴν μία μορφή, θὰ πρέπει νὰ συνάγεται τὸ ἀκώλυτο καὶ τῆς ἄλλης, ἀφοῦ ἀνάγεται στὸν ἴδιο βαθμὸ. Ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ ὁποῖος ἐξαιρετικὰ εὐστοχα περιγράφει τὶς συγγένειες καὶ ὑπολογίζει τοὺς βαθμοὺς, ἀσφαλῶς τὸ μπορούσε—ἀλλὰ τότε κάτι θὰ ἔγραφε σχετικὰ. Ἀντίθετα, φαίνεται νὰ προβληματίζεται μόνον γιὰ τὶς κοσμικὲς σκοπιμότητες ποῦ ἐπέβαλαν τὴν ρύθμιση τοῦ Σαμουὴλ Α΄ («Ἄς μὲ συγχωρήσωσιν αἱ σκιαί, διότι ἐμνημόνευσα ὅλα ταῦτα») — καὶ νὰ βρῆται μόνον στὸ δῖλημμα, αὐτὸς καὶ ὁ παπ' Ἀλέξανδρος, ἂν ἰσχύῃ ἡ «νέα οἰκονομία» ἢ «αἱ παλαιαὶ διατάξεις»: *Μὴ μέταιρε ὄρια αἰῶνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου, ὅπως εἶδαμε ὅτι ἔγραφε ἀκριβῶς γιὰ τὴν διάταξιν τοῦ Σαμουὴλ Α΄, ὁ Μαθᾶς, ἐπαναλαμβάνοντας τὸν Σολομῶντα τῶν Παροιμιῶν.*

Καὶ ἀκόμη:

—Ὁ παπ' Ἀλέξανδρος «βρίσκεται εἰς τὸ δῖλημμα τοῦτο, διαβάζων τὸ Πηδάλιον καὶ μὴ ἐνοῶν αὐτό. . .». Ἀλλὰ, ὅπως εἶδαμε, ἡ πράξη τοῦ Σαμουὴλ εἶναι γνωστὴ μόνον ἀπὸ τὴν μαρτυρία τοῦ Μαθᾶ—καὶ φυσικὰ δὲν μνημονεύεται στὸ Πηδάλιον.

— Πῶς ὁ προβληματισμὸς, καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ παπ' Ἀλεξάνδρου, θὰ μπορούσε νὰ ἐντοπίζεται στὸ δῖλημμα, ἂν θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἢ ὄχι («κατ' ἀναλογίαν», μάλιστα) ἡ ρύθμιση τοῦ Σαμουὴλ Α΄, σὲ ἓνα ζήτημα συγγενείας ἐξ ἀγχιστείας, ὅταν στὴν περίπτωσή μας συνυπάρχῃ καὶ τό, κατὰ πολὺ σημαντικώτερο, κώλυμα γάμου λόγῳ συγγενείας ἐξ αἵματος (ἐβδόμου βαθμοῦ), γιὰ τὸ ὁποῖο καμμία «οἰκονομία» δὲν εἶναι γνωστὸ νὰ ἔχῃ γίνῃ ἀπὸ τὸν Σαμουὴλ Α΄, καὶ τὸ ὁποῖο, νομοθετημένο ρητὰ μὲ τὴν νεαρὰ 69 τοῦ Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ, «ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἰσχύον (τότε) δίκαιον»¹;

Εἶναι λοιπὸν εὐλόγο νὰ ἀναζητήσουμε τὴν δυνατότητα ἄλλης λύσεως. Ὑπάρχει θεωρητικὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀπὸ ἄγνωστη σὲ μᾶς χειρόγραφη ἢ,

¹ Χριστοφιλόπουλος: *Δίκαιον καὶ Ἱστορία*, 166-167.

τὸ πιθανώτερο, προφορική παράδοση νὰ ἐγνώριζε ὁ Παπαδιαμάντης τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἄλλης ρυθμίσεως τοῦ Χαντζερῆ — ὅπως ἀκριβῶς γνωρίζει ὁ Μαθῆς τὴν ρύθμιση ποῦ μνημονεύει — ἢ διαφορετικὸ περιεχόμενον τῆς γνωστῆς ρυθμίσεως τοῦ Χαντζερῆ ἀπὸ αὐτὸ ποῦ γνωρίζει ὁ Μαθῆς (σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ὁ Παπαδιαμάντης θὰ ἦταν, γιὰ μᾶς, πρωτογενῆς πηγῆ τῆς ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό)¹. Ἄν ὅμως παραμερίσουμε τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ ἐνδεχόμενον, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ἓνας βαθμὸς ἀνακριβείας ὑπάρχει στὶς ἐδῶ ἀναφορὰς τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ὑπὸ τὸ δεδομένον αὐτὸ μποροῦμε νὰ σκεφθοῦμε μία ἄλλη «οἰκονομία» ποῦ εἶχε γίνεи γιὰ τὰ θέματα τῶν γαμικῶν κωλυμάτων. Πρόκειται γιὰ τὸ συνοδικὸ «τόμον» τοῦ 1611 τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου Β', στὸν ὁποῖο εἶχε συμπράξει ἐπίσης ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης. Μὲ τὴν πράξιν ἐκείνη εἶχε ἐπιτραπῆ ὄχι μόνον ὁ γάμος δύο ἀδελφῶν μὲ δύο πρῶτες ἐξαδέλφους (οἶονεὶ ἀγχιστεία ἔκτου βαθμοῦ), τὸν ὁποῖο, ὅπως εἶδαμε, ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτρέψῃ καὶ ἡ πράξιν τοῦ Σαμουὴλ Α', ἀλλὰ καὶ ὁ γάμος μεταξὺ συγγενῶν ἐξ αἵματος ἐβδόμου βαθμοῦ, ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Ἡ πράξιν τοῦ Νεοφύτου Β' δὲν ἀναφέρεται, εἶναι ἀλήθεια, καὶ στὴν περίπτωσιν τοῦ γάμου ἐνὸς προσώπου μὲ τὸν δεύτερο ἐξαδέλφον τοῦ διατελέσαντος συζύγου του, ὅπως θὰ θέλαμε ἐδῶ· ἀλλὰ αὐτῇ, οὕτως ἢ ἄλλως, ὅπως εἶδαμε, δὲν περιλαμβάνεται οὔτε στὴν πράξιν τοῦ Σαμουὴλ Α'.

Καὶ βεβαίως ἡ πράξιν τοῦ Νεοφύτου Β' μνημονεύεται πράγματι, κατ' ἐπανάληψιν, στὸ Πηδάλιον («Διδασκαλία περὶ Συνοικεσίων») — πολὺ ἀρνητικὰ δέ: *Καὶ ἂν Νεόφυτος ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεοφάνης Ἱεροσολύμων ἐδιώρισαν τὸ νὰ γίνεται τὸ τοιοῦτον συνοικέσιον, τί ἀπὸ τοῦτο; ἔχουν ἄρα νὰ προτιμηθοῦν αὐτοί, ὅπου δὲν εἶναι τῆς Ἐκκλησίας*

¹ Ὁ Χριστοφιλόπουλος, 175 ἐντοπίζει πράγματι μία ἐντυπωσιακὴ παρόμοια περίπτωση στὸν Παπαδιαμάντη («Τὸ Χατζόπουλον»: τόμ. Δ', 411-420 τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως), «ὅστις ἐξ ἀναμνήσεως μόνον φαίνεται γνωρίζων» τὴν ὑπαρξὴ ἀγνώστου ὡς τότε πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγίλλου τοῦ Γρηγορίου Ε' τοῦ ἔτους 1798, ποῦ «ἐσώζετο ἀκόμη» πρὸ τριάντα ἐτῶν [: τὸ διήγημα γραμμένον, κατὰ τὸν Βαλέτα, κατὰ τὰ ἔτη 1908-1910· δημοσιεύεται μεταθανάτιως τὸ 1912], εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ σεμνοῦ Κοινοβίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Ἀγαλλιανούς» (σ. 419) καὶ ἀποδίδει μὲ ἐξαιρετικὴ ἀκρίβεια καὶ μὲ ἐντελῶς ἀσήμαντες ἀποκλίσεις τὸ κείμενό του. Τὸ κείμενον τοῦ σιγίλλου θὰ ἐκδοθῆ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ διηγήματος τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀπὸ τὸν Τρ. Εὐαγγελίδην, Ἡ νῆσος Σκιάθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες, Ἀθῆνα 1913, 172 κ.ἔ.

μας "Άγιοι, οὔτε θεοφόροι Πατέρες, ἀπὸ τοὺς Ἁγίους, καὶ θεοφόρους; μὴ γένοιτο!"¹ — καὶ εἶναι καὶ ἄλλως εὐρύτατα γνωστὴ πλέον τὴν ἐποχὴ πού γράφεται ὁ «Ἀνάκτορος»².

Σύμφυση λοιπόν, ἴσως, στὴν μνήμη τοῦ Παπαδιαμάντη, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σαμουὴλ Α', δύο πράξεις: μιᾶς πράξεως τοῦ Νεοφύτου Β' πού ἐκάλυπτε τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο κωλύματα τοῦ γάμου τῆς κόρης τοῦ καπετὰν Πέρρου — καὶ πού ὁ Παπαδιαμάντης ἐνόμιζε προφανῶς ὅτι καλύπτει καὶ τὸ ἄλλο, ἐνῶ στὴν πραγματικότητά ἐκάλυπτε ἓνα ἄλλο, ἄσχετο, ἀλλὰ ἀναγόμενο ἀριθμητικὰ στὸν ἴδιο «βαθμὸ» — καὶ μιᾶς πράξεως τοῦ Σαμουὴλ Α' πού ἐκάλυπτε μόνον τὸ δεῦτερο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ κωλύματα πού ἐκάλυπτε ἢ πράξη τοῦ Νεοφύτου Β' — ἄρα στὴν πραγματικότητά κανένα ἀπὸ τὰ κωλύματα τοῦ διηγήματος.

Τὸ πραγματικὸ δεῦτερο κώλυμα τοῦ διηγήματος θεωρεῖται ὅτι ἦρθη (μαζί μὲ ὅλα τὰ κωλύματα ἐξ ἀγχιστείας πού ὑπερβαίνουν τὸν πέμπτο βαθμὸ) μὲ τὸν «τόμο περὶ συνοικεσίων» τοῦ Γρηγορίου Ζ' (1838)³. Ἄλλὰ ἡ ἄρση γίνεται μὲ τρόπο τόσο ἔμμεσο καὶ ἀφανῆ καὶ μέσα σὲ συμφραζόμενα τόσο ἀρνητικὰ πρὸς κάθε μορφή «οἰκονομίας», ὥστε πρέπει νὰ ἀποκλείεται κάθε συσχετισμὸς τῶν ἀναφορῶν τοῦ διηγήματος μὲ τὴν πράξη αὐτή⁴.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

Τὸ χωρίο τοῦ Πηδαλίου γιὰ τὴν «Χήρα παπαδιά», πού ἀναζητοῦσε μάταια ὁ Παπαδιαμάντης (καὶ ἐγώ), ὑπάρχει! Τὸ ὀφείλω στὸν Π. Β. Πάσχο, *ἌΟ λυρικὸς νοσταλγὸς ἢ ὁ ἐρωτικὸς Παπαδιαμάντης*, Ἀθήνα 1983, 23. «Ἀπὸ τοῦτον δὲ τὸν κανόνα [= 48 Πενθέκτης] συμπεραίνει ὀρθῶς ὁ Βλάσταρις ὅτι δὲν πρέπει νὰ δευτεροῦπανδρεύονται οὐδὲ αἱ γυναῖκες τῶν ἀποθανόντων ἱερέων» (Πηδάλιον⁷, 265) ἢ παραπομπὴ τοῦ Πηδαλίου εἶναι στὸν Βλάσταρη Γ, 17 ὁ ὁποῖος ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνει τὸν Βαλσαμῶνα: «ἐντεῦθεν δείκνυται μὴδὲ τὰς τῶν ἱερέων γυναῖκας θεμιτὸν εἶναι δευτερογαμεῖν» (Ράλλης-Ποτλῆς, τ. 6, 191).

¹ Πηδάλιον⁷, 748 σημ. 3, πρβλ. 741 σημ. 1.

² Ἐκδίδεται στοὺς Ράλλης-Ποτλῆ, Ε', 156-159 καὶ Γεδεῶν, *Κανονικαὶ Διατάξεις*, Β', 74-78 ἀρ. 155 / 164 (Γκίνης, *Περίγραμμα*, 115-116 ἀρ. 107).

³ Γκίνης, 358 ἀρ. 946: Ράλλης-Ποτλῆς, Ε', 164-176· Γεδεῶν, Β', 292-306 ἀρ. 201 / 210 καὶ 306-322 ἀρ. 202 / 211.

⁴ Πρβλ. καὶ J. Zhishman, Α', Ἀθήνα 1912, 626-673, κυρίως 651-666.

— Διατί νά μέ οίκτηρη! άνέκραζεν έν έζάρσει· διατί νά μέ οίκτηρη, λέγεις; Είνε άληθές, δέν ύπάρχει άφορηή! Πρέπει νά μέ σταυρώσουν, νά μέ έκτείνουν επί σταυροϋ, και όχι νά μέ οίκτηρουν! Σταύρωσέ με, δικαστά, άλλά σταυρώνων με λάβε οίκτον πρós έμέ. Και τότε θά ύπάγω ό ίδιος νά ζητήσω την τιμωρίαν μου, διότι δέν διψώ χαράν, άλλά λύπην και δάκρυα!... Νομίζεις, έμπορε, ότι ή φιάλη σου μοι έπροξένησεν ήδονήν; 'Εζήτησα την θλίψιν, την θλίψιν και τά δάκρυα εις τόν πυθμένα τής φιάλης ταύτης, τά εϋρον και ένετρώφισα εις αυτά· άλλ' 'Εκείνος όστις φώκτειρεν όλους τούς άνθρώπους, 'Εκείνος όστις τά πάντα ένόησεν, 'Εκείνος θά μάς οίκτηρη· είνε ό μόνος κριτής.

»Θά έλθη μίαν ήμέραν και θά έρωτήση: «Ποϋ είνε ή κόρη ήτις έθουσιάσθη δια μίαν μητριάν έχθροπαθή και φθισικήν, δια παιδία τά όποια δέν ήσαν άδελφοί της; Ποϋ είνε ή κόρη ήτις έλυπήθη τόν επίγειον πατέρα της, και δέν άπέστρεψε μετά φρίκης τó πρόσωπον άπό τοϋ μεθούσου τούτου;» Και θά είπη: «Δεϋρο! σοι έσυγχώρησα ήδη άλλοτε... Και νϋν πάλιν, ά φ έ ω ν τ α ί σ ο υ α ί ά μ α ρ τ ί α ι, ό τ ι π ο λ ύ ή γ ά π η σ α ς!...» Και θά συγχωρήση την Σόνια μου, θά την συγχωρήση, τó ειξεύρω... Πρó μικροϋ τó ήσθάνθη εις την καρδίαν μου, όταν ήμην εις την οίκίαν της... Πάντες θά κριθώσι παρ' Αϋτοϋ, και τούς πάντας θά συγχωρήση· τούς άγαθούς και τούς πονηρούς, τούς φρονίμους και τούς πράους... Και όταν θά τελειώση με τούς άλλους, τότε θά έλθη ή σειρά μας: «Δεϋτε, θά μάς είπη, οί μέθυσοι, δεϋτε, οί άνανδροι, δεϋτε, οί άναιδεις!» Και θά προσέλθωμεν όλοι άνευ φόβου. Και θά μάς είπη: «Είσθε χοίροι! 'Εχετε επάνω σας την σφραγίδα τοϋ θηρίου· άλλά προσέλθετε οϋχ ήττον!» Και οί σοφοί, οί νοήμονες θά είπουν: «Κύριε, διατί δέχεσαι τούτους;» Και θά άπαντήση: «Τούς δέχομαι, σοφοί, τούς δέχομαι, νοήμονες, διότι οϋδεις αϋτῶν έπίστευσεν έαυτόν άξιον τής χάριτος ταύτης...» Και θά μάς άνοιξη τας άγκάλας του, και θά πέσωμεν εις αϋτάς... και θά χύσωμεν δάκρυα... και θά έννοήσωμεν τά πάντα... Τότε, τά πάντα θά γείνωσιν εις πάντα καταληπτά... Και ή Αικατερίνα 'Ιβανόβνα θά έννοήση έπίσης... Κύριε έλθέτω ή βασιλεία σου!

Θ. Δοστογέφσκη, *Τό 'Εγκλημα και ή Τιμωρία*. Μετάφρασις 'Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. 'Εκδ. «'Ιδεόγραμμα», 'Αθήνα 1992, σελ. 32-33.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἅγιος Μερκούριος, Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης καὶ
Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης: εἰκονολογικὲς
παρεκβάσεις σὲ μιὰ ἰδεολογικὴ διαμάχη

(ΠΡΟΔΡΟΜΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ)*

*Νικολάω ἀγαθέλφω,
ἐραστῇ ἔμμανεῖ
Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Ἄλλης Σκιάθου*

Περίπου τέτοιες μέρες πρὶν ἐνεήντα ἔξι χρόνια, τὸ 1892, ὁ Παπαδιαμάντης δημοσίευσε τὸ ἔξοχο διήγημά του *Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο*¹. Ἐκεῖ, περιγράφοντας τὸν ὁμώνυμο ναὸ τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του (πίν. 1), ἀναλύει ὡς ἑξῆς μιὰ τοιχογραφία του (πίν. 2):

Μόνος ὁ Ἅγιος Μερκούριος, μὲ τὴν βαρεῖαν περικεφαλαίαν του, μὲ τὸν θώρακα, τὰς περικνημίδας καὶ τὴν ἀσπίδα, φαίνεται ὀλίγον τι ἐγκαρσίως βλέπων καὶ κινούμενος καὶ δρῶν, εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ ναοῦ, ἐκεῖ ὅπου διατρυπᾷ μὲ τὸ δόρυ του τὸν ἐπὶ θρόνου καθήμενον ὄχρον Ἰουλιανόν. Πελιδνὸς ὁ παράφρων τύραννος, μὲ τὸ βλέμμα σβῆνον, μὲ τὸ στήθος αἰμάσσον, μάτην προσπαθεῖ ν' ἀνασπᾷ ἀπὸ τὸ στέρνον του

* Ἡ ἀνακοίνωση ἔγινε στὸ Α' Συνέδριο Μελετῶν Σκιάθου (Ἀθήνα, 27 Νοεμβρίου 1988). Τὸ ἐδῶ κείμενο ἔχει βελτιωθεῖ φραστικά καὶ προστέθηκαν οἱ ἀπόλυτα ἀναγκαῖες παραπομπές. Τὸ ὄλικὸ πού ἔκτοτε συγκεντρώθηκε ἐλπίζω νὰ ἐπιτρέψει μελλοντικά μιὰ λεπτομερέστερη δημοσίευση γιὰ τὴν εἰκονογραφία τοῦ ἁγίου Μερκουρίου καὶ τὴν εἰδικὴ σημασία τῆς τοιχογραφίας στὴ Σκιάθο. Εὐχαριστῶ τὸν ἀδελφὸ μου Νίκο γιὰ τὶς οὐσιαστικὲς παρατηρήσεις του.

Οἱ παραπομπές (τόμος, σελίδα, στίχοι) στὰ κείμενα τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη γίνονται στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν «Ἀπάντων» του ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, τόμοι 1-5, Ἀθήνα («Δόμος») 1981-1988.

¹ Ἀπαντα 2.275 ἔξ.

τὸν δὲξὸν σίδηρον, καὶ ἔξεμει μετὰ τῆς τελευταίας βλασφημίας καὶ τὴν μαρὰν ψυχὴν του. Γείτων τῆς τρομακτικῆς ταύτης σκηρῆς παρίσταται γλυκεῖα καὶ συμπαθεστάτη εἰκὼν, ὁ "Ἄγιος Κῆρυκος [...]"¹.

"Ἐξὶ μῆνες ἀργότερα, τὸν ἐπόμενον χρόνον, εἶδε τὸ φῶς ἓνα ἄλλο ἀριστούργημα του, ὁ Λαμπριάτικος ψάλτης²: ὁ πρόλογος εἶναι μιὰ Ὁμολογία Πίστεως μὲ ἀφορμὴ τὴν ἴδια παράστασιν· ἐδῶ ξιφουλκεῖ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης. Ἴδου τὸ κείμενο:

Σὺ δὲ πῶς τολμᾷς νὰ γράφῃς, ὁμιλῶν περὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, καρφωμένον εἰς τὸν τοῦχον ἀπὸ τὴν λόγχην τοῦ Ἁγίου Μερκουρίου, τοιαύτην βλάσφημον φράσιν: «Πελιδνὸς ὁ παράφρων τύραννος...»; "Ὅταν συγγραφεὺς ἄλλος, καὶ ἄλλης περιοπῆς, δημοσιεύσας πρὸ ἐτῶν ἱστορικοφανταστικὸν δράμα, προέτασσε χ υ δ α ἰ α ἀληθῶς προλεγόμενα, δι' ὧν ὕβριζε βαναύσως τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του — τότε σὺδεὶς λόγος ἦτο ὅπως σκανδαλισθῆ τις, διότι τὸ πρᾶγμα ἦτο τῆς μόδας. Ἄλλὰ σὺ, νὰ τολμᾷς νὰ ἐκφράζεσαι μὲ τοιαύτην ἀσεβῆ γλῶσσαν περὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐκείνου, τοῦ Παραβάτου ἢ Ἀποστάτου καλουμένου — ἢ θρασυτῆς ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον. Καὶ ὅμως ὁ σοφὸς ἐπικριτὴς δὲν ἐνόησεν ὅτι ἡ φράσις ἦτο ἐξ ἀντικειμένου, ὅπως λέγουσιν αὐτοί· ἀπέδιδε δηλαδὴ διὰ λέξεων τὰ χρώματα τοῦ ζωγράφου· καὶ ὅτι πᾶν ζήτημα περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ γράφοντος (ὅστις ἐν τούτοις δὲν ἀρνεῖται ὅτι συμμερίζεται τὴν γνώμην τοῦ Βυζαντινοῦ τοιχογράφου) παρέλκει ὅλων³.

Θὰ προσπαθῆσω νὰ θίξω τρία ἐρωτήματα, ποῦ θέτουν τὰ παραπάνω κείμενα. Πρῶτον, τ ἰ περιγράφει ὁ Παπαδιαμάντης, δηλαδὴ τὴν ἀρχαιολογικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος· δεύτερον, π ῶ ς τὸ περιγράφει, ἦτοι τὴ φιλολογικὴ· καὶ τρίτον, γ ι α τ ἰ τὸ περιγράφει, δηλονότι τὴν ἰδεολογικὴ. Ὁ λόγος θὰ εἶναι διεξοδικότερος γιὰ τὴν πρώτη, τὴν ἀρχαιολογικὴ, ποῦ μοῦ εἶναι ἡ οἰκειότερη.

* * *

Ἀρχαιολογικὲς παρατηρήσεις. Γιὰ ν' ἀντιληφθοῦμε τί ἀκριβῶς περιγράφει ὁ Παπαδιαμάντης στὰ δύο παραπάνω ἀποσπάσματα του, ἄς ξαναδοῦμε τὴν ἐπίμαχην παράστασιν (πίν. 2). Ἀριστερά, κάτω ἀπὸ τόξο,

¹ Ἄπαντα 2.294.2-10.

² Ἄπαντα 2.513 ἐξ.

³ Ἄπαντα 2.516.4-17.

ὄρθιος ὁ ἅγ. Μερκούριος καὶ ντυμένος στρατιωτικά, κρατάει στὸ ἀριστερὸ του χέρι στρογγυλὴ ἀσπίδα. Στραμμένος πρὸς τ' ἀριστερά του, λογχίζει ὀρμητικὰ μὲ τὸ δεξιὸ του ἕναν ἔνθρονο ἑστεμμένο ἄνδρα, ποὺ ταυτίζεται καὶ ἀπὸ τὴ συνοδευτικὴ ἐπιγραφή μὲ τὸν Ἰουλιανὸ τὸν Παραβάτη. Μιὰ ἐξάστιχη —ἐν μέρει κατεστραμμένη καὶ δυσανάγνωστη— ἐπιγραφή, πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ αὐτοκράτορα, μᾶς πληροφορεῖ τὰ ἐξῆς (πίν. 3):

- 1 Τ(ὸΝ) ΠΑΡΑΒΑΤΗΝ ΤΑΪΣ ΛΙΤΑΪΣ
- 2 ΒΑΣΙΛΟΪΟΥ ὩΣ Τ(ὸΝ) ΓΟΛΙΑΘ Ὁ ΔΑ(ΒΙ)Δ
- 3 ΚΑΤΑΣΤΡΕΨ(ΑΣ)... ΠΡΕΣΒΙΑΙΣ
- 4 (ἌΜΙΓΗ;)... [ΙΚΕ;]ΤΑΣ ΦΥΛ(Α)ΤΤΕ
- 5 ΤὸΝ ΠΑΓΙΔΟΝ ΨΥΧΗΣ ΔΕ ΚΑΙ ΣΟΜΑΤΟΣ Τῆν
- 6 Ρώσιν ΔΙΔΟΥ†

Παραλληλίζεται δηλαδή ἡ θανάτωση τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπὸ τὸν ἅγ. Μερκούριο, ποὺ ἔγινε κατόπιν ἰκεσιῶν τοῦ ἅγ. Βασιλείου, μὲ τὴ νίκη τοῦ Δαβὶδ κατὰ τοῦ Γολιάθ· περαιτέρω ὁ ἀφιερωτὴς τῆς παράστασης δέεται γιὰ τὴ δικὴ του ψυχικὴ καὶ σωματικὴ υἰεία.

Ἡ παράσταση κατέχει τὸ κέντρο περίπου τοῦ νότιου τοίχου στὸ μονόχωρο ναῖσκο τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ στὸ Κάστρο τῆς Σκιαθοῦ, καταλαμβάνει δηλαδή θέση περιόπτη, ἀμέσως ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸν θεατή. Δὲν θίγονται ἐδῶ τὰ ἀρκετὰ ἀσαφῆ δεδομένα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ —πιθανὸν βυζαντινοῦ— ναοῦ καὶ τῶν τοιχογραφιῶν του, ἀφοῦ μάλιστα δὲν διαθέτουμε μέχρι σήμερα καμιὰ συστηματικὴ, ἀρχαιολογικὴ μελέτη γιὰ τὸ μνημεῖο. Συμμερίζομαι πρὸς τὸ παρὸν τὴ γενικὰ ἀποδεκτὴ —ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀποδεδειγμένη— γνώμη, ὅτι ἡ ἀγιογράφησή του εἶναι ἔργο τοῦ ἀ' ἡμίσεος τοῦ 17ου αἰῶνα, ἴσως ἀνάθημα τοῦ ἐπισκόπου Σκιαθοῦ καὶ Σκοπέλου Ἰγνατίου, ποὺ μαρτυρεῖται στὰ 1621¹.

Ἄς τονιστεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε τὴν τύχη νὰ περιγράψει ἕνα σχεδὸν «ἀπαξ λεγόμενον» τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μνημειακῆς ζωγραφικῆς στὴν Ἑλλάδα. Τί ὅμως χαρακτηρίζει αὐτὸ τὸ *unicum*²;

¹ Βλ. πρόχειρα Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς νήσου Σκιαθοῦ*, Θεσ/νίκη 1955, σ. 30 ἐξ.

² Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι καὶ ὁ Ἀλέξ. Μωραϊτίδης, ποὺ γνώριζε καλὰ τὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησιαστικὴ τέχνη, ἐξαιρεῖ τὴν τοιχογραφία αὐτὴ στὸ γραμμένο τὸ 1928 ὑπόμνημά του γιὰ τὸ διήγημά του «Σκαλικάνδζαρος»· βλ. Ἀλέξ. Μωραϊτίδης, *Τὰ*

Στις εκατοντάδες παραστάσεων στρατιωτικῶν ἁγίων πού κοσμοῦν, συνήθως ὀλόσωμοι, τὰ χαμηλότερα τμήματα τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ σέ βυζαντινά καὶ μεταβυζαντινά μνημεῖα (λιγότερο συχνὰ σέ εἰκόνες ἢ χειρόγραφα), ὁ ἅγ. Μερκούριος παριστάνεται ἄλλιῶς ἀπ' ὅ,τι στή Σκιαθό: εἶτε δηλαδή κατενώπιον μὲ στρατιωτικὴ ἐξάρτυση, τραβώντας καμιά φορά τὸ σπαθί του ἀπὸ τὸ θηκάρι, εἶτε ἄλλοτε στραμμένος πρὸς τὰ πλάγια, ἔτοιμος νὰ τοξεύσει ἢ νὰ λογχίσει κάποιον ἄορατο ἐχθρό. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ τυπικὴ εἰκόνα πού μᾶς δίνουν γιὰ τὸν ἅγιο οἱ συναξαριστές, οἱ ὁποῖοι, περιγράφοντας τὰ κατορθώματά του, καταλήγουν σέ ἐγκώμια γιὰ τὸ σωματικὸ κάλλος τοῦ νεαροῦ μάρτυρα:

[...] *Ἦν, ὅτε τοὺς ἀγῶνας διήθλησεν, ἐτῶν κε', μέγεθος ἔχων σώματος, τὴν ὄψιν διαπρεπῆς, τὴν κόμην ξανθός, συνεπιπρέποντος αὐτῷ τοῦ κατὰ τὰς παρειὰς ἐρυθρήματος*¹.

Ἦ κατ' ἄλλον, ἐπίσης βυζαντινὸ συναξαριστὴ:

[...] *Ἦν δὲ ἐτῶν κε', εὐήλιξ, ὠραῖος, τῷ εἶδει ραδινός, τῇ ὄρασει ξανθόκομος*².

Καὶ τέλος ὁ γνωστός Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ (18ος αἰ.) συνοφίξει τὴν παράδοση, περιγράφοντάς τον ὡς *νέον ἀρχιγέννην* (ἢ *νέος στοργγυλογέννης* σὲ ἀρχαιότερη πηγή του)³.

Ἀρκετὰ συχνὴ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ παράσταση τοῦ μαρτυρίου του ἐπὶ Δεκίου, ἐνῶ σπανιότερα τὸν βλέπουμε νὰ ἀπεικονίζεται ἐφιππος· ὁ ἁγιογράφος ἀκολουθεῖ, λίγο-πολύ, τὸν συνηθισμένο τρόπο εἰκονογράφησης τῶν στρατιωτικῶν ἁγίων.

Ὡστόσο μιὰ ὀλιγάριθμη σειρὰ παραστάσεων ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν ἀχανὴ βυζαντινὸ καὶ μεταβυζαντινὸ γεωγραφικὸ χῶρο, οἱ ὁποῖες, μὲ τὰ στοιχεῖα πού γνωρίζω ἕως σήμερα, δὲν ξεπερνοῦν τις εἴκοσι —ἀπὸ αὐτὲς μόνο τρεῖς ἀνήκουν στὴ μνημειακὴ ζωγραφικὴ τῆς Ἑλλάδας—, ἀπεικονίζει ὅ,τι μὲ τόση ἐνάργεια περιγράφει ὁ Παπαδιαμάντης, δηλαδή τὴ θανάτωση τοῦ ἀποστάτη Ἰουλιανοῦ ἀπὸ τὸν ἅγιο Μερκούριο.

Σὲ τί ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἀνισότητα μεταξὺ τῶν διαφόρων τρόπων παράστασης τοῦ ἁγίου; Καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μαρτυρεῖ ὁ ἅγιος

Διηγήματα, φιλολ. ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, τόμ. Α', Ἀθήνα («Γνώση» & «Στιγμὴ») 1990, σ. 356.

¹ *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ἐκδ. H. Delehaye, Παρίσι 1902, στ. 258-259.

² Αὐτόθι, στ. 255, 39-41.

³ *Διονύσιον τοῦ ἐκ Φουρνᾶ*, Ἑρμηνεῖα τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Πετροῦπολις 1909, σσ. 157 καὶ 290 ἀντίστοιχα.

ἐπὶ Δεκίου (249-251 μ.Χ.), κατὰ τὴν ὁμόφωνη γνώμη ὄλων τῶν σχετικῶν πηγῶν, ἀλλὰ νὰ θανατώνει τὸν Ἰουλιανὸ ἕναν αἰῶνα ἀργότερα (363 μ.Χ.); Πρόκειται μόνο γιὰ σύγχυση ἱστορική, ἀρκετὰ συχὴ ὡς γνωστὴν στὶς βυζαντινὲς ἀγιολογικὲς πηγές, ἢ καὶ γιὰ κάτι ἄλλο;

Οἱ πηγές, ἀκόμη καὶ οἱ σύγχρονες μὲ τὸν Ἰουλιανό, δὲν παραδίδουν μὲ σαφήνεια, ποιὸς τὸν τραυμάτισε θανάσιμα κοντὰ στὴν Κτησιφώντα τοῦ Τίγρητος, στὴ μάχη ἐναντίον τῶν Περσῶν: οἱ ἔθνικοί, ὅπως ὁ Λιβάνιος, δὲν χάνουν τὴν εὐκαιρία νὰ κατηγορήσουν τοὺς Χριστιανούς, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι βλέπουν ἐδῶ τὴ Θεία Δίκη, ἡ ὁποία τιμωρεῖ τὸν ὄψιμο εἰδωλολάτρη, ποὺ ἀνακράζει ξεψυχώντας τὸ παροιμιῶδες «Νενίκηκάς με, Ναζωραῖε!». Ὡστόσο καμιά σύγχρονη μὲ τὰ γεγονότα πηγὴ δὲν μνημονεύει ἐπέμβαση τοῦ ἁγ. Μερκουρίου, ποὺ τότε εἶναι ἀκόμη ἐντελῶς ἄγνωστος στὰ κείμενα.

Ὁ ἅγιος δὲν θὰ εἶχε ἴσως κὰν περιληφθεῖ στὸ ἑλληνορθόδοξο ἀγιολόγιο, ἂν δὲν ἐπενεργούσε ὁ συγκρητισμὸς τῶν πολιτισμῶν στὸ χῶρο τοῦ Βυζαντίου. Γιατὶ ἐνάμιση αἰῶνα ἀργότερα, στὶς ἀρχές τοῦ βου αἰ., μιὰ συριακὴ χρονογραφία παρέχει διαφορετικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ: ὁ διάδοχός του Ἰοβιανὸς ἐνυπνιάζεται ἕναν ἀπὸ τοὺς ἁγίους Τεσσαράκοντα Μάρτυρας τῆς Σεβάστειας τῆς Καππαδοκίας, ὀνόματι *Mār* (στὰ συριακὰ: ἅγιος) *Qur*, ποὺ τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι ἐφόνευσε τὸν ἀντίχριστο Ἀποστάτη. Σὲ ἐπόμενες συριακὲς πηγές τὸ ὄνομα ἐκφέρεται μονολεκτικά: *Margur*, *Marqurion*, *Marqurios*. Μολονότι τὰ ἑλληνικὰ συναξάρια τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων δὲν ἀναφέρουν τέτοιο συμβάν, ὡστόσο παραδίδουν ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς μάρτυρες λεγόταν *Κυρίων*. Οἱ ἑλληνοφῶνοι πληθυσμοί, ποὺ ἤδη ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια ἐγνώριζαν τὸ κύριο ὄνομα Μερκούριος (*Mercurius* = Ἑρμῆς στὰ λατινικά!), ἦταν εὐκόλο νὰ μεταπλάσουν φωνητικὰ τὸν συριακὸ ἅγιο σὲ *Μερκούριο*, πολιτογραφώντας ἔτσι τὸν ἅγιο ὡς δικό τους καὶ υἱοθετώντας παράλληλα τὴ σχετικὴ διήγηση. Πραγματικὰ, λίγο ἀργότερα, τὸν ἴδιον αἰῶνα μὲ τὸ συριακὸ κείμενο, ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος Ἰωάννης Μαλάλας, μὲ κέντρο τοῦ ἔργου του τὴ συριακὴ Ἀντιόχεια καὶ ὄχι τὴν ἑλληνικὴ Κωνσταντινούπολη / Νέα Ρώμη, δημιουργεῖ ἕνα συνονθύλευμα τῶν σχετικῶν μὲ τὸ θάνατο τοῦ Παραβάτη δοξασιῶν, εἰσάγοντας μεταξὺ ἄλλων στοιχείων τὸν ἅγιο Βασίλειο καὶ τὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας: ἴσως προσπαθεῖ ἔτσι νὰ συγκεράσει τὸν *Μερκούριο* μὲ τὸν *Κυρίωνα* τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων τῆς ἴδιας περιοχῆς. Παρατίθεται ἡ σχετικὴ περικοπή:

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ νυκτὶ εἶδεν ἐν ὁράματι καὶ ὁ ὀσιώτατος ἐπίσκοπος

Πίν. 1: Κάστρο Σκιάθου, ό ναός τής Γεννήσεως του Χριστού.

Βασίλειος ὁ Καισαρείας Καππαδοκίας τοὺς οὐρανοὺς ἠνεωγμένους καὶ τὸν σωτῆρα Χριστὸν ἐπὶ θρόνου καθήμενον καὶ εἰπόντα κραυγῇ, Μερκούριε, ἀπελθὼν φόνευσον Ἰουλιανὸν τὸν βασιλέα τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ δὲ ἅγιος Μερκούριος ἐστῶς ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἐφόρει θώρακα σιδηροῦν ἀποστίλβοντα· καὶ ἀκούσας τὴν κέλευσιν ἀφανῆς ἐγένετο. Καὶ πάλιν εὐρέθη ἐστῶς ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου καὶ ἔκραξεν, Ἰουλιανὸς ὁ βασιλεὺς σφαγείς ἀπέθανεν, ὡς ἐκέλευσας, Κύριε. Καὶ πτοηθεὶς ἐκ τῆς κραυγῆς ὁ ἐπίσκοπος Βασίλειος διωπνίσθη τεταραγμένος¹.

Ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται αὐτολεξεῖ σχεδὸν στὸ Πασχάλιο Χρονικό (7ος αἰ.), συνοπτικά δὲ καὶ μὲ προσθήκη γιὰ παρέμβαση τῆς Θεοτόκου στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνὸ (7ος-8ος αἰ.) καὶ στὸν ψευδο-Ἀμφιλόχιο (9ος αἰ.). Κριτικὴ στάση τηροῦν ὡς πρὸς τὴν αὐθεντικότητα τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς (12ος αἰ.) καὶ ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ἐανθόπουλος (14ος αἰ.). Συνοπτικά: τὸ ἐπεισόδιο τοῦ φόνου τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπὸ τὸν ἅγ. Μερκούριο παραδίδεται στὸν ἐλληνόφωνο χῶρο μέσῳ ἱστορικῶν κειμένων, ποὺ ἀνάγονται σὲ συριακὴ πηγὴ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, προκαλεῖ ἐντύπωση ἡ ἀπουσία τοῦ ἐπεισοδίου ἀπὸ τὶς σημαντικότερες ἀγιολογικὲς πηγές. Πράγματι, οὔτε ἡ σύντομη καταγραφή τῶν συναξαρίων τῶν ἁγίων —κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὰ σημερινὰ λειτουργικὰ Μηναῖα—, ποὺ εἶναι γνωστὴ ὡς Μηνολόγιον Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου (10ος / 11ος αἰ.), οὔτε τὸ —ἐπίσης συνοπτικὸ— λεγόμενο Συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, μήτε τέλος οἱ ἐκτενεῖς βίοι ἁγίων («Συναξαριστής»), ποὺ κατέγραψε ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς (10ος αἰ.) ἀναφέρουν κάτι τέτοιο, μὲ ἐξαίρεση ἓνα χειρόγραφο τοῦ 13ου αἰῶνα, ὅπου ἔχει παρεμβληθεῖ ἡ διήγησις περὶ Ἰουλιανοῦ. Τὴ γραμμὴ τῶν βυζαντινῶν Συναξαρίων καὶ Μηναίων ἀκολουθεῖ κατὰ κανόνα καὶ ἡ μεταβυζαντινὴ παράδοση (Μάξιμος Μαργούνης, Ἀγάπιος Λάνδος, ἅγ. Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης), ποὺ ἐπίσης δὲν ἀναφέρεται ρητὰ στὸ ἐπεισόδιο. Ἴσως μοναδικὴ ἐξαίρεση (τὸ ἀναφέρω μὲ ἐπιφύλαξη) εἶναι τὸ δημοφιλές, ψυχωφέλιμο ἀνάγνωσμα «Νέος Ἐθναυρός», ποὺ πρωτοεκδόθηκε τὸ 1608 καὶ μέσα σὲ διάστημα μικρότερο ἀπὸ δύο αἰῶνες εἶχε γνωρίσει περισσότερες ἀπὸ 25 ἐκδόσεις. Ἐκεῖ διαβάζει κανεὶς:

Εἶδεν ὁ ἅγιος [Βασίλειος] ἱστάμενος μετὰ τοῦ λαοῦ εἰς προσευχὴν, πλήθος στρατιᾶς οὐρανίου κύκλωθεν τοῦ ὄρους, μέσον δ' αὐτῶν ἐθεώρει

¹ Ἰωάν. Μαλάλας, Χρονογραφία, Βιβλ. 13ο, σ. 332 ἐξ. (ἐκδοσις *L. Dindorf*, Βόννη 1831).

τινά γυναίκα καθημένην ἐπὶ θρόνου μετὰ δόξης πολλῆς, ἣ ὅποια εἶπε πρὸς τοὺς περιεστῶτας ἀγγέλους· Καλέσατέ μοι τὸν Μερκούριον, ὅπως ἀπελθὼν φονεύσῃ τὸν ἐχθρὸν τοῦ υἱοῦ μου Ἰουλιανόν. Ἐφάνη γοῦν τῷ ἁγίῳ Βασιλείῳ ὅτι ἦλθε καὶ ὁ μάρτυς Μερκούριος, ἐνδεδυμένος τὰ ἄρματα του· καὶ λαβὼν θέλημα παρὰ τῆς γυναικὸς ἐκείνης ἣτις ἦν ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος, ἀπῆλθε ταχέως [...]¹.

Παρ' ὅλα αὐτά, φαίνεται ὅτι καὶ οἱ ὑπόλοιποι βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ συναξαριστὲς δὲν ἀγνοοῦσαν τελείως τὴν παράδοση αὐτή. Διότι σὲ τυπωμένα Μηναῖα καὶ Συναξαριστὲς, ποὺ ἀκολουθοῦν βυζαντινὰ πρότυπα, μολοντί δὲν μνημονεύεται τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Ἰουλιανοῦ ρητά, παρατίθεται ὡστόσο τὸ ἀκόλουθο δίστιχο στὸ τέλος τῆς σύντομης βιογραφίας του:

*Εἰ καὶ πατάσῃ Μερκούριε τῷ ξίφει,
καὶ νεκρὸς ἐχθρὸν σὺ πατάσσεις Κυρίου,*

δηλαδή: «Ἄν καὶ φονεύσαι μὲ ξίφος, Μερκούριε, ὅμως ἀκόμη καὶ νεκρὸς φονεύεις τὸν ἐχθρὸν τοῦ Κυρίου». Φρονῶ ὅτι σωστὰ οἱ ἐρμηνευτὲς διαβλέπουν στὸν β' στίχο ἔμμεση, ἀλλὰ σαφὴ ἀναφορά στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Ἰουλιανοῦ. Μὲ τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ γεφυρώνεται καὶ τὸ ἀνακόλουθο γιὰ τὸ χρονικὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ καθολικὰ ἀποδεκτοῦ μαρτυρίου τοῦ Μερκουρίου ἐπὶ Δεκίου, ἀφενός, καὶ τῆς δοξασίας γιὰ τὴν μετὰ ἕναν αἰῶνα θανάτωσιν τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιο μάρτυρα, ἀφετέρου.

Τρίτη πηγή, μετὰ τὰ ἱστορικὰ καὶ ἀγιολογικὰ κείμενα, εἶναι ἡ ὑμνογραφία. Ἐδῶ ὑπάρχουν ἄμεσες καὶ ἔμμεσες μνεῖες. Μνημονεύονται μερικὲς ἄμεσες ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἁγίου (ὁ ἑορτασμός τῆς μνήμης του κυμαίνεται μεταξὺ 24ης, 25ης καὶ 26ης Νοεμβρίου, ἀλλὰ σήμερα ἔχει ἐπικρατήσῃ νὰ συνεορτάζεται μὲ τὴν ἁγ. Αἰκατερίνη στὶς 25 Νοεμβρίου)²:

(α) (Ἐκολουθία Ἐσπερινοῦ, στιχηρὸν προσόμοιον, ἦχος δ'):

*Στεροφφρον Μερκούριε / (...) / διὸ καὶ παρακλήσεις /
τοῦ Βασιλείου τοῦ μάκαρος, /
Παραβάτην τὸν ἄνακτα / ἀοράτως ἀπέκτεινας. /*

¹ Νέος Θησαυρός, Ἐνετίησιν 1682, σ. 173.

² Τὰ κείμενα ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ St. Binon, Documents grecs inédits relatifs à S. Mercure de Césarée κλπ., Λουβαίν 1937, σ. 99 ἐξ.

(β) (᾿Ακολουθία ᾿Εσπερινοῦ, ᾿Ιδιόμελον, ᾿ἤχος πλ. α΄):

᾿Ασματικὴν χορείαν / (...) / χαίροις ὁ ἀνελὼν ᾿Ιουλιανὸν τὸν ἔχθιστον /
(.....) /.

(γ) (᾿Ακολουθία ᾿Ορθρου, Κανὼν ᾿Ιωσήφ ᾿Υμνογράφου: ᾿Εξαπο-
στειλάριον):

᾿Υπὲρ Χριστοῦ ἐστέφθης / ἐν ἄθλοις δόκιμος φανείς, /
καὶ παρ' αὐτοῦ ἐπέμφθης / τὸν ἀποστάτην ἀνελεῖν /
καὶ διὰ τοῦτο σὲ πάντες, / Μερκούριε, εὐφημοῦμεν. /

(δ) (᾿Ακολουθία ᾿Ορθρου, Κανὼν, ᾿Ωδὴ γ΄):

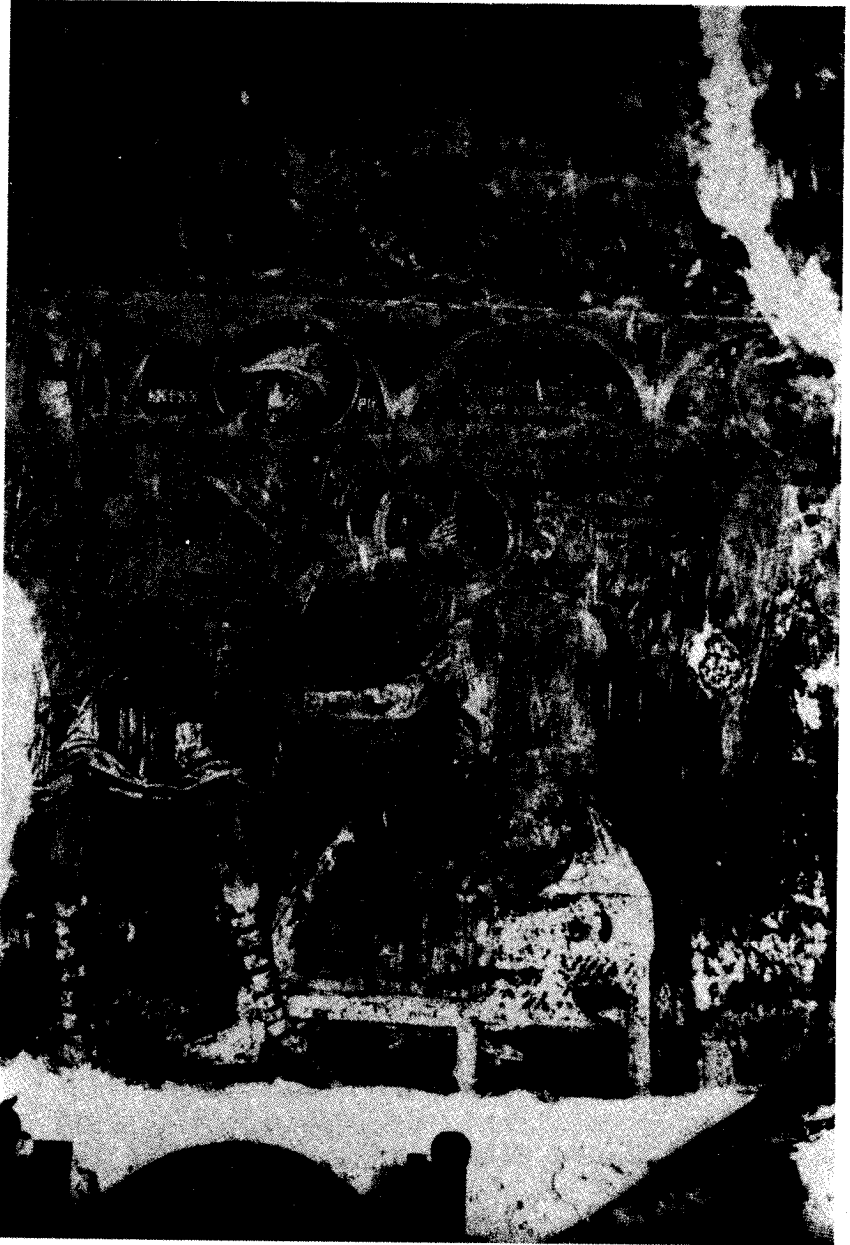
Τὴν τοῦ Δαβὶδ ἀνδρείαν, ὡς ἀληθῶς, / πρὸς βαρβάρους ἔσχες, /
ἔνδοξε μάρτυς Χριστοῦ, / καὶ ἐν ἀθλήσει ὤλεσας, /
ὡσπερ Γολιάθ, τὸν ἀντίπαλον. /

(ε) (᾿Ακολουθία ᾿Ορθρου, Κανὼν, ᾿Ωδὴ θ΄):

᾿Ὡσπερ πρὶν τὰ βάρβαρα ἔθνη / ἔτρεψας, μάρτυς, / καὶ ἐν τῇ ἀθλήσει σου /
τῶν εἰδώλων τὴν πλάνην, / καὶ μετὰ θάνατον, τοῦ Χριστοῦ πανοπλία /
᾿Ιουλιανὸν τὸν ἀρησιθεον. /

Τέλος, θὰ ἀναφέρουμε δύο λόγια γιὰ τὴ λατρεία τοῦ ἁγίου. Ἡ σύν-
δεσὴ του μὲ τὴν Καππαδοκία εἶχε ὡς φυσικὴ συνέπεια τὴν ἐξάπλωση
τῆς λατρείας του ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ ἐκείνη: ἤδη τὸν θον αἰ. μνη-
μονεύεται μαρτύριό του, δηλαδὴ ναὸς στὸν τόπο τοῦ μαρτυρίου του, στὴν
Καيسάρεια, ἀναμφίβολα διότι συνεπέδρασε καὶ ἡ ὑστερογενὴς σύνδεσὴ
του μὲ τὸν ἅγιο Βασίλειο, ἐπίσκοπο Καισαρείας. Διαδόθηκε ἐπίσης πολὺ
ἡ λατρεία του στοὺς μονοφυσίτες Κόπτες τῆς Αἰγύπτου, γιὰ τοῦτο καὶ
ἓνας σχετικὰ μεγάλος ἀριθμὸς παραστάσεων τοῦ φόνου τοῦ ᾿Ιουλιανοῦ,
μὲ τὸν ἅγιό μας ἔφιππο, προέρχεται ἀπὸ ἐκεῖ. Στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι
ἰδιαίτερα ἐκτεταμένη: μὰ βυζαντινὴ ἐκκλησία στὴν Κέρκυρα τιμᾶται
ἐπ' ὀνόματί του, ἐνῶ δείχνονται λείψανά του σὲ μονῆς τοῦ ᾿Αγ. ᾿Ορους.
Στὴ Δύση εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος.

᾿Ενα ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὴ σκιαθίτικη τοιχογραφία εἶναι τὸ ἀκό-
λουθο: ἀπὸ ποῦ ἐμπνέεται τὸ θέμα του ὁ ἄγνωστος ζωγράφος τοῦ 17ου
αἰ.; Ποιὲς δηλαδὴ εἶναι οἱ ἄμεσες καὶ ἔμμεσες πηγές του; Ὡς ἔμμεσες
πηγές νοοῦνται ἐκεῖνες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλεῖ τὰ «ἱστορικὰ» στοιχεῖα
τοῦ θέματος. Τὸ νῆμα δίνουν ἡ συνοδευτικὴ ἐπιγραφή τῆς τοιχογραφίας,
τὰ ὑμνολογικὰ κείμενα καὶ τὸ συναξάριο τοῦ «Νέου ᾿Θησαυροῦ»: κοινὰ

Πίν. 2: Ἡ τοιχογραφία τοῦ ἁγ. Μερκουρίου καὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ στὸ νότιο τοῖχο τοῦ ναοῦ τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, στὸ Κάστρο τῆς Σκιάθου.

Πίν. 3: Ἡ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ πίν. 2.

στοιχεῖα εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ ὁ παραλληλισμὸς μὲ τὸν Δαβὶδ καὶ τὸν Γολιάθ. Προφανῶς λοιπὸν ἡ νεώτερη ἐπιγραφή ἀπηχεῖ τὴν ἀρχαιότερή της ὑμνολογία ἀλλὰ καὶ δημωδέστερα ἐκκλησιαστικὰ κείμενα. Τὸ πράγμα δὲν εἶναι πρωτοφανές: καὶ ἄλλες φορὲς οἱ ζωγράφοι βασιζονται ὄχι μόνον σὲ ὕμνους τῆς Ἐκκλησίας (ὅπως λ.χ. εἶναι τὸ στιχηρὸ τῶν Χριστουγέννων «Τί σοι προσενέγκωμεν Χριστέ», τὸ τροπάριο ἀπὸ τὸν Κανόνα τῆς Μ. Παρασκευῆς «Ἄνω σε ἐν θρόνῳ καὶ κάτω ἐν τάφῳ»), ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος, οἱ Αἵνοι κλπ.), ἀλλὰ καὶ σὲ δημοφιλῆ ψυχωφέλιμα κείμενα, ὅπως ὁ «Θησαυρὸς» τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου κλπ.

Περιπλοκότερο ἐμφανίζεται τὸ πρόβλημα τῶν ἀμέσων πηγῶν τοῦ ἀγιογράφου μας, ποῖο δηλαδὴ εἶναι τὸ εἰκονιστικὸ του πρότυπο. Ὑπευθυμίζεται ὅτι ὁ βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινὸς ζωγράφος, ποῦ ὑπόκειται στοὺς κανόνες τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης, δὲν δημιουργεῖ κατὰ κανόνα ex nihilo. Ἄν λοιπὸν δὲν μετέφερε ἐδῶ αὐτούσια μὴ δυτικὴ παράσταση —γεγονὸς συνηθισμένο στὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας—, πρέπει νὰ ἀντέγραψε κάποιον παλαιότερο πρότυπο ἀπὸ τὴ δική του παράδοση. Ἄλλὰ ποῖο καὶ ἀπὸ ποῦ;

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἰκονογραφήθηκε τὸ συγκεκριμένο θέμα στὰ 20 περίπου βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα ποῦ μᾶς εἶναι γνωστὰ —καὶ βέβαια τίποτε δὲν ἀποκλείει τὸ argumentum e silentio— δὲν ὀδηγεῖ σὲ συγκεκριμένη, ἀναμφίλεκτη λύση. Πράγματι, στὰ μνημεῖα αὐτὰ εἴτε παρουσιάζεται ὁ ἅγιος ἔφιππος, ὅπως ὁ ἅγ. Γεώργιος στὴ σκηνὴ τῆς δρακοκτονίας ἢ ὁ ἅγ. Δημήτριος στὴ σκηνὴ τοῦ φόνου τοῦ «Σκυλογιάννη», εἴτε ὁ αὐτοκράτορας παριστάνεται πεσμένος χάμω ἢ μαζεμένος στὰ πόδια τοῦ ἅγ. Μερκουρίου, ὅπως ὁ διάβολος ἢ ὁ ἄμαρτωλὸς στὰ πόδια τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. (Παραδείγματα πρόχειρα: χειρόγραφο Ὁμιλιῶν Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ τοῦ 9ου αἰῶνος¹, εἰκόνα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη πιθανὸν τοῦ 16ου αἰ.)² Πουθενὰ δὲν παρουσιάζεται ὁ Ἰουλιανὸς ἔνθρονος, ὅπως στὸ ναὸ τῆς Σκιάθου! Περιορίζομαι νὰ διατυπώσω τὴν εἰκασία ἢ ὑπόθεση ἐργασίας, ὅτι ἴσως ὁ τοιχογράφος μεταφέρει τὸ εἰκονογραφικὸ τοῦτο σχῆμα ἀπὸ παρόμοιες εἰκονιστικὰ παραστάσεις, ὅπως λ.χ. τὸ μαρτύριο τοῦ ἅγ. Δημητρίου —ἔπου ὁ ἅγιος λογχίζεται καθισμένος σὲ θρόνο—, ἢ σπανιότερες παραστάσεις

¹ Βλ. Σ. Π. Λάμπρος, *Λεύκωμα βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων*, Ἀθῆναι 1930, πίν. 8.

² Βλ. Α. Ξυγγόπουλος, *Μουσεῖον Μπενάκη. Κατάλογος τῶν εἰκόνων*, Ἀθῆναι 1936, πίν. 11B.

φόνου άσεβών αυτοκρατόρων, λ.χ. του Διοκλητιανού, από άγιους. Το φαινόμενο είναι γνωστό στη βυζαντινή, μεταβυζαντινή και γενικότερα στη μεσαιωνική τέχνη, όπου ακολουθείται ή άρχή του *similia similibus* (πρβλ. λουτρό Διονύσου - λουτρό νηπίου Χριστού). 'Οπωσδήποτε όμως, αυτή δέν ήταν και ή μοναδική δυνατότητα για τον άνώνυμο έκτελεστή τής τοιχογραφίας.

'Ο μέχρι στιγμής μοναδικός, όσο ξέρω, μελετητής τής τοιχογραφίας διετύπωσε τή γνώμη, ότι το πρότυπο και ό ζωγράφος του ήλθαν στη Σκιαθο από το "Άγιον Όρος"¹. Είναι γνωστές οι έν γενει στενές σχέσεις του νησιού με τον Άθω, που παραμένουν ζωηρές έως τήν εποχή του Παπαδιαμάντη, αλλά ή παραπάνω γνώμη έξακολουθεί να άποτελεί, μισόν αιώνα άργότερα, άπλή εικάσια. Διότι ούτε ή μεταβυζαντινή ζωγραφική του Άγίου Όρους είναι γνωστή στο σύνολό της, ούτε έχει έλθει στο φώς καμιά συγκεκριμένη μαρτυρία για καλλιτεχνικές έπαφές μεταξύ των δύο μερών.

* *

Φιλολογικά στα δύο κείμενα του Παπαδιαμάντη. Στο πρώτο κείμενο, του 1892, ό Σκιαθίτης περιγράφει με έξαιρετική ενάργεια τήν τοιχογραφία που άναλύσαμε· στο δεύτερο, έξι μήνες άργότερα, αϊτιολογεί αυτή τήν περιγραφή και τά ιδεολογικά συμφραζόμενά της. Στην πρώτη περίπτωση λοιπόν έχουμε ένα είδος φιλολογικής «Έκφρασης» ενός εικαστικού έργου. Τά γραπτά του Παπαδιαμάντη βρίθουν από τέτοιες «Έκφράσεις» ναών, εικόνων κλπ., όπως άλλωστε και τά κείμενα του έξαδέλφου του Άλεξάνδρου Μωραϊτίδη, που χρήσιμο είναι να συγκεντρωθούν και σχολιαστούν συστηματικά και σε άντιπαραβολή με τά μνημεία². Έδώ άς σημειωθούν τρία πράγματα. Πρώτον, ότι στο πρόσωπο του Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη συνεχίζεται ή μεγάλη, άδιάσπαστη άλυσίδα των αρχαίων, βυζαντινών και μεταβυζαντινών φιλολο-

¹ Βλ. *St. Binon*, *Essai sur le cycle de St. Mercure*, Παρίσι 1937, σ. 131 έξ.

² Για μιá προσπάθεια βλ. Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, 'Ο Άλέξ. Παπαδιαμάντης και ή τέχνη τής Όρθοδοξίας, στον συλλογικό τόμο: *Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος* (έπιμ.), Φώτα δόφωτα. Ένα άφιέραμα στον Παπαδιαμάντη και τον κόσμο του, Άθήνα 1981, σ. 177 έξ. Το πράγμα κρύβει αρκετές παγίδες και κινδύνους παρερμηνείας· πρβλ. όσα έπισημαίνει για τó διήγημα «Η Γλυκοφιλούσα» ("Άπαντα 3.71 έξ.) ό Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Δαιμόνιο μεσημβρινό, Άθήνα 1978, σ. 118 έξ. και ό ίδιος, στον τόμο: *Α. Κούσουλας - Χ. Μηλιώνης - Γ. Παγανός - Ν. Τριανταφυλλόπουλος*, Νεοελληνικά δοκίμια για τó Λύκειο, Άθήνα 1981, σ. 213 έξ.

γικῶν «Ἐκφράσεων», στὴν ὁποία, ἕναν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὸν Σκιαθίτη, εἶχε προσθέσει ἕνα σημαντικὸ κρίκο ὁ γείτονάς του, ὁ πολὺς Σκοπελίτης Καισάριος Δαπόντες. Δεύτερον, ὅτι ὁ Σκιαθίτης φαίνεται νὰ κατέχει τοὺς κανόνες τῆς αἰσθητικῆς καὶ τὶς θεωρητικὲς συζητήσεις, ὅταν σημειώνει ὅτι «ὁ σοφὸς ἐπικριτὴς του δὲν ἐνόησεν ὅτι ἡ φράσις ἦτο ἐξ ἀντικειμένου, ὅπως λέγουσιν αὐτοί· ἀπέδιδε δηλαδὴ διὰ λέξεων τὰ χρώματα τοῦ ζωγράφου»¹. Ἐὰν δὲν πέφτω ἔξω, ὁ Παπαδιαμάντης δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἀνυποψίαστος γιὰ τὴ μακραιώνη διαμάχη, πού κάθε τόσο ἀναζωπυρώνεται μὲ ἐπίκεντρο τὸ περιώνυμο *aut pictura poesis* τοῦ Ὀρατίου, δηλαδὴ γιὰ τὸ βαθμὸ ἀντιστοιχίας ἢ παραλληλίας ἀνάμεσα στὸ εἰκαστικὸ ἔργο, τὴ φυσικὴ μορφή τοῦ εἰκονιζομένου καὶ τὴ λογοτεχνικὴ μετάπλασή τους. Καὶ τρίτον, ὁ Σκιαθίτης ξέρει ἐπίσης καλὰ τοὺς νόμους τοῦ ψυχολογικοῦ παιχνιδιοῦ: ἀμέσως μετὰ τὴ ζοφερὴ ἀνάλυση τῆς τρομακτικῆς, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, παραστάσεως τοῦ φόνου τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀλλάζει τὴ διάθεση τοῦ ἀναγνώστη-θεατῆ μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς παρακείμενης «γλυκειᾶς καὶ συμπαθεστάτης εἰκόνας» τοῦ νηπίου ἀγίου Κηρύκου².

Συμβαίνει ὅμως κάτι παράδοξο: ὁποῖος παρατηρεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴν τοιχογραφία τοῦ ἀγίου Μερκουρίου (πίν. 2), δὲν αἰσθάνεται νὰ τοῦ προκαλεῖ αὐτὴ ψυχολογικὲς καταστάσεις τόσο σφοδρές, ὅσο τὶς περιγράφει τὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει κατὰ κανόνα στὴ βυζαντινὴ τέχνη, πού ἀποφεύγει τὶς συναισθηματικὲς ἐξάρσεις. Εἶναι προφανές, ὅτι σκόπιμα ὁ Παπαδιαμάντης τὶς χρωμάτισε ἔντονα.

*
* *

*Σχόλιο στὴν ἰδεολογικὴ διαμάχη*³. Μὲ τὸ δεύτερο κείμενο του, τὴν οἶονεϊ «ἀπολογία» του στὸν *Λαμπριάτικο Ψάλλη*⁴, ὁ Παπαδιαμάντης ἀμύνεται ἐναντίον ἐκείνου, πού θεώρησε παραωχημένη τὴ συμπάθεια τοῦ Σκιαθίτη γιὰ τὸν ἅγιο Μερκούριο καὶ τὴν ἀντιπάθειά του γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ποιὸς ἦταν αὐτὸς πού τοῦ ἐπιτέθηκε παραμένει

¹ Ἄπαντα 2.516.12 ἐξ.

² Ἄπαντα 2.294.10.

³ Τὸ ἐπίθετο «ἰδεολογικός» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ὡς *terminus technicus*, χωρὶς νὰ ὑπονοεῖται κάποια ἰδεολογικὴ στράτευση τοῦ Παπαδιαμάντη, πού ἦταν πέρα ἀπὸ ἰδεολογίες καὶ ἰδεοληψίες.

⁴ Βλ. ὀλόκληρη τὴν εἰσαγωγὴ του στὸ διήγημα: Ἄπαντα 2.513-517.

έως σήμερα ανεξακριβωτο¹. Μπορούμε ωστόσο να πιθανολογήσουμε, πώς πρόκειται για κάποιον επίγονο του τέλους του περασμένου αιώνα από τη σειρά των «Διαφωτιστών»², προσηλωμένων επίμονα στα «φῶτα τῆς Δύσης», πολέμιων του Βυζαντίου, μονόπλευρων θιασωτών ενός αρχαιοελληνικού ιδεώδους. Ὁ Παπαδιαμάντης βρίσκεται στους αντίποδες: ἔχει ξεκαθαρίσει τὴ θέση του γιὰ τὴ Δύση καὶ τοὺς ἀρχαιολάτρες μὲ τοὺς Ἐμπόρους τῶν Ἑθνῶν³ καὶ τὴ Γυφτοπούλα⁴, ὁ ἴδιος κρατάει ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν νηπτικῶν Κολλυβάδων τοῦ νησιῦ του καὶ τοῦ λευτῆ πατέρα του. Γιὰ τοῦτο παίρνει τὴν πέννα καὶ ρίχνεται θαρραλέα ἐναντίον τῶν κάθε λογῆς γραικύλων⁵, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὀργισμένος. Ἐκεῖνο πού τὸν ἐνοχλεῖ περισσότερο δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐπαγγελία τῶν μαγικῶν «ἐσπερίων φώτων» καὶ τῆς ἀρχαιολατρίας, ἀλλὰ τὸ ὅτι ἐν ὀνόματί τους καθυβρίζονται καὶ περιφρονοῦνται τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὄσια του, ἡ Ὁρθόδοξη Παράδοση, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πίστη! Θὰ μπορούσε ν' ἀφήσει ἀνεκμετάλλευτη τὴ μ ο ν α δ ι κ ἡ εὐκαιρία, τὴν ὁποία τοῦ πρόσφερε ὁ

¹ Τὸ θέμα ἔχει ἀπασχολήσει ἀρκετὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ ἔρευνα· πρβλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Μινύρισμα πτηνοῦ χειμαζομένου, Ἀθήνα 1986, σ. 99 ἐξ. Ὁ ἴδιος, ἀρμυδιότερός μου στὰ παπαδιαμαντικά, μοῦ ἔδωσε τὰ ἀκόλουθα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα:

Ἡ Γ. Φαρίνου-Μαλαματῆρη, περιοδ. Ἑλληνικά 38 (1987) 225, κρίνοντας τὸ παραπάνω βιβλίο του, γράφει σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ «σοφοῦ ἐπικριτῆ» τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅτι «ἡ πληροφορία τοῦ Γ. Α. Χριστοδούλου, Σύμμικτα Κριτικά, Ἀθήνα 1986, σ. 382-383, ἴσως ἀνοίξει καινούρια μονοπάτια». Δὲν εἶναι σαφές, τί ἀκριβῶς ἐνοεῖται μὲ τὰ «καινούρια μονοπάτια»: Ὁ Χριστοδούλου πληροφορεῖ (ὅπως παλιότερα ὁ Παν. Μουλλᾶς, Παπαδιαμάντης αὐτοβιογραφούμενος, Ἀθήνα 1974, σ. ζα'), ὅτι ὁ «ἄλλος συγγραφεὺς», μὲ τὰ «*χυδαῖα* ἀληθῶς προλεγόμενα, δι' ὧν ὕβριζε βαναύσως τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του», εἶναι ὁ Κλέων Ραγκαβῆς μὲ τὸ «ἱστορικοφανταστικὸν δράμα» τοῦ «Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης», Ἀθήνησιν 1877. Τὰ συμπραζόμενα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν Ραγκαβῆ ὁ «σοφὸς ἐπικριτῆς» τοῦ Παπαδιαμάντη.

Προφανῆς εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ σαφὴς διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸν «ἄλλο συγγραφεὴ μὲ τὰ *χυδαῖα* προλεγόμενα» καὶ στὸν «σοφὸ ἐπικριτῆ» καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ ἔπειτα ἡ ἔρευνα γιὰ ταύτιση τοῦ καθενός.

² Ὁ ἀδελφός μου ἐκφράζει τὴν ὑπόψια (ἰδιωτ. ἐπιστολὴ τῆς 16.5.1992), μήπως αὐτὸς ἦταν ὁ ἀρχαιολόγος Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεύς, συνεργάτης καὶ αὐτὸς ἐκεῖνο τὸν καιρὸ στὴν «Ἀκρόπολιν» καὶ «Τὸ Νέον Πνεῦμα», ὅπου ἔγραφε καὶ ὁ Σκιαθίτης. Ἐὰν ὑπάρχει πνευματικὴ συγγένεια τοῦ Φιλαδελφεύς μὲ τοὺς «Διαφωτιστὲς» τοῦ καιροῦ του, ὅπως ὁ συνάδελφός του Στέφανος Κουμανούδης, τοῦτο ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη ἔρευνα.

³ Ἀπαντα 1.133 ἐξ.

⁴ Ἀπαντα 1.345 ἐξ.

⁵ Λαμπριάντικος Ψάλτης: Ἀπαντα 2.516.30.

γενέθλιος τόπος του με τὴν τοιχογραφία τοῦ ἁγίου Μερκουρίου, ποῦ τιμωρεῖ παραδειγματικὰ (δηλαδή φρονηματιστικὰ) τὸν ἀποστάτη-ἀρχαιολάτρη Ἰουλιανό; Ἴσως λοιπὸν συνειδητὰ ἔχει δραματοποιήσει περισσότερο τοῦ δέοντος τὴ σκηνὴ στὴν περιγραφή του, γιατί εἶναι αὐτὸς ὁ Ἰδιος, ὁ Παπαδιαμάντης, ποῦ μπαίνει στὴ θέση τοῦ ἁγίου Μερκουρίου καὶ ξιφουλκεῖ θαρραλέα ἐναντίον τῶν συγχρόνων Ἰουλιανῶν, ὑπερασπίζοντας τὰ πάτρια του!

Κοντὰ στὰ ἄλλα μαθήματα ὁ μέγας Σκιαθίτης μᾶς δίνει καὶ τοῦτο: συναίρει ἐντὸς του ἀβίαστα ἐπιστημονικὴ γνώση, τέχνη καὶ πίστη δίχως νὰ νιώθει διχασμένος, συνεχίζοντας ἔτσι με ἡρεμὴ συνείδηση καὶ ἀταλάντευτα τὸ δρόμο του. Τοῦτο βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀνεπανάληπτη κατακλείδα τῆς «ἀπολογίας» του στὸ ἴδιο κείμενο, τὸν *Λαμπριάτικο Ψάλλον*, ὅπου ἱεραρχεῖ ὀρθά, ἤγουν Ὁρθόδοξα, τὰ πράγματα. Στὸ κατώφλι τοῦ 21ου αἰῶνα, καθὼς μᾶς πολιορκοῦν ποικίλα εὐδαιμονιστικὰ ὀράματα καὶ χίμαιρες ἐνὸς «γενναίου, καινούργιου κόσμου», ἡ φωνὴ του ἤχεῖ ἴσως προφητικὰ καὶ πάντως παρήγορα:

Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς πανεκλάμπρους ταύτας ἡμέρας, νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια Ἑλληνικὰ ἦθη. Ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱερουσαλήμ, ἐπιλησθεῖν ἢ δεξιὰ μου, κολληθεῖν ἢ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐὰν οὐ μὴ σοῦ μνησθῶ¹.

Ἀθήνα, 25 Νοεμβρίου 1988
(μνήμη ἁγίου Μερκουρίου)

¹ Ὁ.π., σ. 517, στίχ. 1-6.

ΕΥΓΕΝΙΑ Δ. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ

«Lingua Nova Graeca Inventa»

*Τὸν εἶδα σκυμμένον ὄρας δλοκλήρους εἰς
γραφεῖα ἐφημερίδων, νὰ μεταφράζη ἄρθρα, μυθι-
στορήματα, εἰδήσεις, τηλεγραφήματα, χαμένον
πάντα πίσω ἀπὸ ἓνα βουνὸν ἀγγλικῶν ἐφημε-
ρίδων, περιοδικῶν, βιβλίων. Ἦτο χλωμός...*

Παῦλος Νιρβάνας, 1906¹

Εἶναι πλέον σὲ δλους γνωστὸ πὼς ὁ Παπαδιαμάντης, ἀκάματος καὶ χαλκέντερος μεταφραστής, πάντα —ἢ σχεδὸν πάντα²— οὐσιαστικά συνεπῆς μὲ τὸ πρωτότυπο πού μεταφράζει, δὲν μένει ἐκεῖ, ἀλλὰ ἀναδημιουργεῖ τὸ ἔργο, τὸ χρωματίζει μὲ χρώματα τῆς δικῆς του παλέτας. Στὴν περίπτωση τῆς μετάφρασῆς του στὸ *Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία*, οἱ φίλοι

* Εἶναι ἡ πρώτη φράση τοῦ φιλολογικοῦ ἄρθρου τοῦ Παπαδιαμάντη «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», βλ. *Ἄπαντα* (κριτ. ἐκδ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), τόμος 5, Ἀθήνα (Δόμος) 1988, σ. 288. Φυσικὰ ἐδῶ τὴ χρησιμοποιῶ μόνον μὲ θαυμασμό καὶ ἀγάπη γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ γλώσσα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ θέλοντας νὰ ὑποδηλώσω τὴ φρεσκάδα καὶ τὴ δυνάμη της τώρα πού ἀναζητοῦμε τὸν ἐλληνικὸ λόγον ἐπὶ ματαίῳ.

¹ Βλ. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Εἴκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του* (Πρόλογος -Ἐπιλογή Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Ἀθήνα (Οἱ ἐκδόσεις τῶν Φίλων) 1979, σ. 42.

² Γιὰ τὴν ἐπιφύλαξη πού δηλώνει τὸ «σχεδὸν» ἔχω στὸν νοῦ μου τὶς ἐπισημάνσεις π.χ. τοῦ Ν. Ποριώτη (βλ. πρόχειρα Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἐξ ἀνάγκης καὶ πρὸς βιοπορισμόν», σσ. 17-18, στὸ Ἀλφόνσου Δωδέ, *Ταρταρίνος ὁ ἐκ Ταρρασκῶνος*, μετάφρ. Ἀλ. Παπαδιαμάντης, Ἀθήνα (Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἐστίας) 1989, ἢ τὴ μαρτυρία πού ἐπικαλεῖται ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Καθὼς ὁ Ἀδὰμ τοῦ Μίλτωνος...» *Παπαδιαμαντικά Τετράδια 1* (1992) 59-60 γιὰ τὸν ἐξοβελισμὸ ἀκραίων ὑλιστικῶν χωρίων, τὸν «ἐκσκιαθισμὸ τῆς νήσου Μάνξ», στὸ ἴδιο, σ. 57, τὸ «καθὼς ὁ Ἀδὰμ τοῦ Μίλτωνος» ἀντὶ «καθὼς ὁ Χριστὸς στὴ Γεθσημανῆ» τοῦ Δωδέ στὸν *Ταρταρίνο*, στὸ ἴδιο ἄρθρο, σ. 60.

ἀναγνώστες ήδη θά διάβασαν τὶς εὐστοχες παρατηρήσεις πολλῶν ἀπὸ τὶς παρουσιάσεις καὶ κριτικὲς τοῦ βιβλίου στὶς οἰκείες στήλες ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, ὅπου καὶ τονίσθηκε τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ τῆς παπαδιαμαντικῆς «μεταφραστικῆς ἠθικῆς»¹. «Ἄν ἡ ἀντίστοιχη μετάφραση τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου θεωρεῖται ἡ πιὸ ἀκριβῆς καὶ ἡ πιὸ ἀνάγλυφη, ἡ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη —πρῶτη στὴ σειρά— μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, χωρὶς ὑπερβολή, σὰν μιὰ καθαρὴ μεταφορὰ τοῦ μύθου τοῦ Ρασκόλνικωφ στὸν παπαδιαμαντικὸ γλωσσικὸ καὶ ὑφολογικὸ βίότοπο»². «Ὅσοι ξέρουν τὸν συγγραφέα ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ἔργο του, ἀλλὰ καὶ ὅσοι τυχαίνει νὰ ἔρχονται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ λόγο του, θά ἀνακαλύψουν στὶς σελίδες τοῦ Ντοστογιέφσκι ἐν σώματι τὸν κόσμον του: τὸ ὕφος καὶ τὴ σύνταξη, τὸ πνεῦμα τῆς εὐσέβειας, καὶ ἀκόμη τὸν κώδικα τῆς προσωπικῆς του ἠθικῆς, ποὺ κρύβεται ἐπιμελῶς πίσω ἀπὸ τὶς ιδιόμορφες γλωσσικὲς ἐπιλογὲς καὶ διατυπώσεις. Καὶ θά ἀνακαλύψουν ἀκόμη τὸν ἄνθρωπον ποὺ δὲν κάνει ἀπλῶς μὲ ἀξιοπρέπεια τὸ ἐπάγγελμα του, ἀλλὰ βάζει στὴ δουλειὰ του ὅλη τὴ δύναμη καὶ τὴ φαντασία, οἱ ὁποῖες τοῦ χρειάζονται γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἕνα δικό του, αὐτοδύναμον καὶ ἐξαιρετικὰ λειτουργικὸ ἀποτέλεσμα. Ἔχω κατὰ νοῦ κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴ γνωστὴ ρῆση ποὺ θέλει τὸ μεταφραστὴ δημιουργὸ ἐξ ἀντανάκλασεως. Δὲν θά ἦταν ὑπερβολὴ ἂν ἔλεγα ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ξαναγράφει τὸ κείμενον ποὺ μεταφράζει καὶ ἐγκλιματίζει τὸν Ντοστογιέφσκι ὄχι τόσο στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν γένει ὅσο κυρίως στὸ ἀφηγηματικὸ του καθεστῶς καὶ στὸν ἐντελῶς ξεχωριστὸ —σχεδὸν ἰδιωματικὸ— τόνον ὁ ὁποῖος τὸν διακρίνει»³.

* * *

Εἶχα τὴν ἐξαιρετικὴ τύχη νὰ ἐργασθῶ στὸ κείμενον *Τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς τιμωρίας*, ὅπως τὸ μετέφρασε ὁ Παπαδιαμάντης, καὶ νὰ ἀπορροφηθῶ, ὄχι λίγες φορές, στὴ «μαγεία» τοῦ παπαδιαμαντικοῦ λόγου, μαγεία —πράγμα θαυμαστὸ— ποὺ δὲν χάνεται μὰ ἐντείνεται, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὰ πρωτότυπα ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅσες φορές κι ἂν τὰ

¹ Ὁ ὄρος ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλον, «Ἀνάδυση καταποντισμένης ἠπείρου», *Τὸ Βῆμα* 21 Ἰουνίου 1992, Β7.

² Βλ. Μισὲλ Φάις, «Ντοστογιέφσκι... διὰ χειρὸς Παπαδιαμάντη» *Ἐλεύθερος Τύπος τῆς Κυριακῆς* 23 Ἰουνίου 1992, «Ρηλάξ: Βιβλίον» σ. 4. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἴδιου, «Ἐνας παπαδιαμαντικὸς Ρασκόλνικωφ» *Διαβάζω* 292 (22.7.92) σ. 37.

³ Βλ. *Ἐλευθεροτυπία* 1 Ἰουλίου 1992, (Τέχνης Ἔργα), 7 / 27.

πλησιάζεις για να τὰ γευθεῖς ὡς ἀναγνώστης, να τὰ ἀνασκάψεις ὡς φιλόλογος, να τὰ ἐρμηνεύσεις ὡς φιλόλογος πάλι ἢ κριτικός· τὰ ἴδια στέκονται πάντα πάνω καὶ πέρα ἀπὸ κάθε προσέγγιση, τὴν ἐμπεριέχουν καὶ τὴν ξεπερνοῦν.

Ἡ ἐσπέρα εἶχε προχωρήσει ἤδη. Τὸ σκότος ἐπικνουτο, ἡ σελήνη μόλις ἀνέτελλεν, ἡ δὲ ἀτμοσφαῖρα ἦτο πνιγηρά. Συνήντα τις πολλοὺς ἐν τῇ ὁδῷ... Ὁ Ρασκολνικῶφ ἐβάδιζε περίλυπος καὶ ἔμφοροντις· ἐνθυμεῖτο καλῶς ὅτι ἐξῆλθε τῆς οἰκίας του μέ τινα σκοπόν, ὅτι εἶχε να κάμη κατεπειγόν τι, ἀλλὰ τί πρᾶγμα; τὸ εἶχε λησμονήσει... Ἴδου τὸ παραθύρου τοῦ πρώτου πατώματος· διὰ τῆς ὕαλου ἐφαίνετο θλιβερόν καὶ μυστηριῶδες τῆς σελήνης τὸ φῶς... Ὁ κρότος τῶν ἰδίων βημάτων του τῷ ἐπροξένει φόβον... Διὰ τοῦ παραθύρου ἐφαίνετο ἡ σελήνη, ἣς ὁ περιφερῆς δίσκος χαλκόχρους ἐκοκκίνιζε. Περιέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν μέσῳ σιγῆς βαθείας. Αἴφνης ἤκουσε ξηρὸν κρότον, ὡς θρανομένου κλάδου, εἶτα καὶ πάλιν σιγή. Μυῖα ἐγερωθεῖσα προσέκρουσεν ἰπταμένη εἰς τὴν ὕαλον, καὶ ἤρρησε να βομβῆ γοερῶς¹. Ἐνα μικρὸ ἀπόσπασμα πού σοῦ κόβει τὴν ἀνάσα, με ἀπαιτήσεις πρωτοτύπου ἔργου· τίποτε δὲν σοῦ «μυρίζει» ἐδῶ μετάφραση. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι κι ἐδῶ «πανέτοιμος να ἀντιμετωπίσει ὅλες, καὶ τὶς παραμικρότερες ἀκόμα καὶ τὶς τιποτένιες, ἢ τὶς περισσότερο ἀκοίταχτες, ἀνάγκες μιᾶς ζωντανῆς γραφῆς»².

* * *

Αὐτὴν τὴν ζωντανὴν γραφή, μοιραῖα, ἐδῶ με τὴν ψυχρὴ ἀνατομικὴ ἐπέμβαση, ἃς τὴν τεμαχίσουμε για να δοῦμε μερικὲς ἀπὸ τὶς προσεγγίσεις τῆς στὸ γαλλικὸ κείμενο πού εἶχε ὡς «πρωτότυπο», προσεγγίσεις πού πολλὲς φορὲς ἀφοροῦν καὶ τὸ ὅλο πνεῦμα τοῦ ἔργου.

Εἶχε ὁ Παπαδιαμάντης διαβάσει ὅλο τὸ κείμενο τῆς γαλλικῆς μετάφρασης³ πρὶν ἀρχίσει τὴ δική του μετάφραση, ἢ ἦταν ἀναγκασμένος, λόγω τοῦ γνωστοῦ ἐξοντωτικοῦ ρυθμοῦ ἐργασίας στὴν ἐφημερίδα, να μεταφράζει τμηματικά, ἀκολουθώντας κατὰ κάποιον τρόπο τὶς ἐπιφυλλίδες; Φαίνεται πὼς καὶ τὰ δύο εἶναι ἀλήθεια, δηλαδὴ ὁ Παπαδιαμάντης εἶχε μιὰ πλήρη καὶ καθαρὴ εἰκόνα τοῦ ἔργου πρὶν ἀρχίσει τὴ μετάφρα-

¹ Θ. Δοστογιέφσκη, *Τὸ ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία*, μετάφρ. Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, Ἀθήνα (Ἰδεόγραμμα) 1992, σσ. 264, 265.

² Ζήσ. Λορεντζάτος, *Δίπτυχο*, Ἀθήνα (Δόμος) 1986, σ. 12.

³ Ὡς γνωστὸν ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ V. Derély, Paris 1884.

σή του, ήταν όμως φορές που μερικά πράγματα ή δεν πρόφταινε να τὰ ξανακοιτάξει και διορθώσει ή ξμεναν πρὸς συμπλήρωση ή διευκρίνιση γιὰ τὴν ἐπόμενη ή κάποια μεταγενέστερη ἐπιφυλλίδα. Ἔτσι, μόνον ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τοῦ: *"Εἰ Ροδίων Ρωμάνοβιτς, προσέθηκην ἀποτόμως, εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους χρειάζεται αἴρ, αἴρ, αἴρ. . . προπάντων* (σ. 410, βλ. γαλλ. σ. 391 *Eh! Rodion Romanovitch, ajouta-t-il brusquement, à tous les hommes il faut de l'air, de l'air, de l'air. . . avant tous*) και τοῦ *Χθὲς κάποιος μοὶ εἶπεν ὅτι χρειάζεται εἰς τὸν ἀνθρωπον αἴρ, αἴρ, αἴρ* (σ. 414), δικαιολογεῖται ἡ μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ *Son être physique et moral avait besoin d'espace* ὡς *Σωματικῶς και ἠθικῶς εἶχεν ἀνάγκην ἀέρος*, στή σελίδα 48.

Οἱ ὑποσημειώσεις και παρενθέσεις, που ἐπεξηγοῦν ρωσικούς κυρίως ὄρους και γερμανικὲς ἐκφράσεις, ἀπαντοῦν μόνον στὸ κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη και δὲν ὑπάρχουν στὸ γαλλικό, παρὰ ἐλάχιστα. Ἔτσι βρίσκουμε μόνον στὰ ἑλληνικά τις ὑποσημειώσεις ή παρενθέσεις τῶν σελίδων 17 (γιὰ τὸ *μπάτουςκα*), 38 (γιὰ τὸ *σισί*), 81 (γιὰ τὸ *δρόρνικος*), 104 (γιὰ τὴ φράση *ich danke*), 140 (γιὰ τὸ *βότκα*), 161 (ἡ ὑποσημ. *Τίτλοι τῶν περιεχομένων ρωσικῆς ἐφημερίδος*), 174 (ἐπεξήγηση τοῦ *Γόσποδι*¹, λέξη που δὲν ὑπάρχει καμμιά φορά στὸ γαλλικό κείμενο, ὅπου οἱ ἐπικλήσεις «Κύριε!» ή «Θεέ μου!» εἶναι πάντα *Seigneur*), 187 (γιὰ τὸ *μάτουςκα*), 358 (γιὰ τὸ *πάν*), 368 (γιὰ τὴν ἐκφραση *Γκόττ δερ Μπάρμερτσιχ*), 401 (γιὰ τὰ *Πώλια, Πωλέγκα, Πωλέτσκα*), 413 (γιὰ τὸ *Ρόδκα*), ἐνῶ τὸ γαλλικό κείμενο ἔχει μόνον τις ἀντίστοιχες ὑποσημειώσεις τῶν σελίδων 42, 59, 60, 140 (γιὰ τὸ *σκαλίκι*), και 405 τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Ὅσο γιὰ τὸ «μέλος συντεχνίας» (*ἀρτελστοϊκ*) ὁ Παπαδιαμάντης θέλησε κατ' ἀρχὴν νὰ χρησιμοποιήσει μόνον τὴν περίφραση στὸ κείμενό του (σ. 122 και φαινόμενος *ὅτι εἶνε μέλος συντεχνίας*), παρ' ὄλο που ἡ γαλλικὴ μετάφραση γράφει *et paraissait être un artelchtchik* και σὲ ὑποσημείωση ἐξηγεῖ: *Membre d'une association d'ouvriers ou d'employés* (σ. 108). Λίγο παρακάτω όμως ὁ Ἕλληνας μεταφραστής δὲν ἀποφεύγει τὴ χρῆση τῆς ρωσικῆς λέξης (σ. 123), τὴν ὁποία ἐξηγεῖ σὲ παρένθεση. Ἄλλες φορές κάποια ὑποσημείωση βρίσκει πολὺ ἀργὰ τὴ θέση της γιὰ νὰ ἐπεξηγήσει κάτι, ὅπως π.χ. ἡ ὑποσημείωση τῆς σελ. 167 γιὰ τὸ ὄνομα *Ρόδια*, ὁ τύπος όμως ἔχει ἤδη χρησιμοποιηθεῖ πολλές φορές προηγου-

¹ Ὁ μεταφραστής μας ἤθελε νὰ δώσει και ἓνα ἐπιπλέον ρωσικό χρῶμα στὸ κείμενό του. Τὴν ρωσικὴ αὐτὴ ἐπικλήση τὴν εἶχε ἀκούσει προφανῶς ἀπὸ Ρώσους μοναχοὺς τοῦ Ἄγ. Ὀρους.

μένως. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποφεύγει ὁ Παπαδιαμάντης νὰ προκαλέσει ἐπιπλέον σύγχυση τῶν ἀναγνωστῶν του μὲ τὴ χρήση π.χ. ὄλων τῶν ὑποδιαίρεσεων τοῦ «ρουβλίου» ποῦ χρησιμοποιοεῖ τὸ γαλλικὸ κείμενο· ἔτσι στὴ σελ. 19 γράφει ἀφοῦ παίρνω δέκα καπίκια τὸ ρουβλι εἰς ἓνα μῆνα καὶ δὲν μεταφράζει ἀκριβῶς τὸ γαλλικὸ, ποῦ ἔχει *une grivna par mois et par rouble* καὶ ἐξηγεῖ τὸ «grivna» σὲ ὑποσημείωση: *pièce de dix kopecks* (σ. 7)· ἀναλόγως στὴ σελ. 133: *Εἴκοσι καπίκια βέβαια... Εἴκοσι καπίκια, εἶσαι τρελλή... Μὲ εἴκοσι καπίκια τώρα δὲν ἀγοράζω οὔτε σέ· πενήντα καπίκια* (γαλλ. *Deux grivnas... huit grivnas*: ποῦ ὁμως δὲν γίνεται ὀγδόντα καπίκια στὰ ἑλληνικὰ) καὶ στὴ σελ. 134, ὅπου καὶ ἡ προσθαφαίρεση ἔχει μιὰ μικρὴ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ γαλλικοῦ, γιὰ νὰ κρατήσῃ τὴ συνέπεια τῆς παπαδιαμαντικῆς ἐπιλογῆς.

Κάποια ἴσως βιασύνη στὴ μετάφραση γίνεται φανερὴ ἀπὸ λίγους ἀλλὰ ἔντονους «γ α λ λ ι σ μ ο ὕ ς»: π.χ. σ. 70 *διετίθετο πρὸς ἀναχώρησιν* (γαλλ. *elle se mit en devoir de prendre congé*), σ. 198 ἡ *Πουλυχερία Ἀλεξανδρόβνα δὲν ἔκαμε πλέον ἀντίρρησην* (γαλλ. *ne fit plus d'objection*), σ. 280 *τῆς ἔκαμνε τὸν ἔρωτα* (γαλλ. *il lui faisait la cour*), ἐνῶ κάποιοι ἀπ' αὐτοὺς «παρεισφρέουν» καὶ στὸ πρωτότυπο ἔργο τοῦ Σκιαθίτη¹. Ἐπιπλέον, ὅπου χρησιμοποιοεῖται ἡ λέξις *ἦθος* σὲ ἐκφράσεις ὅπως *μὲ ἀμήχανον ἦθος καὶ ὀλίγον ὑψηλόφρον* (σ. 22), *εἶχον ὀλίγον ἀλλόκοτον τὸ ἦθος* (σ. 103) μεταφράζεται τὸ γαλλικὸ «air» (*d'un air ennuyé et quelque peu hautain, un air assez étrange κλπ.*).

Γιὰ νὰ μὴν δημιουργηθεῖ ἐσφαλμένη ἐντύπωση, σπεύδω νὰ ἀναφέρω πὼς ἀφθονα εἶναι τὰ παραδείγματα ἔν τ ο ν ο υ «ἐ ξ ε λ λ η ν ι σ μ ο ὕ», μὲ τὴ χρήση ἑλληνικῶν ἰ δ ι ω μ α τ ι σ μ ῶ ν, παροιμιῶν ἢ λέξεων καὶ ἐκφράσεων ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν στὴν «ἀργκῶ» τῆς ἐποχῆς.

Ἐτσι, παραλλάσσει τὸ νόημα τῆς γαλλικῆς φράσης *et il laisse tout lui passer sous le nez*, ὅταν μεταφράζει καὶ τὰ ἀφήνει ὄλα νὰ τοῦ *μ π α ἰ ν ο υ ν ὅ σ τ ἡ μ ὕ τ η* (σ. 14)². Στὴ σελ. 24, ἐπιτείνει τὸ μεθυσμένος προσθέτοντας *κούτσοουρο* (*κ' ἐγὼ ἤμην παρῶν, μεθυσμένος, κ ο ὕ*

¹ Βλ. π.χ. λήμμα «ἔρωσ· κάμνω τὸν ἔρωτα» γιὰ παραπομπές, στὸ «Γλωσσάρι» τοῦ 5ου τόμου τῶν *Ἀπάντων Παπαδιαμάντη* (κριτ. ἔκδ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος).

² Πρβλ. μετάφραση Στ. Χαριτάκη (Χανιά 1912). Ὁ Χαριτάκης, ὁ ὁποῖος μεταφράζει κι αὐτὸς ἀπὸ τὸ γαλλικὸ κείμενο τοῦ V. Derély, στὴ σελ. 6 γράφει (σωστά): «ὄλα τ' ἀφίνει καὶ περνοῦν κάτω ἀπὸ τὴ μύτη του».

τσοουρο, εις την σκηνην ταύτην· πρβλ. Χαριτάκη (σ. 22) «κι ἐγώ, μισοπεθαμένος ἀπὸ τὸ μεθύσι, εἶμουν μπροστὰ σ' αὐτὴ τῇ σκηνή»· συγχρόνως ἐπερίμενε τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ ξυπόλητος οὔτος θὰ τοῦ ἄδειασε τὴ γωνιά (σ. 54) γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ ξεκουμπισθῆς (σ. 55). Στὴ σελ. 55, μεταφράζει μὲ τὸν ὅποϊον ἤθελα τώρα νὰ ταῖς παίξω, τὸ γαλλικὸ avec qui je voulais me colleter tout à l'heure. Στὴ σελ. 57 ἐπιτείνει τὴν ἔννοια τοῦ γαλλικοῦ On ne la lui laissera pas prendre, χρησιμοποιώντας τὴν ἰδιωματικὴ φράση Δὲν θὰ τὴν ἀφήσω νὰ πέσῃ ἴσ' τὰ δόντια του.

Ἀφήνει νὰ «παρεισφρήσουν» καί... ἀβλαβεῖς προσβλητικὲς φράσεις μεταφράζοντας π.χ. τὸ γαλλικὸ «Je crois que tu as ton compté» ὡς «Καλὴν τὴν ἔχεις πάρει!» (σ. 95)· αὐτὸς ὁ μουστρερῆς, ὁ κακομαθημένος (σ. 108) εἶναι μόνον ce visiteur mal élevé, ἐνῶ εὐρίσκετε μάλιστα καὶ προγκιπέσσας ἐκεῖ... ἔχει κ' ἔχει μουστρερίδες!... (σ. 158) καὶ στὰ γαλλικὰ on y trouve même des princesses... c'est très bien fréquente!

ἌΟ κατάλογος μπορεῖ νὰ μεγαλώσει: σὲ βάζω ἴσ' τὸ φρέσκο (σ. 108) ἀπειλεῖ ὁ δξύθυμος ὑπολοχαγὸς Ἡλίας Πέτροβιτς-Μπαρούτης, ἀπὸ τὸ γαλλικὸ je te fais coffrer. Ἄλλὰ ἀφοῦ Ἐμβήκαμε ἴσ' τὸ χορὸ, θὰ χορέψουμε ἑλληνικὰ (σ. 116), παραλλάσσοντας τὸ γαλλικὸ Allons, le vin est tiré, il faut le boire· ἀλλιῶς φωτιά νὰ κάψῃ τὴν νέαν ζωὴν μου (σ. 116), πρβλ. γαλλ. peste soit de la nouvelle vie! ἀφορισμὸς ποῦ ἄλλοῦ ἀποδίδεται ὡς Πανούκλα νὰ τὸν κόψῃ (π.χ. σ. 100 ἢ 169). Ἄλλὰ τὸ αἷμα φωνάζει μέσα σου. Ὅταν δὲν ἔχει διέξοδο, καὶ ἀρχίζει νὰ στενοχωρῆται, τότε σὲ πλακώνει ὁ ἴσκιος σου (σ. 121, πρβλ. Mais c'est le sang qui crie en toi. Quand il n'a pas d'issue et qu'il commence à former des caillots, alors on a la berlue). Καὶ τὸ μεράκι ξεχειλίζει: Αὐτὸ φίλε μου, τὸ εἶχα ντέρετι ἴσ' τὴν καρδιά (σ. 132· πρβλ. cela mon ami me tenait particulièrement au coeur)· ὁ Ραζουμίкин ἀγανακτεῖ σάν Ἕλληνας, ἐτράβηξα τὸν διάβολο μου μὲ τὴν πωλήτριαν (σ. 133), ἐνῶ σάν Γάλλος: il y a eu du tirage avec la marchande. ἌΟ φίλος τοῦ Νικολάϊ τὸν μογογιατίζει καὶ τὸ κόβει λάσπη (σ. 141, πρβλ. et se sauve après m'avoir ainsi barbouillé). Κατὰ τὰ ἄλλα «Πιάσε τὴν μυῖνα!» (σ. 189, βλ. «Attrape ce pied de nez!»). Καὶ εἶναι ἌΟ μάλιστα τορῆς, ὅστις ἔκαμε τὴν πράξιν (σ. 152, le coquin) κι ἄλλοῦ «αὐτὸς ὁ κατεργάρης, ὁ Λεβεζιαντικώφ» (σ. 355, ce polisson de L.). ἌΟ Ρασκολνικώφ Πάιρνει τόσα μίλια τὴν ὥρα! κατὰ τὸν Ραζουμίкин (σ. 195, πρβλ. il bat la campagne!).

Τώρα είναι πού ὁ Ραζουμίκιν ἔρριπεν ἐν σπουδῇ τὰς λέξεις ταύτας καὶ ἀμέσως ἐπῆρε τὸ φύσημά του (σ. 202, πρβλ. à peine avait-il prononcé ces mots, qu'il prenait sa course; βλ. καὶ σ. 442 καλὰ θὰ κάμητε νὰ πάρητε τὸ φύσημά σας διὰ τὴν Ἀμερικὴν¹, vous ferer bien de filer au plutôt en Amérique!).

Ὁ κατάλογος εἶναι μακρὺς, συνεχίζω, ἐν τούτοις, λίγο ἀκόμα: ὁ Ρασκολνικὼφ πιστεύει πὺς ὁ Λουτζιν θὰ σᾶς ἀφήσῃ ἐκεῖ μάρμαρο (σ. 226, βλ. καὶ σ. 419: θὰ τὴν ἀφήσω μάρμαρο, πού ἐξελληνίζει τὸ γαλλικὸ je la planterai là, καὶ σ. 272: θὰ τὴν ἀφήνατε ἴστα κρύα; ἀπόδοση τοῦ γαλλικοῦ vous l'auriez plantée là?). Γιὰ τὸν ἔκφυλο Σβιδριγαϊλὼφ μιὰ χωριατοπούλα εἶναι ὠραῖον κομμάτι! (σ. 274, πρβλ. un beau brin de fille!). Καὶ τὸ γαλλικὸ «ἀδύνατον» ce n'est pas la mer à boire, croyez-le bien! ἐξελληνίζεται: δὲν πρόκειται νὰ καταβῶμεν βουνά, πιστεύσατέ το (σ. 294). Ἡ σπιτονοικοκυρὰ δὲν ἐνόει γρῦ (σ. 363, πρβλ. la logeuse n'entendait rien). Κι ἂν τὰ πράγματα ἤρχοντο δεξιὰ (σ. 388), δὲν μὲ μέλει τέσσερα. Λεπτὸν δὲν δίδω (σ. 412, πρβλ. je m'en moque! Je ne me soucie pas de te tirer les vers du nez). Τὸ γαλλικὸ et si je prenais la clef des champs? ἀποδίδεται μὲ τὸν ἰδιωματισμὸ Καὶ ἂν τὸ στρήψω; (σ. 427)· ἀλλὰ τραβᾶτε τὸν δρόμον σας (σ. 464, πρβλ. passez votre chemin). Οἱ σύντροφοὶ του, ὅμως, ἠθέλησαν νὰ τοῦ τὴν παίξουν κακὴν (σ. 494, πρβλ. ses compagnons faillirent lui faire un mauvais parti). Τέλος, τὸ γαλλικὸ «μαῦρο ψωμί» (du pain noir) γίνεται ξηρὸ ψωμί (σ. 26· βλ. καὶ σελ. 51 νὰ ξηροφαγῇ αἰωνίως, πρβλ. elle mangerait du pain noir), ἐνῶ τὰ καυτὰ γαλλικὰ δάκρυα (je pleure à chauds larmes!) γίνονται ἑλληνικὰ καὶ «μαῦρα»: Κλαίω μὲ μαῦρα δάκρυα!, (σ. 205).

Οἱ στίχοι ἀπ' τὰ τραγούδια διασκευάζονται κι ἄλλοῦ συμπληρώνονται ὁμοιοκαταληξίως.

Τὸ δίστιχο Pendant un an j'ai caressé ma femme / Pendant un an j'ai ca-res-sé ma femme, γίνεται τὸ εἰρωνικὸ καὶ ἐλεύθερο:

Ἔνα χρόνο ἔκαμα
νὰ δείρω τὴν κυρά μου (σ. 21).

¹ Δὲς τὴν ἔκφραση «πῆρε τὸ φύσημά του» στὸ διήγημα «Ἡ Μαυρομαντηλοῦ», Ἄπαντα, τόμ. 2ος, σ. 156, στ. 34.

Ἡ Podiatcheskaia γίνεται *Πογιατσεσκάδα* (σ. 21) γιὰ νὰ ὁμοιοκαταληκτῆσει μὲ τὸ συμπληρούμενο *φιληνάδα*:

*Πάω στήν Πογιατσεσκάδα
βρίσκω τὴν παλιὰ μου φιληνάδα*

(πρβλ. Dans la Podiatcheskaia / j'ai retrouvé mon ancienne...).

Τὸ «Mon beau et robuste petit homme, / Ne me bat pas sans raison!» γίνεται τὸ παιχιδιάρικο:

*᾽Ω ἄντρα μου, ἀντρούλη μου!
ὡς πότε θὰ μὲ δέρνης; (σ. 159).*

Καὶ συγκρίνετε:

*᾽Ο Μάλβρος πάει ᾽στὸν πόλεμο,
καὶ πότε θὰ γυρίσῃ; (σ. 402)*

μὲ τὸ Malbrough s'en va-t-en guerre / Ne sait quand reviendra...
ἢ τό:

*Πέντε σολδιά, πέντε σολδιά
νὰ ζήσωμε κ' ἐμεῖς...*

μὲ τὸ Cinq sous, cinq sous, / Pour monter notre ménage.

Καὶ τὸ φτιαγμένο σὲ δύο δεκαπεντασύλλαβους, σπασμένους σὲ ὀκτασύλλαβους καὶ ἑπτασύλλαβους στίχους σπαρακτικό:

*᾽Στὴ ρεμματιὰ τοῦ Δαγεστάν,
ἐκεῖ π' ὁ ἥλιος καίγει.
Τὴν πληγὴ πᾶλαβ' ἡ καρδιά,
πονεῖ μὰ δὲν τὴν λέγει... (σ. 406)*

πρβλ. Dans une vallée... du Daghestan... / Que le soleil... brûle de ses feux, / Une balle dans la poitrine... καὶ βλ. καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἀπόδοση τοῦ ᾽Αρη ᾽Αλεξάνδρου: «Στὴν κάψα τοῦ μεσημεριοῦ! Στοῦ Νταγεστάν!... τὸν κάμπο! Μὲ τὸ μολύβι στὴν καρδιά!»¹.

᾽Αλλοῦ ὁ Παπαδιαμάντης «σ χ ο λ ι ά ζ ε ι ω» ἢ δίνει μὲ τὸν δικό του τρόπο ἔμφαση σὲ διάφορες εἰκόνες τοῦ ἔργου: Ἡ ᾽Αναστασία κτυπᾷ τὴν πόρτα τοῦ Ρασκολνικώφ (σ. 100) — ᾽Ανοιξε δά, ἂν δὲν εἶσαι ἀποθαμμένος!... κοιμᾶται ἀδιάκοπα! Π ὤ ς δ ἔ ν σ α π ῖ ζ ε ι τ ὸ π λ ε υ ρ ὸ α ὕ τ ο ὕ τ ο ὕ ἄ ν θ ρ ῶ π ο ν! Ροχαλίζει σὰν τὸ σκυλὶ μέρα-νύ-

¹ ᾽Ο Χαριτάκης ἀφήνει τὰ στιχάκια τῶν τραγουδιῶν ἀμετάφραστα (στὰ γαλλικὰ ἢ γερμανικὰ).

χτα. Μὰ εἶναι καὶ σωστό σκυλί. Ἡ πρόταση πού ἀραιογραφῶ εἶναι προσθήκη (καὶ σχόλιο) τοῦ Παπαδιαμάντη — τὸ φαντάζεσθε παρασελίδιο στὸ προσωπικό του ἀντίτυπο τοῦ γαλλικοῦ βιβλίου, δίπλα στὸ χωρίο: Ouvre donc, si tu n'es pas mort! . . . il dort tout le temps! Il roupille comme un chien, durant des journées entières! C'est, d'ailleurs, un vrai chien!

Πιὸ κάτω (σ. 257) ὁ Ρασκολνικῶφ γίνεται ἐντελῶς ἀκονώνητος, ἀπὸ ἐξ μηνῶν ἐγκλειστος εἰς τὸ δωμάτιόν του, πού «ἐρμηνεύει» καὶ ἐπεκτείνει τὸ γαλλικὸ depuis six mois renfermé dans sa chambre où il ne voit personne.

Τρόπους νὰ ἐκφρασθεῖ ὁμοῦς βρίσκει καὶ ἡ νησιώτικη ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ μάλιστα πολλές φορές στὸ μυθιστόρημά μας αὐτό, κυρίως μὲ ὄρους καὶ ἐκφράσεις ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς θάλασσας. Ἔτσι φαίνεται ὅτι ἡ Σόνια δὲν ἐψάρευσε τίποτε σήμερον (σ. 37) πού ἀποδίδει τὸ γαλλικὸ Sonia n'a pas casqué aujourd'hui. Καὶ τὸν Ροδίωνα δὲν τὸν ἀναζητοῦν στὴ σοφίτα (on est même allé voir après lui au grenier) ἀλλὰ ἔτρεξαν ζητοῦντες τον εἰς τὸ ἀμπάρι (σ. 167). Βάρδα! φωνάζει ὁ παπαδιαμαντικὸς ἀμαξᾶς (σ. 174): ἂν δὲν ἐφώναζα βάρδα (si je ne l'avais pas averti), Βάρδα! καὶ τοῦ ἐφώναξε νὰ βάρδαρη. Παρακάτω, ἡ θαλασσινὴ εἰκόνα πού ὑποδηλώνεται στὸ γαλλικὸ κείμενο: ces points de détail sont l'écueil (σκόπελος) des malins καὶ ἀποδίδεται: αἱ τοιαῦται λεπτομέρειαι εἶνε ὁ σκόπελος τῶν πονηρῶν (σ. 259), ἐπεκτείνεται ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη: εἰς τὰς τοιαύτας ἀπαντήσεις νὰ νὰ γοῦν συνήθως εἰς τὴν ἀνάκρισιν (πρβλ. c'est en répondant là-dessus qu'ils se coupent dans les interrogatoires). Ἀπολαῦστε καὶ τὴν ὠραία παπαδιαμαντικὴ ἀπόδοση: Ἐκάθηντο πλησίον ἀλλήλων, τεθλιμμένοι καὶ βαρυθυμοῦντες ὡς δύο ναυαγοί, ριφθέντες ὑπὸ τῆς τρικυμίας εἰς ἔρημον αἰγιαλόν (σσ. 393-94).

Τὸ γαλλικὸ nous sommes sûrs de nouer les deux bouts ἐξελληνίζεται μὲ τὴν θαλασσινὴ παροιμιακὴ φράση εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ ἀράξωμεν μὲ δύο ἀγκύρας (σ. 294· πρβλ. τὴν μετάφραση τοῦ Ἀλεξάνδρου: «δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ χάσουμε τίποτα» καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ Χαριτάκη «εἴμαστε βέβαιοι πῶς θὰ τὸ βγάλουμε τὸ ψωμάκι μας»). Καὶ ὁ Ρασκολνικῶφ θὰ πᾶει εἰς τὰ νερὰ τῆς ἀστυνομίας (σ. 315) καὶ ὄχι «στὰ μέρη της», ἐνῶ οἱ θαλασσινὲς ψαράδικες ἀποχρώσεις κορυφώνονται μὲ τὴ λαϊκὴ παροιμιακὴ φράση: Ὅχι φίλε μου, τὸ ἀγκίστρι σου ἴσκούριασε καὶ τὸ δόλωμά σου βρωμᾷ. . . Θὰ ἰδοῦμεν

τήν τέχνην σου (σ. 322) ἐξαιρετικὴ ἀπόδοση τοῦ: Non mon ami, cela ne prendra pas, quoi que tu aies manigance! Nous allons voir un peu ce que tu as préparé là.

Καὶ τὰ ἑλληνικὰ —καὶ τοῦ νησιοῦ του— ἔθιμα; Νά' τες οἱ τηγανίταις καὶ τὰ Χριστόφωμα (σ. 494) ποὺ πάει δῶρο ἢ Σόνια στοὺς φυλακισμένους τὰ Χριστούγεννα, σὰν νὰ μὴν ἦτανε στὴ Σιβηρία, ἀλλὰ κάποια κρύα Χριστούγεννα στὸ χωριὸ τοῦ Παπαδιαμάντη!

Ἡ «ἀρχαιοπρεπής» ἐπίσης πλευρὰ τοῦ κυρ -'Αλέξανδρου βέβαια δὲν χάνει τὰ ἡνία της. Βρίσκει κι αὐτὴ τρόπους ἔκφρασης ἐξαρχαίζοντας. Καθ' ἕναρ (σ. 62) γίνεται τὸ à l'état de veille (ἐνῶ ἄλλοῦ, π.χ. σ. 372, καθὼς ἔχει τὸ λόγο ὁ Λουῦτζιν —ὄχι καὶ τόσο καλὰ μορφωμένος— μιᾶ γιὰ ξυπνητὸ ὄνειρο) καὶ προσθέτει τὴν ταπεινῶσιν εἰς τὴν ἀλγηθόνα (σ. 58), ἐνῶ οἱ μουζικοὶ παραμένουν οἱ νόφυγες (σ. 63). Καὶ προσεπάθει νὰ θέσῃ ἐκποδὼν τὸ ζήτημα τοῦτο (σ. 157), ἐὰν τῷ ἔμελλε νὰ ζήσῃ ἐπὶ ἀπορροῶγος κρημοῦ, ἐπὶ βράχου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὠκεανοῦ ἀνίσχοντος (σ. 160, βλ. γαλλ. sur une cime escarpée, sur un rocher perdu au milieu de l'Océan). Ὀμηρικὴ φράση ἐπιστρατεύεται στὴ σελ. 240 γιὰ νὰ ἀποδώσῃ τὸ γαλλικὸ et avait les cheveux coupés ras καὶ πρόκειται γιὰ τὴν: εἶχε τὴν κόμην ἐν χρῶ κεκαρμένῃν. Ἡ βραδυνὴ ὥρα γίνεται περὶ λύχνων ἀφάς (σ. 325), ἐνῶ εἰκόνες ἀρκαδικές φέρνει στὸν νοῦ ἢ περιγραφὴ: τὴν ἐσπέραν, εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἐνῶ ἐκελάδει ἡ ἀηδὼν (σ. 451). Αἱ λέξεις αἴται ἀνέθορον αὐτομάτως ἀπὸ τῶν μυχῶν τῆς καρδίας του (σ. 467), ἐνῶ τῆς Δούνας αἱ πλαστὰ ἱστορία ἔβαινον ἄπο σκοποῦ (σ. 487) καὶ εἰς τὰ πρόσωπά των τὰ ἰσχνὰ καὶ ἀσθενικὰ ἔλαμπεν ἤδη ἡ ἡὼς τῆς ἀναπλάσεως, τῆς πλήρους ἀναγεννήσεως (σ. 498). Ἄλλοῦ χρησιμοποιοῦνται καὶ ἀρχαιοπρεπῆ συντακτικὰ σχήματα, ὅπως π.χ. ἡ γενικὴ ἀπόλυτος στὴ σελ. 155: Ὁ Ρασκολνικόφ, ἐξελλόντων τῶν δύο φίλων (πρβλ. R., laissé seul). Ποιητικότητα προσδίδουν στὸ ὕφος φράσεις ὅπως: διπαλέα θραυλλίς (σ. 34), τερετίζων ἄσμά τι (σ. 90), ἐκ τῶν θρυλημάτων τούτων (σ. 419). Ὁ ἠθοποιὸς παραμένει «ὑποκριτῆς»: Ὑποκριτῆς ἄνευ πεποιθήσεως, δὲν ἠδυνήθη νὰ βαστάσῃ τὸ πρόσωπον διπερ ἤθελε νὰ διαδραματίσῃ (σ. 79, πρβλ. Acteur sans conviction, il n'avait pas soutenu son rôle) καὶ ὁ ρόλος του «πρόσωπον» ἢ «προσωπεῖον»: θὰ ὑποδυθῆ ὡς ἄριστα τὸν κόθορον, θὰ φορέσῃ πέραν τοῦ δέοντος τὸ προσωπεῖον (σ. 323, πρβλ. mais il entrera trop bien dans la peau du bonhomme, il jouera sa comédie prétendre avec trop de naturel).

Καιρός όμως να δοῦμε και τὴν ἄλλη σπουδαία διάσταση τοῦ μεταφραστῆ Παπαδιαμάντη—ἐκείνη τοῦ ὀρθόδοξου μεταφραστῆ. Ὁ «ἀληθὴς Ὁρθόδοξος Ἕλλην μεταφραστῆς»¹ προβάλλει δυναμικὸς, ἀκριβῶς ὡς «Ἐλλην Ὁρθόδοξος. Ἰδού: ἡ Notre-Dame de Kazan («Παναγία τοῦ Καζάν» ἀπὸ τὸν Ἄρη Ἀλεξάνδρου) γίνεται ἐλληνικότατη Παναγία ἢ Καζανιώτισσα (σ. 49). Λειτουργία διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ ὑπηρετῆ τοῦ Σβιδριγαίλωφ Φίλκα θὰ ἔπρεπε νὰ τελεσθῆ (σ. 275) καὶ ὄχι ἀπλῶς une messe pour lui: εἶχαν προηγηθεῖ *σαρανταλείτουργα* (σ. 72) γιὰ τὴν γριὰ τοκογλύφου Ἀλένα Ἰβανόβνα, τὰ ὁποῖα ρητὰ ἀπαιτοῦσε στὴ διαθήκη της νὰ γίνωνται αἰωνίως ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς της (πρβλ. *désireuse d'avoir à perpétuité des prières pour le repos de son âme*). Ἡ Σόνια παρευρέθη εἰς *συλλείτουργον* (σ. 308, πρβλ. *assisté à une messe de requiem*): εἶναι *τρισάγιον* ποῦ ἤρχοντο νὰ ψάλωσι εἰς τὴν νεκρὰν (σ. 410, πρβλ. *ils venaient célébrer l'office des morts*) καὶ γνώστης βέβαια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁ ἱερεὺς ἔψαλε τὸ *σύνθηδες τροπάριον «Μετὰ πνευμάτων δικαίων», καὶ ἀέγνω τὴν εὐχὴν «Ὁ Θεὸς τῶν Πνευμάτων» καὶ ὄχι ἀπλῶς le prêtre lu la prière accoutumée: «Donne-lui, Seigneur, le repos éternel!»* (βλ. τὴν μετάφραση τοῦ Χαριτάκη—ἀπὸ τὰ γαλλικά—: «ὁ παπᾶς εἶπε τὴ συνηθισμένη εὐχή: 'Ἀνάπαυσον ὁ Θεὸς τὴν δούλην σου» καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου—ἀπὸ τὰ ρωσσικά— «ὁ παπᾶς διάβαζε: 'Ἀνάπαυσον Κύριε»)). Ὁ εὐσεβὴς καὶ βαθὺς γνώστης τῶν ἐκκλησιαστικῶν Παπαδιαμάντης προσπαθεῖ νὰ δώσει στοιχειωδῶς ὀλοκληρωμένη τὴν ἔτσι κι ἄλλιῶς σύντομη ἐκείνη δέηση γιὰ τὴν ψυχὴ τῆς Κατερίνας Ἰβανόβνα.

Σὰν νὰ τηρεῖ τὴν ὀρθόδοξη ψαλτικὴ ὁρολογία καὶ πρακτικὴ μιὰ γυναῖκα *βαστᾶ τὸ ἴσο* (σ. 142) στίς βρισιές ποῦ ἐξαπολύονταν κατὰ τοῦ δυστυχοῦς Νικόλα. Ὁ Νικόλας δὲν κατεβαίνει τὰ σκαλοπάτια τέσσερα-τέσσερα φωνάζοντας «σὰν χαμένος» (*comme un perdue*, βλ. καὶ Χαριτάκη), ἀλλὰ ὡς *δαιμονιζόμενος* (σ. 141). Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς δώσῃ *καλήν φώτισιν* (σ. 428) εὐχεται ὁ Πορφύριος στὸν Ρασκολνικῶφ (*Que Dieu vous envoie de bonnes pensées*, βλ. καὶ Χαριτάκη: «Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς δώσει καλὲς σκέψεις», καὶ Ἀλεξάνδρου—ἀπὸ τὰ ρωσσικά: «καλὲς σκέψεις καὶ σωστὲς πράξεις!»). Καὶ νὰ ποῦ «ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν Παντοδύναμο» (βλ. Χαριτάκης, σ. 731, πρβλ. *l'amour pour le Tout-Puissant*) γίνεται ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ (σ. 480) στὸν Παπαδιαμάντη, γιὰ

¹ Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Καθὼς ὁ Ἀδὰμ τοῦ Μίλτωνος...» Μεταφραστικά στὸν Παπαδιαμάντη», *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* 1 (1992) 60.

νά έναρμονισθεῖ κι ἐδῶ ἡ εἰκόνα μὲ ἐκείνη τοῦ φόβου καὶ τῆς φρίκης ποῦ ἀποπνέει ὄλο τὸ κεφάλαιο. Κι ἄς θυμηθοῦμε τὴν «αὐθαίρετη ὄχι ὅμως ἀνοικεῖα προσθήκη»¹ τοῦ Παπαδιαμάντη (φόβος καὶ τρόμος ἐπέπεσε τῇ κτίσει) ἀπὸ τὸ Δοξαστικὸ τῶν Ἀποστίχων τῆς Ἀκολουθίας τῶν Παθῶν: ὁ Ρασκολνικῶφ ἄρρωστος μὲ πυρετὸ βλέπει ἐφιάλτη (σ. 495) εἰς τὰς πόλεις ὁ κώδων τοῦ κινδύνου ἐσήμαινε πανημέριος, φόβος καὶ τρόμος ἐπέπεσε τῇ κτίσει, ἀλλὰ πόθεν καὶ διατί (πρβλ. dans les villes on sonnait le tocsin toute la journée, l'alarme était tonnée, mais par qui et à quel propos?). Ἀκόμα ἄς θυμηθοῦμε λίγο πρὶν, τὴ Σόνια νὰ τὸν συνοδεύει ἀνερχόμενον εἰς τὸν τόπον τοῦτον τοῦ Κρανίου (σ. 477, πρβλ. elle y accompagnait, tandis qu'il gravissait ce Calvaire)², ἐνῶ πολὺ πρὶν, ἐκεῖ στὶς πρῶτες συνομιλίες τοῦ Ρασκολνικῶφ καὶ τοῦ ἀστυνόμου Πορφυρίου, ὁ τόπος αὐτὸς εἶναι ἀκόμη τόπος τῆς καταδίκης (σ. 250, πρβλ. ce sont eux qui livrent les autres au supplice), παρόλο ποῦ ὁ τόπος εἶχε ἤδη προσδιορισθεῖ ὡς «Γολγοθᾶς» (σ. 49: δυσανάβατος εἶνε ὁ Γολγοθᾶς· πρβλ. Le Golgotha est dur à monter).

Ἐπιπλέον, γιὰ τὸν πιστὸ ἡ αὐτοκτονία δὲν εἶναι ἀπλῶς «ἀμαρτία» ἀλλὰ «ἀνεπανόρθωτος ἀμαρτία» (σ. 306: ἐκεῖνο ὅπερ μέχρι τοῦδε τὴν ἐμπόδισε· (ἐνν. τὴ Σόνια) νὰ πέση εἰς τὴν διώρυγα νὰ πνιγῇ εἶναι ὁ φόβος τῆς ἀνεπανόρθωτου ἀμαρτίας, πρβλ. c'est la crainte de commettre un péché). Ἡ Ἀνάστασις ὅμως προορίζεται γιὰ τὸν Κύριο (καὶ προσδοκᾶται ἡ ἀνάστασις νεκρῶν) καὶ ὅταν ὁ γάλλος μεταφραστὴς ἀπρόσεκτα, ἴσως, μεταφράζει gage de sa résurrection, ὁ Παπαδιαμάντης προσεκτικὰ γράφει ἐχέγγυον τῆς ἀναπλάσεώς του (τοῦ Ρασκολνικῶφ) (σ. 493).

Ὁ ἀναγνώστης μας, μὲ τὰ παραπάνω ψήγματα ἀπὸ τὸν μεταφραστικὸ ἄθλο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ μὲ ἀρωγὸ τὴν ἀνασυνθετικὴ ἱκανότητά καὶ τὴν φαντασία του — ἂν δὲν ἀνατρέξει στὸ ἴδιο τὸ βιβλίο — ἐλπίζουμε νὰ πῆρε μιὰ γεύση ἀπὸ τὸν πλοῦτο τοῦ κόσμου τοῦ Σκιαθίτη, ποῦ καθρεφτίζεται, γνήσιος καὶ δυναμικός, καὶ στὴν μετάφραση τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς τιμωρίας,

Κλείνω, παραθέτοντας τὴν τελευταία παράγραφο τοῦ ἔργου, ὅπου ὁ πρῶτος αὐτὸς μεγαλοφυῆς καὶ ἰδιοφυῆς μεταφραστὴς τοῦ Ἐγκλήμα-

¹ Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Ἀνάδυση καταποντισμένης ἠπείρου» ὁ.π.

² Βλ. μετάφρ. Χαριτάκη, σ. 727, «Ὡστε αὐτὸς ἀνέβαινε στὸ Γολγοθᾶ, καὶ ἐκείνη τὸν συνώδεε!».

τος και Τιμωρίας «σφραγίζει»¹ τὸ ἔργο του ὡς ἐξῆς: ἐνταῦθα ἄρχεται δευτέρα ἱστορία, ἡ ἱστορία τῆς μακρᾶς παλιγγενεσίας ἑνὸς ἀνθρώπου, τῆς βαθμιαίας ἀναπλάσεως, τῆς ἀπὸ κόσμου εἰς κόσμον μεταβάσεώς του. Τοῦτο δύναται νὰ εἶνε ὁ π ο κ ε ἰ μ ε ν ο ν νέας διηγήσεως — ἐκείνη ἣν ἠθελήσαμεν νὰ προσφέρωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην περατοῦται ἐνταῦθα.

Ὁμολογοῦμεν πίστιν εἰς σέ, Ἀλέξανδρε Παπαδιαμάντη².

¹ Χρησιμοποιοῦ τὸ ρῆμα «σφραγίζει» και με τὴ σημασία τοῦ «τελειώνει», ἀλλὰ και, κυρίως, με τὴν ἰδιαίτερη ἐκείνη σημασία ποῦ εἶχε ἡ λέξη «σφραγίς» στὴν ἀρχαία ἑλληνική λογοτεχνία, ὅταν οἱ ποιητές, οἱ ὅποιοι συνέθεταν γὰ ν' ἀπαγγείλουν ἢ νὰ τραγουδήσουν, μὴ προστατευόμενοι ἀπὸ κανένα copyright, ἤθελαν, κάποιες φορές, νὰ βροῦν τρόπον νὰ δηλώσουν πὼς τὰ ποιήματά τους τοὺς ἀνήκαν· μπορούσαν νὰ χρησιμοποιήσουν γι' αὐτὸ συγκεκριμένα ὀνόματα (π.χ. ὁ Θέογνις τὸν «Κύρνον», βλ. στ. 19 κ.έ.: *Κύρνε, σοφισμένω μὲν ἐμοὶ σφρηγίς ἐπικεῖσθω / τοῖσδ' ἐπεσιν, λήσει δ' οὔποτε κλεπτόμενα, / οὔδέ τις ἀλλάξει κάμιον τοῦσθλοῦ παρεόντος / ὧδε δὲ πᾶς τις ἐρεῖ· «Θεόγνιδός ἐστιν ἔπη / τοῦ Μεγαρέως*). Τὴ μετάφρασή του αὐτὴ ὁ Παπαδιαμάντης —πού, θυμίζουμε, δημοσιεύθηκε ἀνώνυμα— βρῆκε πολλοὺς τρόπους νὰ τὴ «σφραγίσει», και ἰδοὺ και ἄλλη μία, ἡ τελική, «σφραγίδα» του: ἡ λέξη «ὑποκειμενον» με τὴ σημασία «θέμα, ζήτημα», ὅπως μοῦ ἐπισήμανε ὁ κ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος.

² Θυμᾶμαι τὴν «Ὁμολογία πίστεως στὸν Παπαδιαμάντη» τοῦ Τάσου Λιγνάδη, στὰ *Φῶτα Ὀλόφωτα. Ἐνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη και τὸν κόσμο του* (Ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος), Ἀθήνα (Ε.Λ.Ι.Α.) 1981, σελ. 117 κ.έ.

X. Α. ΔΑΡΡΑΣ

«Έκλαμπρον λόγου κτήμα σέ έκθαμβωτικόν
Ἕλληνος λόγου ἀπόκτημα»

Χαμένες βαθειά στη λησμοσύνη, και νά 'ταν μόνον αὐτό, σάν τὰ «κρυφὰ χειρόγραφα τῆς νεκροπόλεως» ἦταν οἱ ἐπιφυλλίδες μὲ τὸ θαυμαστό παπαδιαμαντικὸ ἐπίτευγμα, ἡ πρώτη μεταγραφή στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα τοῦ κορυφαίου ἀριστουργήματος τῆς Δοστογεφσκικῆς μεγαλοφυΐας, «Τὸ Ἔγκλημα και ἡ Τιμωρία»¹.

Τὶ ἔνωση κι' αὐτή! ὁ τριανταοχτάχρονος τότε Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου στὰ ἐκδοτικὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς κυριαρχοῦσαν οἱ δημοφιλεῖς στὸ ἑλληνικὸ κοινό, κι' ὄχι μόνον τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ και τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Σμύρνης, τῆς Τεργέστης, τῆς Σύρου, ἀκόμα και τῆς Βιέννης, Δουμαῆς, Σύη, Ζώλας και προπαντὸς ὁ Βίκτωρ Οὐγος μὲ τοὺς θρυλικούς Ἀθλίους στὴ μνημειώδη μετάφραση τοῦ Ἰσιδωρίδου Σκυλίτση², ἀναμετρίεται μὲ ἓνα κείμενο πού δὲ μοιάζει μὲ κανένα προηγούμενο· λείπουν οἱ περιγραφές, τὰ συγκινησιακὰ ἐμφῆ και τὰ προσχεδιασμένα ἐκεῖνα ἐπεισόδια πού προσφέρουν εὐκολες λύσεις γιὰ τὸν συγγραφέα, και δάκρυα, πολλὰ δάκρυα στὸν ἀναγνώστη. Τοῦτο τὸ κείμενο ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ ὅπως προκύπτει ἀπὸ τοὺς ὑπέροχους ἐσωτερικούς μονολόγους, τοὺς διαλόγους πού σκιαγραφοῦν τὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση τῶν ἡρώων, τὸ ἡφαιστεια-

¹ Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε σὲ βιβλίο τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1992 ἀπὸ τὴς ἐκδόσεις Ἰδεόγραμμα και σὲ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τῆς Εὐγ. Μακρυγιάννη. Μέχρι τότε γνωρίζαμε (ἐκτὸς ἀπὸ τὴς εἰδήσεις γιὰ τὴ μετάφραση) μόνον τὰ λίγα ἀποσπάσματα τῆς μετάφρασης πού δημοσίευσε ὁ Μανώλης Χαλβατζάκης τὸ 1960 στὸ βιβλίο του Ὁ Παπαδιαμάντης μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του και τὸ 1971 στὸ «Ἀφιέρωμα» τῆς Νέας Ἐστίας στὸν Ντοστογιέφσκι.

² Τὴν μετάφρασή του τὴν εἶχε δημοσιεύσει ὁ ἴδιος γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βιέννη τὸ 1863.

κό ταλάνισμα τῆς ψυχῆς, τὸ σάλεμα τοῦ νοῦ, τὸν πανικό του μπρὸς στὴν ἐνοχή, τὸ σκληρὸ καὶ ἀνελέητο παιγνίδι στὴν σκακιέρα μὲ πιόνια ἀνθρώπους ἐν ἀγωνίᾳ.

Τί νὰ ἐνιωθε ἄραγε ὁ ταπεινὸς μεταφραστὴς σκαλιζοντας μὲ τὰ κουρασμένα μάτια του κάθε σειρὰ, κάθε σελίδα; Τί συναισθήματα τοῦ γεννοῦσε ὁ τραγικὸς-νευροπαθὴς προλετάριος Ρασκολνικώφ; Πῶς τὰ ἀντιμετώπιζε καὶ πόσο τὸν ἐπηρέαζαν στὴν ἄχαρη καθημερινότητά του; Ἀσφαλῶς καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ τραγικὴ ψυχικὴ ὁδοιπορία τοῦ Ρασκολνικώφ ἦταν γι' αὐτὸν μιὰ ἀποκάλυψη. Γι' αὐτὸ περιβάλλει μὲ στοργὴ ὅλον αὐτὸν τὸν τραγικὸ θίασο ποὺ κινεῖ μὲ μοναδικὴ μασστρία ὁ Δοστογιέφσκης. Κορυφαῖες στιγμὲς ἐνὸς μεταφραστικοῦ οἴστρου.

Τὸ «ιδιάσημον μυθιστόρημα», *Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*, ἐρχόταν σὰν ἀρχὴ τῆς μεγάλης ἀλλαγῆς, ποιητικῆς καὶ πολιτικῆς, ποὺ εἶχε ἀρχίσει ἡ Ἐφημερὶς ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1888 ὅταν ἐξεχώθη ἀπὸ τὸν Λάμπρο Κορομηλᾶ στὸν Ἀριστείδη Ν. Ρούκη καὶ τὸν Ἀγησίλαο Γιαννόπουλο -Ἡπειρώτη¹. Μέσα στὸ λαμπρὸ ἐπιτελεῖο τῶν συνεργατῶν περιελάμβανε τὰ ὀνόματα τῶν Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Κωστῆ Παλαμᾶ, Ἰωάννη Κονδυλάκη, Θεοδώρου Βελιανίτη, Γ. Σωτηριάδη, Δ. Πετρακάκου, Ἀ. Εὐταξία, Θ. Σοφούλη κ.ἄ.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Ροῖδης, ἂν καὶ δὲν ἀνῆκε στοὺς μόνιμους συνεργάτες της, μὲ τὴν φήμη ποὺ τὸν συνόδευε ὡς συγγραφέα καὶ δόκιμου μεταφραστῆ, καὶ μὲ τίς γνώσεις του γύρω ἀπὸ τὰ διεθνεῖς φιλολογικὰ ρεύματα ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν διαρκὴ του ἐνημέρωση, ποὺ ἦταν ἀποτέλεσμα καθημερινῆς παρακολούθησης καὶ ἀνάγνωσης τῶν σημαντικότερων γραπτῶν νέων καὶ παλαιῶν συγγραφέων, ἦταν ὁ πιὸ κατάλληλος νὰ γράψει τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ἐπιφυλλίδων τῆς μετάφρασης στὸ *Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*. Γι' αὐτὸ ἡ Ἐφημερὶς διαφήμιζε καθημερινὰ τὴν προσφορά του², ἀλλὰ καὶ γιὰ ἓναν ἀκόμη σπουδαῖο λόγο: Ὁ Ροῖδης φαίνεται ὅτι ἐκτιμοῦσε τοὺς δύο καινούργιους ἐταίρους τῆς Ἐφημερίδος, καὶ τὸ γεγονός ὅτι αὐτοὺς πρότεινε³ στὴ διεύθυνσή της τὴν δημοσίευση τοῦ ἔργου, φανε-

¹ Ἡ Ἐφημερὶς ἰδρύθη ἀπὸ τὸν Δημ. Κορομηλᾶ τὸ 1873 μὲ ἀρχισυντάκτη τὸν Ἰωάννη Καμπούρογλου καὶ ἦταν ἡ πρώτη καθημερινὴ ἐφημερίδα σὲ μεγάλο σχῆμα καὶ εἶχε ἀποκτήσει μεγάλη κυκλοφορία. Περισσότερα βλ. στὴ *Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ.*, τόμ. 11, σελ. 855.

² Βλ. π.χ. τίς ἀγγελίες ποὺ ἀναδημοσιεύονται στὸ «Ἐπίμετρο» τῆς ἐκδοσης τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας, σσ. 503-504.

³ Βλ. σελ. 11 τῆς «εἰσαγωγῆς» τοῦ Ἐμμ. Ροῖδη ποὺ δημοσιεύεται ὡς «Πρόλογος» στὴν ἐκδοση τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας, Ἀθήνα (ἐκδ. Ἰδεόγραμμα) 1992.

ρώνει πρώτον ότι έχοντας διαβάσει *Τὸ Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία*, πράγματι τὸ ἐξετίμησε καὶ ὁ ἴδιος πέρα ἀπὸ τὶς πληροφορίες πού ἔχει καὶ τὶς ἀναφέρει στὸν πρόλογό του, δεύτερον φαίνεται ὅτι ἤθελε νὰ βοηθήσει τὴν προσπάθεια τοῦ Ἀριστείδη Ρούκη καὶ τοῦ Ἀγ. Γιαννόπουλου νὰ κάνουν τὴν ἐφημερίδα πρῶτο φύλλο, μὲ μεγάλο κύρος, τὸ ὁποῖο καὶ πέτυχαν φυσικά. Πάντως ἡ δημοσίευση μὲ τὴν δημοφιλή μέθοδο τῆς ἐπιφυλλιδιογραφίας, τοῦ ἔργου ἐνὸς δύσκολου συγγραφέα, ἦταν τόλμημα, καὶ ὁ μεταφραστὴς δὲν διαφημίστηκε καὶ αὐτὸς ὅπως ὁ Ροῦδης, ἀλλὰ ἡ μετάφραση ἐμφανίστηκε ἀνώνυμα. Παρόλα αὐτά, τράνταγμα ἡ διεισδυση τοῦ Δοστογέφσκη στὴν μικρὴ ἀθηναϊκὴ κοινωνία τῆς ἐποχῆς¹. Καὶ ἐνῶ ὅλοι μιλοῦσαν καὶ σχολίαζαν τὸ ὑπέροχο ἀριστούργημα², φαίνεται πὼς κανεὶς δὲν νοιαζόταν — γι' αὐτὸ ἄλλωστε δὲν ἔχουμε καμμία εἴδηση ἢ διευκρίνηση σὲ τυχὸν ἐρωτήσεις ἀναγνωστῶν ἀπὸ τὴν διεύθυνση τῆς Ἐφημερίδος ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κανένα ἄλλο ἐντυπο, παρόλο πού τὸ *Δελτίο τῆς Ἐστίας*, ἂν καὶ δύο φορές ἀναγράφει τὴν εἴδηση τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας, δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ στὸ ποὺς κάνει τὴν μετάφραση³. Σὲ ὅλη ἐπομένως τὴν διάρκεια τῆς δημοσίευσής τοῦ ἔργου, ὁ μεταφραστὴς παραμένει στὴ σκιά τῆς ἀνωνομίας. Ὅπως δὴποτε, ὅμως, αἰσθάνθηκε «τὸ γλυκὸ ἄρωμα τῆς ἐπιτυχίας» πού ἐδικαιοῦτο, ἀπὸ τὴν ὁμολογουμένως σκληρὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδώσει τὸν Δοστογέφσκη στὸν γλωσσικὸ καὶ ὑφολογικὸ βίότοπο⁴ του.

Τὸ περιβάλλον τῆς Ἐφημερίδος ἀσφαλῶς καὶ θὰ γνώριζε ποὺς ἦταν ὁ ἀνώνυμος μεταφραστὴς καὶ φυσικά τὸ «μυστικὸ» του, κι' ἂν ἀκόμα ἤθελε ὁ Παπαδιαμάντης νὰ τὸ φυλάξει, δὲν ἦταν καθόλου εὐκόλο, ἂν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι στὴν Ἀθήνα τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα δύσκολα θὰ «κρυβόταν» κάποιος κάτω ἀπὸ ψευδώνυμο ἢ ἀνωνομία. Φρόντιζαν γι' αὐτὸ οἱ στοιχειοθέτες καὶ πλῆθος ἄλλων τεχνικῶν πού ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἔκδοση τῶν ἐφημερίδων. Ὅπως δὴποτε γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πού ἡ ἐπιφυλλίδα ἔγινε τὸ γεγονός τῆς ἡμέρας, ἀκόμα καὶ ἡ παράγραφος ἐκείνη τοῦ κειμένου πού διάλεξαν νὰ τελειώνει κάθε φορὰ τὸ κείμενο, ἄφηνε τὴν ἀγωνία τῶν ἀναγνωστῶν νὰ κορυφώνεται, μεθοδολογία πού ἀκολουθοῦσαν πάντα οἱ ἔξυπνοι συγγραφεῖς

¹ Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή τῆς ἐποχῆς ὁ πληθυσμὸς τῆς ἦταν 110.000 περίπου.

² Βλ. π.χ. *Δελτίον τῆς Ἐστίας*, παρακάτω, σημ. 8.

³ *Δελτίον τῆς Ἐστίας* 642 (16 Ἀπρ. 1889) σ. 9, 648 (28 Μαΐου 1889) σ. 1-4.

⁴ Ὁ δρος τοῦ Μισέλ Φαίς «Ἐνας παπαδιαμαντικὸς Ρασκόλνικωφ» *Διαβάξω* 292 (22.7.92), σ. 37.

καί μεταφραστές, ἀλλὰ πού γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο ξεκινούσε ὀλόκληρη ἐπιχείρηση ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερομένους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαρρέουν ἀπὸ τοὺς πιὸ κοντὰ στὴν διεκπεραίωση ἢ συνέχεια τῆς ἐπιφυλλίδος, δίνοντας τέλος στὴν ἀγωνία τῶν βιαστικῶν καὶ ἀνυπόμονων ἀναγνωστῶν.

Διαφορετικὰ συναισθήματα, ὅμως, δοκίμασε ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης ὅταν στὶς βιτρίνες τῶν βιβλιοπωλείων τῆς Ἀθήνας, ἔβλεπε μὲ ἐκπληξη τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη ὡς μεταφραστῆ τοῦ *Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας*. Ἐκατὸν τρία χρόνια ἀπὸ ἐκείνη τὴ μακρυνὴ Παρασκευὴ τοῦ 1889, Ἀπρίλης πάλι καί, μάλιστα Μεγάλῃ Παρασκευῇ, ὁ θαυμασμὸς καὶ ἡ ἀπορία, τὸ ξάφνιασμα καλύτερα: ὁ Ἀλ. Παπαδιαμάντης στὸ ἴδιο ἐξώφυλλο μὲ τὸν μέγιστο τῶν μυθογράφων Δοστογιέφσκη, καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Ροῦδη — ἢ πιὸ «θαυμαστὴ συνύπαρξη». Ἀλήθεια, ἤξερε Ρωσικὰ ὁ κύρ-Ἀλέξανδρος¹;

Ἐπὶ τέλους, μετὰ ἀπὸ ἕναν αἰῶνα ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ἢ προικισμένη ἐκείνη φυσιογνωμία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, *χ ρ ε ω ν ὀ τ α ν* ἐπίσημα τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης, τῆς πρώτης, τοῦ *Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας*.

Ἔτσι, πιά, δὲν θὰ λέμε ὁ «ἀνώνυμος *μ ε τ α φ ρ α σ τ ῆ ς*», ἢ, ὅπως γράφει τὸ *Παγκόσμιο Βιογραφικὸ Λεξικὸ* τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν: «ὁ Παπαδιαμάντης κατὰ καιροὺς συνεργάστηκε ὡς τακτικὸς συνεργάτης καὶ μεταφραστῆς — τοῦ ἀποδίδονται μεταφράσεις καὶ μάλιστα ἀπὸ τὶς πρώτες — ἔργων τοῦ Ντοστογιέφσκι κ.ἄ.»², ἢ, ἀκόμη, λύνουμε τὴν ἀπορία τοῦ ἐκλεκτοῦ φίλου καὶ λογίου, τοῦ σεμνοῦ Νάσου Δετζώρτζη, πού ὅταν ἔπαιρνε τὴν ἐκδοση στὰ χέρια του ρώτησε: «Εἶμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ὁ μεταφραστῆς;».

Σεβόμαστε βέβαια ὅλες αὐτὲς τὶς ὑπαρκτὲς ἀντιρρήσεις καὶ δικαιολογημένες ἀπορίες, πού σημειώνει καὶ στὰ πρῶτα *Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια* ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος³, ἀφοῦ τὸ «ΑΝΩΝΥΜΟΣ» θὰ μᾶς βασανίσει γιὰ πολλὰ μεταφραστικὰ πονήματα ἀκόμα. Φυσικὰ ὅλοι μας γνωρίζουμε τὴν καταγραφή τοῦ Βαλέτα, τὴν πολύτιμη προσφορά τοῦ Γ. Κατσιμπάλη, τὶς πληροφορίες τοῦ Μανώλη Χαλβατζάκη⁴, τὴν πληροφορία τοῦ Ἀγγελοῦ Φουριώτη στὸ πρῶτο ἀφιέρωμα στὸν Ντοστο-

¹ Ἐδῶ ὑπενθυμίζουμε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης βασίστηκε στὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ Victor Derély, Παρίσι 1884.

² Βλ. λῆμμα Παπαδιαμάντης Ἀλέξανδρος.

³ *Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια* 1 (1992), 56 κ.ἑ.

⁴ Βλ. παραπάνω, σελ. 97, σημ. 1.

γιέφσκι τῆς *Νέας Ἑστίας* τοῦ 1956. Ἡ πρώτη ὁμως πληροφορία πού ἔχουμε, καί μάλιστα πληροφορία ἔγκυρη καί ἀπό πρῶτο χέρι, τὴν ὁποία κανεὶς μέχρι σήμερα δὲν ἀναφέρει, ἦταν ἀπὸ τὸν λόγιο καί βασικὸ συν-εργάτη τῆς *Ἐφημερίδος*, τὸν Θεόδωρο Βελλιανίτη.

Ἄς παρακολουθήσουμε τὸ ἱστορικὸ ὅπως τὸ καταγράφουν τὰ γεγ-νόνα καί τὰ ντοκουμέντα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐλάχι-στους λόγιους ρωσομαθεῖς τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Θεόδωρος Βελλιανίτης, ὁ μόνος, ἴσως, πού θὰ εἶχε διαβάσει τὸν ρῶσο λογοτέχνη στὸ πρωτό-τυπο. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὀδηγοῦμεθα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θ. Β., πού ἔκανε σπουδὲς φιλολογικὲς στὴ Ρωσία, ἀγάπησε τὴν λογοτεχνία τῆς χώρας αὐτῆς καί μετέφρασε πολλὰ διηγήματα γιὰ πρώτη φορὰ στὴ γλῶσσα μας, νέων καί ἀγνώστων συγγραφέων (*Φιλολογικὴ Ἀκρόπολις* καί ἄλλοῦ), καί ἔγραψε ἐνδιαφέρουσες μελέτες γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ στὴ μεγάλη αὐτὴ χώρα μὲ τίτλο «Ρωσικαὶ ἀναμνήσεις»¹. Ἐκανε σειρὰ διαλέξεων στὸν Φιλολογικὸ Σύλλογο «Παρνασσός», ὑπῆρξε ἐνθουσιώδης θαυμαστῆς τοῦ Δοστογιέφσκη, στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε πολλὰ ἄρθρα (ἐν-δεικτικὰ ἀναφέρουμε τὰ δύο σπουδαῖα ἄρθρα του τὸ 1916 στὴν ἐφημε-ρίδα *Ἀθῆναι* τοῦ Γεωργίου Πάωπ, μία μελέτη μὲ τίτλο «Σκληρὰ μεγα-λοφυῖα» στὸ περιοδικὸ τῆς *Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας* στίς 13 Μαρτίου 1927, τὸ λῆμμα «Ντοστογιέφσκι» στὸν τόμο ΙΗ τῆς *Μ.Ε.Ε.*, τὸν σπαραγμὸ του γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Δοστογιέφσκη στὴν *Ποικίλη Στοὰ* τοῦ Ἰωάννη Ἀρσένη, καθὼς ἐπίσης τὰ ἀναρίθμητα λήμματα στὴν *Μεγ. Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς Ρώσους διανοούμε-νους, συγγραφεῖς καί καλλιτέχνες).

Κορυφαῖο μεταφραστικὸ τοῦ ἔργο θεωρεῖται ἡ μεταφορὰ στὴ γλῶσ-σα μας τῆς δίτομης *Ἱστορίας τῆς Ρωσικῆς Λογοτεχνίας* τοῦ Α. Σκα-μπιτσέφσκη, στίς ἐκδόσεις Μακρᾶσλῃ τὸ ἔτος 1905. Γεγονὸς ἀξίωση-μείωτο θεωρήθηκε ἡ πολυσέλιδος, ἀποτελοῦσα τόμον ὀλόκληρον, εἰσα-γωγὴ του, πού προτάχθηκε «πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀπὸ τῆς ἐμφανί-σεως τῆς Ρωσίας μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Γόγολ ἱστορικῆς φιλολογικῆς περιόδου»².

Ὁ Θ. Β., στὴ σελ. 610 τοῦ 1ου τόμου, σὲ μιὰ μακροσκελῆ ὑπόση-μείωση πού δημοσιεύει γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Ντοστογιέφσκι πού μεταφρά-στηκαν στὰ ἑλληνικά, γνώστης ὅσο λίγοι τῶν ὄσων συνέβαιναν στὴν

¹ Τίς δημοσίευσε στίς ἐφημερίδες *Ἀκρόπολις* καί *Ἑστία*.

² *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 6, σελ. 939, λῆμμα «Βελλιανίτης Θεό-δωρος».

20ετία 1880-1900, μᾶς δίνει μία σημαντική μαρτυρία γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῶν μεταφράσεων καὶ πρωτύπων ἔργων ποὺ δημοσιεύθηκαν μὲ τὴ μορφή ἐπιφυλλίδων στὶς ἐφημερίδες. Γράφει, λοιπόν, στὴν ὑποσημείωση ὁ Θ. Β.: «Τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τούτων μετεφράσθησαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἄλλα μὲν εἰς ὄργανα τοῦ ἡμερησίου τύπου, ἕτερα δὲ εἰς περιοδικά. Τὰ ἔργα τοῦ Δοστογιέφσκη ὡς καὶ τινων ἄλλων συγγραφέων μετεφράζοντο καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπεκράτει ἐν τῷ τύπῳ ἡ ἀμιλλα τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀρίστων ἔργων τῶν εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνιῶν. Ἐκτοτε ὅμως τὰ δημοσιογραφικὰ ἤθη ἤλλαξαν καὶ ἀπὸ τινων ἐτῶν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οὐδεμία προσοχὴ δίδεται εἰς τὰ μεταφραζόμενα ἔργα καὶ εἰς τὸν τρόπον μεταφράσεως αὐτῶν. Μεγάλῃ προσοχῇ παρέχεται εἰς τὴν ἐκλογὴν μυθιστορημάτων ὑποθέσεων σκανδαλωδῶν, τελευταίως δὲ ἐπλημμύρησαν αἱ ἐφημερίδες προτύπων ἀναγνωσμάτων καὶ μυθιστοριῶν ἱστορικῆς ὑφῆς. Τινὰ τούτων ἀληθῶς δὲν στεροῦνται ἀξίας, ἐὰν δὲ παρέρχεται ἄνεσις εἰς τοὺς συγγραφεῖς αὐτῶν θ' ἀνεπτύσσετε ἡ ἰδιοφυῖα αὐτῶν καὶ θὰ ἐμορφοῦτο ἰθαγενῆς μυθιστορία. Ἀτυχῶς τὰ ἔργα ταῦτα γράφονται μετὰ σπουδῆς καὶ οὐχὶ τῆς δεούσης προσοχῆς, κατ' ἀκολουθίαν δὲν παρέχεται ἡ ἐλπίς ὅτι θὰ χαράξωσι νέαν φιλολογικὴν ὁδόν, οὐδὲ δύναται νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι θὰ παραμείνωσι ταῦτα εἰς τὴν μνήμην τοῦ δημοσίου, οὐδὲ ὅτι θὰ ζήσωσι πέραν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν βλέπουσι τὸ φῶς. Τῆς τοιαύτης πρωτοτύπου λογοτεχνικῆς ἐργασίας, προτιμωτέρα θὰ ἦτο βεβαίως καλὴ μεταφραστικὴ ἐργασία, ἥτις δὲν θὰ διέφθειρε τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ παρὰ τοῖς ἀναγνώσταις, ἀλλὰ θὰ ἐσυνήθιζε τούτους τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀληθῶς καλλιτεχνικῶν ἔργων».

Ἡ μαρτυρία αὐτὴ μᾶς δίνει τὸ στίγμα γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε, ἀπὸ ἓνα σπουδαῖο πνευματικὸ ἄνθρωπο, ποὺ μεταξὺ ἄλλων μετέφρασε μὲ ἐπιτυχία σημαντικὰ κείμενα, ποίηση, λογοτεχνία, δοκίμια κ.λ.π., τὴ μεταφραστικὴ προσφορὰ τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

Στὴ σελίδα 621 λοιπόν τοῦ 1ου τομ. μὲ κεφαλίδα «Μυθιστορήματα τοῦ Δοστογιέφσκη», ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομα τοῦ ἀναμφισβήτητου μεταφραστῆ τοῦ *Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας*.

Μεταφράζει ὁ Θ. Β.: «Οὕτω κατὰ τὰ ἔτη 1865 καὶ 1866 ὁ Δοστογιέφσκης συνέγραψε τὸ κάλλιστον αὐτοῦ μυθιστόρημα *Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία* ὅπερ ἐδημοσιεύετο εἰς τὸν *Ρωσικὸν Ἀγγελιαφόρον* ἀπὸ Ἰανουαρίου τοῦ 1860», καὶ σὲ σημείωσή του γράφει:

«Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη ὡς ἐπιφυλλὶς ἐν τῇ ἐκδιδο-

μένη άλλοτε 'έφημερίδι', μεταφρασθέν ύ π ό τ ο ύ κ. Παπαδιαμαάντη, ούχι βεβαίως έκ τού πρωτοτύπου, άλλ' ή μετάφρασις είναι πιστή και γλαφυρά, ώς όλαι αί μεταφράσεις άς έπιχείρησεν ό έλλην διηγηματογράφος».

Βλέπουμε λοιπόν ότι ό λόγιος Θεόδωρος Βελλιανίτης ρητά και πρώτος αυτός άποδίδει την πρώτη αυτή μετάφραση στα έλληνικά τού 'Εγκλήματος και τής Τιμωρίας στον 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, μετά πολλών μάλιστα έπαινων¹.

Αυτά συνέβαιναν τó 1889· τó άποτέλεσμα: «έκλαμπρον λόγου κτήμα σε έκθαμβωτικόν έλληνος λόγου άπόκτημα»².

Ίούλιος-Αύγουστος 1992

¹ Έδω έπιχειρήθηκε μιá τεκμηρίωση τής άπόδοσης τής μετάφρασης στον 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη μέσα άπό έξωτερικά στοιχεία και τά testimonia πού έχουμε στη διάθεσή μας. Για την σημαντικώτερη έσωτερικού περιεχομένου ύφολογική τεκμηρίωση, ό άναγνώστης παραπέμπεται κατ' άρχήν στην παρουσίαση άπό τον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο τής έκδοσης τού 'Εγκλήματος και τής Τιμωρίας με τίτλο «'Ανάδυση καταποντισμένης 'Ηπείρου», έφημ. *Τό Βήμα*, 21 'Ιου. 1992 (Νέες Έποχές), σελ. Β7, και στην έκτενή βιβλιοκρισία τού ίδιου για την ίδια έκδοση στον παρόντα τόμο, σελ.

² 'Η φράση άνήκει στον έκλεκτό ποιητή Γ. Σ. Πατριαρχέα, πού τόσο άγάπησε την μετάφραση τού Παπαδιαμάντη.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΤΖΙΟΥΛΑΣ (1909-1956)

Παπαδιαμάντης

Καθώς ένα πλεούμενο ή μία κιβωτός
δπου είχε κλείσει ή 'Ελλάδα εκεί τ' άτίμητά της,
άπ' τὸ γιαλὸ τῆς Σκιαθου ἐκίνησε κι ὁ μπάτης
τὸν ἔφερνε ὄλο πρὸς τὰ δῶθε, εὐλογητός.

Σωμένος, ἄσαρκος (γιατί ἔτσι ὁ οὐρανὸς
θα τὸν ἀνέβαζε ἀλαφρότερο στὰ αἰθέρια),
μὲ σταυρωμένα του σεμνόπρεπα τὰ χέρια,
φάνηκε ὁ ἅγιος τῶν φτωχῶν ὁ ταπεινός.

Περίλυπα ἔγερνε τὴν ὄψη του, καθὼς
ὁ ποὺ στὸν κόσμο αὐτὸν τὴν πίκρα ἐγεύτη μόνο,
μὰ φῶς ἀίδιο τοῦ καταύγαζε τὸν πόνο,
στέφανος ἀρετῆς καὶ ὑπέρχαλος ἀνθός.

Εἰδύλλια τῶν νησιῶν, σκηνὲς ἐδεμικὲς
ιστόρησε ἀπαλὰ ὁ θεόπνευστος πρεσβύτες,
σὲ μιὰν εἰκόνα ποὺ ἡ μαγεία ἢ μυστικὴ τῆς
θα κρατᾶ ὅσο κι οἱ γενιὲς οἱ ἑλληνικὲς.

ᾠ, τῆς χριστιανωσύνης καύχημα, πυρσὸ
τῆς αἰώνιας τέχνης, στὰ σκοτεινιασμένα
τοῦτα μας χρόνια, θαυμαστέ, μονάχα ἐσένα
ξανοίγουμε ἄστρο ὁδηγητήριο, μόνο ἐσέ!

(Νέα Ἑστία, Χριστούγεννα 1941)

ΛΟΥΚΑΣ ΚΟΥΣΟΥΛΑΣ (1929)

Παπαδιαμάντης

Ἐολόγυρα στὴ λίμνη

α'

Ὡς ἓνα χιλιόμετρο· καὶ ἡ λίμνη
 ἴσα μ' αὐλή· ἂν εἶναι νὰ φτάσει,
 ἔφτασε· ἄλλιῶς
 ὄχι μιὰ λίμνη ὄχι μιὰ θάλασσα ὄχι ὠκεανός,
 μὰ ὁ κόσμος ὅλος νὰ 'χε πηδήσει,
 νὰ 'χε κατέβει κι ὁ οὐρανός!
 τὸ πολὺ νὰ ξεφύτρωνε
 κανένα νέο τουριστικὸ κέντρο πάλι...

β'

Μὲ χωροτέχνη τὸν κυρ -Ἀλέξαντρο
 ν' ἀλωνίζει στὸ σπίτι του
 «ὅπως τοῦ κατεβαίνει»,
 ὅλα θὰ πᾶνε καλά: δρόμοι κατίκια,
 δέντρα καλύβια — τὰ ἴτσια κρυμμένα
 ὅπως στὰ νέα κτίσματα ὁ φωτισμός,
 κορόνα σ' ὅλα ὁ διακαμὸς
 —πῆγα νὰ πῶ διακαημός! — τῆς Πολύμνιας...

Βαρδιάνος στὰ σπόρκα

Παρὰ παρατηρητῆς
 ἐντεταλμένος τῶν ἀρμοδίων ὑπηρεσιῶν
 γιὰ τὴ συγκέντρωση στοιχείων πρῶτα,
 καὶ μοναδικὸς ὕστερα ὑπεύθυνος
 τοῦ ἔργου τῆς περιθάλψεως,
 καὶ τιμημένος ἐν συνεχείᾳ
 στὰ ὑπατά ἀξιώματα — χίλιες φορὲς
 βαρδιάνος στὰ σπόρκα! Ἄπ' τὴν ἀρχή!

Κισμέτι διὰ νὰ ἰδῶ τ' ἀστεράκι

α'

Ὦρα αἰχμῆς στὸ λεωφορεῖο,
καὶ τὰ συνοδευτικά,
ὄχλαγωγία ταλαιπωρία ναυτία,
στὸ φόρτε τους· ὡς τὸ μακρινὸ τέρμα μου...
Μὲ τὸ ἓνα πιά πόδι κατεβασμένο,
σχεδὸν μετέωρος, ἐδέησε
νὰ βρεθῶ στὴν ἀκτίνα του: χαῖρε
ἀστεράκι! Τί εὐτυχία!

β'

Δὲ μ' ἔφεραν στὸ ἀδιάφορο σπίτι
παρὰ συνηθισμένες
δοσοληψίες.
Χτύπησα μηχανικὰ τὸ κουδούνι
καί, ὦ τῆς μεταμορφώσεως!
τὴν πόρτα μου ἄνοιξε
—σπιτιοῦ τώρα πιά, ναοῦ ἢ τ' οὐρανοῦ!—
τ' ἀστεράκι!

γ'

Ὅχι ὅτι τὰ μάτια μου χάθηκαν
γιὰ τὸν ἀπέραντο κόσμο.
Πολλοῦ γε καὶ δεῖ νὰ καταφρονήσω
τὴν ἀδελφικὴ πρασινάδα
καὶ τὰ πουλιά.
Καθένας ὅμως μὲ τὸ κισμέτι του.
Τὸ δικό μου ἦταν αὐτό: νὰ ἰδῶ
τ' ἀστεράκι!

δ'

Κάποτε είναι αλήθεια
 μ' αδράχνει μι' αβάσταχτη ὄρεξη
 νὰ τὸ φάω!
 Νὰ τὸ καταβροχθίσω ἀκέριο ἦ
 —ἔχει τὸ νοῦ του φαίνεται ὁ θεός—
 νὰ τὸ μεταλάβω καλύτερα
 ψίχουλο ψίχουλο.
 Καὶ τὸ ἀνάλογο συχώριο ἐννοεῖται...

ε'

Τὸ εἶδα νὰ προβαίνει σὲ κορυφή.
 Νὰ χορεύει σὲ σκιές
 ἀνάμεσα καὶ φῶτα.
 Τὸ εἶδα ν' ἀκουμπᾶ
 καὶ νὰ χάνεται σὲ νερά.
 Ἄστεράκι ὅμως νὰ κοκκινίζει — ὄχι, ὄχι!
 καλύτερα,
 νὰ μὴν εἶχα ἀξιωθεῖ!

ς'

Μὰ ὅπου καὶ νὰ βρεθῶ πιά· στὸ
 δρόμο γιὰ τὴ δουλειά, στὰ
 σύννεφα μὲ τὴ χαρά, γιὰ
 ψώνια στὴν ἀγορά, μὲ
 τὸ θάνατο στὴν καρδιά,
 στὴν ἄκρη στὴ μέση ἀπάνω κάτω,
 κισμέτι πιά: νὰ ἰδῶ
 τ' ἀστεράκι!

Σκιαθός, 1969

Περισσότερο ἀπὸ τουριστικὸ κέντρο,
 ἀπὸ ἓνα θαυμάσιο τῶ ὄντι νησί,
 σὲ βλάστηση, ἀκρογιάλια
 —ρόδινα ἢ ἄλλα—
 ἀκόμα καὶ σὲ τοπικὸ χρῶμα,
 ἢ Σκιαθός
 —συνεχίζονται λοιπὸν ἀκόμα τὰ θαύματα;—
 κατακυρώθηκε μιὰ φορὰ ὡς τὸ κατάμερο
 τοῦ Παπαδιαμάντη!
 Γιὰ τὰ δικά του ποίμνια
 καὶ τὰ αἰπόλια...
 Δὲν ἔχει κανεὶς τὴν ἀπαίτηση φυσικὰ
 νὰ κάμουν γι' αὐτὸ χαρακίρι
 οἱ Ἕλληνες γενικῶς,
 κ' οἱ Σκιαθίτες ἰδιαιτέρως!
 Οὔτε νὰ μεταμορφωθοῦν σὲ προσκυνητὲς
 οἱ ἄθῳοι ἄλλωστε ξένοι
 ψάχνοντας ἥλιο καὶ θάλασσα.
 Ἐένοι ἐπιτέλους ἄνθρωποι,
 τί νὰ σὲ κάμουν οἱ ἄνθρωποι...
 Νὰ παρατοῦν ὅμως τόσα ἄλλα νησιὰ
 καμωμένα ἐπιτούτου,
 καὶ νὰ τρυπῶνουν στὴ Σκιαθό,
 πάνω ἴσα-ἴσα ἀπ' τὸ σπίτι του
 γιὰ πορνεία καὶ μόνον
 —οἱ Ἕλληνες! ποὺ γνωρίζουν!—
 πάει πολὺ!
 Ἐντιβαίνει ὡς καὶ στὸ σύνταγμα!
 Στὸ ἄρθρο εἰδικῶς
 τὸ ἀναφερόμενο στὸ σεβασμὸ
 —κάτι σχετικὸ τελοσπάντων—
 ξένης θρησκείας καὶ πίστεως.
 Δὲ μπορεῖ,

θὰ ὑπάρχει φαντάζομαι παντοῦ
τέτοιο ἓνα ἄρθρο...

(*Ἀνάβαση στὴ Φτερολάκα* κι ἄλλοῦ, 1975)

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΙΝΑΙΟΣ (1905-1986)

Ἐγκώμιο τοῦ Αἰγαίου

[.....]

Ἐν' ἀνοιχτὸ παράθυρο στὸ Αἰγαῖο...
(Παπαδιαμάντη, ἐδῶ 'ναι τὸ νησί σου!)
Τῆς Κεχρεᾶς τὸ ρέμα κ' ἡ Παντάνασσα
ποὺ λειτουργοῦν οἱ ἀγγέλοι κι οἱ τσοπάνοι·
καὶ τ' ὄνειρο στὸ κύμα
κι ὁ ρεμβασμὸς τοῦ Δεκαπενταυγούστου,
τ' ἀπόδειπνου ὁ ψαλμὸς κι ἡ πετρωμένη
γοργόνα! Καβαντζάρουν
οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, τ' ἀνελέητο Τρίκερι,
κι ὀρθὴ στὸν κάβο ἡ μάνα περιμένει
τ' ἄσπρο πανί, τὸ Πάσχα, καὶ τ' ἀντίδωρο.

Ἐν' ἀνοιχτὸ παράθυρο στὸ Αἰγαῖο...

[Ἀπὸ τὴν *Ἀνθολογία Κυπρίων Ποιητῶν* τοῦ Ἀνδρέα Σ. Ἰωάννου]

ΕΛΕΝΗ ΛΑΜΑΡΗ Σ. (1880-1912)

Στὸν Παπαδιαμάντη

Στὸ πέλαγος τῆς συμφορᾶς ἡ ἀνέσπερη ζωὴ σου
Σὰν χαμογέλιο ἐπέρασεν ὀλόαχνου παιδιοῦ
Καὶ μέσ' στὸν κόσμον ἐσκόρπισες κόσμους ἀπ' τὴν ψυχὴ σου
Ποῦ τὰ σημάδια δείχνουνε τοῦ ἀνίκητου τοῦ νοῦ.

(*Καλλιτέχνης*, Φεβρ. 1911)

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΛΑΠΑΘΙΩΤΗΣ (1893-1944)

Ἄπόκοσμο Ἄγριολούλουδον ἀπὰ στὸ ῥημοκλῆσι,
 Ὅπου μακρὰ ἀπὸ τῆ ζωῆ — τῆ Ζωῆ βαθιοκυτοῦσε
 Καὶ τ' Ὀνειρον ἀγνάντευε, στοῦ λιβανιοῦ τὰ θάμπη
 Ἐλόφωτο νὰ λάμπη,
 Καὶ τὰ ματῶφυλλα ἔστὸ φῶς τοῦ Γῆλιου τᾶχε κλείσει.
 (Ἄπόκοσμο Ἄγριολούλουδον ἀπὰ σὲ ῥημοκλῆσι)...

(Καλλιτέχνης, Φεβρ. 1911)

ΖΗΣΙΜΟΣ ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ (1915)

Υ

Ἄχ ἡ Ἄκριβούλα
 κοχύλια τὰ προικιά της
 Παπαδιαμάντη.

(Ἄλφαβητάρι, 1969)

ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΛΟΥΝΤΕΜΗΣ (1912-1977)

Προσκύνημα

Τὸ ταξίδι εὐδωσέ μας στὸν ἱερὸ τῆς Σκέψης Ἄθω,
 κύλα μας, σκοπέ μας ἅγιε, μπάτη μου, ἄφρινα ἄτια,
 γλυκομούρμουρο τοῦ Αἰγαίου, σίμωνέ μας πρὸς τὴ Σκιάθο,
 πρὸς τὴ Σκιάθο πού μᾶς γνέφουν τ' ἀβασίλευτά του μάτια.

Μὲ τὰ σύννεφα πού φεύγουν ἀρμαθιά κατὰ τὴ δύση,
 σὰ λιβανωτὸς πού ὑψώνουν οἱ βωμοὶ της,
 ταξιδεύουν τὰ πανιά μας κι ἡ καρδιά μας κι ἡ ὁρμή της,
 κι ἔτσι πάνω ἀπ' τοὺς ἀφροὺς θὰ τραγουδήσει:

Πίσω ἀπὸ τὴ νέα Ἀργώ μας ἡ παλιὰ Κολχίδα σβύνει
καὶ μιὰ νέα μᾶς περιμένει Μέδινα ἀπὸ γῆ φτωχή,
κι' ἓνας ντροπαλὸς ἱεράρχης δίχως ἄμφια κι' ἄγιων σμήνη,
μ' ἓνα σκῆπτρο ἀπ' ἄγριο ξύλο καὶ μιὰ Βίβλο γιὰ ψυχὴ.

Τὰ καίκια, συναγμένα στοῦ Μπουρτζιοῦ τὰ βράχια γύρα,
τοῦ πελάου χελιδόνες μὲ πεσμένα τὰ φτερά,
τῆ γλυκιά σου ἀναθυμιοῦνται πού τὰ τραγουδοῦσες λύρα,
καθὼς ἔσκιζαν, σαῖτες, τὰ νερά τ' ἀστραφτερά.

Καὶ τῶν δειλινῶν τίς ὥρες τίς κεντοῦσες μὲ ἱστορίες
μὲ τ' ἀπλοϊκὰ γερόντια στὰ σκαμνάκια πὲς καὶ πὲς,
καθισμένα στὸ προσήλιο στὰ φτωχὰ καφενεδάκια
μὲ τίς καλαμένιες τίς σκεπές.

Κι' ὄντας λυπημένα ὁ ἥλιος κύλαε στ' ἀσήμια μέσα
καὶ φουσκῶναν τὰ καράβια καὶ μισεύανε γι' ἄλλοῦ,
ἔγια μόλα τους ψυχὴ τους καὶ ψυχούλα σου ἔγια λέσα
καὶ σμαράγδια καὶ φεστόνια καὶ μαντήλια τοῦ γιαλοῦ.

Τώρα πιά ὁ Χριστὸς στὸ Κάστρο δὲν ἀκούει τὴν ψαλμουδιά σου
κι' οὔτε ὁ λόγος σου ἀκούεται ὁ αἰδῖος,
ξεχασμένα στὸ μανάλι ἔχουν σβύσει τὰ κεριά σου,
καὶ σὰν σιγανὴ λαμπάδα ἔσβυσες κι' ὁ ἴδιος.

Πνίγηκε στὰ πένθη ἡ σκέψη, μοίρεται ὁ γιालὸς φαίδος
στὸ σεπτὸ νησι τῆς Σκιάθου ποῦ γινε ναὸς της,
πού γεννήθηκε κι' ἐχάθη ἓνας ταπεινὸς θεὸς —
ὁ Θεὸς της!

(*Νέα Ἑστία*, Χριστούγεννα 1941)

Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ (1869-1943)

Παπαδιαμάντης

Μιά σιωπή, και τώρα έχει περάσει
Στ' όνειρο μέσα ή πλάστρα σου ή ζωή —
Πνοή πού δέ χαϊδεύει πιά τὰ δάση,
Σβυσμένη στ' άκρογάλι μουσική.

Άλλοί, στη σκέψη την τυραγνισμένη,
Πού τ'άπιαστα νά πιάση πολεμᾶ!
Και τίποτε νά μὴ σέ ξαναδένη
Μέ τὰ καθημερινά, τ' άνθρωπινά...

Κι' όμως ιδού τοῦ βράχου εκείν' ή άκρη·
Πόσες φορές οι δυό μας ἐδ' εκεί,
Δέν άπονυχτωθήκαμε, τὰ μάκρη
Τῆς θάλασσας κυττάζοντας μαζί!

Μαζί! μὰ τώρα ούτε ἴσκιος από σένα,
Ούτε ὄση μιᾶς ανάσας ταραχή,
Στὰ μάτια μοναχά τὰ λυπημένα
Σέ φέρνει άχνόν ή μαύρη διαλογή.

Και σέ ρωτῶ, —καλέ μου, ἀξέχαστέ μου,
Θά σέ ξανάιδω, πές μου, ἄλλη φορά,
Θά σέ μαντέψω πουθενά, ἤ ποτέ μου,
Και σ' ἔχασα για πάντα ἀληθινά;

Τὸ πνέμα εκείνο, εκείνο! σφραγισμένο
Μέ τὴ χρυσή σφραγίδα τοῦ φωτός,
Έσβυσε, πάει, ἤ νά τὸ περιμένω
Νά με ξαναφωτίση μ' ἄλλο φῶς;

Τῆς πίστης σου κι' αν ἦτανε μιὰ στάλα
Στὴ σκοτεινή μου νᾶσταζε καρδιά,
Δέ θά με τυραγνοῦσε, μέσα στ' ἄλλα,
Τέτοια τοῦ λογισμοῦ μου ἀνατριχιά.

Μὰ τὴν ἐλπίδα σύντροφη ἔλεοῦσα,
 Θὰ κλειοῦσα μέσ' στὰ βάθη τῆς ψυχῆς,
 Κ' ὑπομονετικά θὰ καρτεροῦσα
 Νὰ σὲ ξανάβρω, νὰ μὲ ξαναβρῆς. . .

(*Ἀσφόδελοι*, β' ἔκδοση. Πρώτη δημοσίευση: *Παναθήναια*, Μάρτιος 1911, με τίτλο «Ἐλεγείο στὸν Παπαδιαμάντη».)

Στὸν Παπαδιαμάντη

Ὅ κάθε στοχασμός σου
 ἄσμάτων ἄσμα,
 Στὸν κόσμο τὸ δικό σου
 κόσμο τὸ κάθε πλάσμα.

(*Νέα Ζωή* [Ἀλεξανδρείας], Ἀπρίλιος 1908)

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΜΑΡΤΖΩΚΗΣ (1855-1913)

Στὸν Παπαδιαμάντη

Ἐτίναξες τὸ βάρος τοῦ σταυροῦ σου
 Για νάβρη τὴν ἀνάπασι τὸ σῶμά σου
 Κι' ἀληθινὴ ἀποθέωσιν ὁ νοῦς σου.

(*Καλλιτέχνης*, Φεβρ. 1911)

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

Τὸ καταχθόνιον μυστικὸ τοῦ Παπαδιαμάντη

Ὁ καυμένος ὁ Ἀλέξανδρος ἔγραφε τότε (1885) στὴν «Ἀκρόπολι». Ἐγραφε δηλαδὴ θὰ πῆ: μετέφραζε. Γιατὶ ὁ μεγαλείτερος αὐτὸς διηγηματογράφος τῆς Ἑλληνικῆς γῆς στῆς ἔφημερίδες ἦτανε ἀπλὸς μεταφραστής. Ἡ φιλολογία τότε δὲν εἶχε καὶ μεγάλη θέσι στὰ καθημερινὰ φύλλα καὶ μὲ τὰ διηγήματά του μόνο δὲν μποροῦσε νὰ ζήσῃ ὁ Παπαδιαμάντης, ὅσο κι' ἂν ἦτανε «ὁ ἐν τῷ ὀλίγῳ ἀναπαυόμενος» τοῦ μακαρισμοῦ. Διηγήματά του ἐδημοσίευν ἢ «Ἀκρόπολις», ὅπως καὶ ἄλλες ἔφημερίδες, μονάχα τῆς μεγάλης χριστιανικῆς ἐορτῆς, τὰ Χριστούγεννα, τὸ Πάσχα, τὰ Φῶτα, κι' ἀποκεῖ βγήκε ἡ θαυμαστὴ σειρά τῶν χριστουγεννιάτικων καὶ πασχαλινῶν διηγημάτων, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο καὶ ἴσως τὸ καλλίτερο μέρος τοῦ ἔργου του. Ὅλον τὸν ἄλλον καιρὸ, ὁ Παπαδιαμάντης μετέφραζε. Ὁ ἀπίθανος αὐτὸς πολὺγλωσσος ἀσκητής, ποὺ, ὅπως ἦτανε περιφημὸς ἑλληνιστής, ἤξερε φιλολογικὰ καὶ στὴν ἐντέλεια δυο-τρεῖς εὐρωπαϊκῆς γλῶσσας, γιὰ τῆς ἔφημερίδες, ὅπου συνεργάσθηκε —τὴν «Ἐφημερίδα», τὴν «Ἀκρόπολι» καὶ τὸ «Ἄστυ»— δὲν ἦτανε ὁ μεγάλος διηγηματογράφος, ἦτανε, ὅπως εἶπαμε, ὁ ταπεινὸς μεταφραστής.

Καὶ τί δὲν μετέφραζε τότε στὴν «Ἀκρόπολι»; Σκυμμένους ἐπάνω σὲ στίβες γαλλικῶν καὶ ἀγγλικῶν ἔφημερίδων, μετέφραζε τὰ κομμάτια, ποὺ τοῦ σημείωνε, μὲ κόκκινες μολυβιῆς ὁ Γαβριηλίδης. Μιὰ ἐργασία τρομερὴ, ποὺ τοῦτρωγε ὥρες ὀλόκληρες, τόσο, ποὺ βγαίνοντας τὸ βράδυ ἀπὸ τὸ γραφεῖο, ἔτρεχε νὰ προφτάσῃ τὸν ἥλιο, κυνηγῶντάς τον ὡς τὸ Ζάππειο. Αὐτὴ τὴν τραγικὴ συνάντησί μου μὲ τὸν Παπαδιαμάντη τὴν εἶχα διηγηθῆ ἄλλοτε.

—“Αφησέ με... μου είχε πῆ, στην ὁδὸν Φιλελλήνων, πού τὸν εἶδα νὰ τρέχει. Τρέχω νὰ προφτάσω τὸν “Ἡλιο.

Ἡ ἐργασία αὐτῆ τοῦ Παπαδιαμάντη ἦτανε ἀκόμα τρομερώτερη, γιατί τῆ διαλογῆ τῆς δημοσιευτέας ὕλης ἀπὸ τῆς ξένες ἐφημερίδες ὁ Γαβριηλίδης τὴν ἔκανε ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῶν μεταφράσεων. Ἔτσι, ἀπὸ τῆς στίβες τῶν χειρογράφων τοῦ Παπαδιαμάντη, ἄλλα πήγαιναν στὸ καλάθι, ἄλλα ἐκουτσουρεύοντο ἀλύπητα καὶ ἔτσι καταντοῦσε νὰ δημοσιεύονται τὰ μισὰ καὶ κάποτε πολὺ λιγώτερα ἀκόμα. Καὶ ὁ περισσότερος μὸχος τοῦ καύμενου τοῦ Ἀλέξανδρου πήγαινε χαμένος.

Σὰν νὰ μὴν ἔφταναν ὅλα αὐτά, ὁ Γαβριηλίδης, γιὰ τὴν τύχη τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶχε ἀποφασίσει, ἀπάνω στὸν ἐκδοτικὸ του οἴστρο, νὰ βγάλῃ ἓνα σοβαρὸ περιοδικὸ νέων ἰδεῶν καὶ αὐτὸ ἦτανε, ὅπως τὸ φανερώνει καὶ τὸ ὄνομά του, τὸ «Νέον Πνεῦμα», ἀφιερωμένο στῆς πιὸ τελευταῖες καὶ πιὸ τολμηρὲς ξένες ἐργασίες τῆς ἐξελικτικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Ὁ Παπαδιαμάντης —ποιὸς ἄλλος;— ἀγγαρεύτηκε καὶ μὲ τὴν πρόσθετη αὐτῆ μεταφραστικῆ ἐργασία. Τὰ δύο τρίτα τοῦ «Νέου Πνεύματος» —καὶ δὲν ἦτανε μικρὸς ὁ ὄγκος τοῦ περιοδικοῦ, πού ἔβγαίνε σὲ σχῆμα βιβλίου— τὰ μετέφραζε ἐκεῖνος. Ὁ χριστιανὸς αὐτός, πού ἔψαλλε μὲ τὴν ἀγνότερη κατάνυξι στὸν Ἅγιο Ἐλισσαῖο, πού νήστευε Τετάρτη καὶ Παρασκευὴ ὅλο τὸ χρόνο, ἀκόμα καὶ ὅταν ὑπέφερε φοβερὰ ἀπὸ τὸ στομάχι του («Πῶς νὰ καταλύσω γάλα ἡμέρα, πού εἶνε;» μου εἶχε πῆ κάποτε, πού τὸν εἶχα συμβουλευσεὶ ν’ ἀφήσῃ τὴ νηστεία λίγες μέρες γιὰ τὴν ὑγεία του) ὁ θρησκὸς αὐτός ὡς τὸ κόκκαλο, βρέθηκε ὑποχρεωμένος νὰ μεταφράζῃ ἄρθρα τῆς μονιστικῆς φιλοσοφίας, πού πλήγωναν τὴν πίστι του στὰ καίρια. Ἄλλὰ τί νὰ κάνῃ; Ἔπρεπε νὰ ζήσῃ. «Ἄς γράφουν —ἔλεγε— οἱ Φράγκοι. Καὶ πύλαι Ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς». Αὐτὸ τὸν παρηγοροῦσε καὶ τὸν ἔκανε νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἁμαρτία του.

Ἦστερ’ ἀπὸ λίγο ὅμως κάτι περίεργο εἶχε παρατηρηθῆ στὰ δημοσιεύματα τοῦ «Νέου Πνεύματος». Δὲν μπορούσε νὰ βγάλῃ κανεὶς νόημα. Ἦσαν λοιπὸν τόσο στρυφνοὶ οἱ συγγραφεῖς ἢ ἦτανε τόσο κακῆ ἢ μετὰφρασις; Ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη ὅμως, πού ἤξερε τόσο τέλεια τὰ Ἄγγλικά —ἐπρόκειτο γιὰ μεταφράσεις ἀπὸ τὴν Ἄγγλικὴ— καὶ τόσο τέλεια τὰ Ἑλληνικά καὶ πού ἦταν ἓνας δόκιμος μεταφραστής, δὲν μπορούσε νὰ περιμένῃ κανεὶς μιὰ κακῆ μετὰφρασι. Οἱ περισσότεροι προτιμοῦσαν νὰ υποθέτουν, ὅτι τὰ μπερδεύε στους ἐπιστημονικοὺς καὶ τοὺς φιλοσοφικοὺς ὄρους, ἀφοῦ καὶ τὰ «κύτταρα» τὰ μετέφραζε «σωμάτια». Ἄλλὰ κι’ αὐτῆ ἢ ὑπόθεσις δὲν μπορούσε νὰ σταθῇ. Ὁ Παπαδιαμάντης ἦτανε τόσο εὐσυνείδητος μεταφραστής, ὥστε κι’ ἂν δὲν καταλάβαινε

κάτι, θὰ φρόντιζε νὰ τὸ καταλάβῃ. Σὲ κάθε περίστασι, θὰ ἦταν ἀνίκανος νὰ γράψῃ ἀρλοῦμπες, πού οὔτε ὁ ἴδιος δὲν ἦτανε δυνατὸ νὰ τῆς καταλαβαίῃ. Τί μυστήριον λοιπὸν ἦτανε αὐτό;

Κάποτε σ' ἓνα ἄρθρον τοῦ «Νέου Πνεύματος», πού ἔτυχε νὰ μ' ἐνδιαφέρῃ ξεχωριστά, ἀφοῦ μάντεψα ὅσα μπόρεσα νὰ μαντέψω, ἔπεσα ἐπάνω σ' ἓνα κεφάλαιο, πού, μολονότι τὸ εἶχα ξαναδιαβάσει δέκα φορές, στάθηκε ἀδύνατον νὰ βγάλω τὸ παραμικρότερον νόημα. Βρῆκα, μιὰ στιγμή, τὸν Παπαδιαμάντη, στῆς καλές του —πρᾶγμα σπάνιον ἐκεῖνον τὸν καιρὸ— πλησίασα στὸ τραπέζι του, μὲ τὸ προβληματικὸ κείμενον στὸ χέρι καὶ τὸν ἐρώτησα:

— Δὲ μοῦ λές, σὲ παρακαλῶ, κύρ -'Αλέξανδρε, τί θὰ πῆ αὐτό; Ἔρριξε μιὰ ἐχθρική ματιὰ στὴ σελίδα καὶ μοῦ ἀποκρίθηκε:

— Τρέχα γύρευε.

— Μὰ δὲ βγαίνει κανένα νόημα... τόλμησα νὰ ἐξακολουθήσω. Δὲν καταλαβαίνει κανεὶς τί θέλει νὰ πῆ αὐτὸς ὁ φιλόσοφος.

— Καλλίτερα νὰ μὴν καταλαβαίῃ... μοῦ εἶπε. Τέτοια πράγματα καλλίτερα νὰ μὴν τὰ καταλαβαίνουν οἱ ἄνθρωποι.

Καί, ἐπειδὴ τὸν κύτταξα¹ ἀπορημένος, μὲ τράβηξε κοντὰ του καὶ μοῦ εἶπε, χαμογελῶντας φιλάρεσκα, στὸ αὐτί:

— Μὴ ρωτᾷς περισσότερα, παιδάκι μου. Αὐτὸ εἶνε τὸ καταχθόνιον μυστικὸ μου.

Τὸ «καταχθόνιον μυστικὸν» τοῦ Παπαδιαμάντη, πού ἴσως κανένας δὲν τὸ ξέρει ἀκόμα, ἦτανε νὰ κἀνῃ ἀκατανόητα —στὴ μετάφρασι— τὰ βλάσφημα κηρύγματα τῶν σοφῶν. Καταχθόνιον μυστικὸ ἐνὸς χριστιανοῦ καὶ ἁμαρτία ἐνὸς ἀγίου.

(Φιλολογικὴ Ἔστια τῆς Κυριακῆς, 27 Σεπτ. 1936)

¹ Στὴν α' δημοσίευσιν κύτταξε

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ

I

Γιὰ τὸν Ἄλ. Παπαδιαμάντη

Ἐπειτα ἀπὸ τόσους τόννους κριτικῆς, ἀναρωτιέται κανεὶς ἂν εἶναι πιά μπορετὸ νὰ γραφεῖ μιὰ φράση κάπως πρωτότυπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ψυχολογία του. Κι' ὅμως μένει ἓνα μεγάλο κεφάλαιο τοῦ θέματος ὀλότελα ἀνεξερεύνητο. Ἐννοῶ τὴν πλευρὰ πού ἀνήκει στὴ δικαιοδοσία τῆς ψυχαναλυτικῆς ἔρευνας. Κ' ὑποθέτει κανεὶς πὼς τῶν περισσοτέρων σχολιαστῶν ὁ νοῦς δὲ θὰ ἔχει κλίση νὰ καταγίνεται μὲ τὰ τέτοια, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅσοι συλλογίστηκαν τὸ ζήτημα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ψυχανάλυσης, θὰ ἔκριναν ἴσως πὼς δὲν θὰ εἶταν ἀνάγκη νὰ κάνουν αὐτοὶ τὴν ἀρχὴ καὶ ν' ἀκούσουνε λόγια. Γιατὶ πάντα θὰ βρεθοῦνε μερικοὶ πού θὰ φωνάζουνε πὼς εἶναι βεβήλωση, ἱεροσυλία κτλ. ἢ, τὸ λιγότερο, θὰ ποῦνε πὼς χαντακώνεται ἡ ποίηση. Μὰ ὅλα αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ φοβόμαστε νὰ λέμε πὼς εἶναι λόγια τοῦ ἀέρα. Μῆτε ἡ ποίηση ἔχει νὰ πάθει τίποτα, μῆτε κανένα θέμα βεβηλώνεται ἐπειδὴ γυρεύει κανεὶς νὰ καταλάβει τὴν ἀλήθεια. Ὅμως ἡ δουλειὰ αὐτὴ πρέπει νὰ γίνῃ σωστὰ κι' ὄχι ἐπιτόλαια ἢ δημοκοπικά, δηλαδὴ ἀπαιτεῖ σεβασμὸ, σοβαρότητα κι' ἀγάπη, γιατί τὸ θέμα εἶναι ὠραῖο καὶ πολυσήμαντο κ' ἔχει ἀξία στὴ ζωὴ μας. Καὶ πρῶτα πρῶτα λοιπὸν θὰ προσπαθοῦσε κανεὶς νὰ νιώσει καὶ νὰ ἀναλύσει τὴν ἐρωτικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, στηριζόμενος, ὅσο εἶναι δυνατό, στὰ κείμενά του καὶ στὶς βιογραφικὰς πληροφορίες. Ἀπὸ τὴν ἀφετηρία αὐτὴ ξεκινώντας, θὰ μελετοῦσε κανεὶς πλατεῖα στὸ ἔργο του, τὰ καθρεφτίσματα τῶν ψυχικῶν του καταπίεσεων πού εἶναι περίπλοκες, βαθιεῖς κι' ὀδυνηρές. Καὶ ξαφνικά θὰ σταματοῦσε ὁ ἐρευνητὴς ἀνήσυχος ἐμπρὸς σ' ἓνα σύμπτωμα ὅπου θαρρεῖς καὶ διαφαίνεται κάποιον νύχι τοῦ διαβόλου. Ἐννοῶ τὴ μεγάλη προθυμία μὲ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας αὐτὸς θανατώνει τὰ μικρὰ κορίτσια. Συλλογίζουμαι ὀρισμένες περιγραφὰς στραγγαλισμῶν καὶ πνιγμῶν

τόσο αισθησιακές ώστε να σου δίνουν την ύποψια ότι κρύβουν κάποια βίωση, φανταστική βέβαια κ' ίσως ύποσυνείδητη, μα πού δὲν τῆς λείπει, θαρρεῖς, μιὰ καταχθόνια ἱκανοποίηση. "Όταν ὕστερα ἀκοῦς τόσους σοφοὺς ἀνθρώπους νὰ μιλοῦν γιὰ τὴν ἀγιότητά του, δὲν ξέρεις πιά τί νὰ πεῖς. "Όμως μὴ σαστίζεις τόσο εὐκολα. Πάρε το ἀπόφαση πὼς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι ἓνα πράγμα πολὺ σκοτεινὸ καὶ χαῶδες πού φωτίζεται (δταν φωτίζεται) ἀπὸ διάφορες μεριές καὶ μὲ ποικίλους τρόπους. Κ' ὕστερα μὴ σοῦ διαφεύγει ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ διάβολος εἶταν ἄγγελος μιὰ φορά.

ΓΙΑ ΤΟ ΥΦΟΣ

Ἄξιοπρόσεχτες σελίδες ὕφους βρίσκουμε σὲ ὀρισμένους συγγραφεῖς μας τοῦ 19ου αἰώνα μὲ ἀποκλειστικὰ ἐπιστημονικὲς προθέσεις, λ.χ. στὸν ἱστορικὸ Κ. Παπαρρηγόπουλο ἢ στὸ νομοδιδάσκαλο Β. Οἰκονομίδη. Τὰ τέτοια παραδείγματα δικαιώνουν τὴν ἀποψη πού ὑποστηρίζω συχνὰ ὅτι τὸ ὕφος ὑπάρχει (ἢ δὲν ὑπάρχει) ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ λόγου, τὸν κλάδο ἢ τὸ θέμα τοῦ συγγραφέα. Ἐπίσης ἀνεξάρτητα κι' ἀπὸ τὸ ἰδιώμα. Δὲν ἔχουμε ἐδῶ κανένα τυποποιημένο «ὕφος τῆς καθαρῆου-σας», ἀλλὰ τὸ προσωπικὸ ὕφος τοῦ Παπαρρηγόπουλου, τοῦ Οἰκονομίδη κτλ. Συλλογίσου ἐξ ἄλλου τὸ Ροῖδη καὶ τὸν Παπαδιαμάντη, συγγραφεῖς μὲ τὸ χάρισμα τοῦ ὕφους ἔμφυτο καὶ συνάμα καλλιεργημένο ἀπὸ μεγάλη παιδεία. Γράφουν τὴν ἴδια γλώσσα. Ἡ ἀλληλουχία ὁμως τῶν λέξεων καὶ τῶν φράσεων, ἡ μυστικὴ μουσικὴ τοῦ ὕφους ὑποβάλλει ψυχικοὺς κόσμους τόσο πολὺ ἀλλιώτικους, πού κοντεύει κανεὶς νὰ πιστέψει ὅτι γράφουν ἰδιώματα διαφορετικὰ.

Στὴ δημοτικὴ πεζογραφία ἔχουμε τὸ Σολωμὸ πού εἶναι ὁ μεγάλος μας δοκιμιογράφος (συλλογίσου τὸ Διὰ λό γ ο καὶ τ οὺς Σ τ ο χ α σ μ ο ὕ ς), τὸ στρατηγὸ Μακρυγιάννη, τὸν Ψυχάρη. Ἀπὸ τὴ λογοτεχνία τοῦ 20οῦ αἰώνα ἀναφέρω δυὸ συγγραφεῖς συγγενικοὺς κάπως, τὸν Ἴωνα Δραγούμη καὶ τὸ Νίκο Καζαντζάκη, ἐννοῶ ἐδῶ τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ τελευταίου. Σ' αὐτοὺς ὑπάρχουν σελίδες ὕφους ὅπου αἰσθάνεται κανεὶς τοὺς κυματισμοὺς μιᾶς τυραννισμένης πνευματικότητος, πού τὴ δέρονε πάθη καυτερὰ.

Εἰδικὰ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ ὁ Παλαμᾶς κι ἀπὸ τοὺς πιὸ καινούργιους ὁ Φώτης Κόντογλους, γιὰτὶ ἔγραψαν δημοτικὴ καὶ καθαρῆουσα κι ἔχουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ὕφος καὶ στὰ δυὸ ἰδιώματα. Ἄξιονημόνευτη περίπτωση πού δὲν τὴ βρίσκει κανεὶς στὶς ξένες λογοτεχνίες. Μὰ τε-

λευταῖα διάβασα καὶ μιὰ καθαρεύουσα τοῦ Σικελιανοῦ. Εἶναι μιὰ μεγάλη διάλεξη ποὺ ἔκανε στὰ 1931 σ' ἓνα ἀκροατήριο ἀπὸ ἀξιωματικούς (πολὺ σημαντικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἔργου του καὶ τῆς δράσης του). Συγκρίνω λοιπὸν μὲ τὰ πεζὰ του στὴ δημοτικὴ καὶ παρατηρῶ πὼς εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ὕφος καὶ στὰ δυὸ ἰδιώματα. Ἐπαναλαμβάνω ὅ,τι εἶπα καὶ ἄλλοτε. Δὲν ὑπάρχει ὕφος τῆς δημοτικῆς καὶ ὕφος τῆς καθαρεύουσας. Τὸ ὕφος εἶναι ὁ ἄνθρωπος. (Ἐπάρχει σύνταξη τῆς δημοτικῆς καὶ σύνταξη τῆς καθαρεύουσας, μὰ αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἄς ἀποφεύγουμε τὴ σύγχυση.)

ΓΙΑ ΤΟ ΥΦΟΣ (B)

Σκαλίζοντας παλιὰ τεφτέρια, βρῖσκω τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή ποὺ ξεσήκωσα κάποτε ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τοῦ Ὁσίου Μελετίου τοῦ Κιθαιρώνα:

Μοναχὸς ἀκτήμων
ἀετὸς ὑψηπέτης.

Σταματῶ μὲ κάποια συγκίνηση.
Τὸ μεγάλο ὕφος τῆς ἑλληνικῆς πεζογραφίας.

(Πειραικὰ Γράμματα, Χριστούγεννα 1942)

II

Τὸ σπίτι τοῦ Παπαδιαμάντη

Στις ἀρχὲς τοῦ Σεπτεμβρίου, περνώντας ἀπὸ τὴ Σκιάθο, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξετάσω τὸ ζήτημα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐκτελώντας μιὰ ἐντολὴ τοῦ ὁμωνύμου Σωματείου, ποὺ ἐργάζεται γιὰ τὴ μνήμη τοῦ συγγραφέα ὑπὸ τὴν προεδρεία τῆς Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτη Τραπεζοῦντος. Ἐπειδὴ τὸ ζήτημα παρουσιάζει ἓνα γενικώτερο ἐνδιαφέρον καὶ προκαλεῖ ἄλλωστε ἀρκετὲς δημόσιες συζητήσεις, νόμισα πὼς θὰ εἶταν ἴσως καλὸ νὰ δώσω στὴ δημοσιότητα τὰ πορίσματα τῆς μικρῆς αὐτῆς ἔρευνας.

Τὸ σπίτι εἶναι χτισμένο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κωμόπολης, σὲ μιὰ θέση ὄχι πολὺ καθαρή. Εἶναι ἓνα μικρὸ καὶ παλιὸ σπίτι πού βρίσκεται σὲ μιὰ κατάστασι ἀρκετὰ κακή. Εἶναι νοικιασμένο σὲ μιὰ πολὺ φτωχικὴ οἰκογένεια καὶ φυσικὰ δὲ γίνεται ἀπολύτως τίποτα γιὰ τὴ συντήρησή του. Ἄν παραταθεῖ ἡ σημερινή του κατάστασι, θὰ ἐρειπωθεῖ γρήγορα.

Τὸ σπίτι κληρονομήθηκε ἐξ ἀδιαθέτου ἀπὸ δέκα-τέσσερα πρόσωπα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πέντε βρίσκονται στὴν Ἀμερικὴ καὶ εἶναι Ἀμερικανοὶ πολῖτες. Οἱ Ἀμερικανοὶ κληρονόμοι ἀναθέσανε ἤδη στὸ Προξενεῖο τοὺς νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἐκκαθάρισι τῆς κληρονομίας. Οἱ κληρονόμοι, ὅπως καταλαβαίνω, εἶναι συνεννοημένοι καὶ δὲν ἔχουν ἀντίρρηση νὰ πουλήσουν τὸ σπίτι εἴτε στὸ Σωματεῖο «Παπαδιαμάντης» εἴτε στὸ Δημόσιον. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά γίνεται λόγος γιὰ ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωσι. Πάντως, ὅτιδήποτε κι' ἂν πρόκειται νὰ γίνει, πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι τὸ ζήτημα ἐπείγει. Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ παρθεῖ μιὰ ἀπόφασι πολὺ γρήγορα καὶ νὰ γίνουν στὸ σπίτι οἱ ἀπαραίτητες ἐπισκευές προτοῦ καταστραφεῖ ἀνεπανόρθωτα.

Ἀπὸ τὰ ἐπιπλά καὶ σκεύη τῆς οἰκογενείας Παπαδιαμάντη μένει στὸ σπίτι μονάχα μιὰ ντουλάπα γεμάτη βιβλία. Μοῦ εἶπαν ὅτι περιέχει κυρίως βιβλία ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Σαίξπηρου στὸ πρωτότυπον. (Ὁ Παπαδιαμάντης, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἤξερε πολὺ καλὰ ἀγγλικά.) Περιέχει καὶ χειρόγραφα πού εἶναι, κατὰ πάσα πιθανότητα, τοῦ πατέρα τοῦ συγγραφέα. Θὰ ἔπρεπε πάντως νὰ γίνει μιὰ πολὺ προσεκτικὴ ἐξέτασι τοῦ περιεχομένου τῆς ντουλάπας αὐτῆς καὶ μιὰ πλήρης καταγραφὴ τῶν βιβλίων καὶ τῶν χαρτιῶν.

Σχετικὰ μὲ τὰ λοιπὰ κινητὰ πού περιεῖχε τὸ σπίτι, ὁ πρόεδρος τῆς Κοινότητος μοῦ εἶπε ὅτι γνωρίζει σὲ ποια χέρια βρίσκονται ἀρκετὰ ἀπ' αὐτὰ καὶ ὅτι, ἂν καλέσει τοὺς κατόχους των νὰ τοῦ τὰ παραδώσουν, θὰ τὸ κάνουν κατὰ πάσα πιθανότητα εὐχαρίστως, γιὰ τὴν ἀνάγκη αὐτῶν. Ὅμως, θὰ τὸ κάνουν κατὰ πάσα πιθανότητα εὐχαρίστως, γιὰ τὴν ἀνάγκη αὐτῶν. Ὅμως, θὰ εἶταν βέβαια καλὸ ἂν γίνονταν στὸν πρόεδρον ἡ σύστασι, ἀπὸ τὴν ἀρμόδιον ἀρχή, νὰ προβεῖ σ' αὐτὴν τὴν ἐνέργεια τὸ ταχύτερον καὶ νὰ κρατήσῃ τὰ πράγματα στὰ γραφεῖα τῆς Κοινότητος ὡς ὅτου κανονιστεῖ τὸ ζήτημα τοῦ σπιτιοῦ. Ἐξάλλου ἡ Κοινότης ἔχει στὴν κατοχὴ τῆς δυὸ ἀξιόλογα κειμήλια, τὸ καλαμάρι καὶ τὸν κονδυλοφόρον τοῦ συγγραφέα, καὶ προσφέρεται νὰ τὰ τοποθετήσῃ στὸ σπίτι ἂν αὐτὸ ἀγοραστεῖ ἢ ἀπαλλοτριωθεῖ.

Μένει νὰ ἐξεταστεῖ τί μπορεῖ νὰ γίνει τὸ σπίτι μετὰ τὴν ἀγορὰ ἢ ἀπαλλοτρίωσι. Ὑποβάλλω σχετικὰ μερικὲς ὑποδείξεις πού δὲν εἶναι πρω-

τότυπες, ἀλλὰ σύμφωνες μὲ ὅ,τι εἶδα νὰ γίνεται, σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις, στὸ ἐξωτερικὸ καὶ κυρίως στὴ Γαλλία:

Τὸ σπίτι, ἀφοῦ ἐπισκευαστεῖ καὶ καθαριστεῖ ὁ γύρω χῶρος, νὰ ὀνομαστεῖ «Μουσεῖο Παπαδιαμάντη» καὶ νὰ ἐντοιχιστεῖ στὴν εἴσοδο ἢ κατάλληλη πλάκα. Νὰ τοποθετηθοῦν στὸ σπίτι ὅλα τὰ εὐρισκόμενα ἐπιπλά του καί, ἂν αὐτὰ δὲν ἐπαρκοῦν, νὰ συμπληρωθοῦν μὲ μερικὰ ἀκόμα παλιὰ ἐπιπλά τῆς τοπικῆς βιοτεχνίας ὥστε νὰ ξαναγίνει τὸ σπίτι περίπου ὅπως εἶτανε ὅταν ζοῦσε ὁ συγγραφέας. Τὸ ὅτι ὅλα τὰ ἀντικείμενα δὲ θὰ εἶναι αὐθεντικά δὲν ἔχει πολλή σημασία. Ἐκεῖνο πού σημαίνει εἶναι νὰ εἶναι αὐθεντικὴ ἢ «ἀτμόσφαιρα» τοῦ σπιτιοῦ. Ἐπίσης νὰ κρεμαστοῦν στοὺς τοίχους ὅλες οἱ εὐρισκόμενες φωτογραφίες τοῦ συγγραφέα καὶ τῆς οἰκογενείας του. Σώζονται ἀκόμα μερικὲς στὸ σπίτι καὶ μοῦ εἶπαν ὅτι βρίσκονται καὶ πολλὲς ἄλλες στὰ χέρια τρίτων στὴ Σκίαθο.

Ἡ φύλαξη τοῦ σπιτιοῦ θὰ ἀνατεθεῖ σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς γείτονες. Αὐτὸς θὰ φροντίζει γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν καθαριότητα τοῦ σπιτιοῦ καί, ὅταν παρουσιάζονται ἐπισκέπτες, θὰ τὸ ἀνοίγει. Καλὸ θὰ εἶταν ἐπίσης νὰ πουλιοῦνται στὸ Μουσεῖο βιβλία τοῦ Παπαδιαμάντη σφραγισμένα μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ Μουσείου, ὅπως γίνεται λ.χ. στὸ σπίτι τοῦ Ρενὰν στὸ Τρεγκιέ. Πολλοὶ ἐπισκέπτες θὰ τὰ ἀγοράζουν ὡς ἐνθύμια. Μπορεῖ ἐξάλλου νὰ κινηθεῖ ὁ ζῆλος τῶν παραθεριστῶν γενικά, πού εἶναι κάθε χρόνο καὶ περισσότεροι, καὶ νὰ θελήσουν νὰ διαβάσουν τὰ βιβλία αὐτὰ πού περιγράφουν κυρίως τὴν ἴδια τὴ Σκίαθο. Φαίνεται ὅτι ζητοῦνται ἤδη στὴ Σκίαθο ἀπὸ τοὺς ξένους βιβλία τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ δὲ βρίσκεται οὔτε ἓνα.

Ἔτσι μὲ μιὰ μικρὴ προσπάθεια μπορεῖ νὰ γίνει τὸ καλύτερο. Τὸ Σωματεῖο «Παπαδιαμάντης» διαθέτει ἀπάνω-κάτω τὰ χρήματα πού χρειάζονται. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τῆς Παιδείας καὶ τοῦ Τουρισμοῦ εἶναι πρόθυμες νὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὴν ὑπόθεση. Ἐλπίζουμε ὅτι θὰ ἐνδιαφερθεῖ ἐξίσου καὶ ἡ Κοινότης. Ἄν γίνουν ὅλα ὅπως πρέπει, οἱ φίλοι τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας θὰ ἀποκτήσουν ἓνα ὠραῖο προσκύνημα κ' ἡ Σκίαθος θὰ ἀποκτήσει ἓνα τουριστικὸ κέντρο πολὺ ἀξιόλογο.

(*Νεοελληνικὰ Γράμματα*, Ὀκτώβριος 1937)

III

Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης

Papadiamandis (Alex.). *Skiathos Ile Grecque*, Nouvelles traduites du grec et préfacées par O. Merlier, éd. de la Sté des éditions «Les Belles Lettres», collection de l'Institut Néo-Hellénique de l'Université de Paris. 6 ill., I carte, 322 pp., 20.2×13.1. F.F. 15, Dr. 100.

Παπαδιαμάντης: «Γράμματα», με πρόλογο και σημειώσεις Octave Merlier, «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων». Ἐν Ἀθήναις 1934, σ. 226, σχ. 19×1.33, Δρ. 40.

Ὁ κ. Octave Merlier, πού ζεῖ ἀπὸ χρόνια στὴν Ἀθήνα καὶ γνωρίζει θαυμάσια τὴ γλῶσσα μας, εἶναι ἀσφαλῶς μιὰ αὐθεντία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Θὰ ἔλεγα πὼς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές της, ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι ἡ ἐπιστῆμη αὐτὴ σήμερα μόλις ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει.

Ἐξ ἄλλου ὅμως, συνδυάζοντας μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ εὐσυνειδησία μιὰ ζωερὴ ἰδιοσυγκρασία καλλιτέχνη, κινεῖται μετὰ στὰ λογοτεχνικά μας ζητήματα μετὰ μιὰν εὐαισθησία χαριτωμένη καὶ ξέρεῖ νὰ ἀποδίδει τὰ κείμενά μας στὴ γλῶσσα τοῦ χωρὶς νὰ θυσιάσει τίποτα ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τους. Γνωρίζω μερικὲς μεταφράσεις τοῦ ποιημάτων τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Μαλακάση, πού εἶναι, νομίζω, οἱ καλύτερες μεταφράσεις πού ὑπάρχουν Νεοελλήνων συγγραφέων. Εἶναι ἐξ ἴσου «ποιήματα» ὅσο καὶ τὰ πρωτότυπα. Καὶ βέβαια ὁ κ. Merlier δὲν ἔχει τὸν καιρὸ (οὔτε θὰ τὸν ἔχει στὸ μέλλον) νὰ καταγίνει συστηματικὰ μετὰ μιὰ μεταφραστικὴ ἐργασία. Ἐλπίζω ὅμως καὶ εὐχομαι νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ μεταδώσει τὶς μεταφραστικὲς τοῦ ἰκανότητες σὲ μερικοὺς μαθητὲς καὶ νὰ μορφώσει ἔτσι μιὰ σοβαρὴ συντροφιά Γάλλων μεταφραστῶν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Θὰ μπορούσε ἔτσι νὰ μᾶς προσφέρει μιὰ ὑπηρεσία ἀληθινὰ ἔθνικη.

Ὁ κ. Merlier ἀγάπησε ξεχωριστὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Πῆγε ἐπανειλημμένως στὴ Σκιάθο, ἔζησε μετὰ στὴν ἀτμόσφαιρα ὅπου γεννήθηκε, ἀνατράφηκε καὶ πέθανε ὁ συγγραφέας τῆς «Φόνισσας», γνώρισε βαθιὰ τὸ περιβάλλον του, τὸ λαὸ του, τὶς παραδόσεις του. Διάβασε ὅ,τι ἔγραψε ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὅ,τι σχετικὸ.

Ὁ καρπὸς αὐτῶν τῶν περιπλανήσεων καὶ τῶν ἀναδιφήσεων εἶναι οἱ

δύο τόμοι, πού δημοσίευσε τὸ περασμένο φθινόπωρο. Ὁ πρῶτος εἶναι μιὰ ἀριστοτεχνικὴ γαλλικὴ μετάφραση τῆς «Φόνισσας» καὶ ἕξη ἄλλων διηγημάτων, πού τὰ τρία ξεχωρίζουν ἤδη σὰν μικρὰ ἀριστουργήματα, τώρα πού ἡ ἀπόσταση τοῦ χρόνου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε τὴν πραγματικὴ ἀξία τοῦ Σκιαθίτη πεζογράφου. Ἐνοῶ τὸ «Ὀνειρο στὸ κῦμα», τὴ «Νοσταλγὸ» καὶ τὴ «Φαρμακολύτριά».

Ὁ δεῦτερος τόμος περιέχει τὰ ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Παπαδιαμάντη, πού ἀποτείνονται τὰ περισσότερα στὴν οἰκογένειά του καὶ ἀφοροῦν ζητήματα τῆς τρέχουσας πρακτικῆς καὶ οἰκογενειακῆς ζωῆς. Τὰ γράμματα αὐτὰ δὲν ἔχουν βέβαια λογοτεχνικὴ ἀξία οὔτε μᾶς βοηθοῦν στὴν παρακολούθηση τῆς πνευματικῆς ἐξέλιξης τοῦ Παπαδιαμάντη. Μᾶς ξεσκεπάζουν ὅμως συχνὰ τὸ χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀντίληψή του τῆς ζωῆς, τὶς πατριαρχικὲς του παραδόσεις, τὸ σεμνὸ χριστιανισμὸ του, κάποια ἔμφυτη κλίση του πρὸς τὴ μικρολογία καθὼς καὶ κάποια ταπεινοφροσύνη, πού δὲν τῆς λείπει ὁ ἐγωϊσμός. Ἀσφαλῶς ἡ δημοσίευση αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας εἶταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόηση μιᾶς ζωῆς, πού κινδύνευε νὰ λησμονηθεῖ.

Οἱ δύο τόμοι τοῦ κ. Merlier περιέχουν δύο πολυσέλιδες εἰσαγωγὲς γραμμένες ἀπὸ τὸν ἴδιο. Μᾶς δίνει σ' αὐτὲς τὶς μελέτες ὅλα τὰ ἀπαραίτητα σχόλια τῶν μεταφράσεων καὶ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅλες τὶς πληροφορίες πού μάζεψε σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ του καὶ συνάμα μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση τοῦ πνεύματός του καὶ τῆς τέχνης του. Χάρη σ' αὐτὲς τὶς ἐργασίες καὶ στὸ πολύτιμο βιβλίον τοῦ κ. Γ. Κ. Κατσιμπαλι πού δημοσιεύθηκε τὴν ἴδια ἐποχὴ («Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης»). Πρῶτες κρίσεις, πληροφορίες, βιβλιογραφία), σῶζεται ὅτι σχετικὸ μὲ τὸν Παπαδιαμάντη μποροῦσε νὰ σωθεῖ ἀπὸ τὴ λήθη καὶ ἀποκοτοῦμε στερεὲς βάσεις γιὰ νὰ μελετήσουμε τὸ ἔργο του καὶ τὴν προσωπικότητά του. Ὁμολογῶ ὅτι, μετὰ τὴν ἀνάγωση τῶν βιβλίων αὐτῶν, μοῦ ξεσκεπάστηκε ἕνας Παπαδιαμάντης πού δὲν τὸν ἤξερα. Ἡ παράδοση μᾶς εἶχε μεταδώσει τὴν εἰκόνα ἐνὸς ἀπλοῖκου χωριανοῦ ἀσκητῆ, περιπλανημένου μὲς στὴν πρωτεύουσα, χωρὶς σχεδὸν κανένα ἄλλο συναίσθημα ἐξὸν ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ του πίστη καὶ τὴ νοσταλγία τοῦ νησιοῦ του. Ἀλλὰ στὰ βιβλία αὐτὰ ἀνακαλύπτουμε ἕνα γνήσιο καλλιτέχνη μὲ ἀπέραντη εὐρωπαϊκὴ μόρφωση, πρωτοπόρο τῆς ἐποχῆς του (μετάφραζε τὸ «Ἐγκλημα καὶ τιμωρία» στὰ 1889, τὸν καιρὸ πού ὁ Ντοστογιέσκι εἶταν σχεδὸν ἄγνωστος στὴ Δύση), ἐξαιρετικὰ ἀνήσυχο, τυραννισμένο ἀκατάπαυστα ἀπὸ τὶς ἀντιφατικὲς ἀξιώσεις τῆς ψυχῆς του, προικισμένο μὲ τὴν πιὸ λεπτὴ εὐαισθησία καὶ ἐξαισία ἐγωκεντρικό. Νο-

μίζαμε άλλοτε πώς ή αιτία τῆς απομόνωσῆς του στὴν Ἀθήνα εἶταν ἡ συστολή του ἔμπρὸς στὸν ἀνώτερό του «πολιτισμὸ» τῆς πρωτεύουσας. Τώρα ὑποπτευόμαστε μᾶλλον ὅτι ἡ αιτία εἶταν ἀκριβῶς ἀντίθετη, ὅτι δηλαδὴ ὁ Παπαδιαμάντης τραβήχτηκε μακριὰ ἀπὸ τοὺς τότε Ἀθηναίους, λογίους καὶ μὴ, ἐπειδὴ τοὺς εἶχε ξεπεράσει καὶ δὲν μποροῦσε πιά νὰ συνεννοηθεῖ μαζί τους.

(*Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφικὴ καὶ Βιβλιοκριτικὴ Ἐπιθεώρησις*, Φεβρουάριος 1935)

O. MERLIE

[Βιβλιοκρισία]

Γ. Κ. Κατσίμπαλης: «*Ἀλέξανδρος*» Παπαδιαμάντης», *πρώτες κρίσεις και πληροφορίες, Βιβλιογραφία*. Τύπ. «Ἐστίας», ἄ.ἔ., σ. 134, σχ. 20.3×14.6, Δρχ. 30.

Ὁ κ. Γ. Κατσίμπαλης μᾶς ἔδωσε μιὰ πολυτιμότετη βιβλιογραφία τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὸ ἴδιο τεῦχος —σ. 12 ἕως 61— δημοσίεψε καὶ τὶς πρώτες φιλολογικὲς κριτικὲς ποὺ γράφτηκαν γιὰ τὸ συγγραφέα τῶν «Θαλασσιῶν Εἰδυλλίων», καθὼς καὶ βιβλιογραφικὲς πληροφορίες —σ. 91 ἕως 124— σχετικὲς μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Μεγάλος ἔπαινος ἀξίζει στὸν κ. Κατσίμπαλη ποῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία, συναξε καὶ τόσες ἄλλες πληροφορίες. Ἔτσι μαθαίνομε πὼς, σὰ ζοῦσε ἀκόμα ὁ Παπαδιαμάντης, στὰ 1890, δημοσιεύτηκε, βγαλμένος ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, ἕνας τόμος διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη μὲ τὸν τίτλο: *Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Φῶτα*. Ἐπίσης πὼς ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Φέξη δὲ δημοσίεψε παρὰ 98 διηγήματα ἀπὸ τὰ 166 ποὺ ἀνακάλυψε ὁ κ. Κατσίμπαλης ἀποδελτιώνοντας ἐφημερίδες καὶ περιοδικά. Μαθαίνομε ἀκόμα πὼς μιὰ καινούρια ἐκδοση τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη θὰ μπορεῖ νὰ περιλάβῃ καμμιά εἰκοσαριά ἀνέκδοτα ἄρθρα του· τέλος πληροφοροῦμαστε πὼς ὁ συγγραφέας τῆς «Φόνισσας» μετάφρασε τὸ «Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία», τὸν «Ταρταρίνο τῆς Ταρασκόνας», τὴ «Χαλιμᾶ», τὸ «Quo Vadis». Στὰ παραπάνω μπορεῖ νὰ προσθήσῃ κανεὶς τὶς μεταφράσεις ἱστορικῶν ἔργων ποὺ ἔκαμε κατὰ παραγγελία τοῦ κ. Βλαχογιάννη (βλέπε Παπαδιαμάντη, *Γράμματα*, σ. 183 καὶ ἄ.).

Μετὰ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη ὁ κ. Κατσίμπαλης συγκέντρωσε, ὅπως εἶπαμε παραπάνω, βιβλιογραφικὲς σημειώσεις, ποὺ παραπέμπουν στὰ σημειώματα καὶ στὶς κριτικὲς, ὅσες γράφθηκαν γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὅλα δὲν εἶναι τῆς ἴδιας ἀξίας. Ὁ κριτικὸς ποῦ ὕστερα ἀπὸ τὴ γενικὴ ἐκδοση τῶν ἔργων

τοῦ σκιαθίτη διηγηματογράφου, θὰ ἐπιχειρήσῃ μιὰ γενικώτερη μελέτη, δὲ θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ διαβάσῃ ὅ,τι δημοσιεύτηκε, χάρις στὸν κ. Κατσιμπάλη πού εἰδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστη ἂν πρόκειται γιὰ ἄρθρο, πληροφορίες, ἐντυπώσεις ἢ καὶ γιὰ ἀπλῆ ἀγγελία. Πολλὰ ὅμως ἄρθρα πού ἀναφέρει, καθὼς καὶ αὐτὰ πού δημοσιεύονται στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, σ. 22-61, ἀξιίζει ν' ἀποτελέσουν ἕναν τόμο, γιατί ποιός, ἀκόμα καὶ εἰδικός, θὰ ἔχῃ τὴν ὑπομονὴ ν' ἀνατρέξῃ στίς ἐφημερίδες τῶν τελευταίων σαράντα χρόνων γιὰ νὰ μάθῃ τὴ γνώμη πού οἱ συγκαιρινοὶ τοῦ Παπαδιαμάντη εἶχαν γι' αὐτόν; Εὐχόμαστε, στίς βιβλιογραφικὰς μελέτες πού ἐτοιμάζει ὁ κ. Κατσιμπάλης, νὰ μᾶς δώσῃ ὅσο τὸ δυνατό περισσότερα τέτοια ἄρθρα.

Σπουδαῖο μάθημα εἶναι γιὰ μᾶς ἡ γνώμη πού εἶχαν γιὰ τὸ ἔργο τῶν ποιητῶν καὶ πεζογράφων τῆς νεώτερης Ἑλλάδας οἱ σύγχρονοὶ τους. Σήμερα πού τὸ «γλωσσικὸ ζήτημα» εἶναι ἀκόμα ὁ γνώμονας μὲ τὸν ὁποῖο κρίνονται οἱ ἀρετὲς καὶ οἱ ἐλλείψεις ἑνὸς συγγραφέα, γυρίζομε πίσω στὴν ἐποχὴ ὅπου ἡ φιλολογία, ζητῶντας νὰ βρῇ τὸ δρόμο της, δίσταζε ἀναμεταξὺ στὴν τέχνη γιὰ τὴν τέχνη καὶ στὴν τέχνη τὴν ἠθοπλαστικὴν. Ἐμεῖς, πού ἐρχόμαστε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴ αὐτὴ ἐποχὴ τῆς φιλολογίας, κινδυνεύομε νὰ φανοῦμε ἢ πολὺ αὐστηροὶ ἢ πολὺ ἐπιεικεῖς· κινδυνεύομε νὰ μὴν εἶμαστε πιά σὲ θέση νὰ ἐκτιμήσωμε τὴν ἀξία τῆς εἰσφορᾶς τοῦ καθενὸς σύμφωνα μὲ τὴν ἐποχὴ πού ἔζησε καὶ πού ἔγραψε.

Ὅταν κρίνωμε ἔργα πού ἡ μορφή τους μᾶς φαίνεται ἀπαρχαιωμένη, ἡ γνώμη τῶν συγκαιρινῶν μᾶς παρακινεῖ νὰ ἐξετάζωμε μὲ πνεῦμα ἱστορικόν, καὶ μᾶς βοηθεῖ νὰ εἶμαστε ἀντικειμενικώτεροι γιὰ ἔργα πού, κάποτε, συγκίνησαν ἢ δίδαξαν ἕνα νέο λαόν.

(κατὰ μετάφραση)

(Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφικὴ καὶ Βιβλιοκριτικὴ Ἐπιθεώρησις, Φεβρουάριος 1935)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΣΤΗΒΕΝΣΟΝ

Τὸ καθήκον καὶ ὁ θάνατος*

ΔΙΗΓΗΜΑ

— Στεῦλέ μου τὸν κ. Χάρδη.

Ἐπιβουλεύων ἀρχισυντάκτης ὀργίλως ἄφησε τὸν φωνητήριον σωλήνα, καὶ ἔκραξε μονολογῶν: «Διατί κι' αὐτοὶ οἱ βάνουσοι ἐργάται τοῦ Κρέσσων δὲν ἤθραν ἄλλον καιρὸν κατάλληλον διὰ νὰ ξεθυμάνουν τὰ παράπονά των;» Ἐπιβουλεύων ἀρχισυντάκτης δὲν ἤθελε νὰ εἶνε παράξενος, ἀλλ' ἐπεθύμει οἱ ἐργάται τῶν μεγάλων κλωστηρίων τοῦ Κρέσσων νὰ μὴ εἶχαν ἐκλέξῃ διὰ τὴν ἀπεργίαν των ἐποχὴν, καθ' ἣν αἱ εἰδήσεις ἐπλημμύρουν τὴν ἐφημερίδα καὶ ἐκτάκτως δραστήριος πολιτικὸς ἀγὼν ἤρχιζεν.

Ἐκατομμύρια δολλαρίων ἦσαν τοποθετημένα εἰς τὰ ἐργοστάσια τοῦ Κρέσσων, καὶ αἰφνης τὰ κλωστήρια εὐρέθησαν μίαν ἡμέραν κλειστά. Ὅσον δυσχερὲς καὶ ἂν ἦτο ἡ περίστασις διὰ τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν κλωστηρίων, ὁ διεπιβουλεύων ἀρχισυντάκτης ἠσθάνετο ὅτι ἦτο δυσχερεστέρα ἀκόμη διὰ τὴν ἐφημερίδα, ν' ἀναγκασθῇ νὰ στείλῃ ἔξω ἓνα τῶν καλλιτέρων συντακτῶν τῆς ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον.

Ἐφερε τὴν χεῖρα εἰς τὸ μέτωπον μὲ τὴν χειρονομίαν ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου ὁ ἐγκέφαλος εἶνε παραπολὺ σκοτισμένος.

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην νεανίας τις δροσερὸς καὶ εὐκίνητος, μόλις ὑπερβάς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν, θαρραλέος καὶ ἐλεύθερος τὸ ἦθος, ἐφάνη εἰς τὴν θύραν.

— Ἐλα ἐδῶ, κύριε Χάρδη. Ἐχω νὰ σὲ στείλω ἔξω εἰς εἰδικὴν ἀποστολήν. Αὐτοὶ οἱ αἰώνιοι κλωστοὶ καὶ ὕφανται τοῦ Κρέσσων ἔκαμαν

* Δημοσιεύτηκε στὸ περ. Ἔστια 1892α μὲ τὴ σημείωσις Ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ τοῦ Στήβενσον καὶ μὲ ὑπογραφή μεταφραστῆ Α.Π. — ἡ μετάφραση ἀνήκει ἀσφαλῶς στὸν Παπαδιαμάντη.

ἀπεργίαν. Θέλω νὰ ὑπάγῃς ἐπὶ τοῦ τόπου μὲ τὸ πρῶτον τραῖνον αὐριον πρῶτ'. Εἰξεύρεις εἰς τοιαύτην περίστασιν δὲν θέλω νὰ μείνῃ ὁ «Μαγνήτης» ὀπίσω, καὶ περιττὸν νὰ σοῦ εἶπω ὅτι ὁ «Μαγνήτης» θέλει τὴν ἀλήθειαν ὅλην περὶ τούτου. Αὐτὸς εἶνε εἷς λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον σὲ στέλλω.

— Εὐχαριστῶ, κύριε. Μετὰ χαρᾶς θὰ ὑπάγω.

— Θὰ βάλω κάποιον ἄλλον εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν διὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ συνταγματάρχου Βένσων εἰς τὸ δέκατον διαμέρισμα. Καί, Χάρδη...

— Καλά.

— Ἐπίστρεψε αὐριον βράδῳ, ἂν ἤμπορέσης. Ἄν δὲν ἤμπορέσης, τηλεγράφησέ μου ἔκθεσιν ἀκριβῆ.

Ὁ Χάρδης ἦτο ἐμπλεως ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὸ ἔργον του. Ἠγάλλετο παιδικῶς διὰ τὴν σπουδαίαν ἀποστολὴν τὴν ἀνατεθεῖσαν οὕτως αὐτῷ· εἰξευρεν ὅτι εὐσυνείδητος ἐκτέλεσις τοιοῦτου καθήκοντος θὰ συνέτεινε εἰς τὴν προαγωγὴν του.

Ὅταν ὁ εἰδικὸς ἀνταποκριτὴς τοῦ «Ἡμερησίου Μαγνήτου» κατέβη ἀπὸ τὸ κατ' εὐθείαν τραῖνον τῆς πρωίας εἰς τὴν πόλιν Κρέσσωνα, αἱ ἡλακᾶται καὶ οἱ κλῶσται ἔμενον ἄργοι· τὰ ἐργαστήρια ἦσαν ἔρημα· οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τῶν ἀστυνομικῶν κλητῆρων, τῶν ταχθέντων φρουρῶν τῆς ἰδιοκτησίας ἦτο ἐκεῖ· πράκτορες καὶ ἄλλοι ὑπάλληλοι εὐρίσκοντο ἐν συμβουλίῳ εἰς τὰ γραφεῖα καὶ τὰ λογιστήρια· ὀργίλοι καὶ δυσηρηστημένοι ἐργᾶται ἦσαν συνηθρισμένοι πρὸς τὰς γωνίας τῆς ὁδοῦ.

Δι' ὅλης τῆς ἡμέρας, ὁ Χάρδης ἔτρεχεν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, προκαλῶν τὰς ἐκμυστηρεύσεις τῶν διευθυντῶν τῶν κλωστηρίων διὰ τοῦ ἐλευθέρου καὶ ἀξιοπρεποῦς παραστήματός του, καὶ τὰς τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀπεργίας διὰ τῆς πασιφανοῦς εἰλικρινείας του καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μάθῃ τὴν ἀλήθειαν.

Ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τοῦ κατ' εὐθείαν τραίνου τῆς ἑσπέρας· καὶ ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸ τραῖνον, εἰς τὰς ἑπτὰ καὶ τέταρτον, ἡ ἔκθεσίς του περὶ τῶν συμβάντων ἦτο ἤδη σχεδὸν συμπεπληρωμένη.

Ἰπὸ τὸ θαμβὸν φῶς τῆς λυχνίας τοῦ βαγονίου ἔγραφεν ἐδῶ κ' ἐκεῖ σημειώσεις, βέβαιος περὶ θριάμβου. Αἱ ἄλλαι ἐφημερίδες, καθὼς ἠδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ, ἠρκέσθησαν εἰς τὰς ἐκδουλεύσεις ἀνεπαρκῶν ἐγχαυρίων ἀνταποκριτῶν πρὸς περιγραφὴν τοῦ πράγματος.

Τὸ τραῖνον ἔτρεχεν ἐν μέσῳ τοῦ πυκνοῦ σκότους. Οἱ σπινθῆρες ἵπταντο ὀπίσω ἀπὸ τῆς καπνίζούσης μηχανῆς εἰς χρυσᾶ ψήγματα, ὡς ἡ οὐρὰ κομήτου, καὶ αἱ ὕαλοι ἐκρότουν θορυβωδῶς ἐπὶ τῶν θυρίδων.

Ὁ Χάρδης εἰργάζετο, συγκεντρῶν ὄλην τὴν δύναμίν του, φιλοτιμούμενος νὰ περιβάλλῃ μὲ γραφικότητα τὴν περι τῆς ἀπεργίας ἔκθεσιν.

Τὰ φῶτα τῆς πόλεως Βέντωνος ἔφεγγον, μόνον δύο ἢ τρία μίλια ἀπέχοντα, ὅταν ἡ συρίκτρα ἐσήμανεν ἄγριον, ὄξυν συριγμὸν κινδύνου· τότε ἐπῆλθε σύρραξις, θανάσιμος κρότος, θραῦσις καὶ κωδωνισμὸς ὑάλων, ροῦβδος σιδήρου καὶ χάλυβος, καὶ μεθ' ὅλους τοὺς κρότους τούτους, κραυγαὶ ἀνθρωπίνης ἀγωνίας.

Τὸ ταχὺ τραῖνον, μὲ τὸ ἀνθρώπινον φορτίον του, φύρδην μίγδην ἐρριμμένον, καθειρογμένον, πνιγόμενον, νεκρὸν ἢ θνησκον, ἔκειτο ἀδρανὲς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ναυάγιον τῆς ξηρᾶς ἐν νυκτὶ θέρους.

Ἦτο ἡ παλαιὰ ἱστορία. Κάποιος θὰ ἔκαμε λάθος, καὶ οἱ καρποὶ τοῦ λάθους ἐδρέποντο εἰς ἀνθρωπίνους ζωάς· τὸ τραῖνον ἐν πλήρει ταχύτητι εἶχε κάμη λάθος εἰς τὴν γραμμὴν, προσέκρουσεν ἐπὶ τῆς φορτηγοῦ, καὶ ἀνατραπὲν κατέκειτο εἰς σωρὸν¹ συντετριμμένων βαγονίων.

Ὁ Τῶμ Χάρδης εἶχε πλακωθῆ ὑπὸ χονδρῶν συντριμμάτων ὑάλου, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ μίαν στιγμὴν. Ἡ γέρθη μὲ ἀτελῆ συνείδησιν καταστροφῆς, ἥτις δὲν ἄφηγε τόπον δι' ἄμεσον αἴσθησιν πόνου. Ἐσυλλογίσθη τὴν μητέρα του· εἶτα, τὴν ἐφημερίδα του. Ἡ σκέψις αὕτη τὸν ἐπανήγαγεν εἰς τὴν συνείδησιν ὅτι εἶχεν ἐργασίαν νὰ κάμῃ· καὶ ἐν τῇ αἰφνιδίᾳ ἐξεγέρσει εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ παρόντος, ἤσθιάνετο ὅτι τὰ γόνατά του ἦσαν τόσον αἰμωδιασμένα, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ κινηθῆ, καὶ ὅτι πόνοι διέτρεχεν τὸ σῶμά του, ἄμετροι πόνοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιτεινόμενοι.

Ἐκινήθη βραδέως, καὶ θὰ ἐκραύγαζεν, ἀλλ' αἱ διαπεραστικαὶ κραυγαὶ τοῦ ἄλλου περι αὐτὸν τὸν ἐκράτησαν ἐν αἰσχύνη. Ἡ χεὶρ του ἔσφιγγεν ἀκόμη νευρικῶς τὸ σημειωματάριον καὶ τὸ μολυβδοκόνδυλον.

Ἄνθρωποι ἐπλησίασαν μὲ φανούς. Τοὺς ἐφώναξε καὶ ἦλθαν πρὸς αὐτόν, καὶ ἠλάφρωσαν τὰς κνήμας του ἀπὸ τὴν πίεσιν, ἀναμένοντες νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῶν συντριμμάτων.

— Δὲν εἰξεύρω τί τρέχει, εἶπεν ὀδυνηρῶς, ἀλλ' εἶμαι βαρεμένος κάπου. Δὲν εἰμπορῶ νὰ κινηθῶ μόνος. Μὲ βοηθεῖτε;

Ἀπεκομίσθη καὶ ἀπετέθη ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ ἐδάφους. Φιάλη τις ἐδόθη εἰς τὸ στόμα του, καὶ μὲ ὀλίγας σταγόνας ἀνέλαβε δυνάμεις.

— Ποῦ εἶμεθα; εἶπεν. Εἶνε τηλεγραφεῖον ἐδῶ σιμά;

Εἰς τῶν ἀνδρῶν, ὅστις ἔμεινεν ἐπὶ λεπτόν πλησίον του, διὰ νὰ ἴδῃ ἂν ἐχρειάζετο τίποτε, ἀπήντησεν.

¹ Ἡ α' δημοσίευση γράφει πυρᾶν.

— Εἶπε ἡ Βέντων ἐδῶ σιμά.

— Θέλω νὰ στείλω ἐν τηλεγράφημα· γρήγορα. Εἶπε τῆς μεγίστης σπουδαιότητος.

— Καλὸν νὰ εἶνε σύντομον. Θὰ ἔχη πολὺ δουλειὰ ἀπόψε ὁ τηλεγραφετής. Ἐδῶ!

Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐφώναξε παῖδά τινα ἐκ τῆς παρακειμένης ἐπαύλεως.

— Παιδί μου, εἰμπορεῖς νὰ φανῆς χρήσιμος. Ἴδου ἕνας ἄνθρωπος πληγωμένος, ὅστις ἔχει ἀνάγκη νὰ στείλῃ ἐν τηλεγράφημα. Θὰ εἶνε καὶ ἄλλαι ὑπηρεσίαι, τὰς ὁποίας εἰμπορεῖς νὰ κάμῃς εἰς τὴν πόλιν. Οἱ ἄνδρες χρειάζονται ὅλοι ἐδῶ.

Ὁ παῖς, μὲ τὸ πρόσωπον λευκὸν καὶ τὰ ὄμματα πρησμένα ἐκ τῆς φρίκης τῶν σκηνῶν τὰς ὁποίας περὶ αὐτὸν ἔβλεπεν, ἤλθε καὶ ἔστη παρὰ τὸν Τῶμ, ὅστις ἔγραψε μετὰ δυσκολίας τὴν διεύθυνσιν, καὶ ἔσχιζεν ἀπὸ τοῦ χαρτοφυλακίου του τὰ φύλλα. Ἐγχειρίζων αὐτὰ εἰς τὸν παῖδα εἶπεν:

— Εἶπε εἰς τὸν τηλεγραφετήν νὰ στείλῃ ὅσα εἰμπορεῖ ἀπὸ αὐτὰ πρὸ τῶν δύομισυ μετὰ τὰ μεσάνυκτα.

Εἶτα προσέθηκε, «περίμενε», καὶ ἔγραψεν ἐν σπουδῇ:

«Ἐκ Κρέσσωνος ἔξπρὸς 7 καὶ τέταρτον συνεκρούσθη φορτηγὸν τραῖνον ἀρκτικῶς Βέντωνος ἀπόψε ἑννέα, καὶ κατεστράφη ὀλοτελῶς».

Ἰατρός τις ἐπλησίασε καὶ ἐστάθη νὰ ἴδῃ τὸν Χάρδην:

— Μὴν ἐκτυπήσατε κακά;

— Δὲν φαίνομαι νὰ εἶμαι κτυπημένος ἐξωτερικῶς, εἶπεν ὁ Χάρδης, ἀλλὰ δριμεῖς πόνους αἰσθάνομαι εἰς ὅλον τὸ σῶμά μου, καὶ δὲν εἰμπορῶ νὰ σαλεύσω.

Ὁ ἰατρός, σοβαρὸς καὶ συμπονῶν, ἔκυψε, καὶ διὰ ταχείας, ἐπιδεξίου ἀφῆς ἐξήτασε τὸν νέον. Ἐπρόβαλεν αὐτῷ τινὰς ἐρωτήσεις καὶ ἔσεισε σύννους τὴν κεφαλὴν. Τὸ συμπαθὲς καὶ ἀνδρεῖον πρόσωπον τοῦ νέου, περιαλγές, τὸν συνεκίνησε.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Τῶμ ἔκαμε ταχείας τινὰς ἐρωτήσεις εἰς τὸν δόκτωρα περὶ τῆς συμφορᾶς, προσθέτων αὐτὰς πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ τηλεγραφήματός του. Εἶτα εἶπεν ἡσύχως:

— Πῶς μ' εὐρίσχετε, δόκτωρ;

— Εἰμπορεῖτε νὰ ὑποφέρετε τὴν ἀλήθειαν; ἠρώτησεν ὁ ἰατρός.

— Ἐννοεῖτε ὅτι πηγαίνω; Μάλιστα, εἰμπορῶ, τὴν ὑποφέρω. Καὶ τελειῶνω γρήγορα;

— Πολὺ γρήγορα, φοβοῦμαι.

— Δόκτωρ, τὸ ὄνομά μου εἶνε Χάρδης, Θωμᾶς Χάρδης. Εἶμαι ῥε-

πρότερ τοῦ «Ἡμερησίου Μαγνήτου». Ἐπέστρεφα εἰς τὴν πόλιν μὲ περιγραφὴν τῶν ἀπεργιῶν τῆς Κρέσσωνος. Πρέπει ἢ περιγραφή αὐτὴ νὰ εἶνε εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ «Μαγνήτου» πρὸ τῶν δύομισυ μετὰ τὰ μεσάνυκτα. Ἐδῶ ἔχω γράφει ἀφήγησιν τοῦ συμβάντος τούτου. Μοῦ διηγήθητε σχεδὸν τὰ πάντα, ἐκτὸς τῶν ὀνομάτων τῶν νεκρῶν καὶ πληγωμένων. Αὐτὰ δὲν δύναμαι νὰ τὰ μάθω. Δόκτωρ, θὰ φροντίσετε ὥστε ἡ ἔφημερίς μου νὰ λάβῃ τὰ ὀνόματα ταῦτα; Εἰμπορῶ νὰ σᾶς δώσω αὐτὸ τὸ βάρος; Δὲν θέλω ν' ἀδικήσω τὴν ἔφημερίδα μου.

Ὁ δόκτωρ Μαίης ἤξευρεν ὅτι θὰ εἶχε νύκτα ἀγωνιώδους ἐργασίας πρὸ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο ν' ἀρνηθῇ τὴν χάριν ταύτην εἰς τὸν τραυματίαν. Ἡ αἴτησις, διὰ τοιούτων λόγων ἐκφραζομένη, ἐκ πάσχοντος προερχομένη, τόσον παράδοξος καὶ ἀλλόκοτος κατὰ τὸ φαινόμενον, καὶ ταχέως ἐκφερομένη, ὡς παρὰ τινος οὐ ἢ μὲν ζωὴ εἶνε βραχεῖα τὸ δὲ ἔργον σπουδαιότατον, μεγάλως τὸν συνεκίνησε.

— Μάλιστα, εἶπεν ὁ ἰατρός, θὰ φροντίσω νὰ γείνη.

— Ω! σᾶς εὐχαριστῶ, ἰατρέ, εἶπεν ὁ Χάρδης μὲ φωνὴν ἐν ἧ ὑπῆρχε χορδὴ θριάμβου· τὸ ὄνομά σας εἶνε;

— Μαίης.

Ὁ Τῶμ ἐπρόσθεσεν ὀλίγας γραμμάς εἰς τὸ τηλεγράφημά του.

«Ἀδυνατῶ πέμψαι κατάλογον νεκρῶν καὶ πληγωμένων. Δόκτωρ Μαίης πέμψει. Τοῦτο ὕστατον τηλεγράφημά μου. Ἀσπασθῆτε μητέρα. Ὑγιαίνειτε. — Χάρδης.»

Ἐνῶ ὁ παῖς ἐλάμβανε τὸ συμπληρωθὲν τηλεγράφημα, ὁ Χάρδης εἶπεν:

— Εἰπέ τοῦ τηλεγραφητοῦ ὅτι ἄφησα χρήματα εἰς χεῖρας τοῦ δόκτωρος Μαίη διὰ νὰ πληρώσῃ διὰ τὴν διαβίβασιν. Ὁ «Μαγνήτης» θὰ δώσῃ ὅ,τι ἄλλο ἀπαιτεῖται δι' αὐτὰ ὅλα.

Ὁ δόκτωρ ἐπρόσθεσε μίαν λέξιν ἐπικυρωτικὴν πρὸς τὸν παῖδα, καὶ τὸν ἐξέπεμψεν ἐν μέσῳ τοῦ σκότους.

— Ἰατρέ, θὰ εὔρητε εἰς τὸ χαρτοφυλάκιόν μου χρήματα ἀρκετὰ δι' ὅλα τὰ ἔξοδα. Λάβετέ το καὶ πληρώσατε ὅ,τι χρειασθῇ. Μὴ σᾶς μέλη δι' ἐμέ. Ἄλλοι ἔχουν μεγαλειτέραν ἀνάγκην ἀπὸ τὴν συνδρομὴν σας. Δὲν ἠμποροῦσα νὰ κάμω τίποτε ἄλλο τώρα· ἐπροσπάθησα ὅ,τι ἠμπόρεσα... διὰ τὴν ἔφημερίδα μου.

Ἡ φωνὴ τοῦ Χάρδη εἶχε καταπέσει σχεδὸν εἰς ψίθυρον καὶ ἀνέπνεε μετὰ πόνου. Αἴφνης ἡ πνοὴ ἐξέλιπε καὶ διὰ μιᾶς ἔμεινε νεκρός.

Τὸ ἔργον τῆς βοηθείας τῶν τραυματιῶν καὶ τῆς ἀποκομιδῆς τῶν νεκρῶν ἐξηκολούθει περὶ τὸ σῶμα τοῦ Τῶμ, ἀφθὲν μόνον.

Ἦτο δύο μετὰ τὰ μεσάνυχτα, εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ «Μαγνήτου». Ὁ κρότος τῶν πολυπλόκων μηχανῶν ἀνήγγελλεν ὅτι τὰ πρῶτα δοκίμια μετεβιβάζοντο κάτω, εἰς τὸ στερεοτυπεῖον.

Ὁ τηλεγραφευτὴς ἐπερίμενε παρὰ τὸ ἠλεκτρικὸν κλειθρὸν του. Ὁ διευθύνων ἀρχισυντάκτης ἄφησε κατὰ μέρος τὸ τελευταῖον δοκίμιον τοῦ χονδροῦ χάρτου, καὶ κυττάζων διὰ τοῦ παραθύρου μεταξὺ τοῦ γραφείου του καὶ τοῦ θαλάμου τοῦ τηλεγραφευτοῦ, ἠρώτησε δι' εἰκοστήν φορὰν τὴν νύκτα ἐκείνην ἂν ἦλθε τίποτε ἀπὸ τὴν Κρέσσωνα· ἔλαβε δὲ ἀπάντησιν ἀποφατικὴν.

— Τίποτε ἀπὸ τὴν Κρέσσωνα! ἀνέκραξε· καὶ τί νὰ ἔγεινεν ὁ Χάρδης; Ἐὰν δὲν ἦτο ἔτοιμος νὰ ἔλθῃ ἀπόψε, θὰ εἶχε τηλεγραφήσει πρὸ πολλοῦ· καὶ ἂν ἦτο διὰ νὰ ἔλθῃ, θὰ ἦτο φθασμένος πρὸ πολλοῦ.

Ἀκριβῶς τότε ὁ ἐπὶ τῶν εἰδήσεων τῆς νυκτὸς πρῶτος ρεπόρτερ ἔφερε τὸ ἄγγελμα ὅτι ὁ ὑφιστάμενός του τῆς νυκτερινῆς ὑπηρεσίας, εἰς τὸν γυρὸν του, εἶχε μάθει ἐν τῷ σταθμῷ Βραίναρδ καὶ Κρέσσων περὶ τινος δυστυχήματος εἰς τὸ ταχὺ τραῖνον, συμβάντος πρὸ τοῦ μεσονυκτίου.

— Στείλε ἀμέσως νὰ μάθῃς λεπτομερείας, εἶπεν ὁ διευθύνων ἀρχισυντάκτης.

— Ἔστειλα, ἀπήντησεν οὗτος.

— Ἐχε τὸ σύρμα ἀνοικτὸν ἕως τὸ τελευταῖον λεπτόν, διέταξεν εἶτα ὁ διευθύνων ἀρχισυντάκτης. Κάτι θὰ στείλῃ ὁ Χάρδης.

Τότε ἀκριβῶς ἦλθε τὸ σῆμα τῆς τηλεγραφικῆς διαβιβάσεως. — Ὁ τηλεγραφευτὴς ἀπήντησε καὶ ἤρχισε νὰ γράφῃ. Ὁ διευθύνων ἀρχισυντάκτης ἔκυψεν ἀπλήστως ἐπὶ τὸν ὤμον αὐτοῦ. Ἐχρονολογεῖτο ἐκ Βέντωνος. Τί σημαίνει τοῦτο; Ἐφαίνετο νὰ εἶνε ἡ ἀφήγησις τοῦ Χάρδη περὶ τῶν ταραχῶν τῆς Κρέσσωνος.

Σελίδες μετὰ σελίδας ἐξῆλθον ταχέως ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ τηλεγραφευτοῦ. Ἡ περιγραφή ἦτο ζωηρά, γραφικὴ καὶ πλήρης.

Οἱ τρεῖς δημοσιογράφοι τὴν ἀνέγνωσαν ταχέως, ἀποστέλλοντες αὐτὴν φύλλον μετὰ φύλλον εἰς τὸν στοιχειοθέτην. Τέλος ἔφθασαν εἰς τὴν ὑπογραφήν.

— Ὅα εἶνε μεγάλη ἐπιτυχία, ἐπεφώνησεν ὁ διευθύνων ἀρχισυντάκτης.

— Πιθανῶς ὁ Τῶμ ἐμποδίσθη ἀπὸ τὸ σιδηροδρομικὸν δυστύχημα, καὶ ἠναγκάσθη νὰ στείλῃ τὴν περιγραφὴν του ἀπὸ τὴν Βέντων, παρετήρησεν ὁ ἀρχιπευθὴν.

Ἄλλὰ ὁ κτύπος τοῦ ἠλεκτρικοῦ ὄργανου ἤρχισε πάλιν.

«Βέντων, 14 Ἰουλίου. — Ἐκ Κρέσσωνος ἐξῆρξ 7 καὶ τέταρτον συνε-

κρούσθη φορτηγὸν τραῖνον ἀρκτικῶς Βέντωνος ἀπόψε ἐννέα καὶ κατεστράφη ὀλοτελῶς».

Εἶτα εἶπετο βραχεῖα ἀλλὰ ζωηρὰ περιγραφὴ τοῦ ἀτυχήματος, ἀπλήστως καὶ ἐναγωνίως ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τῶν τριῶν ἀνδρῶν, τῶν ἰσταμένων πρὸς τὸν τηλεγραφετήν.

— Ἄλλη ἐπιτυχία αὐτό! ἐπεφώνησεν ὁ ἀρχισυντάκτης, καὶ ἐσταμάτησε, διότι εἶχε φθάσει ἡ τελευταία σελίς.

Ὁ τηλεγραφετὴς ἔγεινε κάτωχρος, καὶ ἡ χεὶρ του νευρικῶς ἔτρεμεν, ἅμα ἀφῆκε τὴν γραφίδα καὶ ἤγγισε τὸ κλεῖθρον. Ὁ ἀρχισυντάκτης πρῶτος ἀνέγνω τὸ φύλλον τοῦ χάρτου, μετὰ τὴν μελάνην ὑγράν ἀκόμη ἐπὶ τῶν γενναίων φράσεων.

«Ἄδυνατῶ πέμψαι κατάλογον νεκρῶν καὶ πληγωμένων. — Δόκτωρ Μαίης πέμψει. Τοῦτο ὕστατον τηλεγράφημά μου. Ἀσπασθῆτε μητέρα. Ὑγιαίνετε. Χάρδης».

Ὁ διευθύνων ἀρχισυντάκτης ἄφησε τὸ φύλλον καὶ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον.

Ὁ «Μαγνήτης» τὴν πρωτῶν ἐκείνην περιεῖχε δύο μακρὰ τηλεγραφήματα μεγάλως ἐφελύσαντα τὴν προσοχὴν. Παρὰ τὸ ἔθος τῆς ἐφημερίδος, ἀμφότερα ἔφερον ὑπογραφὴν, καὶ τὸ ὑπογεγραμμένον ὄνομα ἦτο τὸ τοῦ Θωμᾶ Χάρδης.

Ὑπεράνω τοῦ τηλεγραφήματος, τοῦ διηγουμένου τὴν ἱστορίαν τῆς καταστροφῆς, πρῶτον ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν νεκρῶν, τὸν ὁποῖον ἐναγωνίως διεξήρχοντο τόσα ὄμματα, ἀνεγινώσκετο τὸ ὄνομα «Θωμᾶς Χάρδης, ρεπόρτερ».

Αὐτὸ ἦτο ὅλον· ἀλλ' ὁ κόσμος ἔμαθε μετ' οὐ πολὺ τὴν ἱστορίαν.

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΣΟΦΙΑ ΜΠΟΡΑ - ΜΑΡΙΑ ΜΠΟΥΖΙΝΕΛΟΥ

Τὸ Μακράκειον ἐπεισόδιον ἐν Σκιάθῳ:

Τέσσερα ἄγνωστα κείμενα ἀπὸ τὸ Λόγο τοῦ Μακράκη*

«Τὸ Μακράκειον ἐπεισόδιον ἐν Σκιάθῳ»¹ καὶ ἡ «Τελευταία ἀπάντησις εἰς τὸν Λόγον»² εἶναι τὰ δύο Παπαδιαμαντικά ἄρθρα ποῦ ἀναφέρονται στὴ διένεξη ποῦ δημιουργήθηκε κατὰ τὴν περιοδεία τοῦ Ἀπόστολου Μακράκη στὴν ἐπαρχία τὸ καλοκαίρι τοῦ 1891, ἀνάμεσα στὸν Μακράκη καὶ στὸν παπα - Ἀδαμάντιο, πατέρα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης³, θεολόγος καὶ συγγραφέας, γεννήθηκε τὸ 1831 καὶ σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ δίδαξε στὸ λύκειο τοῦ Σπ. Πατρίου. Ἐκεῖ, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐπιβάλλει τὴν συνεχῆ θεία κοινωνία ἤρθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Γιὰ δύο χρόνια παρέμεινε στὴ Γαλλία ὅπου μελέτησε τὰ μετὰ τὸν Καρτέσιο φιλοσοφικά συστήματα. Τὰ ἐνδιαφέροντά του τὸν ὠδήγησαν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν θεολογία καὶ σὲ πολὺπλευρὴ κοινωνικὴ δράση.

Στὴν Ἀθήνα, τὸν Μάρτιο τοῦ 1868, ἐξέδωσε τὸν Λόγο, μὲ ὑπότιτλο: «ἐφημερὶς τῆς ἐν Χριστῷ θρησκείας, πολιτείας καὶ φιλοσοφίας». Τὸ 1876 ἱδρυσε τὴν «Σχολὴ τοῦ Λόγου» καὶ τοὺς θρησκευτικούς συλλόγους «Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς» τὸ 1877 καὶ «Ἰωάννης ὁ Θεολόγος» τὸ 1884, καθὼς καὶ τοὺς πολιτικούς συλλόγους «Μέγας Κωνσταντῖνος» τὸ 1879 καὶ «Πλάτων» τὸ 1901. Ἐπίσης ἔλαβε κατ' ἐπανάληψη μέρος στὶς ἐκλογές, χωρὶς ἐπιτυχία.

Μέσω τῆς ἀρθρογραφίας, τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ πληθους τῶν ὁμιλιῶν ποῦ ἐκφωνοῦσε ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Σχολῆς τοῦ Λόγου καθὼς καὶ τῶν συλλόγων ποῦ ἱδρύθηκαν μὲ δική του πρωτοβουλία, ὁ Μακράκης ἐπιτέθηκε κατὰ καιροὺς ἐναντίον τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χαϊγκελ, τῆς Μασονίας, ὀρισμένων καθηγητῶν τῆς

* Εὐχαριστοῦμε τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο γιὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ θέματος, τὸν δάσκαλό μας Φ. Α. Δημητρακόπουλο γιὰ τὶς ὑποδείξεις του καὶ τὸν Μάνο Χαριτάτο ποῦ μᾶς βοήθησε στὴν ἔρευνα, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ε.Α.Ι.Α.

¹ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀπαντα*, τόμος 5, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1988, σελ. 162.

² *Ἀπαντα*, ὁ.π., σελ. 164.

³ Τὰ ὄσα παραθέτομε γιὰ τὸν Μακράκη προέρχονται ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Ἰω. Ν. Καρμίρη «Μακράκης Ἀπόστολος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμος 8, σελ. 514-517.

θεολογικής σχολής, τῆς ιεραρχίας καὶ τοῦ κλήρου μὲ ἀφορμὴ τὰ σιμωνιακὰ τῆς ἐποχῆς.

Ἡ κύρια ὁμῶς αἰτία τῆς ρήξεως μὲ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἑλλάδος καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὑπῆρξε ἡ ἀπόκλισὴ του στὸ ζήτημα τῆς διαίρεσης τοῦ ἀνθρώπου σὲ σῶμα καὶ ψυχὴ. Ὁ Μακράκης ὑποστήριξε, ἀντίθετα, τὴ διαίρεση σὲ σῶμα, ψυχὴ καὶ νοῦ. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐξέδωσε στὶς 21.12.1878 «ἐγκύκλιον παραινετικὴν κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Α. Μακράκη». Καταδικαστικὴ ἐγκύκλιο ἐναντίον τοῦ Μακράκη ἐξέδωσε ἐπίσης τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἐνῶ ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις μετὰ ἀπὸ ὑπόδειξη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου προέβη στὴ διάλυση τῆς Σχολῆς τοῦ Λόγου, ἡ ὁποία ὁμῶς ἐπαναλειτούργησε λίγο ἀργότερα. Ἐπίσης ὁ Μακράκης ὑπέστη καὶ δικαστικὰ διώξεις ἐξαιτίας ὄλων αὐτῶν καὶ καταδικάσθηκε σὲ φυλάκιση κατὰ μικρὰ χρονικὰ διαστήματα.

Ὁ Μακράκης ἠγῆθη ἐπὶ σαράντα χρόνια σοβαροῦ θρησκευτικοῦ κινήματος καὶ ἄσκησε μεγάλῃ ἐπίδραση στοὺς πολυάριθμους ὁπαδούς του. Πέθανε στὶς 24.12.1905, ἀφοῦ ἀναδείχθηκε «ἡ μεγαλύτερα θρησκευτικὴ προσωπικότης τῆς ἐποχῆς του διὰ τὴν Ἑλλάδα» (Ἀκρόπολις, 25.1.1905).

«Τὸ Μακράκειον ἐπεισόδιον», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, συνέβη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1891, ὅταν ὁ Μακράκης, περιοδεύοντας στὴν ἐπαρχία, προσπάθησε νὰ βρεῖ καὶ στὴ Σκιάθῳ ἀκροατήριον γιὰ τὸ κήρυγμά του. Καθὼς φαίνεται, ὁ παπα-Ἀδαμάντιος γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὸ ἐνδεχόμενον ἀνέγνωσε στὸ ἐκκλησιαστικὸν τὴν πρόσφατην καταδικαστικὴν ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐναντίον τῶν Εὐαγγελιστῶν, θεωρῶντας πιθανῶς ὅτι σ' αὐτὴ τὴν περιπτῶσιν συγκαταλέγεται καὶ ὁ Μακράκης. Πράγματι, ἡ ὁμιλία ματαιώθηκε καὶ ὁ Μακράκης μῆνυσε τοὺς δύο ἱερεῖς τῆς Σκιάθου καὶ δημοσίευσε

στὸ Λόγον τὸ κείμενον τῆς μῆνυσης, καθὼς καὶ τρία ἄρθρα ἰδιαίτερα καυστικά, στὰ δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπάντησε ὁ Παπαδιαμάντης.

Ἀπὸ ἐρευνά μας στὸ Λόγον, ὁ ὁποῖος σώζεται στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ε.Λ.Ι.Α., διαπιστώσαμε ὅτι:

Στὶς 13 Ἰουλίου 1891 δημοσιεύθηκαν στὸ Λόγον, τὸ κείμενον τῆς μῆνυσης ποὺ κατέθεσε ὁ Μακράκης «ἐναντίον τῶν δύο ἱερέων Ἰ. Ἀ. Μανιώτου καὶ Ἀδαμαντίου Ἐμμανουήλ» καθὼς καὶ ἕκτενές ἄρθρον μὲ τίτλον «Ἱερεῖς ἐν Σκιάθῳ συκοφαντοῦντες καὶ διαβάλλοντες τὸν διδάσκαλον τοῦ Εὐαγγελίου». Στὸ ἄρθρον αὐτὸ ὑποστηρίζεται ὅτι ἐνσυνείδητα καὶ ὄχι ἀπὸ ἀμάθεια, οἱ δύο ἱερεῖς χρησιμοποίησαν τὴν ἀπόφασιν ποὺ ἀφοροῦσε τοὺς Διαμαρτυρούμενους, μὲ πρόθεσιν νὰ συκοφαντήσουν τὸν Μακράκη. Ἐμμεσα ὁμῶς, ἀναγνωρίζεται στὸ ἄρθρον αὐτό, ὅτι ἡ σύγκυση προέρχεται ἀπὸ τὴν καταδικαστικὴν ἐγκύκλιον τοῦ 1879 ἐναντίον τοῦ Μακράκη καὶ ἐκφράζεται δυσφορία γιὰ τὴν μὴ ἀκύρωσίν της, γεγονός ποὺ ἐπέτρεπε τὰ σφάλματα εἴτε λόγῳ κακοήθειας, εἴτε λόγῳ ἀμάθειας. Στὸ ἄρθρον αὐτό, οἱ τόνοι εἶναι σχετικὰ χαμηλοὶ καὶ πάντως ὄχι ὑψηλότεροι ἀπὸ τὸ σύνθημα ὕψος τοῦ Λόγου.

Τὸ δεύτερον ἄρθρον ποὺ ἀφορᾷ τὸ ἐπεισόδιον καὶ τὰ παρεπόμενά του, δημοσιεύεται στὶς 20 Ἰουλίου 1891 μὲ τίτλον «Τὰ Ὑποκριτικά». Ἐκεῖ, τὰ γεγονότα ποὺ ὀδήγησαν στὴ ματαίωσιν τῆς ὁμιλίας τοῦ Μακράκη στὴ Σκιάθῳ, παραβάλλοντα μὲ τὴν παρακώλυσιν τῆς ὁμιλίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἐφεσο ἀπὸ κάποιον ἔθνικόν, ὁ ὁποῖος ἐπειδὴ εἶχε συμφέροντα ἀπὸ τὴν κατασκευὴν εἰδωλολατρικῶν ναῶν, φανάτισε τὸ πλῆθος ἐναντίον τοῦ Ἀποστόλου προσφαιζόμενος ὅτι ὑπερασπιζόταν τὴ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος.

Στὸ φύλλον τῆς 3 Αὐγούστου 1891, μποροῦμε νὰ δοῦμε τὸ ἄρθρον ποὺ θὰ

πρέπει νά προξένησε στὸν Παπαδιαμάντη μεγάλη πίκρα καὶ ὀργή.

Πρόκειται γιὰ τὸ ἄρθρο «Ὁ Μακράκης καὶ ἡ συναγωγή τῶν πονηρευμένων», τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε μετὰ τὸ «Μακράκειον ἐπεισόδιον» τοῦ Παπαδιαμάντη (22 Ἰουλίου 1891). Ἐδῶ, ὁ ἀρθρογράφος διατυπώνει φοβεροὺς χαρακτηρισμοὺς εἰς βάρος τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ ἱερέως πατέρα του: «Υἱὸς ἀντάξιός τοῦ ἑαυτοῦ πατρός, ἀπογόνου τοῦ Ἄννα καὶ τοῦ Καϊάφα» ὁ Παπαδιαμάντης, «ἄνθρωποι τῶν κατέργων καὶ τῆς ἀγχόνης τιτοφορούμενοι ἱερεῖς, ὀδηγοῦντες εἰς ἀπώλειαν τὰς ψυχάς», «προβατόσχημοι λύκοι», «ἀληθῶς ἄθεοι», «ἄπιστοι ὄλωσ», οἱ Σκιαθῆτες ἱερεῖς.

Τὸ κείμενο αὐτό, μὲ τὸ δικό του τρόπο, ἀποτέλεσε τὸν ἐπίλογο σ' αὐτὸ τὸν δεῦξ καὶ ἀσυνήθιστο διάλογο, τοῦ ὁποῖου μέχρι τώρα γνωρίζαμε μόνον τὸ ἕνα σκέλος.

«Τὸ Μακράκειον ἐπεισόδιον ἐν Σκιάθῳ» ἀποτελεῖ τὸν τίτλο μιᾶς ἐπιστολῆς ποὺ γράφτηκε μὲ ἀφορμὴ τῆς μήνυσης ποὺ υπέβαλε ὁ Ἀπόστολος Μακράκης ἐναντίον τῶν δύο ἱερέων, Ἰωάννη Μανιώτη καὶ Ἀδαμαντίου, πατέρα τοῦ Α. Παπαδιαμάντη.

Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς, τὸ ὁποῖο ὁ Παπαδιαμάντης ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ἔγραψε ὁ ἴδιος, δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορά στὴν ἐφημερίδα Ἀκρόπολις, στίς 30 Ἰουλίου 1891. Σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν εἰσαγωγή, πρὶν ἀπὸ τὴν παράθεση τοῦ κειμένου, ἡ ἐπιστολὴ τὸν ἀντιπροσωπεύει πλήρως καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνῃ τῆς δημοσίευσής της.

Τὸ βασικὸ θέμα τῆς ἐπιστολῆς ἀφορᾷ στὴν ἀνάρμοστη συμπεριφορὰ τοῦ Ἀπ. Μακράκη πρὸς τοὺς δύο ὑπερήλικες ἱερεῖς τοὺς ὁποῖους ἐπιδιώκει νὰ σύρει στὰ δικαστήρια. Γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ θέμα ἐπισημαίνονται μὲ σθεναρὰ ἐπιχειρήματα οἱ ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα σχετικά μὲ τὶς

θρησκευτικὰς προεκτάσεις τῆς μήνυσης τοῦ ἰδιοκτῆτη τοῦ Λόγου. Σύμφωνα μ' αὐτές, ὁ Μακράκης θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐκπτώτος γιὰ ἅλη τὴν Ὁρθοδοξία, ἐφόσον, ὡς διαμαρτυρούμενος, ἀπορρίπτει μὲ τὴν διδασκαλία του τὸ κύρος τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τῶν Πατέρων καὶ τῆς Παράδοσης. Οἱ δύο ἱερεῖς δὲν φέρουν τὴν εὐθύνῃ γιὰ τὶς κυρώσεις ποὺ ἐπιβλήθησαν στὸν Μακράκη—πρόκειται γιὰ ἀπόφασιν τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας—ἀλλὰ ἀποτελοῦν, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ συγγραφέα, τὰ ἐξίλαστήρια θύματα τῆς ἐκδικητικῆς διάθεσης τοῦ «αἰρετικοῦ».

Τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς διαπνέεται ἀπὸ ἔντονη εἰρωνεία ἀλλὰ κυρίως πικρία καὶ ὑπολανθάνουσα ἐπιθετικότητα, ἡ ὁποία ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ γράφοντος νὰ προασπίσει τὸ δίκαιον τῶν δύο ἱερέων ποὺ διασύρονται ἀπὸ τὸ ἀλόγιστον μένος τοῦ Ἀπ. Μακράκη.

Τὸ δεύτερον ἄρθρον τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη, σχετικὰ μὲ τὸ ἴδιον θέμα, τιτοφορεῖται: «Τελευταία ἀπάντησις εἰς τὸν Λόγον» καὶ δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορά στὴν ἐφημερίδα Ἄστρην στίς 20-21 Αὐγούστου 1891. Τὸ ἄρθρον ἀποτελεῖ σκληρὴ ἀπάντησιν τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν κατηγορίαν τοῦ Μακράκη καὶ τῆς ἐφημερίδος του ὅτι εἶναι ἄθεος. Ὁ συγγραφέας προβάλλει μὲ ἔντονον ὕφος τὴν σχέσιν του μὲ τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ ἐπισημαίνει πὼς ἡ ἐναρμόνισιν πρὸς τὶς ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ βασικὴ ὑποχρέωσιν ἐνὸς Ὁρθόδοξου Χριστιανοῦ. Ἡ ἐκκλησία εἶναι ἡ μόνη ἀρμόδια νὰ κρίνει ποῖος εἶναι ἁμαρτωλὸς καὶ ποῖος ὄχι καὶ οἱ ἀποφάσεις της πρέπει νὰ γίνονται σεβαστὰς ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ Μακράκη ὁ ὁποῖος μέχρι πρότινος ἐπεκαλεῖτο τὴν ἐπιεικείαν της.

Ὁ συγγραφέας ὀλοκληρῶναι τὸ ἄρθρον ἀναφέροντας τὰ λόγια τοῦ ἱερέα Μανιώτη, ὁ ὁποῖος ὑποδεικνύει τὸν ἐγκλισμὸν σὲ μοναστήρι καὶ τὴν μετάνοιαν ὡς τὶς

μόνες λύσεις σωτηρίας για τόν Μακράκη. Τò ύφος αυτό τῆς κατακλείδας διαπνέει οὐσιαστικά όλόκληρο τò κείμενο, τò ὁποῖο κατὰ κάποιον τρόπο ἐντυπωσιάζει μέ τούς τόνους του, πού ξεπερνοῦν σέ σκληρότητα καί ἔνταση αὐτούς τῆς προηγούμενης ἐπιστολῆς. Κυρίαρχα χαρακτηριστικά τῆς ἀπάντησης αὐτῆς «εἰς τόν Λόγον» εἶναι ἡ ἀπροκάλυπτη εἰρωνεία καί ἡ ἀγανάκτηση, πού βρίσκει τήν κορύφωσή της στή φράση τοῦ Παπαδιαμάντη: «ἐξῶρισμένοι νά εἴστε».

Ἐκτός ἀπό τά δύο ἄρθρα πού δημοσιεύθηκαν ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς διένεξης, ἀναφορές στόν Μακράκη βρίσκουμε καί σέ ἄλλα Παπαδιαμαντικά κείμενα, τά ὁποῖα στήν πλειοψηφία τους εἶναι μεταγενέστερα τοῦ ἐπεισοδίου.

Παρακολουθώντας τήν στάση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀέναντι στόν Μακράκη μέσα ἀπό τά κείμενα καί βάσει τῆς ἡμερομηνίας τῆς πρώτης δημοσίευσης καθενός ἀπό αὐτά, διαπιστώνουμε τήν κλιμάκωση τῆς ὀξύτητας: ἀπό τίς ἀνώδυνες παρατηρήσεις τοῦ πρώτου χρονικά κειμένου, προχωροῦμε στήν σχετικά διαλλακτική στάση πού ἐκφράζει τò δεύτερο καί φτάνουμε στό τρίτο κείμενο μέ τήν δηκτική εἰρωνεία καί τόν ἐκδηλο ἀρνητισμό του.

Τò πρώτο χρονικά, καί τò μόνο πρὶν ἀπό τò 1891, κείμενο ὅπου γίνεται λόγος γιά τόν Μακράκη εἶναι τò ἄρθρο «Ὁ πατήρ Διονύσιος»¹, πού δημοσιεύθηκε στήν *Ἐφημερίδα* στίς 19 Ἰανουαρίου 1888. Ἐδῶ, ὁ Παπαδιαμάντης μέ νηφαλιότητα, ἀν καί ὄχι χωρίς κάποια δυσαρέσκεια γιά τούς «μακρακιστάς», θεωρεῖ ὡς αἰτία τῆς ἀποτυχίας τοῦ Μακράκη τήν προσπάθειά του νά ἐπιβάλει σέ

κοσμικούς ἀσκητικά ἔθιμα τοῦ μοναχισμού, ἰδιαίτερα τῶν Κολλυβάδων.

Ἡ ἴδια ἀριβῶς ἀποψη ἐκφράζεται καί στό διήγημα «Οἱ Ἐλαφροῖσιωτοι»² πού δημοσιεύθηκε στίς 25 καί 27 Δεκεμβρίου 1982 στήν *Ἀκρόπολη*· συμπληρώνεται ὅμως, μέ μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση πού ἐρμηνεύει τήν ἀπήχηση τοῦ Μακράκη στοὺς πιστοὺς τῆς ἐποχῆς: «[...] ἐπειδὴ τò πολὺ τοῦ λαοῦ διψᾷ θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οἱ δὲ ἀρμόδιοι καί ὑπεύθυνοι οὐδεμίαν μέριμναν λαμβάνουσι πρὸς θεραπείαν τῆς ἀνάγκης ταύτης, διὰ τῶν ἀγνῶν καί ὀρθοδόξων, οὐχὶ διὰ ξενοπρεπῶν καί κακοζήλων πηγῶν, ἐπόμενον ἦτο πολλοὶ εὐσεβεῖς καί καλοπροαίρετοι ἄνθρωποι νά πλανηθῶσι, καλῆ τῇ πίστει, ἀκούοντες τὸν χριστιανικὸν λόγον, ἔστω καί νοθευμένον, παντοῦ ὅπου οὗτος ἔχει [...]». Ἀξίζει, νομίζουμε, νά προσεχθεῖ στό ἀπόσπασμα αὐτό, ἡ διατύπωση τῶν μομφῶν πρὸς ἐτεροδόξους ἀλλὰ καί ὁμοδόξους.

Ἡ ἐπόμενη —χρονικά— ἀναφορὰ στόν Μακράκη ἐντοπίζεται στό διήγημα «Ὁ Ἀειπλάνητος»³ πού δημοσιεύθηκε τò 1903. Στό κείμενο αὐτό ὁ ἀφηγητῆς παρακαλεῖται ἀπὸ συμπατριώτη του, πού ἀναζητᾷ τρόπο σωτηρίας τῆς ψυχῆς του, νά ἐκφράσει τήν ἀποψή του γιά τόν Μακράκη. Ἡ ἀπάντησή του ἔχει δύο χαρακτηριστικά. Τò πρώτο εἶναι ὅτι θεωρεῖ ὡς ἀμφιλεγόμενο τò φαινόμενο «Μακράκη»: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, κύρ-Γιάννη, τοῦ εἶπα, ὅτι πολλοὶ τῶν Μακρακιστῶν εἶναι καλοὶ ἄνθρωποι, καί ὅτι ὁ Μακράκης θὰ ἦτον πολὺ καλὸς καί ὀφελιμος... Ἀλλὰ [...]». Τò δεύτερο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀπάντησης στόν κυρ-Γιάννη εἶναι ἡ ἐπισημάνση τῆς πειθα-

¹ *Ἄπαντα*, β.π., τόμος 5, σελ. 329, στ. 29 - σελ. 330, στ. 16.

² *Ἄπαντα*, β.π., τόμος 2, σελ. 498, στ. 28 - σελ. 499, στ. 13.

³ *Ἄπαντα*, β.π., τόμος 3, σελ. 575, στ. 12-23 - σελ. 576, στ. 1-8.

χίας πού ὀφείλει νὰ ἔχει ὁ ὀρθόδοξος πιστός στὴν ἀπόφαση τῆς Ἐκκλησίας: «[...] πᾶς Χριστιανὸς ὀφείλει νὰ πειθαρχῇ εἰς τοὺς ὁρατοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ἁμαρτωλοὶ εἶναι οὗτοι εἴτε ἅγιοι, καὶ νὰ μὴν πλησιάζῃ εἰς τὸν Μακράκη. Ἄλλως, θὰ ἦτον ἀναρχία καὶ τίποτε ἄλλο».

Τὸ τελευταῖο Παπαδιαμαντικὸ κείμενο, σὸ ὅποιο γίνεται λόγος γιὰ τὸν Μακράκη, εἶναι τὸ διήγημα «Ἡ Μακρakisτῖνα»¹ πού δημοσιεύθηκε στὸ *Νέον Ἄστυ* στὶς 25 Δεκεμβρίου 1906, δηλαδή ἀκριβῶς ἓνα χρόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μακράκη. Αὐτὴ ἡ σύμπτωση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν τρόπο χειρισμοῦ τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, δημιουργεῖ τὴν ὑπόνοια ὅτι τὸ διήγημα πρέπει νὰ εἶχε συντεθεῖ ἓνα χρόνο τουλάχιστον πρὶν δημοσιευτεῖ, ὅσο δηλαδή ὁ Μακράκης ζοῦσε ἀκόμα.

Οἱ λόγοι πού μᾶς ὀδηγοῦν νὰ ἀποτολήσουμε μιά τέτοια ὑπόθεση, ἡ ὁποία γιὰ ἀρκετὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη ἔχει βᾶσιμα ἀποδειχτεῖ², εἶναι ἀφ' ἑνὸς τὸ ὅτι ὁ Μακράκης στὸ διήγημα ἀναφέρεται ὡς ζωντανὸς («Βλέπεις, ὅσες πηγαίνουσε στὸ Δάσκαλο... μαθαίνουσε χριστιανικὴ διαγωγή») καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ὅτι ἡ δρατικότητα τοῦ κειμένου θὰ ἦταν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι περισσότερο εὐνόητη.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, στὸ διήγημα αὐτὸ ὁ Παπαδιαμάντης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς προσεκτικὲς διατυπώσεις τῶν προηγούμενων κειμένων καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις τουλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Μακράκη, δὲ διστάζει νὰ ἐκφραστεῖ ὁλό-

τελα ἀρνητικά, εἰρωνευόμενος σκληρὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας του καὶ τὴν ὑποκριτικὴ συμπεριφορὰ τῶν ὁπαδῶν του.

Παραθέτοντας τὰ ἄρθρα τοῦ Μακρakisκοῦ Λόγου, συμπληρώνουμε τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπεισοδίου πού προκάλεσε καὶ αὐτὰ καὶ τὰ ἀντίστοιχα Παπαδιαμαντικά. Ἴσως ὅμως δὲν ὀλοκληρώνεται ἡ εἰκόνα ἐνὸς διαλόγου, ἀφοῦ οὐσιαστικά δὲν βρέθηκε σημεῖο συνάντησης μεταξύ τοῦ Μακράκη καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη.

Γιατὶ, καθὼς φαίνεται, στὸ περιβόλι τοῦ Ὁσίου Ἀλεξάνδρου ἐκ Σκιάθου ὅπου εὐφραίνονται ὁ μπαρμπα-Γιαννίδς ὁ Ἐρωντας καὶ ἡ Χριστίνα ἡ Δασκάλα, θέση γιὰ τὸν Ἀπόστολο Μακράκη, δριμύτατο κριτὴ τῶν τρωτῶν τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῆς χώρας, δὲν ὑπῆρξε.

* * *

Ἐφημερίδα Λόγος, 13 Ἰουλίου 1891, σσ. 2, 3, ἀρ. φύλ. 906.

«Ἱερεῖς ἐν Σκιάθῳ Συνοφαντοῦντες καὶ διαβάλλοντες τὸν διδάσκαλον τοῦ Ἐυαγγελίου»

Ἡ κατωτέρω καταγγελία ἐλέγχει τὴν ἄνοιαν καὶ μοχθηρίαν καὶ ἀφροσύνην δύο ἐν Σκιάθῳ ἱερέων, οἵτινες εὐθὺς ὡς εἶδον ἐν τῇ νήσῳ τὸν διδάσκαλον Ἁ. Μακράκη ἐξεμάνησαν, καὶ ἐλύσσαζαν κατ' αὐτοῦ φοβηθέντες τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα, καὶ ἐνέσπειραν σκάνδαλα ἀναγνόντες ἐν ὥρᾳ λειτουργίας ἐγκύκλιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν Διαμαρ-

¹ *Ἄπαντα*, ὁ.π., τόμος 4, σελ. 157-160 καὶ ἰδιαιτέρα σελ. 158, στ. 1-10, καὶ σελ. 160, στ. 21-23.

² Βλέπε τὰ σχεδιάσματα τῶν διηγημάτων «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο», «Ὁ Αὐτοκτόνος», «Παιδικὴ Πασχαλιά», καὶ ἰδίως τῆς «Νοσταλγοῦ», στὸ βιβλίον τοῦ Φώτη Δημητρακόπουλου *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, τὸ Δάβαρον*, ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1989, σελ. 118-127.

τυρομένων, και επιχειρήσαντες σοφιστικῶς ὅπως ταύτην και κατά τῆς ἡμετέρας ἐφαρμόσωσι διδασκαλίαις. Ἄλλ' ἴσως τις ἀπόρρητη λέγων: Ἐξ ἀμαθείας ἄρα ἐποίησαν τοῦτο ἢ πονηρῶς και κακοβούλως; Ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα μᾶλλον τὸ δεύτερον, διότι ἐκ φήμης βεβαίως ἔγνωσαν οὗτοι, ὅτι ὁ διδάσκαλος ἐλευθέρως διέρχεται ἀνά τὰς πόλεις και διδάσκει τὸν θεῖον λόγον ἀκωλύτως, και, ὅτι ἱερεῖς φοιτῶσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του, και πολλῆς οὗτος τῆς ὑπολήψεως τυγχάνει παρά τῷ νόημονι και συντεῶ κλήρω, διαβάλλεται δὲ και ὑβρίζεται παρά τῶν σιμωνιακῶν και θεοκαπήλων, ὧν τὰ ἔργα ἐξελέγχονται πονηρὰ διὰ τῆς φωτιστικῆς διδασκαλίαις. Οἱ ἐν Σκιαθῶ ἄρα δύο ἱερεῖς οὗτοι εἶνε τοῦ Ἄννα και Καϊάφα ἀπόγονοι, και πρέπει νὰ στηλιτευθῇ ὁ βίος αὐτῶν, ὅπως γνωσθῇ ἡ μοχθηρία των και κακοβουλία.

Ἐξ ἀμαθείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προβῶσιν οὗτοι εἰς τοῦτο, διότι ἔγνωσαν ὅτι ἐν Χαλκίδι ὁ διδάσκαλος και ἐν Ξηροχωρίῳ εἶχε και ἐκ τοῦ κλήρου ἀκροατάς, ὁ δὲ σεβασμιώτατος ἐπίσκοπος Χαλκίδος ἔχει τὴν ἀρίστην περὶ τοῦ διδασκάλου ἰδέαν, και δὲν δυσαρρεστεῖται βλέπων, ὅτι οὗτος ἐκτελεῖ καθῆκον ἀποστολικὸν και κοινωφελές. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ συκοφαντήσαντες και διαβαλόντες ὠφελιμωτάτην διδασκαλίαν και παρά τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης εἰς ἣν κατηγγέλθησαν, και παρά τοῦ ἐπισκόπου Χαλκίδος, και ἀναμένομεν τὴν τούτων τιμωρίαν ἐπὶ παραδειγματισμῶν και ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ και ἐξ ἀμαθείας ὑπάρχουσιν ἔτι ἱερεῖς παρανοοῦντες τὴν κατά Διαμαρτυρομένων ἐγκύκλιον τῆς Ἱ. Συνόδου και κατηγοροῦντες κακῶς ταύτην και κατά τῶν διδασκάλων τῆς ὀρθοδοξίας, ὀφείλει ἡ Ἱερὰ Σύνοδος νὰ ἐξηγήσῃ σαφῶς τίνας δὲν ἐννοεῖ διὰ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης, ἥτιο τίνας ἐξαιρεῖ. Ἄλλ' οἱ παρανοοῦντες και κακῶς ἐρμηνεύοντες και καθ' ἡμῶν κατηγοροῦντες

τὴν ἐγκύκλιον τῆς Ἱ. Συνόδου ἔχουσιν ὑπ' ὄψει τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς και συκοφαντίας τῆς Συνόδου τοῦ 1879, ἃς οὐδεμίαι δυστυχῶς τῶν μεταγενεστέρων Συνόδων ἠδύοκῃσε νὰ καταργήσῃ δι' ἐπισήμου ἀποφάσεως ἀγνωστοσησομένης ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος τῶν ἱερῶν ναῶν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου και αἱ διαβολαὶ τότε και συκοφανταὶ ἐτοξεύθησαν καθ' ἡμῶν και τῆς ὑγιοῦς διδασκαλίας.

Ὁ Σεβ. μητροπολίτης Ἀθηνῶν κ. Γερμανὸς ὑποσχεθεὶς ἡμῖν ἄλλοτε τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀδικήματος ἄτε διαγνοῦς τὴν συκοφαντίαν παλινῶδησε μετὰ ταῦτα φοβηθεὶς τὸς καθ' ἡμῶν ὡς ἔλεγε μοχθηρῶς διακειμένους ἵνα μὴ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ δικαιοσύνην ἐκ καθήκοντος ἀποδιδόντος! Και εἰς ἡμᾶς ἄλλοτε ἐν Μεγάρους συνέβη τὸ τῆς ἐγκυκλίου κατά τῶν Διαμαρτυρομένων παρ' ἱερέως ἀμαθοῦς, ὅστις ἐνόμιζεν, ὅτι και περὶ ἡμῶν ποιεῖται λόγον ἡ Ἱ. Σύνοδος, και εἰ μὴ ἦμεν γνωστοὶ ἐν Μεγάρους ἐκ προηγουμένης διδασκαλίας ὁ καὸς θὰ ἐφανταζέτο καθ' ἡμῶν, και ἡ διδασκαλία θὰ ἐματαιοῦτο. Και ὠφείλεν ἡ Ἱ. Σύνοδος νὰ ἄρῃ τὸ σκάνδαλον ἐπισήμως, ἵνα γνωσθῇ πανταχοῦ, ὅτι ἡμεῖς διδάσκομεν ὑγιῶς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας, και ὀρθοτομοῦμεν τὸν λόγον τῆς θείας ἀληθείας. Ὄφειλεν ἡ Ἱ. Σύνοδος τὸς πάντοδς ἄλλου νὰ σκεφθῇ περὶ τῆς ἀποφάσεως ἐκείνης, νὰ ἐξαφανίσῃ ταύτην ἀπὸ τῆς συνειδήσεώς τινων ἐξ ἀμαθείας ταύτη ἔτι προσκειμένων, και ἄλλων ἐκ μοχθηρίας ἐκμεταλλουομένων ὑπὲρ τῆς κακίας των και καθ' ἡμῶν τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην, και κωλυόντων κοινωφελέστατον ἔργον περὶ τῆς ὠφελείας τοῦ ὁποῖου και αὐτοὶ οἱ ἔχθροὶ πείθονται, και ὕπερ ἀνομολογοῦσι. Τὸ ἀδικήμα κατά ἔργου προδῆλως εὐεργετικὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ οἶόν ἐστι τὸ διδάσκειν τὰς θείας ἀληθείας εἶνε μέγιστον ἀμάρτημα, και πρέπει καλῶς νὰ ἐνοησῶσι τοῦτο οἱ ἀνεχόμενοι και μὴ ἐπισήμως ἐξεγερόμενοι

καὶ διαμαρτυρόμενοι κατ' αὐτοῦ. Ἡμεῖς πολλάκις ἐγράψαμεν περὶ τούτου, καὶ ἰδίως εἰς ἀρχιερεῖς ἄλλοτε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν νῦν μητροπολίτην σοβαρῶς συνεστήσαμεν τὴν ὑπόθεσιν. Ἄλλ' αὐτοὶ κωφεύουσιν. Ἀναγνωρίζουσι τὸ τελεσθὲν τότε καθ' ἡμῶν ἀδικήμα, καὶ ἀποδίδουσι τοῦτο εἰς ἐμπάθειαν τῶν τότε συνοδικῶν ἀρχιερέων, ἀλλὰ καὶ δὲν δικαιούσι τοὺς ἀδικηθέντας, διότι ἐξακολουθοῦμεν, λέγουσι, νὰ τοὺς ὕβρίζωμεν, ἤτοι νὰ τοὺς ἐλέγχωμεν, ἐνῶ ἐκεῖνοι οὐδαμῶς σκέπτονται νὰ μεταβληθῶσιν ἐπὶ τὰ κρείττω, ἵνα μὴ ὦσιν ἀξιοὶ ἐλέγχου καὶ κατακρίσεως ἀλλ' ἐπαίνων καὶ συστάσεων ἀγαθῶν. Ἄλλ' οὕτω μᾶλλον τὴν ἑαυτῶν δυσχεραίνουσι θέσιν, καὶ καθίστανται μείζονος κατακρίσεως ἀξιοὶ. Δικαιούμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς νὰ ἐλέγχωμεν αὐτοὺς ὡς διττῶς ἀδικοῦντας. Ἰδοὺ καὶ ἡ κατωτέρω δημοσιευομένη μήνυσις.»

* * *

Ἐφημερίδα Λόγος, 13 Ἰουλίου 1891, ἀρ. φύλ. 906, σσ. 2, 3.

«ΜΗΝΥΣΙΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΜΑΚΡΑΚΗ
κατοίκου Ἀθηνῶν
κατὰ

τῶν Ἱερέων Ἰωάννου Ἀ. Μανιώτου κατοίκου Σκιάθου καὶ ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου, καὶ Ἀδαμαντίου Ἐμμανουὴλ ἐπίσης κατοίκου Σκιάθου καὶ ἐφημερίου ἐν τῷ ναῷ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

Πρὸς

τὸν Εἰσαγγελέα τῶν ἐν Βῶλῳ πλημμελειοδικῶν

Καταμηνύω τοὺς δύο τούτους ἱερεῖς ἐνώπιον τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, διότι ἐκ συστάσεως καὶ συνεννοήσεως ἐτόλμησαν καὶ διέπραξαν τὴν ἐξῆς ἀξίοποιον καὶ ἐγκληματικὴν πράξιν.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος τοῦ Β. τῆς Ἑλλά-

δος ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον κατὰ τῆς διδασκαλίας τῶν φρονούντων τὰ τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ τὴν ἑαυτῶν εὐαγγελίην ἀποκαλοῦντων «Ἑλληνικὴ Σύναγωγικὴ Ἐκκλησία». Οὔτινες πράγματι φρονοῦσι καὶ διδάσκουσιν ἐναντία τῶν παραδόσεων καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἡμετέρας Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐγκύκλιος αὕτη φέρει ἡμερομηνίαν 22 Μαρτίου 1891 καὶ ἀνεγνώσθη ἐν ταῖς δυσὶν ἐκκλησίαις τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς λήψεως αὐτῆς. Ἐγὼ δὲ περιοδεύων ὡς σύνθηός μοι κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας καὶ διδάσκων δημοσίᾳ τὸν λαὸν ἐν ταῖς πλατείαις τὸν θεῖον λόγον, κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ φρόνημα τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου Ἀνατ. Ἐκκλησίας, ἧς Θεοῦ χάριτι ὑπάρχω γνήσιον καὶ πιστὸν τέκνον ἐκ γεννήσεως καὶ ἐξ ἀνατροφῆς χριστιανικῆς, ἀφικόμην κατὰ πρῶτον καὶ εἰς Σκιάθον τὴν 29 Ἰουνίου ἡμέραν Σάββατον καὶ ἐορτὴν τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

Τὴν ἀφιξίν μου μαθόντες οἱ δύο οὗτοι καταμηνυόμενοι ἱερεῖς, ὁ Ἰωάννης Μανιώτης, ἐπισκοπικὸς ἐπίτροπος, καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Ἐμμανουὴλ οἰκονόμος καὶ ἐφημέριος ἐν τῷ ναῷ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, συνεφώνησαν νὰ μὲ συνοφαντήσωσιν εἰς τὸν λαὸν τῆς νήσου ὡς φρονούντα καὶ διδάσκοντα τὰ τῶν Διαμαρτυρομένων μέσον τῆς θεοστυγοῦς συκοφαντίας μεταχειριζόμενοι τὴν πρὸ τριῶν μηνῶν ἐκδοθεῖσαν καὶ ἀναγνωσθεῖσαν ἐγκύκλιον τῆς Ἱεῶς Συνόδου κατὰ τῶν ἐν Ἀθήναις Διαμαρτυρομένων Εὐαγγελικῶν. Ὅθεν τὴν ἐπαύριον Κυριακὴν 30 Ἰουνίου καὶ ἐορτὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὁ ἱερεὺς Ἀδαμάντιος Ἐμμανουὴλ, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου, ἀνέγνω ἐν τῷ ναῷ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐγκύκλιον, δι' ἧς δολίως μὲ ἐσυκοφάντησαν εἰς ὅλον τὸν λαὸν τῆς νήσου, ὅτι φρονῶ καὶ διδάσκω τὰ τῶν ἀρετι-

κῶν τούτων φρονήματα καὶ διδάγματα, ὅτι δηλαδὴ διακαιωμῶ τὴν θείαν λατρείαν, καὶ τὰς διατάξεις τῶν ἱεροπραξιῶν, ὅτι χλευάζω τὰς τεταγμένας νηστείας, τὴν τιμὴν καὶ τὴν προσκύνησιν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τῶν λοιπῶν Ἁγίων, τὴν τε προσκύνησιν τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων, καὶ τὰ τούτους ὅμοια. Τοιαύτην πονηρὰν καὶ θεοσυγῆ συκοφαντίαν ἐτόλμησαν καὶ διέπραξαν ἐν μέσῳ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ οἱ εὐσυνειδητοὶ οὗτοι τοῦ Ὑψίστου ἱερεῖς ἵνα ἐμπνεύσωσι δολίως καὶ ὑπόλως μίσος καὶ ἀποστροφὴν κατ' ἐμοῦ καὶ τῆς ὑγιαίνουσας διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, ἣν ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος πανταχοῦ ὑποδέχεται καὶ ἡδέως ἀκούει, καὶ ἐπευφημεῖ, καὶ εὐχεται νὰ ἔχη αὐτὴν διαρκῶς ὡς τροφὴν ὑγιαίνουσας καὶ ὡς φῶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας. Διὸ καὶ καταγγέλλω αὐτοὺς ἐνώπιον τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ὡς θεοσυγχεῖς συκοφάντας, ἵνα δικασθῶσι καὶ τιμωρηθῶσι συμφώνως πρὸς τὸν κείμενον ποινικὸν νόμον.

Ἐν Σικιάθῳ τὴν 1 Ἰουλίου 1891

Ὁ μηνυτῆς

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΜΑΚΡΑΚΗΣ

Μάρτυρας δὲ προτείνω τοὺς ἐξῆς: Μιχαὴλ Ρῆγαν, Φιλοκλῆν Γεωργιάδην, Δημήτριον Κ. Ἀθανασίου, Γεώργ. Ι. Παπᾶ Γεωργίου.

Καὶ πάντας τοὺς ἐν τῷ ναῷ παρευρεθέντας, ὧν ἄγνοῶ τὰ ὀνόματα.»

Ἐφημερίδα *Λόγος*, 20 Ἰουλίου 1891, ἀρ. φύλ., 907. σελ. 3.

«ΤΑ ΥΠΟΚΡΙΤΙΚΑ

Εὐρισκομένου τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ μέγας ταραχὸς ἐγένετο ἐν τῷ ὄχλῳ περὶ τῆς διδασκῆς αὐτοῦ ἐκ τοιαύτης αἰτίας. Ὑπῆρχεν ἐκεῖ Δημήτριός τις ἀργυροκό-

πος, ὅστις ἐποίει ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, ὡς διηγεῖται Λουκάς ἐν ταῖς Πράξεσι, καὶ παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην. Φοβηθεὶς δὲ μὴ ἐκ τῆς διδασκῆς τοῦ Παύλου καταργηθῆ ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἀπολέσῃ μέγαν πόρον διατροφῆς καὶ πλουτισμοῦ συνήγαγε καὶ ἐφανάτισε τοὺς τεχνίτας, οἵτινες περιφερόμενοι καὶ κράζοντες μετὰ θυμοῦ: «Μεγάλη ἡ Ἀρτεμις τῶν Ἐφesiάνων», συνήγαγον ὄχλον πολὺν καὶ συγχύσεως μεγάλης ἐνέπλησαν τὴν πόλιν ὄλην. Ὁ Παῦλος ἐνέδωκεν εἰς τοὺς κωλύοντας αὐτὸν νὰ ἐμφανισθῆ εἰς τὸν ὄχλον, καὶ μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ θορύβου ἀπῆλθεν εἰς Μακεδονίαν.

Ἐάν τις ἀγνοῶν τὰ ἐλαττήρια ἐβλεπε τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ Δημητρίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρὸς τὴν αὐτῆς μεγαλειότητα, τὴν μεγάλην θεὰν Ἀρτεμιν, ὡς τὴν ἀπεκάλει, θὰ ἐθαύμαζε τὸν ζῆλον καὶ τὴν εὐλάβειαν τοῦ ἀνδρός· τοῦτο δὲ ἦν ὑπόκρισις, τοῦ ζήλου καὶ τῆς εὐλαβείας ὑποκρυπτούσης φαυλότητα ἰδιοτελείας, ἣν ὁ δυστυχῆς ὄχλος ἀγνοῶν ὑπῆρέτει, ἐθοροῦβει δὲ μὴ γινώσκων τὸ πλεῖστον διατι, ὡς ὁ ἱερός συγγραφεὺς παρρηρεῖ. Ὁ ὄχλος εἶνε θάλασσα, ἥτις συνταράσσεται καὶ μαίνεται ἐξ ἐξωτερικῆς αἰτίας, καὶ οὐχὶ ἐξ ἐαυτῆς.

Τοιοῦτοι δὲ θόρυβοι καὶ τοιαῦται ἀντιδράσεις δὲν ἔπαυσαν κατὰ καιροὺς ἐξεγερόμενα κατὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Δυστυχῶς καὶ σήμερον δὲν λείπουσιν οἱ ὁμοίηθεις τοῦ ἀργυροκόπου Δημητρίου ὑπὸ μορφᾶς ἄλλας παρουσιαζόμενοι. Σήμερον εἰς καὶ μόνος, ὡς ὁ Παῦλος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔχει τὸ θάρρος, ἔχει τὴν αὐταπάρνησιν, ἔχει τὸν ἔνθεον ζῆλον ν' ἀντεπεξέρχηται κατὰ διδασκῶν καὶ παρεκτροπῶν ἀντιχριστιανικῶν καὶ νὰ διδάσκῃ τὰς ἀθανάτους καὶ ἀνθρωποσωτηρίας ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ἐπιστημονικαῖς συγγραφαῖς, φιλοσοφικαῖς καὶ θεολογικαῖς καὶ ἐκπαιδευτικαῖς, διὰ περιοδειῶν καὶ ἐξ ἑδρας τα-

κτικῆς ἐν μέσαις Ἀθήναις, ὁ σοφὸς ὄν-
 τας καὶ ἐθνοφελέστατος διδάσκαλος κ.
 Ἀπόστολος Μακράκης. Ἄλλ' οἱ φίλοι τοῦ
 ψεύδους καὶ τῆς κακίας, οἱ τρεφόμενοι
 καὶ πλουτοῦντες ἐκ τῶν παρεκτροπῶν,
 μεγαλόσχημοι τε καὶ μικρόσχημοι κλη-
 ρικοί καὶ θεολόγοι καὶ πολιτικοί, ἐπό-
 μενον ἦτο νὰ ἐκμανῶσι κατὰ τοῦ θείου
 διδασκάλου καὶ θόρυβον νὰ διεγείρωσι.
 Ἐπειδὴ δὲ ὁ κ. Μακράκης, ὡς γνήσιος
 ὑπὲρ τῆς τοῦ θείου λόγου, ὑποστηρίζει
 αὐτὰ ταῦτα, τὰ ὅποια πρὸς βουῆς ὁ ὀρ-
 θόδοξος χριστιανικὸς λαός, οἱ ἐμπαθεῖς
 δὲν ἀποδεικνύωσι νὰ πλάσωσι καὶ συκο-
 φαντίαν! Δημήτριος ὁ ἀργυροκόπος ἀλη-
 θῆ κατηγορεῖ τοῦ Παύλου· ἦσαν δὲ μό-
 νον φαῦλα τὰ ἐλατήριά του ἐν τῷ ὑπὲρ
 τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος ζήλῳ, ὃν ἐπεδει-
 κνυε. Οἱ συκοφάνται μὴ δυνάμενοι νὰ
 συναγορεύσωσι ὑπὲρ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς
 κακίας ἐξ ἧς διατρέφονται, μὴ ἔχοντες
 δὲ καὶ τί νὰ εἰπωσι κατὰ ἀνδρὸς αὐτό-
 χρημα τῆς ὀρθοδόξου ἀληθείας διδασκά-
 λου, συκοφαντοῦσιν αὐτὸν ὡς πολέμιον
 τῆς ὀρθοδοξίας καὶ κραυγάζοντες ὑπὲρ
 τῆς ὀρθοδοξίας προσπαθοῦσι νὰ φανατί-
 σωσι κατ' αὐτοῦ τοὺς χριστιανούς. Οἱ
 ἐπιπολαιῶς ἀντιλαμβάνόμενοι τοῦ θορύ-
 βου θαυμάζουσι τὸν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδο-
 ξίας ἔνθεον ζῆλον τῶν συκοφαντῶν, καὶ
 αὐτὸς ὁ ζῆλος ὑποκρύπτει τὰ φαυλότερα
 τῶν ἐλατηρίων, παρίστησι δὲ φίλους τῆς
 ὀρθοδοξίας ἀνθρώπους κακοδοξοτάτους
 καὶ φαυλοτάτους, οἵτινες ἡγοῦνται πο-
 ρισμόν τὴν εὐσέβειαν, ὧν ὁ Θεὸς ἢ κοι-
 λία, ὧν τὸ τέλος ἢ ἀπώλεια.

Ἐκ τοῦ ἐπαισχύντου καὶ κακοηθε-
 στάτου παραδείγματος τῶν ἀνωτέρων
 ἔλαβον τὸ θράσος νὰ προβῶσιν εἰς θρα-
 συτάτην διαβολὴν καὶ συκοφαντίαν τοῦ
 πονηροτάτου εἶδους καὶ οἱ καταγγεληθέν-
 τες δύο κληρικοί τῆς Σκιάθου καὶ νὰ
 φανατίσωσιν εὐαριθμούς ἀμαθεῖς. Τί τοῖς
 ἔμελεν ἐὰν ἄλλων βλασφημίας καὶ κα-
 κίας καὶ πλάνας ἀπέδιδον εἰς ἄλλον; Τί
 τοῖς ἔμελε νὰ ἐξετάσωσιν ἐὰν ἡ ἐγκύ-

κλιος τῆς Ἰ. Συνόδου ἀπέβλεπεν ἄλλους;
 Αὐτοὶ τὸν σκοπὸν τῶν νὰ κατορθώσωσι,
 καὶ ἀδιάφορον διὰ τίνος μέσου· ὁ σκο-
 πὸς ἀγιάζει τὰ μέσα, μακριαβελικῶς.
 Ἄλλ' οἱ Σκιαθῖται ἄς εἰπωσι πότε ἔδει-
 ξαν ἐνδιαφέρον οἱ ἱερεῖς οὗτοι ὑπὲρ τῆς
 ὀρθοδοξίας, πότε ἐδίδαξαν τὸν λαὸν τὰς
 ἀληθείας τῆς ὀρθοδοξίας, καὶ ἂν ἦνε εἰς
 κατάστασιν νὰ πράξωσι τοῦτο.

Ἐρευνῶντες δὲ τὰ κινήσαντα αὐτοὺς
 ἐλατήρια οἱ φανατισθέντες, ἄς πενήτω-
 σιν, ὅτι ἐστερήθησαν ἐπιχαρίτου ὑγιούς
 διδασκαλίας τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανι-
 σμοῦ, ἥτις τόσας μεγαλοπόλεις ἠύχαρί-
 στησεν, ἐφώτισεν, ἐνθουσίασεν.

Πανταχοῦ ὅπου μεταβαίνει ὁ κ. Μα-
 κράκης ἐνθουσιωδῶς γίνεται δεκτός.

Ἐπάρχουσι παντοῦ ἀντιφροντοῦντες,
 ἀλλ' εὐθύς ὡς ἀκούσωσι τῆς διδαχῆς αὐ-
 τοῦ ἐκπλήσσονται καὶ μεταβάλλονται.
 Διότι ἡ συκοφαντία πρὸ τῆς ἀληθείας
 ὡς ἰστὸς ἀράχνης διαλύεται. Δυστυχῶς
 μόνον ἐν τῇ νήσῳ Σκιάθῳ ἀπεσβέσθη
 ἡ λογικὴ καὶ εὐγενὴς περιέργεια καὶ ὑπο-
 μονὴ νὰ ἀκούσωσι. Εὐάριθμοι προλη-
 πτικοὶ φανατισθέντες ὑπὸ καθαρᾶς συ-
 κοφαντίας ἐνεποίησαν αὐτὸ τὸ οὐκ εὐ-
 καταφρόνητον ὄνειδος εἰς τὴν ὠραίαν
 Σκιάθον, καὶ τὸ κατώρθωσαν, διότι ὁ
 κ. Μακράκης συνθίξει νὰ μὴ λαλή εἰς
 ὧτα μὴ ἀκουόντων, νὰ μὴ ὀμιλή ὅπου
 δὲν ζητεῖται προθύμως.»

* * *

Ἐφημερίδα *Λόγος*, 3 Αὐγούστου 1891,
 ἀρ. φύλ. 909, σελ. 4.

«Ὁ Μακράκης καὶ ἡ Συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων»

Υἱὸς ἀντάξιος τοῦ ἑαυτοῦ πατρὸς
 ἀπογόνου τοῦ Ἄννα καὶ Καϊάφα ἐν Σκιά-
 θῳ ἱερέως Παπαδιαμάντη ὁ Ἀλέξ. Πα-
 παδιαμάντης ἐδημοσίευσεν διατριβὴν διὰ
 τῆς «Ἀκροπόλεως» εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ
 ἰδίου πατρὸς, ἀνομολογῶν, ὅτι ὁ πατήρ

του δὲν ἐνήργησεν ἐξ ἀμαθείας εἴτι ἐνήργησεν ἐν Σκιάθῳ κατὰ τῆς θείας διδασκαλίας, ἀλλ' ἐκ φθόνου καὶ μοχθηρίας φαρισαϊκῆς! Ἐν τούτῳ ἄρα συμφωνεῖ οὗτος μετὰ τοῦ «Λόγου». Δυσφορεῖ δέ, ὅτι γηραιούς Λευΐτας ὁ κ. Μακράκης κατήγγειλεν ἐνώπιον τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, καὶ κακίζει τοῦτον ὡς ἀντευαγγελικῶς πράξαντα, αἰτιολογῶν ἅμα τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ὡς εὐαγγελικῶς πράξαντα, διότι ἀνέγνωσε τὴν κατὰ Διαμαρτυρομένων ἐγκύκλιον ἐπ' ἐκκλησίας, ὅπως προφυλάξῃ τὸ ποιμνιον ἀπὸ τῆς ἑτεροδιδασκαλίας τοῦ Μακράκη! Ἄνθρωποι τῶν κατέργων καὶ τῆς ἀγχόνης τιτλοφορούμενοι ἱερεῖς, ὀδηγοῦντες εἰς ἀπώλειαν τὰς ψυχὰς ἰσχυρίζονται, ὅτι διασώζουσι διαφυλάττοντες τὰ λογικὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν δῆθεν αἰρετικῶν, αὐτοὶ οἱ προβατόσχημοι λύκοι, οἱ μέχρις αἵματος ἀμέλγοντες αὐτὰ καὶ κείροντες, βόσκοντες δὲ ταῦτα οὐδέποτε.

Ὁ Μακράκης αἰρετικὸς ἢ σεῖς ἄθεοι ὄλωσ, ἐν καρδίᾳ ὑμῶν λέγοντες οὐκ ἔστι Θεός; Καὶ ἂν ὁ Μακράκης αἰρετικὸς, σεῖς ἐστε ἀληθῶς ἄθεοι, καὶ ἄπιστοι ὄλωσ.

Διότι δὲ σεῖς ἄθεοι διὰ τοῦτο αἰρετικὸς διαβάλλεται ὁ διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου παρ' ὑμῶν. Καταγγείλας ὁ κ. Μακράκης τοὺς συκοφάντας καὶ μοχθηροὺς τῆς Σκιάθου δύο ἱερεῖς ἐνώπιον τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης, ἐποίησε χρῆσιν δικαίωματος τοῦ πολιτικοῦ μὴ αὐτοδικήσας, ἀλλὰ προσφυγὰν εἰς τὴν δικαιοσύνην κράτους χριστιανικοῦ, καὶ οὐχὶ ρωμαϊκοῦ καὶ εἰδωλοκρατικοῦ, τοιούτου δὲ δικαίωματος χρῆσιν καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος ἐποίησατο Ῥωμαῖος ὢν πολίτης, καὶ Καίσαρα ἐπικαλεσθεὶς, ὅπως ἐνώπιον τούτου δικασθῇ. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἀπαγορεύει νὰ καταγγέλλωμεν τοὺς πονηροὺς ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἀπαγορεύει τὴν αὐτοδικίαν. Ἄλλ' ὦ μοχθηροί, τίς εἶπεν, ὅτι αἰρετικὸς ὁ Μα-

κράκης καὶ τίνες οἱ πολεμοῦντες αὐτόν; οὐχὶ οἱ θεοκάπηλοι σιμωνιακοὶ ἄρχιερεῖς, διότι ἐλέγχει τὴν σιμωνίαν αὐτῶν, καὶ ταραττεῖ τοὺς κύκλους των; Καὶ εἶνε ἐκκλησία ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων, καὶ τὸ συνέδριον ἀνθρώπων καπηλευομένων τὰ θεῖα καὶ θεοποιούντων τὴν κοιλίαν αὐτῶν καὶ τὰς ἐπιθυμίας των; Καὶ δὲν ἐρωτᾶτε τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Ἀθηνῶν νὰ σᾶς εἴπῃ, ὅτι οὐδὲν καταγινώσκει τοῦ Μακράκη, καί, ὅτι, ἂν μὴ δειλὸς οὗτος, θὰ διεκήρυττε τοῦτο καὶ δημοσίᾳ; Ἄλλὰ καὶ ἐὰν πάντες ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ὁ Μακράκης αἰρετικὸς, ἀδυνατεῖτε ἡμῶς καὶ ν' ἀποδείξητε τοῦτο γραφικῶς, λογικῶς, δογματικῶς, ἱστορικῶς, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν.

Ὁ Μακράκης διὰ μυρίαν ἀποδείξεων ἀπέδειξεν, ὅτι εἶνε διδάσκαλος τῆς ὀρθοδοξίας, ὑμεῖς δὲ ἀλλότριοι τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας. Ἡ ἐκκλησία λαλεῖ ἀληθεῖαν, καὶ οὐχὶ ψεῦδος. Ὑμεῖς δὲ ψευδόμενοι βεβαιούτε, ὅτι οὐκ ἐστὲ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ γνήσια, καὶ διὰ τοῦτο μισεῖτε τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας τὰ γνήσια, καὶ ἀντιστρατεύεσθε τῷ πνεύματι τῆς ὑγιοῦς διδασκαλίας. Ἄλλ' ὁ Μακράκης θὰ κατισχύσῃ ὑμῶν, ὑμεῖς δὲ ἐλεγχόμενοι θὰ ἀνατραπῆτε, καὶ θὰ καταλυθῆτε. Ἐκκλησίαν συνιστῶσιν οἱ λόγοις ὀρθοῖς καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς βεβαιούντες τὴν ἀλήθειαν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ οὐχὶ οἱ τὰ θεῖα καπηλεύομενοι καὶ ἀγυρευόντες ὡς ὑμεῖς: τοιαύτη ἐκκλησία ἐρημωθήσεται, διότι συναγωγὴ Σατανᾶ, ἢ δὲ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἢ νῦν διωκομένη ὑψωθήσεται καὶ ἐπικρατήσῃ πανταχοῦ, καὶ περισυνάξει τὰ διεσκορπισμένα αὐτῆς τέκνα, καὶ δεῖξει ἐν τῷ μέλλοντι τὸ ἑαυτῆς ἠθικὸν κάλλος, ὃ οὐκ ἀπὸ τίτλων καὶ τύπων καὶ συμβόλων καὶ ἀξιωμάτων ἐξωτερικῶν καταφανές, ἀλλ' ἀπὸ λογικότητος καὶ ἠθικότητος, καὶ ἀρετῆς τῶν ταύτης μελῶν.»

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΤΑΖΗΣ

Ζεϊ και βασιλεύει!

Για τή διδασκαλία παπαδιαμαντικῶν διηγημάτων
στό δημοτικό σχολεῖο

Πιθανῶς σέ κάποιους ἀναγνώστες τοῦ κειμένου «Ζεῖ ὁ βασιλιάς Ἀλέξανδρος;» (Παπαδιαμαντικά Τετράδια, τ. 1, 1992, σσ. 137-142) νά γεννήθηκαν ἐρωτήματα σχετικά μέ τή μέθοδο διδασκαλίας διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη στό δημοτικό σχολεῖο.

Πρὶν προχωρήσω σέ ἀποσαφηνιστικές ἀπαντήσεις, θά ἤθελα νά σημειώσω ὅτι στό δημοτικό σχολεῖο, σήμερα, διδάσκουμε τὸ γλωσσικὸ μάθημα χρησιμοποιώντας τὰ —κατὰ βάσιν καλὰ— ἐγχειρίδια *Ἡ γλῶσσα μου*, στὰ ὅποια ἡ συγχρονικὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας ὑποβοηθεῖται ἀπὸ πολλές ἀσκήσεις μέ διαχρονικὴ προοπτικὴ. Ἀκόμη, στὰ βιβλία τῶν Ὀρησκευτικῶν παρατίθενται ἀρκετὰ ὕμνογραφήματα καὶ εὐαγγελικὲς περιχοπές, στό πρωτότυπο καὶ σὲ παράλληλη μετάφραση, πού μπορεῖ νά ἀξιοποιηθοῦν γιὰ γλωσσικὴ διδασκαλία (*Ἡ ζωὴ μας μέ τὸ Χριστό*, Ὁρθόδοξὴ Χριστιανικὴ Ἀγωγή (Ὀρησκευτικὰ), Γ' Δημοτικού, Α' τεύχος, ΟΕΔΒ, Ἔκδοση Α', 1992, Βασιλικὴ Στεφανίδου, *Καινὴ Διαθήκη*, Δ' δημοτικού, καὶ Κων. Σ. Γρηγοριάδου, *Εὐαγγελικὲς περιχοπές*, ΣΤ' Δημοτικού). Διάσπαρτα στοιχεῖα γλωσσικοῦ χαρακτῆρα ὑπάρχουν καὶ στὰ βιβλία τῆς Ἱστορίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Παπαδιαμάντη, σημειῶνω ὅτι στό βιβλίο τῶν Ὀρησκευτικῶν τῆς Γ' τάξεως (*Ἡ Ζωὴ μας μέ τὸ Χριστό*, ὅπ.π., σσ. 19-20) παρατίθενται ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ διήγημα *Χωρὶς στεφάνι* (σὲ μετάφραση), καθὼς καὶ βιογραφικὲς πληροφορίες καὶ λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν γνωστὴ προσωπογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη καμωμένη ἀπὸ τὸν Ἐγγονόπουλο. Στὸ ἐγχειρίδιο τοῦ μαθήματος τῆς Ἱστορίας γιὰ τὴν ΣΤ' τάξη (*Στὰ νεότερα χρόνια*, Ἱστορία ΣΤ' δημοτικού, ΟΕΔΒ, σ. 241) παρατίθενται ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ διήγημα *Ἡ Δασκαλομάνα*. Ἀκόμη, τὸ τελευταῖο κείμενο τοῦ *Ἀνθολογίου* γιὰ τὴν Ε' καὶ τὴν ΣΤ' τάξη εἶναι τὸ ποίημα τοῦ Λάμπρου Πορφύρα *Δέηση γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη* (*Ἀνθολόγιο*, γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικού, μέρος τρίτο, ΟΕΔΒ, σσ. 298-299).

Ὁ Παπαδιαμάντης, λοιπόν, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀγνωστος στοὺς μαθητὲς τοῦ δημοτικού. Ἀπὸ ὅσα ἤδη ἀναφέρθηκαν φαίνεται ὅτι δὲν στερεῖται βάσεως οὔτε εἶναι ὑπερβολικὰ τολμηρὸ νά διδάξει κανεὶς διηγήματά του στό δημοτικὸ σχολεῖο. Χωρὶς ὅμως μιὰ θεμελιακὴ προϋπόθεση ἴσως ἡ διδασκαλία νά καταλήξει σὲ καταστροφὴ. Στὴν περίπτωσή τοῦ

Παπαδιαμάντη, και μάλιστα στο δημοτικό, βασική προϋπόθεση είναι η μεγάλη αγάπη για το πρόσωπο και το έργο του. Δεν μπορεί να συναναστραφεί κάποιος με τόν Παπαδιαμάντη όπως με άλλους συγγραφείς γιατί πιστεύω ότι η είσοδος στον κόσμο του Παπαδιαμάντη απαιτεί και μιὰ ψυχική προετοιμασία — κάποιο είδος νηστείας και προσευχής. Είναι ένας κόσμος που εκ προοιμίου αποκλείει κάθε μορφή αλαζονείας: ο αναγνώστης εισέρχεται χωρίς ταπεινώσεως... (Η. Χ. Παπαδημητράκοπουλος, *Επί πτίλων αυρας νυκτερινής* — Πέντε κείμενα για τόν Παπαδιαμάντη, Νεφέλη, 1992, σ. 26). Για να διδάξει ο δάσκαλος Παπαδιαμάντη απαιτείται η γλωσσική προετοιμασία τών μαθητών του. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να έχουν εξοικειωθεί με τις παλαιότερες μορφές τής γλώσσας μας — πράγμα που συμβαίνει όταν διδάσκεται σωστά τὸ γλωσσικὸ μάθημα — και να κατέχουν τὴν ὕλη τών βιβλίων *Ἡ γλώσσα μου*, δηλαδή να έχουν μιὰ σχετικά καλή για τὴν ηλικία τους γλωσσική εὐαισθησία και θεμελίωση. Ἐς σημειωθεί ὅτι ἡ περίπτωση μαθητῶν δημοτικού σχολείου με γλωσσική εὐαισθησία και ἰσοποδομὴ δὲν είναι καθόλου σπάνιο φαινόμενο όπως, πιθανῶς, πιστεύεται. Σὲ κάθε περίπτωση, πάντως, ὁ δάσκαλος ἔχει τὴ δυνατότητα να θεραπεύσει τυχόν βασικές ἀδυναμίες τών μαθητῶν του, ὥστε να καταστούν ἔτοιμοι να προσεγγίσουν τὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο.

Βεβαίως πρὶν διδάξει ἕνα παπαδιαμαντικὸ διήγημα πρέπει να είναι και ὁ ἴδιος ὁ δάσκαλος ἐξαντλητικὰ προετοιμασμένος, πράγμα που ἄλλωστε ἰσχύει για κάθε διδασκαλία. Για τόν Παπαδιαμάντη βασικὸ ὄπλο είναι ἕνα καλὸ λεξικὸ (π.χ. τὸ ἐπιτόμο τοῦ Δημητράκου ἢ τῆς Πρωίας) και ἴσως ἕνα χρηστικὸ λεξικὸ ρημάτων τῆς ἀρχαίας. Ἡ προετοιμασία ἐγκρίεται κυρίως στὴ λεξιλογική και συντακτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμέ-

νου που θὰ διδαχθεῖ. Ὁ στόχος ἀσφαλῶς δὲν είναι να μάθουν οἱ μαθητὲς τὴ σημασία ὄλων τῶν λέξεων ἐνὸς διηγήματος, ἀλλὰ να γνωρίσουν αὐτὲς τὲς λέξεις κατὰ τὴ στιγμή τοῦ γεγονότος τῆς διδασκαλίας. Αὐτὴ ἡ γνωριμία θὰ τοὺς βοηθήσει να πλησιάσουν τὸ κείμενο, ἀφοῦ ἡ διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας ἀποβλέπει στο να γίνω ἱκανὸς να συλλαμβάνω με ὅλες τὲς αἰσθήσεις μου αὐτὰ που προκύπτουν ἀπὸ τὴ φράση σὺν νόημα, σὺν ἦχος, σὺν εἰκόνα, σὺν συναίσθημα και σὺν κατάσταση, συνολικὰ και ἀδιαιρέτα. Αὐτὰ που λέγονται κι αὐτὰ που δὲν λέγονται, ἀλλὰ σαλεύουν κάτω ἀπὸ τὲς λέξεις (Χριστόφορος Μηλιώνης, «Πάντοτε νεκρὰ είναι ἡ γλώσσα...», *Τὰ Νέα*, 5/12/1991).

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἂς συγχωρήσει ὁ ἀναγνώστης ἕνα πρακτικῆς φύσεως ἀλλὰ πολὺ σημαντικὴ παρέμβαση. Ἡ διδασκαλία ἐνὸς παπαδιαμαντικῶς διηγήματος γίνεται με βάση ἕνα φυλλάδιο τὸ ὁποῖο φτιάχνει ὁ δάσκαλος και τὸ μοιράζει στὴν τάξη. Βγάζει μιὰ φωτοτυπία τοῦ διηγήματος που ἔχει ἐπιλέξει, διευθετεῖ κατ'ἀλλήλους τὲς σελίδες, ὥστε δύο σελίδες τοῦ τόμου στὸν ὁποῖο περιέχεται τὸ ὑπὸ διδασκαλίαν διήγημα να ἀντιστοιχοῦν σὲ μιὰ ὀριζόντια σελίδα πρὸς νέα φωτοτύπηση για τὴ δημιουργία σελίδας τοῦ φυλλαδίου. Ὑποσελιδίως σημειώνονται λεξιλογικὲς ἐπεξηγήσεις. Μιὰ φωτοτυπημένη φωτογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως αὐτὴ τοῦ Νιρβάνα που δημοσιεύεται στὸν δεῦτερο τόμο τῶν *Ἀπάντων* (ἔκδοση «Δόμου»), μπορεί να πάρει τὴ θέση ἐξωφύλλου. Τὸ νέο φυλλάδιο —ταπεινὸ ἀλλὰ ὁμορφο— είναι ἔτοιμο να διανεμηθεῖ στοὺς μαθητὲς.

Ἐπιπροσθέτως θεωρῶ σημαντικὲς τὲς ἐξῆς παρατηρήσεις: α) Δὲν συζητοῦμε για τὴν περίπτωση διδασκαλίας Παπαδιαμάντη μεταγλωττισμένου στὴ δημοτική, γιατί τότε είναι ἀπὸν ὁ Παπαδιαμάντης. β) Δὲν παρεμβαίνουμε στὴν

ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου (διευκρινίζω ὅτι στὸ ἐξῆς στηρίζομαι στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τῶν ἐκδόσεων «Δόμος»). γ) Σβήνομε, στὸ φυλλάδιό τὸ ὁποῖο ἔχουμε δημιουργήσει, τοὺς ἀστερίσκους, ἄλλα σύμβολα, καθὼς καὶ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα ποὺ παρατίθεται ὑποσελιδίως στοὺς τόμους. δ) Κρατᾶμε ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ ἀπὸ τὶς συνοδευόμενες ἀπὸ ἀστερίσκο λέξεις (ἢ ἐρμηνεῖα τῶν ὁποίων παρατίθεται στὸ τέλος τῶν τόμων) τὶς νοηματικὲς διευκρινίσεις, τὶς ὁποῖες ἐντάσσομε στὶς ὑποσελίδιες ἐπεξηγήσεις τοῦ φυλλαδίου. ε) Διατηροῦμε τὴν ἀρίθμηση τῶν στίχων ποὺ ὑπάρχει στοὺς τόμους, ἐκτὸς ἐὰν ἔχουμε ἀφαιρέσει, γιὰ διδακτικούς λόγους, τμήματα τοῦ κειμένου.

Σημειῶνω ὅτι ὁ δάσκαλος θὰ διαπιστώσει ὅτι στὴ δευτέρῃ διδασκαλίᾳ παπιδιμαντικῷ διηγήματος οἱ μαθητὲς θὰ ἔχουν ἐξοικειωθεῖ μὲ τὴ γλῶσσα του, ὅποτε ἴσως νὰ μὴν παραστεῖ ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευθοῦν γραπτῶς πολλὲς λέξεις ἀλλὰ μόνον προφορικῶς κατὰ τὴ διάρκειά τῆς διδασκαλίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πορεία διδασκαλίας ἐνὸς παπιδιμαντικῷ κειμένῳ δίνεται ἐδῶ ἓνα δοκιμασμένον σχέδιο: 1) Ἀνάγνωση ἀπὸ τὸν δάσκαλο ὀλόκληρου τοῦ διηγήματος. Ὁ τρόπος αὐτὸς ἐνδείκνυται ἰδιαιτέρως γιὰ μικρῆς ἐκτάσεως κείμενα. Σ' αὐτὸ τὸ στάδιο οἱ μαθητὲς (κυρίως ἂν εἶναι ἡ πρώτη τους ἐπαφὴ μὲ τὸν Παπιδιμαντῆ) ἐνδέχεται νὰ κατανοήσουν ἐλάχιστα τὸ κείμενο, χωρὶς νὰ μνησθῆται ἡ χρησιμότητα τῆς φάσεως αὐτῆς τῆς διδασκαλίας. Μπορεῖ νὰ παραλειφθεῖ ἐὰν ἔτσι κρίνει ὁ δάσκαλος. 2) Δεύτερη ἀνάγνωση τοῦ κειμένου, πάλι ἀπὸ τὸν δάσκαλο, λέξη-λέξη καὶ πρόταση-πρόταση. Ἡ ἀνάγνωση στὸ στάδιο αὐτὸ συνοδεύεται ἀπὸ πολλαπλὸ σχολιασμὸ — μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν μαθητῶν — πραγματολογικῷ, ἱστορικῷ, ἰδεολογικῷ καὶ πολιτιστικῷ χαρακτῆρα. Ἐπίσης ση-

μαντικοὶ εἶναι καὶ κάποιοι ἐτυμολογικοὶ συσχετισμοὶ μὲ τὴ σημερινὴ μορφή ὀρισμένων λέξεων, καθὼς καὶ παρατηρήσεις οἱ ὁποῖες σχετίζονται μὲ τὸν τρόπο γραφῆς τοῦ Παπιδιμαντῆ (ἐννοῶ τὸν λογοτεχνικὸ καὶ ὄχι τὸν συντακτικὸ). Πρόκειται γιὰ συστηματικὴ ἀνάγνωση τοῦ τύπου «διαβάζω μὰ πρόταση, τὴν σχολιάζω, παίρνω ὅ,τι μπορῶ ἀπὸ αὐτὴν καὶ κατόπιν προχωρῶ στὴν ἐπομένη». Στὴ φάση αὐτὴ δὲν ἐξετάζεται γραμματικῶς τὸ κείμενο. 3) Ἐξέταση ἐπιλεγμένων γραμματικῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα, συνήθως, ἔχουν ἄμεσες ἐτυμολογικὲς ἀναφορὲς στὴ σημερινὴ γλῶσσα. Ἀντιγράφεται ἀπὸ τὸ κείμενο στὸν πίνακα μὰ πρόταση μὲ στόχο τὴ γραμματικὴ ἐξέταση μιᾶς λέξεως ἢ τῆ θέσης της στὴν πρόταση. Στὸ στάδιο αὐτὸ ἀποσαφηνίζονται στοὺς μαθητὲς σημεία τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμεύσουν πολὺ στὴ μετέπειτα σχολικὴ ζωὴ τους καὶ θὰ ὀξύνουν τὸ γλωσσικὸ τους αἰσθητήριον. Ἐνδεικτικά: α) ὡς ὁ κηφὴν ὑπὸ τῶν μελισσῶν — ὡς πρὸς τὸ μέλλον τοῦ θυγατρίου — σὰ χαρτιά τὸν ἐπέρασα ὡς Τζῶν Στόθισον — ἄνθρωπος ὑψηλός, καλοφορεμένος, ὡς σαρανταπέντε ἐτῶν, β) ἐκ κατεδαφισθείσης οἰκίας ἢ ἐρειπίου καταρρεσαντος (πέντε ἢ ἕξ παιδιὰ) — ἔκαμαν πλέον ἢ χίλιοι ἄνθρωποι (μᾶλλον ἐξ ἐπιπνοίας καὶ συνειδήσεως, ἢ ἀπὸ τὰ ὀλίγα ἑλληνικὰ ὅσα ἐφαίνετο νὰ ἤξεύρη), γ) τὸ ἀπὸ πολλοῦ προσδοκώμενον, δ) ἡ Ἀθηνῶν ἐλησιμόνησεν ἅμα ἀκούσασα τὴν σύστασιν τῆς κυρίας της, ε) τὸ ἄφησε δὲ ἀνοικτόν, ε) ἤξευρε δὲ ἄλλως, ζ) τὸ βάθος τοῦ ὕδατος ἦτο τρεῖς ἴσον μὲ ἀνάστημα ἀνδρός, η) Ἐπὶ ζωῆς της δὲν ἐπαρηγορήθη (πρβλ. ἐπὶ κυβερνήσεως Παπάγου, ἐπὶ κατοχῆς), θ) διὰ νὰ ἔλθῃ αὐτοῖς ἀρωγός, ι) ἀφορία εἶχε μαστίσει τὴν Εὐβοίαν, ια) εἶχε κοιτάξει διὰ μακρῶν ὁ ξένος, ιβ) ἀποκείμενος ἐκεῖ τίς οἶδε πρὸ πόσων χρόνων, ιγ) μὲ τὸ παντελὸν συνήθως ἀνασχηματισμένον μικρὸν κάτω τοῦ γόνατος, ιδ) εἶχα

καθίσει ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς προκουμίας. 4) Μὲ τὴν ἀνάγνωση ἐπιλεγμένων προτάσεων ἐπισημαίνονται τὰ κύρια σημεῖα τοῦ διηγήματος τὰ ὁποῖα βοηθοῦν νὰ γίνουν κατανοητοὶ οἱ στόχοι καὶ τὰ μηνύματα τοῦ συγγραφέα. 5) Τελικὴ ἀνάγνωση τοῦ διηγήματος, ἀπὸ τὸν δάσκαλο, χωρὶς ἐκτενεῖς διακοπές, παρὰ μόνο μὲ ἀστραπιαῖες ἐπεξηγήσεις λέξεων καὶ ὑπενθύμιση σημείων τὰ ὁποῖα ἔχουν τοισθεῖ κατὰ τὰ προηγούμενα στάδια. 6) Τὴν ἐπόμενη μέρα οἱ μαθητὲς διαβάζουν τὸ τμήμα τοῦ διηγήματος ποῦ ἔχει ὀρισθεῖ ἀπὸ τὸν δάσκαλο, ἢ ὀλόκληρο τὸ διήγημα ἂν εἶναι μικρῆς ἐκτάσεως.

Ὁ χρόνος ποῦ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴ διδασκαλίαν ἐνὸς παπαδιαμαντικοῦ διηγήματος ἐκτείνεται ἀπὸ δύο διδακτικά διώρα τοῦ μαθήματος τῆς γλώσσας (στὸ δημοτικὸ σχολεῖο καθημερινὰ πλὴν Παρασκευῆς διδάσκειται ἡ γλώσσα σ' ἓνα συνεχόμενον χωρὶς διακοπὴ διώρα) γιὰ ἓνα μικρῆς ἐκτάσεως, ἕως τρία διδακτικά διώρα γιὰ ἓνα ἐκτενέστερο. Ὁ δάσκαλος, ἀνάλογα μὲ τοὺς στόχους ποῦ ἔχει θέσει, μπορεῖ νὰ ἀυξήσει τὶς ὥρες, ὅχι ὅμως νὰ τὶς μειώσει. Πάντως ἡ διδασκαλία σὲ δύο τρεῖς συνεχόμενες ἡμέρες εἶναι, νομίζω, ἀρκετὴ.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπιλογὴν ἐνὸς παπαδιαμαντικοῦ κειμένου γιὰ διδασκαλίαν, χρῆσιμο θὰ ἦταν νὰ ἔχει κανεὶς κάποια βασικὰ κριτήρια. Τὰ διδακτέα διηγήματα λοιπόν, κατὰ τὴ γνώμην μου, θὰ πρέπει: α) Νὰ εἰσάγουν γλωσσικὰ στὸν Παπαδιαμάντη καὶ νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸν τρόπο τοῦ. β) Νὰ μὴν περιέχουν λεπτές ἀναφορές (αὐταρχικὴ συμπεριφορὰ δασκάλου, ἐνέργειες ἱερέως ἀπάδουσεσ στὸ ἀξιωματόν), τῶν ὁποίων οἱ μαθητὲς ἀδυνατοῦν νὰ δοῦν τὶς ἀληθινὰ διαστάσεις. Π.χ. Ὁ Τυφλοσύρτης, Ἡ δασκαλομάνα, Ἡ θεοδικία τῆς δασκάλας, Ἐξοχικὴ Λαμπρῆ. Διαφέρει ἡ περίπτωση τοῦ διηγήματος Τὰ πτερόντα δῶρα, τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ διδαχθεῖ, μόνο ὅμως μὲ

κάποια ἀφορμὴ ποῦ πιθανῶς θὰ δώσουν τὰ συνήθως προβληματισμένα παιδιὰ τῆς ΣΤ' τάξεως. γ) Νὰ μὴν περιέχουν—κατὰ τὸ δυνατόν—μακροσκελεῖς περιγραφές καὶ ἀντιλήψεις ποῦ δὲν κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν. Π.χ. Ναυαγίων ναύγια. δ) Νὰ εἶναι μικρῆς ἐκτάσεως ὅσα διδαχθοῦν στὴν Ε' τάξη. ε) Νὰ παρουσιάζουν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν λυρικό (ἢ τραγικό) Παπαδιαμάντη καὶ πτυχῆς τοῦ χιούμορ τοῦ. Π.χ. Τὸ θαλάσσωμα. Ἐν προκειμένῳ συστήνω στὸν ἀναγνώστη τὸ κείμενο τοῦ Ἡ. Χ. Παπαδημητρακόπουλου Ἀναφορὰ στὸ χιούμορ τοῦ Παπαδιαμάντη (Ἡ.Χ.Π., ἔπ.π., σσ. 27-38). ς) Νὰ συνδέονται, ὅσο εἶναι δυνατόν, θεματικὰ μὲ τὰ κείμενα τῶν σχολικῶν βιβλίων ἢ νὰ εἶναι χρονικῶς ἐπίκαιρα.

Ἄκόμη, προτείνω τὴ διδασκαλίαν ἐνὸς παπαδιαμαντικοῦ ποιήματος, ὥστε νὰ καταδειχθεῖ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εἶναι μόνο ἓνας ποιητὴς τῆς πεζογραφίας ἀλλὰ καὶ ποιητὴς καθαυτόν.

Καταθέτω ἐδῶ τὴ δικὴ μου πρόταση γιὰ κάποια διηγήματα ποῦ θεωρῶ κατ'ἀλληλα γιὰ διδασκαλίαν στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ὁμαδοποιώντας τα γιὰ διευκόλυνση τοῦ δασκάλου καὶ σημειώνοντας τὴν τάξην γιὰ τὴν ὁποῖαν προορίζονται. Ὑπογραμμίζω ὅτι ἡ ὁμαδοποίησις ἐγίνε μὲ κριτήριον τὸν—κατὰ τὴ γνώμην μου—κυρίαρχον χαρακτῆρα τῶν διηγημάτων. Π.χ. τὸ Ἄνθος τοῦ Γιαλοῦ θεωρῶ ὅτι εἶναι ἐμμέσως χριστογενναϊκό, ὁπότε δὲν τὸ ἐντάσσω σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν χωρὶς, βεβαίως, αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ διδαχθεῖ ὡς τέτοιο. Ἄλλωστε ὁ Παπαδιαμάντης τὸ ἔγραψε ἐπ' εὐκαιρίαν τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1906.

Ἡ ἐπιλογὴ ἐγίνε μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ἴδιος δάσκαλος θὰ διδάσκει ἐπὶ δύο συνεχόμενες τάξεις (Ε'—ΣΤ') τοὺς ἴδιους μαθητὲς. Στὴν περίπτωσιν ποῦ ὁ δάσκαλος διδάσκει γιὰ μιὰ χρονιά μόνο στὴν Ε' τάξην, ἡ πρότασις δὲν ἀλλάζει. Ἄν ὅμως διδάσκει γιὰ πρώτη φορὰ στὴν

ΣΤ' τάξη, τότε καλό θα ήταν να ξεκινήσει με βάση τα κείμενα για την Ε' τάξη και προς το τέλος του σχολικού έτους μπορεί να διαμορφώσει τη δική του θέση με βάση την πρόταση και για τις δύο τάξεις.

Η διαφορά του αριθμού των κειμένων για την Ε' εν σχέσει με αυτά που προτείνονται για την ΣΤ' όφελεται στον χρόνο που μπορεί κανείς να ξεκινήσει να διδάσκει Παπαδιαμάντη στην Ε' τάξη, αφού είναι δύσκολο να γίνει η αρχή πριν από τα Χριστούγεννα.

Συγκεκριμένα (στις παρενθέσεις σημειώνεται ο τόμος της κριτικής έκδοσης του «Δόμου» στον οποίο περιέχεται κάθε διήγημα και οι αντίστοιχες σελίδες):

α) Χριστουγεννιάτικα: *Της Κοκκώνας τὸ σπίτι* (2.641-649)-Ε', *Τὰ Χριστούγεννα τοῦ τεμπέλη* (3.157-164)-Ε', *Ἡ Σταχομαζώχτρα* (2.115-124)-ΣΤ', *Ἡ Ντελσούφρω* (3.641-647)-ΣΤ', *Φῶτα Ὀλόφωτα* (3.39-44)-ΣΤ' (μπορεί να διδαχθεῖ ἀμέσως μετὰ τὰ Φῶτα). Θεωρῶ ἐμμέσως χριστουγεννιάτικα καὶ κατάλληλα γιὰ διδασκαλία στὴν ΣΤ' τάξη τὰ διηγήματα: *Ἡ Συντέκνισσα* (3.583-590) *Ἄνθος τοῦ Γιαλοῦ* (4.151-156), *Τὰ Πτερόντα δῶρα* (4.191-192).

β) Πασχαλινά: *Τ' Ἀερικὸ στὸ δέντρο*, ἐμμέσως πασχαλινὸ, (4.211-215)-Ε', *Ἡ Τελευταία βαπτιστικὴ* (2.89-94)-ΣΤ', *Ὁ Ἀλιβάνιστος* (3.521-531)-ΣΤ'.

γ) Ἀγιολογικὰ (ἀναδεικνύουν τὰ κριτήρια ἀνακήρυξης ἁγίων στὴν Ὀρθοδοξία): *Ἡ Χήρα τοῦ Νεομάρτυρος* (4.37-45)-Ε', *Φτωχὸς Ἄγιος* (2.211-227)-ΣΤ' (προτείνω νὰ παραλειθοῦν τὰ τμήματα: 2.211.1-213.26 καὶ 2.217.21-220.8).

δ) Διηγήματα πὺ περιέχουν παραδοσιακὰ καὶ ὑπερβατικὰ στοιχεῖα: *Ἄνθος τοῦ Γιαλοῦ* (4.151-156)-ΣΤ', *Τὰ Πτερόντα δῶρα* (4.191-192)-ΣΤ'.

ε) Διηγήματα στὰ ὁποῖα κυριαρχεῖ ἡ δράση παιδιῶν: *Τὸ πνίξιμο τοῦ παιδιοῦ* (3.275-279)-Ε' (προτείνεται νὰ πα-

ραλειφθεῖ τὸ τμήμα: 3.275.6-277.22), *Τ' Ἀερικὸ στὸ δέντρο* (4.211-215)-Ε', *Τὸ μυρολόγι τῆς φώκας* (4.297-300)-Ε', *Πατέρα στὸ σπίτι!* (3.89-94)-ΣΤ', *Ἡ Συντέκνισσα* (3.583-590)-ΣΤ'.

ς) Διηγήματα στὰ ὁποῖα κυριαρχεῖ ἡ κοινωνικὴ-οικογενειακὴ ζωὴ: *Ἐρημο μνήμα* (4.361-365)-Ε', *Γιὰ τὰ ὀνόματα* (3.397-403)-ΣΤ', *Τὸ Θαλάσσωμα* (4.135-137)-ΣΤ'.

ζ) Ποιήματα: *Στὴν Παναγία τὴν Κουνίστρα* (5.32-33)-Ε' καὶ ΣΤ'. Ὡς εἰσαγωγικὸ τοῦ ποιήματος αὐτοῦ μπορεῖ νὰ συμπεριληφθεῖ στὸ φυλλάδιο πὺ θὰ διανεμηθεῖ στὴν τάξη, καὶ νὰ διδαχθεῖ, τὸ ἀπόσπασμα 4.342.14-31 τοῦ διηγήματος *Νεκρὸς ταξιδιώτης*.

Γιὰ τὴν πληρέστερη προετοιμασία τοῦ δασκάλου, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιβοθητικὴ τῆς διδασκαλίας, προτείνεται ἡ παρακάτω ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία: α) Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Νεοελληνικά. Διδακτικὰ δοκίμια γιὰ τὸ γυμνάσιο*, Ἐστία, 1986, β) Λ. Κούσουλας, Χ. Μηλιῶνης, Γ. Παγανός, Ν. Τριανταφυλλόπουλος, *Νεοελληνικά. Διδακτικὰ δοκίμια γιὰ τὸ λύκειο*, β' ἐκδοση συμπληρωμένη, Παπαζήσης, 1980, γ) Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Νεοελληνικά. Διδακτικὰ δοκίμια γιὰ τὸ λύκειο-Σειρὰ Β'*, β' ἐκδοση συμπληρωμένη, Παπαζήσης, 1981, δ) Φώτης Ἄρ. Δημητρακόπουλος (εἰσαγωγὴ-ἐπιμέλεια), *Παπαδιαμάντης καὶ Σκιαθὸς - Φωτογραφίες ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Merlier*, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν - Δημοσιεύματα Ἀρχείου Μέλπως καὶ Octave Merlier, Ἀθήνα, 1991.

Παρακάτω δίνεται μία ἐνδεικτικὴ διδακτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ διηγήματος *Τ' Ἀερικὸ στὸ δέντρο* (4.211-215), ἔπου ἐπισημαίνονται στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀξιοποιηθοῦν ἀνάλογα μετὰ τὴν ἐνταξή τους σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα στάδια τοῦ προτεινόμενου σχεδίου διδασκαλίας ἢ μετὰ τὸν τρόπο πὺ βρίσκει πρόσφορο ὁ δάσκαλος. Ἄν ἀξιο-

ποιηθεί τὸ προτεινόμενο σχέδιο, τότε εἶναι δυνατό π.χ. τὸ σχόλιο στὸ 211.3 νὰ ἐνταχθεῖ στὸ δεύτερο στάδιο, τὰ σχόλια στὸ 212.16 στὸ τρίτο στάδιο, καὶ τὸ σχόλιο στὸ 213.26-29 στὸ τέταρτο στάδιο.

σ. 211. Στὸν τίτλο γράφει δέντρο καὶ ὄχι δένδρο. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιλέγει τὸν κατάλληλο τύπο τῆς λέξεως. 1-3. Συγκεκριμένοι, καὶ γιὰ σήμερα, τόπος τῆς Σκιαθοῦ. 3. Ἡ φυσικὴ πραγματικότητα καὶ ἡ αἰτία τῆς. 4-8. Σύνδεση τοῦ φυσικοῦ κόσμου μὲ τὸν Δημιουργὸ μέσῳ μιᾶς χαρακτηριστικῆς παρομοιώσεως (ὡς *σώφρων Ἄνα* . . .). 7. Ἡ μεταφορὰ δειχνεῖ ὅτι ἡ πίστη κατοικεῖ στὴν καρδιά καὶ ὄχι στὸν νοῦ. 11. *συναγελάζομαι* = συναναστρέφομαι. Ἐτυμολογικὸς συσχετισμὸς μὲ τὴν ἀγέλη. 16. Ἡ περιγραφή τοῦ φυσικοῦ περιγύρου ὑποδηλώνει τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ, καταλήγοντας στὸ θεολογικὸ σχόλιο τῆς μεταφορᾶς *κελαροῦζων βαθιά εἰς τὴν ψυχήν*. Συσχετισμὸς μὲ τὸ σχόλιο τοῦ 211.7. 17. *μυστικά*, ὥστε νὰ μὴν διατραχηθεῖ ἡ τελειότητα. 17-22. Δὲν ὑπάρχει θόρυβος παρὰ μόνο γαλήνη.

σ. 212. 1-2. Συνέχεια ἀπὸ τὸ 211.22. Τὸ παιχίδι σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ *μυστικά* τοῦ 211.17 παίρνει παραδείσια ἀγγελικὴ ὑπόσταση. Τίς κραυγές τῶν παιδιῶν ἔχει προετοιμαστῆ ὁ ἀναγνώστης νὰ δεχθεῖ χωρὶς θόρυβο. Ὁμαλὴ σύνδεση μὲ τὴν εἰσοδο τῶν προσώπων στὸ διήγημα. 5. τὸ *Τσιτσώ*. Οὐδέτερο ἄρθρο γιὰ θηλυκὸ γένος. 13-16. Ἡ μακαριότητα διαταράσσεται. 15. *μακρὰν*. Τοπικὸ ἐπίρρημα. 16. *χωρικῶν παιδιῶν* (ἐπιθετο+οὐσιαστικὸ). Πρβλ. τὸ οὐσιαστικοποιημένο ἐπιθετο *χωρικῶν*. Συσχετισμὸς τοῦ ἀγέλης μὲ τὸ 211.11. 21. *Εἷς* = ἕνας. 22 καὶ 25. *ἐκ τῆς* (ἐκ+γενική), πρβλ. ἀπὸ τὴν (ἀπὸ+αἰτιατική). 25. *ὅστις* = ὁ ὁποῖος. 27. *τὴν παθοῦσαν τὸ πανικὸν πάθημα*. Ἐπιτείνεται ἡ αἰσθησιμότης τοῦ παθήματος. 24-27. Ἀφοῦ τὸ πάθημα ἦταν σοβαρὸ γιὰ ἔλους ἦταν, κατὰ μείζονα λόγο, *πανικὸν* γιὰ

τὸν Κῶτσο. 27-29. Ἐπίταση τῆς δραματικῆς καταστάσεως τοῦ Κῶτσο. 30-31. Κορύφωση καὶ αἰτιολόγηση τοῦ δράματος τοῦ παιδιοῦ. Οἱ λέξεις *ἐβάρεσεν* καὶ τὸ *πόδι του τὸ πονεμένον* εἶναι ἀριστοτεχνικὰ τοποθετημένες. Ὁ Κῶτσος δὲν ἐχτύπησεν οὔτε ἐτραυματίσθη, ἀλλὰ *ἐβάρεσεν*, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ πόδι του τὸ πονεμένον. 32-34. Συνεχίζεται (ὡς τὸ 213.1-2) ὁ ἀσύλληπτος ἐντάσεως, πλέον, πόνος τοῦ ἀνάπυρου παιδιοῦ.

σ. 213. 3-5. Συγκεκριμένη περιγραφή. 5-6. Εἰσοδος στὸ διήγημα τῆς γρια-Κοντονίκαινας. Ἐπειδὴ εἶναι ἡ *μάμμη* τοῦ *μικροῦ Κῶτσο*, ὁ ἀναγνώστης ἀναμένει ἔντονη τὴ συνέχεια τοῦ διηγήματος. 6-8. Ἡ μητέρα τοῦ παιδιοῦ ἔχει πεθάνει καὶ ἐπομένως ἡ γρια-Κοντονίκαινα τὸ *ἡγάπα* ὡς «*δυσὸ φορὸς παιδί της*». Αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ περιμένει ὁ ἀναγνώστης θυελλώδη τὴ συνέχεια τοῦ διηγήματος. 8-15. Τὸ χειμαρρῶδες ἀπόσπασμα διαβάζεται ἀπνευστί. Ἡ κατάρα τὴν ὅποια ἐκστομίζει ἡ γριά κορυφώνει τὴν ἔνταση. 10. *κακὸν τι* = κάτι κακό. *τι* = οὐδέτερο τῆς ἀόριστης ἀντωνυμίας *τις*. Πρβλ. τὸ *τί* τοῦ 213.8 (οὐδέτερο τῆς ἐρωτηματικῆς ἀντωνυμίας *τίς*). 13. Ἐξήγηση τοῦ ἀγαρηνέ. 16. *ἀγιοπαίδων* (ὄχι ἀγιοπαίδων). Ἄγνιστο (πρβλ. ἡ *ἀγνιά* = ἡ ὁδός). 16-18. Τὰ παιδιὰ εἶχαν παγώσει ἀπὸ τὴν τραχύτητα τῆς ὀργῆς καὶ τὴν βαρύτητα τῆς κατάρας (μὲ *ἐν βλέμμα* καὶ μὲ *ἐν κίνημα* . . .). 18. *τῷ ὄντι* = πράγματι. 18-19. Ποιὰ ἡ κηλὶς τῆς ὁμορφιάς; 19-22. Τὸ μαραμένο δέντρο εἶναι ἡ κηλὶς. 22-23. Αἰτιολόγηση τοῦ μαραζώματος. 23-24. Τὸ ἀποτέλεσμα. Παρουσιάζεται τὸ σχῆμα: κηλὶς (18-19) — δέντρο ἢ κηλὶς (19-22) — αἰτία τῆς κηλίδος (22-23) — κηλὶς (23-24). 23-24. ὡς = σάν (παρομοίωση). Ἐπαναλαμβάνεται τὸ ζεῦγος *ἐν μέσῳ* - ὡς καὶ γιὰ τὸ δέντρο καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. 25. *ἀρὰ* = κατάρα. Τὰ

παιδιά φεύγουν. 25-26. Αιτιολόγηση τῆς φυγῆς τῶν παιδιῶν. 26-29. Ὁ παραλληλισμὸς μὲ τὸ 212.24-27 ἐπιτείνει τὴν ἕδη ἀλγεινή ἐντύπωση ποὺ ἔχουν δημιουργήσει ἢ κατάρρα καὶ τὸ δέντρο. Ὁ ἀναγνώστης ἐπιστρέφει στὴν ἀρχὴ τῆς δράσεως, δταν στὴ θέση τοῦ Μιχάλη ἦταν ὁ Κῶτσος. Ὁ καθέννας μπορεῖ νὰ γίνει θύμα μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ποὺ ἦταν θύτης.

σ. 214.1. Ἀπότομη ἀλλαγὴ σκηνικοῦ. Ἀρχὴ τῆς καθοριστικῆς γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ διηγήματος παρενθετικῆς ἐνότητας. 2-3. Ἡ ἀπόσταση σὲ βήματα. 3. μακρῶν (πρβλ. 212.15). 7. διαμερίσματος. Ὅχι τοῦ διαμερίσματος πολυκατοικίας, βέβαια. Πρβλ. γεωγραφικὸ διαμερίσμα. 11-13. Ἔτσι πρέπει νὰ κοινωνοῦν οἱ πιστοὶ καὶ ἔτσι κοινωνοῦσαν τότε. 14. τὸ Μοσχοβάι. Οὐδέτερο γιὰ θηλυκὸ γένος. Πρβλ. 212.5. 22-24. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς καταλαλιᾶς. Πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ἡ κρίση τῶν ἀνθρώπων γιὰ ἄλλους ἀνθρώπους. 23. τίς οἶδεν (ὄχι εἶδεν) = ποὺς ξέρει.

σ. 215. 2-6. Πρβλ. 214. 22-24. Παρόμοια συμπερασματικὴ ἔκφραση ποὺ δημιουργεῖ ὑποβλητικότητα. 7-8. Ἡ μακροθυμία τοῦ Θεοῦ. 8-12. Ἑρμηνεῖα τῶν παράδοξων περιπτώσεων. 12. Πρβλ. 214. 24. 14-15. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἶναι ἐκκλησία τῆς Ἀναστάσεως. Ἡ μεγαλύτερη ἡμέρα γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία εἶναι ἡ Ἀνάσταση ἐνῶ γιὰ τὴ Δύση τὰ Χριστούγεννα. Πρβλ. 213.10. νὰ προσέχη τις = νὰ προσέχει κανεὶς. 16-19. Πρβλ. 215. 8-12. δέ = συμπλεκτικὸς σύνδεσμος. Πολλάκις δέ = καὶ πολλές φορές, πολλές φορές μάλιστα. Πρβλ. τὸ δέν τοῦ 215.8 (ἀρνητικὸ μόριο). 20. Ἐπαναφορὰ στὴν κεντρικὴ ὑπόθεση τοῦ διηγήματος. 24-25. Πρβλ. τὸ 213.14-15 καὶ ἰδίως τὸ

213.22-23. 20-26: Εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν μετὰ τὸ τέλος τῆς σ. 213 νὰ μεταφερθεῖ ἡ ὑπόθεση στὸ 215.20. Δὲν θὰ εἶχε νόημα. Τὸ τέλος τοῦ διηγήματος, τότε, θὰ φαινόταν ὡς συμπτωσὴ ἢ ὡς παραμῦθι. Ἴσως στὸ 215.25 ἔπρεπε νὰ συμπληρωθοῦν οἱ λέξεις τοῦ 213.2 διὰ μιᾶς, προῶτως, ἐν πλήρει ἀνθήσει. Ὅμως εἶναι τέτοια ἡ φόρτιση ποὺ ἔχει ἤδη δημιουργηθεῖ ὥστε σοφὰ ὁ Παπαδιαμάντης δὲν συμπληρώνει μὲ τίς λέξεις αὐτές. Αὐτὴ τὴ στιγμή ἀπαιτεῖται λιτότητα στὴν ἔκφραση. Ἄλλωστε στὸ 215.21 ἔχει πεῖ *αἰφνιδίως* καὶ ἔχει περιγράψει ἐν συνεχείᾳ μὲ συντομία ἀλλὰ καὶ σαφῆνεια τὴν κατάσταση τοῦ Μιχάλη.

Μιὰ ἱστορία ἐντονη, φορτισμένη, φτάνει στὴν κορυφωσὴ της (ἕως τὸ 215.24: μετὰ κόπου ἀναπνέων, ποὺ ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ συγκλονισμένος καὶ χωρὶς ἀνάσα). Τὸ 215.24-25 (*Ἐφαίνεται... ἐμάρανε*.) βγαίνει πλέον μετὰ κόπου. Εἶναι ἡ ἡρεμία μετὰ τὴ θύελλα. Στὸ 215.26 δὲν προτάσσεται ἡ φράση *Τώρα τί ἐκέργιδισεν ἡ γρια-Κοντολίαινα*; (κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ 214.23 καὶ τοῦ 215.4-5). Ὁ Κύριος τοῦ 214.24 καὶ τοῦ 215.6 γίνονται Χριστὸς καί, ἔτσι, οἰκειότερος.

Τὸ «*Ἐὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε, εἶπεν ὁ Χριστὸς*» εἶναι ἡ σύνοψη τοῦ Εὐαγγελίου. Τ' Ἀερικὸ στὸ δέντρο εἶναι ἡ ὑποθήκη τοῦ Παπαδιαμάντη στὸν κόσμο.

**

Αὐτὴ ἡ Γοργόνα ποὺ ξενέρισε ὡς τὴ μέση στὴν πλώρη τῆς βάρκας τοῦ καθηγητῆ Ροζάριο Λά Τσιουρά¹, ἔμοιαζε καὶ δὲν ἔμοιαζε μὲ τὴ Λίγεια. Τοῦ φάνηκε μάλιστα γιὰ μιὰ στιγμή πὼς κρατοῦσε ἀσπίδα καὶ σάρισα. Ἡ βάρκα του εἶχε καρφωθεῖ μισοκάναλα ἐκεῖνη τὴ νύ-

¹ Γιὰ τὸν Λά Τσιουρά καὶ τὴ Λίγεια ὁ εὐμενὴς ἀναγνώστης ἄς διαβάσει τὸ διήγημα τοῦ Τζιουζέπε Τομάζι ντι Λαμπεντούζα *Λίγεια*, μετάφραση Νάσου Βαγενά, ἐκδ. «Στιγμὴ», 1991.

χτα. Ἐκλείσει τὰ μάτια καὶ προσπάθησε νὰ θυμηθεῖ τὴ Λίγεια, τὴν κόρη τῆς Καλλιόπης, τὴ Σειρήνα τῆς νιότης του.

— Ζεῖ ὁ βασιλιάς Ἀλέξανδρος; ρώτησε ἀγριωπὰ ἡ Γοργόνα.

Δὲν τῆς ἀπαντοῦσε. Ἀπὸ τότε ποῦ ἔφυγε γιὰ τοὺς βυθούς τῆς ἡ Λίγεια, δὲν ἤξερε ποιὸς Ζεῖ καὶ ποιὸς ὄχι, δὲν ἤξερε ἂν ὁ ἴδιος εἶναι ζωντανὸς ἢ πεθαμένος. Γιὰ ποιὸν Ἀλέξανδρο λοιπὸν ρωτοῦσε αὐτὸ τὸ πλάσμα;

Σωπαίνει· μαζί του καὶ ἡ μικρὴ τάξη τοῦ ἑλληνικοῦ παραθαλάσσιου χωριοῦ. Στῆ μιὰ σειρά τῶν θρανίων ἡ Ἐλενίτσα, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Στέλιος, ἡ Δήμητρα, ὁ Βασίλης, ἡ Ἐλένη, ἡ Τότα, ὁ Σάκης, ἡ Πετρούλα, ἡ Εἰρήνη. Στῆ διπλανή ἡ Κατερίνα, ἡ Ἀργυρώ, ὁ Ἄκης, ἡ Βαγγελιώ, ἡ Καλλιόπη, ἡ Νεκταρία, ὁ Σπύρος, ἡ Μαρία, ἡ Εἰρήνη, ὁ Θανάσης, ἡ Νικολέτα. Σὲ θολὴ ἀπόσταση ἔπεντε ἐπι-

αὐτῶν παρακολουθοῦν ὁ Στάθης, ὁ Γιῶργος, ἡ Ρούλα καὶ ὁ Χρῖστος.

Ἡ σιωπὴ τῆς ἀναμονῆς σπάει καθὼς ὁ Σάκης σηκώνεται ἀπὸ τὸ θρανίο κρατώντας πετονιές, ἀγκίστρια καὶ δολώματα — μετὰ τὸ σχόλασμα λογαριάζει νὰ πάει γιὰ ψάρεμα.

— Τί τρέχει; ρωτᾶει τοὺς ἄλλους. Περιμένετε νὰ τῆς ἀπαντήσει; Σικελὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ποῦ τὰ ἔμαθε τὰ ἑλληνικά;

Ἡ τάξη ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει. Ὁ Σάκης γυρίζει στὴ Γοργόνα:

— Ζεῖ καὶ βασιλεύει καὶ τὸν κόσμον κυριεύει, κυρά μου. Ἐδῶ ἦταν δυὸ μέρες νωρίτερα, μοιρολογοῦσε τὴν Ἀκριβούλα, τὴν ἐγγόνα τῆς γρια-Λούκαινας, ποῦ ἐγλίστρησε κ' ἔπεσε, μπλοῦμ! εἰς τὸ κύμα. Θὰ τὸν ξαναδοῦμε ὅμως. Ἄμα θέλεις νὰ τὸν ἀνταμώσεις, ἔλα μαζί μας, στίς τρεῖς τοῦ Γενάρη, ἀνήμερα τῆς χάρης του — θὰ ψέλνει κεῖ ψηλά, στὸ Χρῖστο στὸ Κάστρο!

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Γιὰ δύο νεολογισμούς τοῦ Παπαδιαμάντη:
βορειόπληκτος - μηλολονθῶ

βορειόπληκτος

Στὸ διήγημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη «Ἐξοχικὴ Λαμπρή», πρωτοδημοσιευμένο στὴν Ἐφημερίδα τῆς 1ης Ἀπριλίου 1890, διαβάζουμε κατὰ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν Ἀπάντων ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο: οὕτως ὁ παπα-Βαγγέλης ἔμεινε (ἐνν. στὰ ἀπέναντι χωριά) ἀκουσίως, ἠραγκαζόμενος νὰ ἐορτάσῃ τὸ Πάσχα πέραν τῆς πολυκυμαίντου καὶ βορειοπλήκτου θαλάσσης¹. Σύμφωνα μὲ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῶν Ἀπάντων, στὴ θέση τῆς γραφῆς βορειοπλήκτου ἢ πρώτη δημοσίευση παρέχει βορειοπλήκτου καὶ τὴν ἀκολουθοῦν στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ ἐκδόσεις Δικαίου καὶ Σεφερλή, καθὼς καὶ ὁ Βαλέτας στὸ Συμπλήρωμα τῶν Ἀπάντων του. Ἀπὸ ὅσα σημειώνονται στὸ βιβλιογραφικὸ ὑπόμνημα τοῦ διηγήματος² μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι στὴ νεότερη ἔκδοση ἔγινε δεκτὴ ἢ μεταγενέστερη γραφὴ πού εἰσήγαγε ἡ ἔκδοση Φέξη καὶ ἀκολούθησαν ὁ Καραβίας καὶ προσκαίρως ὁ Βαλέτας³.

Ἡ λέξη βορειόπληκτος τῆς πρώτης δημοσίευσης εἶναι ἀρχαϊστικὸς σχηματισμὸς ἀμάρτυρος στὴν παλαιότερη λεξικογραφία: τὸ ἴδιο κι ἐκεῖνη πού τὴν ἀντικατέστησε σὲ κατοπινὲς ἐκδόσεις. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔννοια εἶναι σχεδὸν ταυτόσημες, μὲ α' συνθετικὸ τὸ οὐσιαστικὸ βορέας ἢ πρώτη καὶ τὸ ἐπίθετο βόρειος ἢ δεύτερη: γιὰ τὴ θάλασσα σημαίνουν ἀντίστοιχα «πού τὴ χτυπᾷ ὁ βοριάς» καὶ «πού τὴ χτυπᾷ, ὁ ἄνεμος ἐννοεῖται, ἀπὸ τὰ βόρεια». Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ πρῶτος τύπος εἶναι περισσότερο «λογικὸς», ἔχει πιὸ ἔντονο χρῶμα καὶ μεγαλύτερη νοηματικὴ ἀκρίβεια καὶ ἐκφραστικότητά, κι ἀφοῦ μάλιστα εἶναι καὶ κανονικὸς, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴν διατηρηθεῖ. Σ' αὐτὸ ἔχουμε ἀπὸ πολὺ νωρὶς καὶ τὴ συνηγορία ἑνὸς σοφοῦ, ὀξυδερκοῦς καὶ εὐαίσθητου φιλόλογου: στὸ πολύτιμο λεξικὸ του ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἀποθησαυρίζει χωρὶς ἐπιφυλάξεις τὸ νεολογισμὸ τοῦ Παπαδιαμάντη: «βορειόπληκτος, Α. Παπαδιαμάντ(ης) ἐν Ἐφ. 1 Ἀπρ. 90»⁴. Ὅταν λοιπὸν τὸ

¹ Βλ. Α. Παπαδιαμάντη, Ἀπαντα, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τ. Β', Ἀθήνα, Δόμος, 1982, σ. 126.3-5. Στὸ ἐξῆς Ἀπαντα γιὰ τὴν πεντάτομη ἔκδοση Τριανταφυλλόπουλου τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη.

² Βλ. Ἀπαντα Β' 659.

³ Βλ. Τὰ Ἀπαντα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ἐπιμ. Γ. Βαλέτας, τ. Γ', (Ἀθήνα), Δ. Δημητράκος, (1954), σ. 107.

⁴ Βλ. Στ. Α. Κουμανούδης, Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Ἀθήνα 1900 (καὶ φωτομηχ. ἀνατύπ. μὲ προλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα, Ἐρμῆς, 1980), σ. 221. Ὁ Κουμανούδης ἐντάσσει στὴ Συναγωγή του ἀρκετὲς λέξεις ἀπὸ κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως λ.χ. ἀβολιδοσκότητος, ἀκρόδομος, ἀνοιγόκλεισμα, ἀρηγίσκοςμος,

ἐπίθετο βορεόπληκτος τὸ ἔχει δεχθεὶ ὁ παλαιὸς τοῦ καθηγητῆς ὡς γνήσιο, γιατί ἔχει κι ἐμεῖς¹;

μηλολονθῶ

Στὸν λυρικό πρόλογο τοῦ «κοινωνικοῦ μυθιστορημάτος» «Τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια» ὁ ἀφηγητῆς ἀπὸ τῆ θέσης τοῦ ἀφανοῦς μακρινοῦ παρατηρητῆ κοιτάζει μέσ' ἀπὸ τὸ σκοτάδι ἓνα κορίτσι καθισμένο κοντὰ στὸ φωτεινὸ παράθυρο τοῦ σπιτιοῦ του: 'Ἰδοῦ, στρέφει τὸ ἀγλαδὸν πρόσωπον πρὸς τὰ ἔξω. Βλέπει πρὸς τὸ μέρος μου. [...] 'Ἰδοῦ μειδιᾷ· ὦ κάλλος, ὦ μορφή, ὦ ὄπτασια!... Εἶδα τὰ δοντάκια της νὰ λάμπουν, τὰ χεῖλη της νὰ λουλουδίζουν, τὰ μάγουλά της νὰ ἴ μηλολονθοῦν ἴ... Καὶ τώρα, γελᾷ, μόνη της· ὦ μέλος, ὦ ἄνθος, ὦ ἄστρον ἐπίγειον!...² 'Ἡ γραφὴ μηλολονθοῦν παραδίδεται ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση, πού τὴν ἀκολουθοῦν ὅλες οἱ παλαιότερες ἐκδόσεις. Σὲ καμιά ἀπὸ αὐτὲς δὲν παρέχεται, ὅσο ξέρω, ἐρμηνεῖα τῆς λέξης. Ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος θεωρεῖ τὴ γραφὴ ἀμφίβολη ἢ ἐφαρμένη καὶ παραθέτει

στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δύο εἰκασίες γιὰ τὴν ἀποκατάστασή της: «μηλολανθοῦν Μαυροπούλος, μηλανθοῦν πιθανολογεῖ ὁ Στ. Ἀλεξίου».

Δὲ γνωρίζουμε ἂν καὶ πῶς ἔχουν αἰτιολογηθεῖ οἱ παραπάνω ἀπόψεις, μπορούμε ὥστόσο νὰ παρατηρήσουμε προκαταβολικά ὅτι καὶ οἱ δύο εἰκασίες παρέχουν λέξη ταυτόσημη πρὸς τὴν ἀρχική, ὥστε ἐξήμεσως μᾶλλον νὰ συνηγοροῦν στὴν ἀποδοχὴ της. 'Ἡ γραφὴ μηλολονθοῦν τοῦ κειμένου ὀδηγεῖ σὲ ρῆμα μηλολονθῶ, ἀμάρτυρο ἀπὸ ἄλλοῦ. Πλάσμα προφανῶς τοῦ Παπαδιαμάντη, ἂν εἶναι γνήσια, ἡ λέξη σχετίζεται ἐτυμολογικά μὲ τὸ ἀρχαῖο οὐσιαστικὸ μηλολόνη, πού δηλώνει τὴ χρυσόμυγα, τὸ κολεόπτερο μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ χρυσοπράσινα ἔλυτρα³. Μὲ ἀνάλογο τρόπο θὰ μπορούσαμε τίς δύο ὑποθετικὲς λέξεις πού προτείνονται στὴ θέσῃ της νὰ τίς ἀναγάγουμε ἀντιστοίχως στὰ μεταγενέστερα οὐσιαστικὰ μηλολόνη καὶ μηλόνη, παράγωγα καὶ συνώνυμα τοῦ μηλολόνη⁴. Ἐφόσον παραμένουμε στὸν ἴδιο στενὸ σημασιολογικὸ χῶρο, πιστεύω πῶς

βαθύμαλλος, κ.ἄ. Ἀπὸ τὴν «Ἐξοχικὴ Λαμπρῆ» ἀποθησαυρίζει ἐπιπλέον τίς λέξεις δεκαπεντούτις καὶ ἐπταόκαδος (βλ. Ἄπαντα Β' 131.8 καὶ 26' ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς ἐπιβεβαιώνει μάλιστα καὶ τὸ ἀρσενικὸ δεκαπεντούτης Β' 257.18, πού ὁ ἐκδότης πιθανολογεῖ ἐσφαλμένο ἀντὶ δεκαπενταετής). Ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου δὲν παραλείπει νὰ ἐκφράσει τυχὸν ἀντιρρήσεις του γιὰ κάποια παραγωγή: λ.χ. «δερματοτύρια, τά. Α. Παπαδιαμάντη(ς) ἐν Ἔστ. 17 Ἰαν. 93.— Τὸ κοινῶς ἀσκοτύρι εἶναι λέξις ὀρθότερος ἔχουσα» (βλ. αὐτ., στή λ.). Τὴν παπαδιαμαντικὴ συνεισφορά στὴ Συναγωγή θὰ παρουσιάσω σὲ προσεχῆς μου δημοσίευμα.

¹ Ὁ Κουμανούδης περιέλαβε στὴ Συναγωγή του καὶ τὴν πλασμένη ἀπὸ τὸν ἴδιο λέξη ἀνεμόπληκτος (1845' βλ. αὐτ., στή λ. καὶ πρβ. ἐπίσης Δημητράκος, στή λ. 2), σχηματισμὸ παράλληλο πρὸς τὸ βορεόπληκτος. Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ χρησιμοποίησε ἄργότερα κι ὁ Παπαδιαμάντης, στὸ διήγημα «Τὰ δαιμόνια στὸ ρέμα»: ἀνεμόπληκτοὶ βράχοι (Ἄπαντα Β' 237.12).

² βλ. Ἄπαντα Δ' 223.16-17, 20-23.

³ βλ. *LSJ*⁹, στή λ.

⁴ βλ. *LSJ*⁹, στίς λ. Γιὰ τὴν παραγωγή τῶν λέξεων βλ. P. Chantraine, *Dictionnaire etymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, τ. III, Παρίσι 1974, σ. 694, λ. μηλολόνη.

δσα στοιχεία μᾶς δώσει ἢ διερεύνηση τοῦ ζεύγους *μηλολονθῶ* < *μηλολόνη*, πού ἐπιχειρεῖται στή συνέχεια, θά ἀφοροῦν τὴν ἐγκυρότητα ἢ ἔχι μόνον τῆς ἀρχικῆς γραφῆς *μηλολονθού*.

Ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἀποσπάσματος πού παραθέσαμε εὐκολα διαπιστώνει ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά στοιχεία στὴν περιγραφή καὶ κάτι πού δηλώνεται μὲ ποικιλία ἐκφραστικῶν τρόπων εἶναι ἡ λάμψη, τὸ φῶς. Τὴν αἴσθησή του φωτὸς ἀποκομίζει καὶ προβάλλει ὁ ἀφηγητής, κρυμμένος αὐτὸς στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας, ἀπὸ τὸ σημεῖο καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ πρόσωπο πού ἔχουν γιὰ στόχο τὸ βλέμμα καὶ ἡ προσοχή του. Τὸ πρόσωπο τοῦ κοριτσιοῦ εἶναι *ἀ γ λ α ὄ ν*, *τὰ δοντᾶκια τῆς λ ἄ μ π ο υ ν*, μοιάζει *ἄ σ τ ρ ο ν ἐπίγειον*¹. Πιστεύω ὅτι ἡ λέξη *μηλολον-*

*θού*ν βρίσκεται σὲ ἄμεση συνάφεια μὲ αὐτὲς τὶς παραπάνω λέξεις καὶ ὅτι τὸ ρῆμα πού κρύβει ἐναρμονίζεται νοηματικά μὲ τὰ ὑπόλοιπα λεκτικά στοιχεία τοῦ κειμένου, στὴν προσπάθεια νὰ ἐπιταθεῖ καὶ νὰ ποικιλιθεῖ ἡ δῆλωση τοῦ φωτός.

Τὸ ρῆμα *μηλολονθῶ* σχηματίζεται ἀπὸ τὴ λόγια μορφή τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐντόμου, τὸ οὐσιαστικὸ *μηλολόνη*, ἀνακαλεῖ ὅμως τὴν εἰκόνα ἐκείνη πού ὑποβάλλει ἡ λαϊκή, τὸ οὐσιαστικὸ *χρυσόμυγα*. Ἡ κοινότερη αὐτῆ ὀνομασία τοῦ ἐντόμου ἀλλὰ καὶ πολλές ἀπὸ τὶς ἰδιωματικὲς τοῦ ἔχουν δοθεῖ γιὰ τὴν ἀπόχρωση καὶ τὴ λάμψη του: *γυαλομαμούνα*, *χρυσίτσα*, *χρυσομαμούνα*, *χρυσσοκάθαρος*, *χῦσοῦα* (= χρυσούλα)², *ἀκόμη χρυσομπάμπουλας*³, *χρυσομπούμπουνας*⁴, *ξαθοβαβίλα*⁵. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδο-

¹ Στὴν εἰσαγωγή τοῦ διηγῆματος «Τ' ἀστεράκι», δημοσιευμένου λίγον καιρὸ μετὰ «Τὰ ρόδι' ἀπρογάλια», συναντοῦμε τὸ ἴδιο θέμα: *Καθημερινῇ μέθῃ δι' ἐμὲ εἶναι νὰ κάθωμαι τὸ δειλινὸν [...] ἔξω ἀπὸ τὸ μικρὸν καπηλειὸν [...] ὀπότεν [...] θεωρῶ μόνον τὸ μικρὸν ἀνώγειον καλύβι, ὅπου βλέπω ὡς δύο μικρὰς σμαραγδίννας φλόγας νὰ λ ἄ μ π ο υ ν, καὶ δύο σειρὰς μαργαριτῶν νὰ μειδιοῦν καὶ δύο χρυσαυγεῖς πλοκάμιους νὰ κυμαίνωνται. . . (Δ' 305.7-14). Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο διαβάζουμε: Ἐκράτει τὸν λύχρον καὶ ἔ λ α μ π ε ν ὄ λ η, αὐτῇ, καὶ τὰ μάτια τῆς τὰ βαθυγάλανα καὶ τὰ δόντια τῆς τὰ μαργαριταρένια καὶ τὰ πλούσια μαλλιὰ τῆς τὰ χ ρ υ σ ὄ ξ α ν θ α (309.33-35). Πρβ. ἐπίσης καὶ τὴν περιγραφή ἀπὸ τὸ διήγημα «Θέρος Ἔρος»: ἡ πλουσία ξανθὴ κόμη τῆς ἐφαίνεται σχεδὸν ὅλη, μέχρι τῆς ὀσφύος κατερχομένη εἰς δύο παχείας πλεξίδας, ὡς σ τ α λ α κ τ ῖ τ α ς χ ρ υ σ ο ὄ ς (Β' 184.14-15· στὰ ἀποσπάσματα ἀραιογραφῶ ἐγώ).*

² Βλ. Τ. Καραναστάσης, *Λεξιλογικὰ στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Δαπόντε: ζοῦνα-κανδηλοσβήστης, ΕΕΦΣΠΘ* περ. β', τεύχ. Τμ. Φιλολογίας 1 (1991) 265 σημ. 13, ὅπου καὶ ἄλλα ὀνόματα.

³ Βλ. Φ. Κόντογλου, *Ἔργα*, τ. Ε', *Πέδρο Καζάς, Βασάντα καὶ ἄλλες ἱστορίες*, Ἀθήναι 1967, σ. 130.

⁴ Βλ. Φ. Α. Τάσιος, *Γλωσσάριο τοῦ Πολυγύρου, Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς* 37-38 (<1982/83> 1983) 125, λ. *δουθουνας*.

⁵ Βλ. Θ. Π. Κωστόκης, *Λεξικὸ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*, τ. Β', Ἀθήνα 1986, σ. 319, λ. **ξανθοβαβίλα*.—Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι μιὰ ἄλλη λαϊκὴ ὀνομασία τοῦ ἐντόμου, ἡ λ. *ζίνα* (Βλ. γι' αὐτὴν Τ. Καραναστάσης, ὅ.π. [σημ. 8], σ. 266), χρησιμοποιεῖται στὸ ἴδιωμα τοῦ Βελβεντοῦ γιὰ νὰ δηλώσει τὸ ἔντονο πράσινο, εἶτε στὴν ἐκφραση *πράσινο ζίνα* εἶτε μόνῃ τῆς, βλ. Α. Ι. Θαβώρης, Ὁ ἀπόλυτος ὑπερθετικὸς βαθμὸς μερικῶν ἐπιθέτων στὴ Νέα Ἑλληνικὴ, *Ἑλληνικά* 19 (1966)

μένα ή σημασία τοῦ ρήματος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι «ἔχω χρυσὴ λάμψη, ἀνταύγεια σὰν τὴ χρυσόμυγα, χρυσολάμπω· καὶ γενικότερα, ἐκπέμπω λάμψη, ἀντιφεγγίζω ἢ φεγγοβολῶ». Καὶ στὸ χωρίο ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ νοήματος τὰ πράγματα δὲν εἶναι, πιστεύω, πολύπλοκα: τὸ μειδιάμα τοῦ κοριτσιοῦ δὲ γίνεται αἰσθητὸ στὸ θεατὴ μόνον ὡς συνολικὴ ἐντύπωση ἀλλὰ καὶ ἐπιμερίζεται στὰ κύρια στοιχεῖα ποὺ συνδυάζει, τὴ λάμψη τῶν δοντιῶν, τὸ λουλουδίσμα τῶν χειλέων καὶ μαζί τις φωτεινὲς ἀνταύγειες ἀπὸ τὰ μάγουλα. Μὲ τὴν παραγωγή τῆς λέξης σχετίζεται ἴσως (συνειρμικὰ) τὸ ρῆμα ποὺ προηγεῖται, τὸ λουλουδίζω, καὶ τὸ οὐσιαστικὸ ἄνθος

ποὺ ἀκολουθεῖ, καθὼς εἶναι πραγματολογικὰ συναφῆς ἡ πρωτότυπη λέξη τοῦ πρώτου (λουλουδί) καὶ τὸ δεύτερο (ἄνθος) μὲ τὴν πρωτότυπη λέξη τοῦ μηλολονθῶ (μηλολόνθη «χρυσόμυγα»), τὰ δύο τελευταῖα μάλιστα συνδέονται καὶ παρηχητικά. Τὰ παραπάνω μπορεῖ βέβαια ὡς πρὸς τὴ δημιουργία τῆς λέξης νὰ εἶναι σὲ κάποιο βαθμὸ τολμηρὲς ὑποθέσεις· ὥστόσο γιὰ τὴν ὥρα εἶναι, πιστεύω, ἀπολύτως θεμιτὸ νὰ θεωρηθεῖ ἡ γραφὴ μηλολονθοῦν γνήσια καὶ νὰ παραθεθεῖ ἡ λέξη χωρὶς cruces, ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς εὐφυεῖς καὶ ἐκφραστικὸς νεολογισμοὺς τοῦ Παπαδιαμαντή.

Τάσος Καραναστάσης

Σταυρωμένος ἀπὸ τὸν βορρᾶν - Σκιερὰς δεινδράδας τοῦ Πηλίου 'Αποκατάσταση παπαδιαμαντικῶν χωρίων

Στὴν τελευταία ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Θανάση Παπαθανασόπουλου *Τὸ ἀψηλάφητο* (1992) ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς δύο στίχοι:

*Πότε βαρὺς καὶ πότε αἰθριὸς ὁ οὐρανὸς
μὰ πάντα «σταυρωμένος ἀπὸ τὸν
βορρᾶν».*

Ὅπως δείχνει τὸ «πότε βαρὺς — μὰ πάντα», ὁ Θ. Παπαθανασόπουλος ἀποδίδει στὸ «σταυρωμένος ἀπὸ τὸν βορρᾶν» κάποια ἰδιάζουσα σημασία, πράγμα ποὺ θὰ μὲ ἔκανε νὰ νιώθω ὄχι λίγες τύψεις, ἂν στὸ γλωσσάρι τοῦ 2. τόμου δὲν εἶχε σημειωθεῖ: «Δυσσερμῆνευτη φράση. Κατὰ τὸν ἱερέα Γ. Σταματᾶ 'στρωμένος βοριάς. Χωρὶς νὰ φουσᾶ, ὁ καιρὸς εἶναι

πάντως στὸ βοριά'». Πιθανῶς τὸ χωρίο νὰ¹ ἔχει ὑποστῆι φθορά», καὶ ἂν στὸ γενικὸ γλωσσάρι τοῦ 5. τόμου δὲν εἶχε ἀποκατασταθεῖ τὸ ὄρθο: «τὸ δυσσερμῆνευτο χωρίο ἀποκαθιστᾶ² ὁ Στ. Ἀλεξίου γράφοντας *σαρωμένος*.»

Ἐντούτοις θὰ εἶχε δίκαιο ὁ Θ. Παπαθανασόπουλος ἂν μὲ ἐγκαλοῦσε λέγοντας ὅτι τὴν ὑποψία μου γιὰ πιθανὴ φθορὰ ἔπρεπε νὰ τὴν εἶχα σημειώσει στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα. Ἕνας, ἀκόμη αὐστηρότερος, κριτὴς θὰ μὲ ἔψεγε, γιὰτὶ δὲν περιέκλεισα μὲ σταυροὺς (cruces) τὴ λέξη, ὥστε νὰ προειδοποιεῖται ὁ ἀναγνώστης.

Τὶ ὠφελεῖ τώρα ν' ἀπολογηθῶ ὑπο-

28, 288· πρβ. ἀνάλογες ἐκφράσεις γιὰ νὰ δηλωθεῖ τὸ ἔντονο ἢ τὸ γυαλιστερό μαῦρο: *μαῦρον τζούτζουρας*, βλ. Α. Ι. Θαβάρης, αὐτ., σ. 27· (μαλλιὰ) *μαῦρα ζῖνα*, βλ. Κ. Χουρμουζιάδης, *Τὸ Τσακῆλι τῶν Μετρῶν*. Γλωσσάριον, *Θρακικὰ* 15 (1941) 201.

¹ Τώρα βλέπω ὅτι τὸ νὰ περιττεύει.

² Γράφει διορθῶναι.

στηρίζοντας ότι το σταυρωμένος ήταν lectio difficilior και ότι φοβήθηκα μήπως άφανίσω έναν ιδιωματοισμό που εγώ άγνοούσα; Νά πού, επειδή άμέλησα να βάλω τὰ σημάδια του κινδύνου, παίρνω στο λάιμό μου τόν ποιητή.

“Άχρηστες οί τύψεις μου και τις αφήνω, για να έλθω στα πράγματα. Τήν εύστοχη λοιπόν διόρθωση του κ. Στ. Άλεξίου επιβεβαίωσε τὸ αὐτόγραφο σχεδιάσμα του διηγήματος, πού ήταν έντελῶς άγνωστο στους μελετητές του Παπαδιαμάντη, όταν εκδιδόταν όχι μόνο ὁ 2. αλλά και ὁ 5. τόμος τῶν Άπάντων. Τήν ανάκλυψη και περιγραφή του αὐτογράφου ὀφείλουμε στον Φώτη Δημητρακόπουλο, πού δίνει και τήν «παλαιογραφική» εξήγηση τῆς εσφαλμένης γραφῆς σταυρωμένος: «Όπως φαίνεται στο αὐτόγραφο, οί κεραίες του σίγμα και του άλφα πού εκτείνονται δεξιά, μπορούν να δημιουργήσουν τήν έντύπωση ότι γράφεται σταυρωμένος αντί του ὀρθοῦ σαρωμένος»¹.

Στόν κ. Στυλιανό Άλεξίου ὀφείλεται και μία άλλη διόρθωση. Στο χωρίο: «Υπιτιος έρρέμβραζα πρὸς τ' άνατέλλοντα άστρα και είδα τὸν χλωμόν τῆς σελήνης δίσκον, τεσσάρων ἡμερῶν δρέπανον, κυανωπόν, να χαμηλώση και να δύση

ὀπισθεν τῆς κορυφῆς, πόρρω, εἰς τὰς σκιερὰς δενδράδας του Πηλίου» (4.236. 17-20) προτείνει να γράψουμε *δειράδας* αντί *δενδράδας*. Και τούτο, γιατί ὁ Παπαδιαμάντης «δεν μπορεί να βλέπει από μακριά ‘σύνολα δένδρων’ και κάτω από αὐτὰ να δῦει ἡ Σελήνη, αλλά *δειράδας*, ‘αὐχένες’» (έπιστολή 15/2/1989).

Δέχομαι τῆ διόρθωση. Θά μπορούσε να προβληθεῖ ἡ αντίρρηση ότι παραθεωρεῖται ἡ άρχή lectio difficilior potior. Ένδέχεται άκόμη να ισχυριστεῖ κανείς ότι ὁ Παπαδιαμάντης δανείζεται τὸ *δενδράδας* από τὸν Νόννο και συνεπῶς εἶναι κρίμα να άφανίζουμε ένα παπαδιαμαντικό άπαξ ειρημένον. Έντούτοις τὸ lectio difficilior potior εἶναι μία άρχή με σχετική ισχύ, ενώ και ἡ χρήση τῆς λ. *δενδράδες* στο κείμενο του Νόννου δεν ἐπιτρέπει να τῆ δεχθοῦμε στο παπαδιαμαντικό. Και τις τρεῖς φορές πού άπαντᾶ στον άρχαῖο ποιητή (τὰ λεξικά πού μπορῶ να συμβουλευθῶ δεν παραπέμπουν σε άλλον) έχει θέση ἐπιθέτου (*δενδράδι λόχημ, δενδράδες ὕλα, δενδράς χαιτή*) και εύλογο εἶναι να σκεφτοῦμε ότι ὁ Παπαδιαμάντης, αν άποφάσιζε να τῆ δανειστεῖ, δε θά μετέβαλλε τὸ γραμματικό της χαρακτήρα.

N.Δ.Τ.

¹ *Επιβεβαίωση ὑποψίας*

Στό 10. τεῦχος του *Παραμυλητοῦ* (Φθινόπωρο 1991, άφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη) δημοσιεύτηκε τὸ κείμενο του Έρρ. Στάλευ, του γνωστοῦ έξερου-

νητή, «Οί Μαῦροι σύντροφοί μου και αἱ άλλόκοτοι ιστορίαι των — Ἡ δημιουργία του ανθρώπου κατά τὸς μαῦρους», μεταφρασμένο από τὸν Παπαδιαμάντη και

¹ Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης, [*Τὸ λάβαρον*], ανέκδοτες παπαδιαμαντικές σελίδες από τὸ Ἐργεῖο Ἐπίστολου Γ. Παπαδιαμάντη, έκδοση κειμένων, σχόλια και περιγραφή του Ἐργεῖου Φώτη Δημητρακόπουλος, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1989, σ. 121.

πρωτοδημοσιευμένο στο *Νέον Πνεῦμα* (Δεκέμβρ. 1893) τοῦ Βλ. Γαβριηλίδη. Ἀντιγράφω τὴν τελευταία παράγραφο:

«Ὅταν ἐσηκώθημεν τέλος διὰ ν' ἀποσυρθῶμεν εἰς τὰς σκηνάς μας καὶ τὰς καλύβας μας νὰ κοιμηθῶμεν, ὅλοι οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Ματαγέζα, οἱ ἔχοντες τὸ χρώμα τοῦ ἐβένου, κατηρώντο ὀλοψύχως τὸν Βάτραχον, ὅστις μᾶς ἔπλασε τόσον ἀτελεῖς, καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ὑποφέρομεν τώρα τόσα καὶ τόσα, καὶ κατηγήσαμεν, σιμὰ εἰς τὰ ἄλλα, νὰ ἔχωμεν δύο γλώσσας, μίαν διὰ τὰ παραμύθια καὶ μίαν διὰ τὰ σοβαρὰ πράγματα.»

Οἱ τελευταῖες γραμμὲς μὲ ββαλαν σὲ μεγάλη ὑπόψια, γιὰ τοῦτο στὸ σύντομο προλογικὸ σημείωμα ἔγραφα: «Καὶ ἐπειδὴ μιλάμε γιὰ διπλὴ γραφή, πρέπει νὰ ὁμολογήσω πῶς μοῦ πέρασε ἡ ὑπόψια — ἴσως ἐπειδὴ εἶδα πόσες καὶ τί λογῆς μεταφραστικὲς ἀδειες ἔλαβε ὁ Παπαδιαμάντης στὸ *Βίο τοῦ Χριστοῦ*— ὅτι οἱ τελευταῖες γραμμὲς τοῦ κειμένου 'καὶ κατηγήσαμεν, σιμὰ εἰς τὰ ἄλλα, νὰ ἔχωμεν δύο γλώσσας, μίαν διὰ τὰ παραμύθια καὶ μίαν διὰ τὰ σοβαρὰ πράγματα' δὲν ἀνήκουν στὸν ἐξερευνητὴ τῆς ἀφρικανικῆς γῆς ἀλλὰ στὸ βυθομέτρη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Θὰ λυπόμουν ἂν μὲ διέψευδαν τὰ πράγματα.»

«Ὅ,τι γιὰ μένα ἦταν ὑπόψια, γιὰ τὸν Δημήτρη Παναγιωτόπουλο, τὸν ἐκδότη τοῦ *Παραμυλητοῦ*, ἦταν βεβαιότητα, γιὰ τοῦτο καὶ ἀθαιρέτησε τιτλοφορώντας τὸ προλογικὸ σημείωμα «... Δύο γλώσσας, μίαν διὰ τὰ παραμύθια καὶ μίαν διὰ τὰ σοβαρὰ πράγματα.»

Τὸ πνεῦμα τῆς σοβαρῆς φιλοπαιγμοσύνης τοῦ Παπαδιαμάντη δὲ διέψευσε τὶς ὑποψίες καὶ τὶς βεβαιότητες. Παρα-

θέτω τὴν τελευταία παράγραφο τοῦ πρωτοτύπου, ποῦ εἶχε τὴν καλὸσύνη νὰ μοῦ στείλει ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἡ Κατερίνα Κωστίου:

«When at last we rose to retire to our tents and huts, the greater number of our party felt the sorrowful conviction that the Toad had imparted to all making an incurable taint, and that we poor wayfarers, in particular, were cursed with an excess of it, in consequence of which both Toad and tadpole were heartily abused by all.»

Ἡ κόρη μου Λαμπρινή, ποῦ κάνει τὶς τυπογραφικὲς διορθώσεις τοῦ *Βίου τοῦ Χριστοῦ* καὶ ἀνατρέχει συχνὰ πικρὰ στὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο τοῦ Φάρραρ, δυσανασχετεῖ μὲ τὶς μεταφραστικὲς ἀθαιρέσεις τοῦ Παπαδιαμάντη. Δὲν ἐπιχειρῶ νὰ τὸν υπερασπιστῶ, ἀπλῶς τῆς λέω ὅτι ἐμένα μὲ ἐνθουσιάζουν, ἀκόμα καὶ ὅταν τὶς συναντῶ σὲ κείμενα σχεδὸν ἱερὰ ὅπως *Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*.

Ἐντούτοις χρειάζεται νὰ εἶμαστε κάπως προσεκτικοὶ μὲ τὶς παρεμβολὲς καὶ τὶς προσθήκες τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἄν μὲ τὴν ὑποσημείωση τῆς σ. 134 (τοῦ *Παραμυλητοῦ*): «Θὰ ἔγραφα βί ζ ι τ α, ἀλλ' ἄδηλον ἂν τὸ φεγγάρι ἤξεύρει Ἰταλικὰ» ὁ Παπαδιαμάντης ρίχνει μιὰ πλάγια βολὴ στὰ δημοτικιστικὰ ταμπούρια, ἡ ἰδιοφυῆς καταληκτικὴ προσθήκη του στὸ κείμενο τοῦ Στάνλεϋ, δὲ μοῦ φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὸ ἑλληνικὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Πρόκειται γιὰ διάγνωση τῆς σχιζοθυμίας — καὶ τῆς ἀπότοκῆς τῆς δυσθυμίας— τοῦ λεγόμενου πολιτισμένου κόσμου.

N.Δ.Τ.

‘Ο ‘Αλφας τῆς ‘Ακροπόλεως»

Στὸν κατάλογο τῶν μεταφράσεων ποὺ ἀποδίδει ὁ Γ. Βαλέτας στὸν Παπαδιαμάντη, περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἑξῆς δύο:

α) Μὰξ Νορδάου, Τὸ μέλλον τῆς ‘Ελλάδος (μὲ τὴν ὑπογραφή: ‘Αλφας), ‘Ακρόπολις 27.2.1894, 1α-β.

β) Λεκλαίρ, Καὶ πάλιν περὶ ἀνατροφῆς. ‘Απὸ τὸ ἄρθρον τῆς α’ Ἐπιθ. τῶν δύο κόσμων», ‘Ακρόπολις 26.2.1894, 1α-γ (μὲ τὴν ὑπογραφή: ‘Αλφας)¹.

‘Ο Γ. Βαλέτας γράφει: «Δὲν ἀμφιβάλλω καθόλου γιὰ τὴ γνησιότητα τῶν μεταφράσεων ποὺ ἀρίθμησα κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ στὴ βιβλιογραφία μου»². Σήμερα ἔχουμε ἀρκετὲς ἀμφιβολίες καὶ θὰ χρειαστῆ ἐπίπονη μελέτη γιὰ νὰ ἀποφανθοῦμε ποιὲς ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τοῦ καταλόγου τοῦ Βαλέτα μπορούμε νὰ προσγράψουμε ἀδιαφιλονίκητα στὸν Παπαδιαμάντη. Ἐντούτοις δὲ χρειάζεται καθόλου νὰ μελετῆσει κανεὶς τὰ δύο κείμενα ποὺ ἀνέφερα: ὁ ‘Αλφας δὲν εἶναι ὁ Παπαδιαμάντης.

Μὲ τὸ ἴδιο ψευδώνυμο ὑπογράφονται στὸ περ. *Νέον Πνεῦμα*, ἔτος Β’ 1894 πέντε κείμενα³. Στὸ πρῶτο, ποὺ τιτλοφορεῖται «‘Ο Αὐγουστος Στρίντβεργ καὶ ἡ ἐξομολόγησις ἐνὸς τρελλοῦ», ὁ ‘Αλφας γράφει: «Ἐὰν ἐντούτοις ἀναγνώσωμεν ὅσα ὁ περιφανὴς ψυχολόγος καὶ ἀνατόμος τῆς φιλολογίας Νορδάου ἔγραψε περὶ Ζολᾶ [...]». Τὸ ἄρθρο δημο-

σιεῖται στὸ τεῦχος τοῦ α’ δεκαπενθήμερου τοῦ Φεβρουαρίου, δηλαδὴ τὸν ἴδιον μῆνα ποὺ δημοσιεῖται καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Νορδάου στὴν «‘Ακρόπολις». Νομίζω πὼς δὲν πρόκειται γιὰ ἀπλὴ σύμπτωση, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ «‘Ακρόπολις» καὶ τὸ *Νέον Πνεῦμα* ἐκδίδονται ἀπὸ τὸν ἴδιον ἐκδότη, τὸν Βλάση Γαβριηλίδη, καὶ τὸ συντακτικὸ προσωπικὸ τους εἶναι σχεδὸν τὸ ἴδιο. Γιὰ νὰ εἶναι λοιπὸν συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν ὁ Βαλέτας, ἀφοῦ θεωρεῖ ὅτι οἱ ὑπογραφόμενες ἀπὸ τὸν ‘Αλφα μεταφράσεις ἀνήκουν στὸν Παπαδιαμάντη, ἔπρεπε νὰ συμπεριλάβει καὶ τὰ πέντε κείμενα τοῦ *Νέου Πνεύματος* στὰ πρῶτοτύπα ἔργα του.

‘Αλφας εἶναι ὁ ‘Αλέξανδρος Θ. Φιλαδελφεύς, ἀρχαιολόγος καί, ἂν δὲν ἀπατώμαι, ἀντιβυζαντινὸς ὄσο καὶ ὁ Στέφανος Κουμανούδης, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποκαλύπτει τὴν ταυτότητά του: στὸν «Πίνακα παραπομπῶν» τῆς *Συναγωγῆς Νέων Λέξεων* ἀναγράφεται: «‘Αλφας ἐν ‘Ακροπ. (ψευδών.=‘Αλ. Θ. Φιλαδελφεύς), 94»⁴. Ἐχῶ τὴν ὑποψία ὅτι ἀνήκει στὸν κύκλο ἐκείνων ποὺ δυσανασχετοῦσαν γιὰ τὰ «θρησκευτικὰ» θέματα τῆς παπαδιαμαντικῆς πεζογραφίας. Ἀλλὰ γιὰ τοῦτο ἴσως ἄλλοτε. Πρὸς τὸ παρὸν ἂς τοῦ προσγράψουμε τὶς δύο μεταφράσεις τῆς «‘Ακροπόλεως» καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ *Νέου Πνεύματος*⁵.

¹ Γ. Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης. ‘Η ζωὴ - τὸ ἔργο - ἡ ἐποχὴ του*, Μυτιλήνη 1940, σ. 22.

² Ἐνθ’ ἂν., σ. 36.

³ Βλ. *Νέον Πνεῦμα*, τόμ. Α’ 1894: σσ. 172-175, 318-320, 356-360, τόμ. Β’ 1894: σσ. 138-141, τόμ. Γ’ 1894: σσ. 597-600.

⁴ Βλ. σ. [1148] τῆς ἀνατύπωσης τοῦ «Ἐρμῆ» (1980), μὲ Πρόλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρᾶ.

⁵ Ἄλλα ἑπτὰ ἄρθρα του δημοσιεύονται στὸ *Νέον Πνεῦμα* τοῦ 1894 μὲ τὸ πραγματικὸ του ὄνομα.

Ὁ Κ. Ντελόπουλος ἀποδίδει στὸν Φιλαδελφέα τὰ ψευδώνυμα «Πανταχοῦ παρῶν» καὶ «Alex. Phil.»¹. Στὴν ἐπόμενη ἐκδοση ἐκτός τοῦ "Ἄλφας πρέπει νὰ προ-

σθέσει καὶ τὰ ἐξῆς: Γορίλλας ἐν 'Ακρ. 94, Πίθηκιαν ἐν 'Ακρ. 94 καὶ Simia ἐν 'Ακρ. 94 (κατὰ τὸν Κουμανούδη πάντοτε)².
Ν.Δ.Τ.

Ὁ θάνατος καὶ τὸ νυκτικὸ

Ἀπὸ τίς καλύτερες γραμμὲς τῆς Λογοτεχνίας, πού εἶναι συμφιλωτικὲς μὲ τὸν θάνατο καὶ παρουσιάζουν μιὰ στενὴ καὶ λειτουργικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν Ἐκκλησία, εἶναι καὶ οἱ παρακάτω ἀπὸ τὴν «Γλυκοφιλοῦσα» τοῦ Παπαδιαμάντη.

Τρικυμίες καὶ συμφορὲς ἔχουν βρεῖ τὴν θεία -Ἄρετώ. Ἐκτός ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ ἄντρα τῆς ἔχει γνωρίσει πρὸ δεκαπενταετίας τὸν θάνατο τοῦ γιοῦ τῆς καὶ τῆς νύφης τῆς, οἱ ὁποῖοι τῆς ἄφησαν τοὺς δύο μικροὺς γιούς τους: «Αὐτὴ τοὺς ἀνέθρεψεν, αὐτὴ τοὺς εἶχεν ἀναστήσει, αὐτὴν ἐγνώριζαν μητέρα»³. Τελευταῖα τῆς πέθανε ἡ νιόπαντρη καὶ νεαρωτάτη κόρη τῆς, ἡ Ἀλεξανδρῶ, 10 ἡμερῶν λεχῶνα, καὶ τὸ νεογέννητο 12 ἡμερῶν παιδί τῆς.

Τότε ἡ θεία -Ἄρετώ: «ἔλαβε τὰ στέφανα τοῦ γάμου, ἔκοψε καὶ μέρος ἀπὸ τοὺς ἴσκιους χιτῶνας» καὶ τὰ «κουκούλια ἀγαλλιᾶσεως» τοῦ μικροῦ, καὶ τὰ ἔφερον ἀφιέρωμα εἰς τὸν ναῖσκον τῆς Παναγίας. Ἐλαβε καὶ τὴν μεταξωτὴν χρυσοκέντητον νυμφικὴν στολὴν τῆς ἀμιορῆς, καὶ τὴν προσέφερον ὅλην εἰς τὸν

παπα-Μπεφάνην, τὸν συνήθη ἱερουργὸν τοῦ παρεκκλησίου. Καὶ τὸ μὲν κόκκινον ἐκ μεταξωτῆς σκέπης ὑποκάμισον μὲ τὴν τραχηλιὰν καὶ τὰ μανίκια κεντητὰ ἐκ χρυσοῦ, τὸ ἔκαμε στιχάριον, διὰ νὰ τὸ φορῇ ὁ ἱερεὺς ποδηγῆς, ὅταν προσφέρῃ τὰς λογικὰς θυσίας. Τὸ δὲ ποδογύρι τοῦ φουστάνιου, ὀλόχρυσον, τρεῖς σπιθαμὰς παρὰ δύο δάκτυλα πλατὺ, μὲ ἀδράς ἐκ χρυσοῦ κλάρας καὶ μὲ ἄνθη, τὸ ἔκαμεν ἐπιτραχήλιον, διὰ νὰ τὸ φορῇ ὁ λειτουργὸς τὰς καλὰς ἡμέρας. Τὴν δὲ χρυστὴν ζώνην μὲ τὰ ἀργυρὰ τορευτὰ καὶ ἀμυγδαλωτὰ τσαπράκια, τὴν ἔκαμε περιζώνιον, διὰ νὰ τὸ ζώνεται ὁ ἱεροφάντης περὶ τὴν ὄσφυν του. Καὶ τὰ χρυσοῦφανα προμάνικα τοῦ βαβουκλιοῦ, τὰ ἀναδιπλωμένα περὶ τὰς ὠλένας τῶν νυμφῶν, τὰ ἔκαμεν ἐπιμάνικα, διὰ νὰ συστέλλῃ ὁ θύτης τοὺς καρπούς τῶν χειρῶν του, ὅταν ἐν φόβῳ ἔμελλε νὰ προσφέρῃ τὰ ἄγια. Καὶ τὸ ὠραῖον πολύπτυχον φόρεμα, τὸ χαρένιον μὲ τὸ γλυκὺ βυσσινὶ χρῶμα, καὶ τὸ ὁποῖον ἔκαμε νερά-νερά εἰς τὸ βλέμμα, τὸ ἔκαμε φαιλόνιον διὰ νὰ σκέπῃ ὁ ἱερεὺς τὰ νῶτα καὶ τὸ στέφνον του, ὅταν ἴσταται ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου. Καὶ

¹ Κυρ. Ντελόπουλος, *Νεοελληνικὰ φιλολογικὰ ψευδώνυμα*, 1800-1981, Δεύτερη ἐκδοση ἀναθεωρημένη καὶ ἀνασυνταγμένη, «Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἄρχειο», Ἀθῆνα 1983.

² Τὰ δύο πρῶτα δὲν εἶναι ἄσχετα μὲ τίς ἀντιλήψεις —καὶ μὲ τὰ γραπτὰ— τοῦ Φιλαδελφέως. Ἀπὸ τὴ *Συναγωγὴ* προσθέτω: «Licht ἐν 'Ακροπ. 96 (ψευδών.: Γ. Τσιάκας)», «Libi (= Σπύρ. Ἰωάν. Βαλέτας, Ἰήτης, συγγραφεὺς βιβλίου ὁ γέρον Λιμπέρης» 36)» καὶ «Φαλέζ 93, (ψευδών.: Θ. Γ. Κολοκοτρώνης)».

³ Γ' 78.7-8. Οἱ παραπομπὲς στὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο γίνονται στὴν κριτικὴ ἐκδοση τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου. Ἐκδ. Δόμος 1981-1988, τ. Α'- Ε'.

δλην αὐτὴν τὴν ἀλλαξιὰν τῶν ἱερῶν ἀμ-
φίων, τὴν εἶχε προσφέρει εἰς τὸν παπα-
Μπεφάνην, τὸν συχρὸν λειτουργὸν καὶ
σχεδὸν ἐφημέριον τοῦ μικροῦ βορεινοῦ
παρεκκλησίου»¹.

Ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος σχολιά-
ζοντας τὸ ἀπόσπασμα παραθέτει μιὰ πα-
ρατήρηση, θεολογικοῦ περιεχομένου, τοῦ
Κ. Γανωτῆ:

«ἡ ἀφιέρωση τῶν ἐνδυμάτων τῶν κε-
κοιμημένων σημαίνει, κατὰ τὴν ὀρθοδο-
ξότατη ἐρμηνεία τοῦ Κ. Γανωτῆ, πῶς ὁ
γάμος συνεχίζεται μέσα στὴν Ἐκκλη-
σία, πού εἶναι χώρα ζώντων. Ὁ θάνα-
τος διακονεῖ τὴ ζωὴ, τοῦ ἔχει ἀφαιρε-
θεῖ τὸ «κέντρον», ὑπερβαίνεται μέσα στὴ
λειτουργία, πού εἶναι ἡ μόνη αὐθεντικὴ
ζωή»².

Ἀνάλογη ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς ἐνέρ-
γειας τῆς θείας Ἄρετῶς ἔκανε ἀργότερα
καὶ ὁ Χρ. Μαλεβίτσης³ μετὰ τὴν ἐπιπλέον
παρατήρηση:

«Ἄν ὅλα τὰ ἄλλα περιστατικά πού
μᾶς ἰστορεῖ συνέβησαν, τοῦτο δὲν πρέ-

πει νὰ συνέβη. Αὐτὸ εἶναι ἐκπληκτικὴ
ἐπινόηση τοῦ ποιητῆ μας»⁴.

Ἄσφαλῶς ἐκπληκτικὴ ἐπινόηση τοῦ
ποιητῆ μας. Ἔτσι τὸ δεχόμενα κι ἐγώ,
ὥσπου διάβασα ἀνάλογο περιστατικὸ στὸ
Λαυσαϊκόν. Ἡ ἀσκήτρια Μελένη ἡ νέα
—γιατὶ γιὰ αὐτὴν πρόκειται— παντρεύ-
τηκε 13 χρονῶν καὶ ἀπέκτησε δύο γιουὺς
πού τῆς πέθαναν σύντομα. Στὰ εἰκοσὶ
τῆς χρόνια ἔχασε καὶ τὸν ἄντρα τῆς.
Τότε αὐτὴ «πρῶτον μὲν τὰ σηρικὰ ἡμι-
φόρια (= μεταξωτὰ φορέματα) τοῖς θυ-
σιαστηρίοις ἐδωρήσατο· τοῦτο δὲ καὶ ἡ
ἅγια πεποίηκεν Ὀλυμπίας. Τὰ δὲ λοιπὰ
σηρικὰ συγκόψασα διάφορα ἐποίησεν ἐκ-
κλησιαστικὰ ἐπιπλα»⁵. Τὸν δὲ ἄγγυρον
καὶ τὸν χρυσὸν ἐμπιστεύσασα Παύλω
τινὶ πρεσβυτέρῳ, μοναχῷ Δαλματίας, διὰ
θαλάσσης ἀπέστειλεν ἐν τῇ ἀνατολῇ, Αἰ-
γύπτῳ καὶ Θηβαίδι νομίσματα μύρια,
Ἄντιοχεῖα καὶ τοῖς μέρεσι ταύτης μύ-
ρια νομίσματα, Παλαιστίνῃ νομίσματα
μύρια πεντακισχίλια, ταῖς ἐν νήσοις ἐκ-
κλησίαις καὶ τοῖς ἐν ἐξορίαις νομίσματα

¹ Γ 79.2-23.

² Δαιμόνιο μεσημβρινό. Ἐντεκα κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978, σ. 112-113.

³ «Ἐπὶ τὴν σκέπη τῆς Γλυκοφιλοῦσας» στὸ: *Τετράδια «Εὐθύνης»* 15, Μνημόσυνο τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη. Ἐβδομήντα χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του. Ἀθήνα 1981: «Ἡ μεταξωτὴ χρυσοκέντητη υφικὴ στολὴ τῆς νεκρῆς, ἀπὸ μαρτυρία καταστροφῆς καὶ θανάτου, γίνεται ἡ τελετουργικὴ εὐχαριστήρια ἀμφίεση τοῦ ἱε-
ρουργοῦ» (σ. 81).

⁴ ὁ.π., σ. 81-82. Σημειώνει παρακάτω ὁ Μαλεβίτσης: «Ὡστόσο, ἡ ἐπινόηση» αὐτὴ τοποθετεῖ τὸν δημιουργὸ τῆς καταμεσῆς τοῦ γνήσιου καὶ αὐθεντικοῦ Χριστιανισμοῦ — διότι ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι τὸ κέντρο του: ἡ μετάλλαξη τοῦ θανάτου σὲ ζωὴ αἰώνιο» (σ. 82).

⁵ Ἐπὶ τὴν διχογνωμίαν ὡς πρὸς τὴν μετάφραση τοῦ χωρίου. Οἱ Ν. Θ. Μπουγάτσος καὶ Δ. Μ. Μπατιστάτος πού ἐπιμελήθηκαν τὴν μετάφραση τῆς «Λαυσαϊκῆς Ἱστορίας» (στοιχεῖα τῆς ἐκδόσεως στὴν ἐπόμενη παραπομπή) μεταφράζουν: «Τὰ δὲ ὑπόλοιπα κινεζικὰ ἀντικείμενα, ἀφοῦ τὰ ἐτεμάχισε, κατεσκευάσεν ἐξ αὐτῶν διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἐπιπλα» (σ. 53). Ὁ μοναχὸς Συμεὼν στὴν ἐκδοσὴ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σταυρονικήτα (1980) μεταφράζει: «Τὰ δὲ ὑπόλοιπα μεταξωτὰ τῆς τὰ ἔκοψε καὶ ἔφτιαξε καὶ στόλισε διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἐπιπλα» (σ. 158).

μύρια, ταῖς κατὰ τὴν δύσιν ἐκκλησιαίαις ὠσαύτως δι' ἐαυτῆς χορηγοῦσα»¹.

Εἶναι φανερὴ, νομίζω, ἡ ἐξάρτηση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸ Λαυσαϊκόν. "Ὁμως αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση καθόλου δὲν τὸν μειώνει. Ἡ ἀξιοποίηση τῆς πηγῆς εἶναι ἄκρως πετυχημένη: καὶ φιλολογικῶς καὶ θεολογικῶς. Φιλολογικῶς, γιατί τὴν ἐνσωματώνει στὸ κείμενό του κατὰ τρόπο ἄριστο ὥστε νὰ φαίνεται ἐπινόηση δικῆ του. Θεολογικῶς, γιατί ἐπιβεβαιώνει κάτι ποῦ οἱ πολλοὶ ἀποδέχονται ἀλλὰ κάποιοι ἀμφισβητοῦν κατὰ τρόπο ἀνίδεο καὶ περὶεργο: Ἡ θεολογικὴ ἀρματωσιά του εἶναι γερὴ καὶ κρατάει ἀπὸ ριζιμὰ λιθά-ρια, πὺδ ριζιμὰ καὶ ἀπὸ τὴν βραχῶδη ἀκτὴ τοῦ Κουρούπη τῆς γενεθλίου νήσου του. Δὲν ἔχει σχέση παγανιστικὴ οὔτε ἀπλοϊκῶς βιωματικὴ μὲ τὰ ἐκκλησιαστικά.

Χωρὶς νὰ εἶναι ἡ Λαυσαϊκὴ Ἱστορία τοῦ Παλλαδίου ἀπὸ τὰ γνωστότερα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, ἀφοῦ δὲν χρησιμοποιεῖται παρὰ μόνο στὰ μοναστήρια τὴν Μ. Τεσσαρακοστή, ἐν τούτοις ὁ Παπαδιαμάντης τὴν γνώριζε καὶ ἀνεγνώριζε

τὴν ἀξία της. Γράφει στὸν «Βαρδιάνο στὰ σπόρκα»:

«... Δὲν ἄκουσες ποτέ νὰ διαβάζουσι τὰ Συναξάρια... Ἄκουσες ποτέ σου Λαυσαϊκῶ; Ποῦ νὰ ἀκούσης τὸ δάσκαλο, τὸν πάτερ Σισώη, νὰ τὸ διαβάζη ἄμορφα-ἄμορφα, σιγά-σιγά καὶ κατανοητικὰ...»².

Ἄλλὰ καὶ γενικότερα ἔχει ἐνδιαφέρον ἡ ἀξιοποίηση τῆς πηγῆς: Ὁ Παπαδιαμάντης γιὰ νὰ δείξει τὴν σωστὴ στάση μπροστὰ στὸν θάνατο — «ἀδικαιολόγητο» καὶ «ἀφύσικο» ἐδῶ, ἀφοῦ θερίζει παιδιὰ— ἀλλὰ καὶ τὴν σωστὴ καὶ ὀρθόδοξη ἐκκλησιολογικῶς στάση τοῦ πιστοῦ καὶ ἐπομένως νὰ παρουσιάσει γνήσια τὴν συμπεριφορὰ τῆς λογοτεχνικῆς ἡρωίδας του, ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν πλούσια καὶ ὀδηγητικὴ γιὰ τὸν πιστὸ παράδοση.

Βεβαίως, ὁ θεολογικὸς σχολιασμὸς τοῦ παπαδιαμαντικοῦ χωρίου ἀπὸ τὸν Κ. Γανωτῆ εἶναι εὐστοχάτατος, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες παρατηρήσεις τοῦ Χρ. Μαλεβίτση καίριες.

Ἄπ. Ζορμπᾶς

Ναύπακτος, Ὁκτώβριος 1992

Μικρὰ realia στὸ διήγημα «Ἱατρεῖα τῆς Βαβυλῶνος»

Στὸ διήγημα «Ἱατρεῖα τῆς Βαβυλῶνος»³ ὁ Παπαδιαμάντης ἀσκει κριτικὴ στὴν ἀνθρώπινη ἐκείνη τὴν ἐποχὴ διάδοση

πρακτικῶν φαρμάκων, τὰ ὅποια κυρίως ἀφοροῦν τῇ σεξουαλικῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων. Μὲ μιὰ ἀξιοσημεῖωτη δόση εἰρω-

¹ Παλλαδίου *Λαυσαϊκὴ Ἱστορία*. Κείμενον - Μετάφρασις, Εἰσαγωγή - Σχόλια. Μετάφρασις - Εἰσαγωγή - Σχόλια, Βιβλιογραφία - Εὑρετήριον ὑπὸ Ν. Θ. Μπουγάτσου - Δ. Μ. Μπατιστάτου. Γ. Τσιβεριώτης Ε.Π.Ε., Ἀθήνα 1972. Μέρος Β', σ. 52, 54. (Ὁ 1ος ἔμμος τόμος — τὸ Μέρος Α' — τῆς Λαυσαϊκῆς Ἱστορίας ἀναφέρει ἐκδοτικὸ οἶκο: Ὁργανισμὸς Κλασσικῶν Ἐκδόσεων).

² Β' 611.24-26.

³ Ἄλ. Παπαδιαμάντη, *Ἄπαντα*, κριτικὴ ἔκδοσις Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. Δόμος, (στὸ ἐξῆς *Ἄπαντα*), τ. 4, σ. 605-608.

νειας¹ ὁ συγγραφέας ἀναφέρει φάρμακα καὶ ἐφευρέσεις διαφόρων *καπάτσων ἀσκληπιαδῶν* τῆς ἐποχῆς του. Γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ μᾶς ἀφήνει ὁ ἴδιος, ἄλλοτε ἄμεσα καὶ ἄλλοτε ὑπαινικτικά, νὰ καταλάβουμε ἢ νὰ εἰκάσουμε περὶ τίνος πρόκειται. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ὁμάδα ἐφευρέσεων-φαρμάκων τῶν ὀπείων ἢ ὑπαινικτικῆ περιγραφῆ φαίνεται ὅτι εἶχε πεδίο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν ἐποχὴ του, δὲν ἔχει ὅμως γιὰ μᾶς σήμερα. Πρόκειται γιὰ τὶς ἐφευρέσεις ἐκεῖνες *αἰτῖνες ἐξεβαλον ἦχον πρᾶ... πρᾶ... καὶ ἦχον ὡς σκάλον πικράγγουρον*.

Γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς προτείνω νὰ συσχετίσουμε τοὺς ἦχους πρᾶ-πρᾶ μὲ τὸ φάρμακο *πραποπουλίνη* ποὺ ἀναφέρει εἰρωνικά καὶ πάλι ὁ Παπαδιαμάντης στὸ «Γλῶσσα καὶ κοινωνία»². Στὸ γλωσσάρι τοῦ τόμου ὁ Τριανταφυλλόπουλος δηλώνει πὼς δὲν γνωρίζει ποῖο πράγμα δηλώνει ἡ λέξις, ἡ ὁποία εἶναι ὄντως ἀθησαύριστη στὰ λεξικά. Ἐπιστολὴ ὅμως τοῦ γιατροῦ, ἐπίκουρου καθηγητῆ τοῦ Παν. Ἀθηνῶν καὶ γνωστοῦ μελετητῆ τοῦ Παπαδιαμάντη κ. Γεράσιμου Ρηγάτου ἔρχεται νὰ μᾶς διαφωτίσει. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ κ. Ρηγάτος, ἀφοῦ ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόψια μου γιὰ συσχετισμὸ τοῦ πρᾶ-πρᾶ μὲ τὴν *πραποπουλίνη*, δίνει πειστικὴ ἐτυμολόγησι τῆς λέξεως γράφοντας ἐπὶ λέξει: «Ἡ *πραποπουλίνη* ἦταν *φάρμακο* φτιαγμένον ἀπὸ τὸν Πατρῖνὸν γιατρὸ Χ. Πραπόπουλο. Ἄν καὶ νευρολόγος ὁ Πραπόπουλος ἀσχολήθηκε πολὺ καὶ μὲ τὰ ἀφροδίσια,

ἐδήλωνε δὲ καὶ ἀφροδισιολόγος. Ἡ *πραποπουλίνη* ὑποτίθεται ὅτι ἐθεράπευε τὴν ἐπιληψία, ἀλλὰ καὶ τὴν *ύστερία*, εἶχε διαφημιστεῖ πολὺ καὶ εἶχε κυκλοφορήσει σὲ σποραδικὰς περιπτώσεις καὶ ἐκτὸς Ἑλλάδος. Ὁ ἴδιος θὰ ἐφεύρει ἀργότερα (1900) καὶ τὴν *ἀντισυφιλιδίνη*. Ὁ Πραπόπουλος ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πάτρα τὸ 1905, ὁπότε καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα. Εἶχε προηγηθεῖ ἐντονη ἀντιδικία του μὲ τὸν Ἱατρικὸν Σύλλογον ἐξαιτίας τῆς πληθωρικῆς χρήσης διαφημίσεών του στὸν τύπο. Συνήθιζε νὰ προκαλεῖ εὐχαριστήριες ἐπιστολές, ὅχι μόνον ἀνώνυμες ἀπὸ *αἰσχυνομένους τάχα νὰ ὑπαγράψουν ὀλογράφως τ' ὄνομά των* ἀλλὰ καὶ ἐπώνυμες. Εἶναι περίπου βέβαιο ὅτι, ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1905, θὰ δημοσίευσε πλῆθος ἀνάλογων εὐχαριστιῶν στὸν τύπο τὴν περίοδο ἐκείνη, 1905, 1906 ἴσως καὶ ἀργότερα. Τόσο τὰ Ἱατρεῖα τῆς Βαβυλώνος ὅσο καὶ ἡ Γλῶσσα καὶ κοινωνία εἶναι γραμμένα τὸ 1907. ἴσως τέτοιες διαφημίσεις ἀλλὰ καὶ ἡ *ἰδιάζουσα ἐνδειξη τῶν παρασκευασμάτων του νὰ εἶχαν ἐξοργίσει τὸν συγγραφέα μας, ποὺ μᾶς τὸν θυμίζει μ' αὐτὲς τὶς κατ' ἀρχὴν δυσεξήγητες ἀναφορές του.*»

Ἵστερα ἀπὸ τὶς τόσο κατατοπιστικὲς αὐτὲς πληροφορίες δὲν ἔχω παρὰ νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν κ. Ρηγάτο γιὰ τὴν συνδρομὴ του καὶ νὰ τὸν συγχαρῶ γιὰ τὶς φιλολογικὲς ἐπιδόσεις του.

Ἀγγελος Μαντᾶς

¹ Ἡ εἰρωνεία τοῦ Παπαδιαμάντη ἀποτελεῖ ἓνα εὐρὺ θέμα, πλευρὲς τοῦ ὁποίου θίγονται στὴν ὑπὸ ἐπεξεργασία διδακτορικὴ μου διατριβὴ μὲ τίτλο «Ὁ τροπικὸς (= ὁ μεταφορικὸς) Παπαδιαμάντης».

² Ἀπαντα, τ. 5, σ. 298.

— Καὶ ἐφονεύσατε, ἐφονεύσατε!

— Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν, πῶς ἐφόνευσα; Οὐτῶ φονεύουν; Ἐπιχειροῦν ὡς ἐγὼ ἐπεχείρησα, ὅταν πηγαίνουν νὰ δολοφονήσουν τινά; Θὰ σοὶ διηγηθῶ μίαν ἡμέραν τὰ καθ' ἕκαστα... Μήπως ἐφόνευσα τὴν γραῖαν; Ὅχι, ἐμὲ αὐτὸν ἐφόνευσα, καὶ ἀπωλέσθην ἀνεπιστρεπτεί!... Ὅσον διὰ τὴν γραῖαν, ὁ διάβολος τὴν ἐσκότωσεν, ὅχι ἐγώ... Ἄρκει, Σόνια, ἀρκεῖ! ἄφησέ με, ἀνέκραξεν ἔξαφνα μὲ σπαρακτικὴν φωνήν, ἄφησέ με!

Ἐστήριξε δὲ τοὺς ἀγκῶνας ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ σπασμωδικῶς ἐπίεσε μὲ τὰς χεῖρας τὴν κεφαλὴν.

— Τί πόνος! ἐστέναξεν ἡ Σόνια.

— Λοιπόν, τί νὰ κάμω τώρα; εἶπέ μοι, ἠρώτησεν ὑψώσας τὴν κεφαλὴν.

Οἱ χαρακτῆρές του ἦσαν φρικωδῶς ἠλλοιωμένοι.

— Τί νὰ κάμῃς! ἀνέκραξεν ἡ νεᾶνις· ὤρμησε δὲ πρὸς αὐτόν, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ της, δακρυσμένοι ἕως τότε, ἀνέλαμψαν ἄφνω. Σηκώσου (τοῦτο λέγουσα, ἔδραξεν ἀπὸ τοῦ ὤμου τὸν Ρασκολνικῶφ· οὗτος δὲ ἀνεσηκώθη καὶ ἐκύτταξεν ἐκστατικῶς τὴν Σόνιαν). Ὑπαγε ἀμέσως, εἰς τὴν στιγμὴν, εἰς τὸ πλησιέστερον σταυροδρόμι, γονάτισε καὶ φίλησε τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐμόλυνες, ὕστερον σκύψε ἀπὸ παντοῦ λέγων μεγαλοφώνως πρὸς πάντας: «Ἐφόνευσα!» τότε ὁ Θεὸς θὰ σὲ ζωοποιήσῃ. Θὰ ὑπάγῃς; θὰ ὑπάγῃς; τὸν ἠρώτησε τρέμουσα ὀλόσωμος, συνάμα δὲ τοῦ ἔσφιγγε τὴν χεῖρα μὲ δύναμιν διπλασιασθεῖσαν καὶ προσήλου ἐπ' αὐτοῦ φλογώδη ὕμματα.

Ἡ αἰφνιδία αὕτη ἔξαρσις τῆς νέας ἐνέβαλε τὸν Ρασκολνικῶφ εἰς θάμβος καὶ ἔκστασιν.

— Θέλεις νὰ ὑπάγω εἰς τὸ κάτεργον, Σόνια; Πρέπει νὰ καταγγελθῶ; εἶπε κατηφής.

— Πρέπει νὰ ὑποστῆς τὴν ἐξιλέωσιν, καὶ δι' αὐτῆς νὰ ἐξαγορασθῆς.

— Ὅχι, δὲν θὰ ὑπάγω νὰ καταγγελθῶ, Σόνια.

Θ. Δοστογιέφσκη, *Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*. Μετάφρασις Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. Ἐκδ. «Ἰδεόγραμμα», Ἀθήνα 1992, σελ. 392-3.

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

(Προσέγγιση του Παπαδιαμάντη)

Κόσμος και γλώσσα

Είναι σπουδαίος και πάντα ζωντανός συγγραφέας ο 'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Δεν φθείρεται από τις ἀρνήσεις, τις ἀμφισβητήσεις και τους μη θαυμασμούς. Είναι έκφραστής μιᾶς ἐποχῆς πού πέρασε ἀλλὰ και μιᾶς λαϊκῆς ψυχῆς πού πάντοτε ὑπάρχει.

Ἡ εὐλικρίνεια και ἡ ἀλήθειά του τὸν κάνουν σπουδαῖο και διαρκῶς ἐπίκαιρο. Δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ὁ ἑαυτός του. "Ενας ἄνθρωπος τῆς μνήμης μέσα στὴν ἐκκλησία, μέσα στὴν φύση, μέσα στὸν ἑλληνικὸ τρόπο ζωῆς. Ὑμνογράφος μετὰ λατρείας τοῦ Χριστοῦ, περιγράφος μετ' ἔρωτος τῆς φύσεως και ζωγράφος μετὰ στοργῆς τῶν γνησίων ἑλληνικῶν ἡθῶν. Αὐτός εἶναι ὁ κόσμος του. Ἐκκλησιαζόμενος.

Δυσκολευόμαστε σήμερα και νὰ τὸν διαβάσουμε ἀπλῶς και νὰ τὸν καταλάβουμε. Ὡς δικαιολογία προβάλλουμε τὴν γλώσσα του. Μιὰ γλώσσα πού ἔχει νομοθετικὰ ἀποκηρυχτεῖ και ἔμεῖς προτιμοῦμε νὰ εἴμαστε ὑπὸ νόμον. Ἡ παπαδιαμαντικὴ γλώσσα με τὸλμη ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικότητα ἐνὸς κόσμου πού ἀγνοοῦμε ἢ ἀρνούμαστε νὰ γνωρίσουμε και νὰ τῆς παραδοθοῦμε ὀλοσχερῶς. Τὴν πραγματικότητα τῆς ἐκκλησίας. Μέσα τῆς χωροῦνε, συγχωροῦνε και συγχωροῦνται οἱ πάντες και τὰ πάντα. Σ' αὐτὴν τὴν πραγματικότητα ἀνή-

κομε' μᾶς εἶναι οἰκεία ἀπὸ παιδιὰ. Ὁ Παπαδιαμάντης μᾶς καλεῖ νὰ γίνουμε και νὰ ξαναγίνουμε παιδιὰ, νὰ ἐκκλησιαστοῦμε.

"Ὅπως ἡ πραγματικότητα τοῦ κόσμου ἔτσι και ἡ γλώσσα του ἔχει ρίζες και ἀνήκει στοὺς αἰῶνες. Δὲν θέτει ὄρια. Ἀναγνωρίζοντας και τιμώντας τοὺς Πατέρες, ἐντασσόμενος σ' ἓναν κόσμο ἀπέχοντα ἀπὸ τὴν κοινὴ κατεστημένη ἀντίληψη ἀγαπᾷ, ζεῖ και κινεῖται ἐν ἐλευθερίᾳ. Ὅποιος γνωρίζει ἑλληνικά, ὅποτε και ἂν γεννήθηκε, ὅπου και ἂν γεννήθηκε, κατανοεῖ και σέβεται. Χαμηλώνει και ἀπολαμβάνοντας χαίρεται.

Σ' αὐτὴν τὴν χαρὰ τῆς ἀνάγνωσης θὰ ἐπιμεῖνο. Διαβάζοντας Παπαδιαμάντη νιώθουμε ὅτι παρ' ὄλο πού τὰ πάθια μας και οἱ καημοὶ δὲν ἔχουν τελειωμό, ὑπάρχει ἐλπίδα ἐπειδὴ μᾶς κρατάει στὰ χέρια τῆς ἡ ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πού μᾶς ἀγάπησε προτοῦ νὰ τὸν ἀγαπήσουμε. Τοῦ Χριστοῦ, πρὸς βρῶσιν και πόσιν.

Ὁ 'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης εἶναι παρηγοριὰ μεγάλη. Τὸ φῶς πού στίς ἀσέληνες νύχτες τοῦ βίου μας, μᾶς δείχνει τὸν λιμένα τῆς ζωῆς.

12-13 Μαρτίου 1992, Πέμπτη και Παρασκευή τῆς α' ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν ἐσπέρας.

Δ. Φ. Βλαχοδῆμος

[φιλολογικὸ ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη, ἅγιος Νικόλαος Ἄνω Σύρου, Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας]

‘Ο παπαδιαμαντικός Δοστογιέφσκις τοῦ Χρίστου Α. Λάρρα

‘Αχροολόγητες ἡμερολογιακὲς σημειώσεις

‘Απόπασχα τοῦ 1991, χρονιάς παπαδιαμαντικῆς. Μόλις εἶχε τελειώσει ἡ πρώτη μέρα τοῦ τριημέρου γιὰ τὸν Παπαδιαμαντή στὸ Γουλανδρῆ-Χόρν. Ἦρθε πρὸς τὸ μέρος μου, συστήθηκε καὶ παρευθὺς μὲ ρώτησε ἂν σκόπευα νὰ ἐκδώσω *Τὸ Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία*. «Ναι», ἀποκρίθηκα ἀνυποψίαστα ἀμήχανος καὶ παράλογα κολακευμένος, «κάποτε θὰ ἔρθει ἡ σειρά του, ἀλλὰ χρειάζεται ὑπομονή, αὐτὲς οἱ δουλειὲς ξέρετε. . .».

Τὸ «ξέρετε» ἦταν φιλοφροσύνη ἀφ’ ὑψηλοῦ. Τίποτε δὲν ξέρει, σκεφτόμουν, ἀπλῶς εἶναι ἕνας γοητευμένος ἀκροατής.

«Πρόκειται νὰ τὸ βγάλω ἐγώ», ἐξάπλωσε τὸ coup de foudre διαλύοντας τὴν ἐκδοτικὴ μου αὐταρέσκεια. «Θὰ εἶναι μιὰ ἐκδοσὴ ὑποδειγματικὴ, καὶ ἐπειδὴ νομίζω πὼς ἡ ἀγορά μας δὲ σηκώνει δύο ἐκδόσεις, γιὰ τοῦτο σᾶς ρωτῶ».

Στραβοκατάπινα κιάλας τὸ σάλιο μου, ποῖος ἦταν, μωρὲ μάτια μου, καὶ ποῦθε ἐρῶσαν ἐτούτος ὁ χριστιανός, ποῦ γκρέμιζε τὸ φράχτη μου καὶ καταπατοῦσε τὸ περιβόλι μου, ποῦ μὲ ἀθῶα ἀπάθεια μοῦ ἀφαιροῦσε τὴν ἀδιαφιλονίκητη προτεραιότητα —καθόλου δὲν ἀναρωτιόμουν ποῦ βρῆκα τὴν προτεραιότητα καὶ ποιανοῦ περιβολιοῦ μου χαλοῦσε τὴ φραγὴ— ποῖος τὸν ἔστειλε νὰ μὲ μισοπαγῶσει τὴν ὥρα τοῦ μικροῦ μου θριάμβου; Ἀναθάρρησα κάπως ὅταν πρόσεξα, καθὼς ἐκείνος μιλοῦσε ἀκόμα, ἕναν ἰδιόρρυθμο στόμφο στὴ φωνὴ του, ἀρπάχτηκα ἀπὸ ἐκεῖ, φαντασιοκοπεῖ, συλλογίστηκα, ὕστερα μπῆκαν ἄλλοι στὴ μέση, χωρίσαμε.

Σχεδὸν ἐξ ἐνέδρας μὲ πλαγιακόπησε καὶ τὴν ἄλλη μέρα μακρηγορώντας γιὰ μιὰ σειρά ἐκδόσεων ὑψηλῆς στάθμης, ποῦ θὰ ἐγκαινιάζοταν μὲ τὸν παπαδιαμαντικὸ Ντοστογιέφσκι, μελετοῦσε τὸ πράγμα ἐδῶ καὶ χρόνια, ὡστόσο ἤθελε νὰ ξέρει καὶ τίς δικὲς μου προθέσεις.

Μὲ στενοχωροῦσε ἡ εὐφραδὴς πολιορκία του. Λίγες μόνο σελίδες τῆς μυθοποιημένης μετάφρασης εἶχα διαβάσει στὸ βιβλίο τοῦ Χαλβατζάκη, δὲν ἤμουν καθόλου βέβαιος γιὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ τῆς γνησιότητα οὕτε ἤξερα ἂν σώζεται τὸ σῶμα τῆς «Ἐφημερίδος» ὅπου πρωτοδημοσιεύθηκε, κι ἂν ἔμως ὑπάρχει, βάλει σὲ τί χάλια θὰ ’ναι, συλλογιζόμενος, ποῦ νὰ ξαναβρεθῆ ἕνας Μαυρόπουλος νὰ φωτογραφίσει ἐτοιμόρροπες σελίδες, ὡστόσο Ντοστογιέφσκι ἦταν αὐτός, μὲ τί καρδιά νὰ παραιτηθῶ ἔτσι, μιὰ κι ἔξω; Ἀντιστεκόμουν.

«Ἄλλὰ πέστε μου», εἶπε, «ποῖος ἐκδότης θ’ ἀναλάμβανε νὰ κάνει τὴν ἐκδοσὴ ὅπως ἐγὼ τὴν σχεδιάζω;»

«Ἄς ποῦμε ἐκεῖνος ποῦ ἔβγαλε τὸν *Ταρταρίνο*. . .».

Χαιμογέλασε ἐλαφρά.

«Δὲν σᾶς ἀρέσει;» φιλοσιμπήθηκα.

«Ὅχι», ἀποκρίθηκε ἀπερίφραστα, «τουλάχιστο τὸν Ντοστογιέφσκι δὲ θὰ τὸν χαράμιζα ἔτσι».

Ρεμβάζει, εἶπα μέσα μου, θαλασσοπορεῖ σὲ φανταστικὰ νερά. Ὁ *Ταρταρίνος* δὲν εἶναι φυσικὰ ἐκδοτικὸ ἀριστούργημα καὶ στὸ μᾶλλον παράταιρο ἐξώφυλλό του, ποῦ θὰ ταίριαζε ἴσως σὲ περιπέτεια τοῦ Ἰουλίου Βέρν, τὸ ὄνομα τοῦ Παπαδιαμαντή παλεύει νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ μαῦρο, ἐντούτοις ὁ φίλος μᾶς ἀδικεῖ, τομίδιο κομψοῦ, καθαρὰ τυπωμένο, πολυτονικὸ καὶ μὲ βαρεῖα, τὰ λάθη του δὲν ξεπεροῦν τὰ τρία, ψηλὰ τὸν ἔχει πάρει ὁ καλὸς σου τὸν ἀμανέ, φαίνεται ἀπὸ μακριὰ πὼς εἶναι ἀκίνδυνος, βεβαίως αὐτὸν ἐαυτὸ μου, μπορεῖς ἄφοβα νὰ τοῦ κάνεις τὸ χατίρι, στὰ σχέδια θὰ μείνει.

«Καλὰ λοιπόν», εἶπα μὲ κρυφὴ συγκάταβαση καὶ λάμπουσα γενναιοδωρία, «παρατιοῦμαι ἀπὸ τὸν Ντοστογιέφσκι,

σᾶς εὐχομαι νὰ πᾶνε ὅλα ὅπως τὰ σχεδιάζετε».

Καὶ ξαφνικά, μ' ἓναν τόνο πού μοῦ μελλόταν νὰ τὸν νιώσω πολύ ἀργότερα, ρώτησε:

«Θὰ θέλατε νὰ γράψετε ἓνα προλογικὸ σημείωμα;»

Κουφὸς καὶ ἀπόλυτα βέβαιος μέσα στὴν ἔπαρσή μου πὼς τὸ βιβλίο δὲν πρόκειται νὰ βγει, ἀνήθηκα.

«Σᾶς εὐχαριστῶ, ἀλλὰ ὄχι. Θὰ ἔμοιαζε μὲ σφετερισμὸ, τί γυρεύω ἐγὼ στὸ δικό σας κατάμερο;», εἶπα μὲ ταπεινὸ σχηματικὴ μεγαλοφυχία.

Τώρα, ἓναν χρόνο ἀργότερα, παραλάζω ἐλαφρὰ καὶ μουρμουρίζω κάθε τόσο τοὺς στίχους τοῦ συμπατριώτη μου:

*Τραγουδεῖ πικρὰ ἡ λύπη ἐντὸς μου:
"Ἄχ, τί εὐκαιρία πού 'χασα νὰ γράψω
πέντε ἀγάπης λόγια γιὰ τὸ φῶς μου.*

"Ὅπως δείχνουν τὰ σημάδια, θὰ τραγουδάει γιὰ πολὺ καιρὸ.

Μοῦ τηλεφώνησε κάμποσο καιρὸ ἀργότερα. "Ἄκουγα νὰ παρελαύνουν ἐλάσσονα καὶ μείζονα ὀνόματα λογοτεχνῶν, τυπογράφων καὶ ἐκδοτῶν, παλαιῶν καὶ νεωτέρων, μοῦ ἐξηγοῦσε μὲ λεπτομέρειες τὴ μορφή τῆς ἐκδοσης, μοῦ ἔταξε ἓνα ἀντίτυπο, τὸν εὐχαρίστησα ὅπως κάποιον πού σοῦ τάζει μεθυσμένος, μὲ πληροφόρησε πὼς ἔχει καταρτίσει μιὰ τεράστια ἑλληνικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκι, μὲ βεβαίωσε πὼς ὕστερα ἀπὸ τὸ "Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία θὰ γίνονταν καὶ ἄλλες, ἐξίσου μνημειακές, ἐκδόσεις, νομίζω πὼς ἄκουσα τὸ ὄνομα τοῦ Γίββωνος, εἶχε σκοπὸ...

Τὸ ὑπεραστικὸ τηλεφώνημα δὲν ἔπαιρνε τέλος, παγιωνόταν πιά ἡ ἰδέα μου πὼς εἶχα νὰ κάνω μὲ περίπτωσιν ἐκδοτικῆς μυθομανίας ἢ μεγαλομανίας. Ἐρχόταν στὸ νοῦ μου ὁ παλιός μου συνάδελφος Ντίνος: ὅταν κατέβαζε καὶ τὴν τρίτη μερίδα στὸ μαγέρικο, ἀφηνόταν

στὸ μεγάλο ρεῦμα πού τὸν ἔπαιρνε ἀνάλαφρο στὰ νησιά τῆς φιλολογικῆς μακαριότητος, μᾶς βεβαίωνα σοβαρὰ πὼς θὰ συγγράψει τὸ Συντακτικὸ ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς, θὰ ἔπαιρνε μάλιστα βοηθὸ τὸν μαθητὴ του Δημήτρη Κ... , ὁ Δημήτρης ἦταν τότε στὴν τετάρτη Γυμνασίου, σήμερα ἔχει πάνω ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια ὑπηρεσία, ὁ Ντίνος ἐξηντάρισε δίχως οὔτε γραμμὴ νὰ ἔχει σύρει.

«Οἱ συνεργάτες θὰ πληρώνονται ὅπως ταιριάζει σὲ ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων, ὑπάρχουν χρήματα, θὰ δημιουργήσουμε ἐκδοτικὲς συνθήκες...».

Τὸ σύμμα μὲ πολυβολουσε, πό-κε-τα, πό-κε-τα, πό-κε-τα, ὁ Ντίνος τὴν Ἑλληνικὴ Σύνταξιν καὶ τοῦτος, ἄλλος κατὰ φαντασίαν Μαρασλῆς ἢ Ζωγράφος, μνημειώδεις ἐκδόσεις τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ τοῦ Γίββωνος!

«Τίς γαλότσες, ξέχασες νὰ φορέσεις τίς γαλότσες σου, Οὐῶλτερ Μίττυ!...», ψιθύρισα ἐντὸς μου καὶ δὲν ἤξερα ἂν τὸν ἐπιτιμοῦσα ἢ τὸν λυπόμουν.

Ἀρχῆς Ἀπριλίου τοῦ 1992 ἢ λίγο νωρίτερα, κάποιον φιλοπαπαδιαμαντικὸτατο παιδί μοῦ τηλεφώνησε ξαναμμένο.

«Ἐλαβα ἓνα φάκελο μὲ διάφορα χαρτιά, θὰ ἐκδοθεῖ τὸ "Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία, προεγγράφονται συνδρομητὲς γιὰ μιὰ πολυτελὴ ἐκδοση μὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων, ἡ τιμὴ εἶναι εἰκοσιχιλιάδες, τί ξέρετε;»

«Ἄσα!» ἔκανα χαμένος καὶ γιὰ τὴν ἀγγελία τῆς ἐκδοσης καὶ γιὰ τὴν τιμὴ.

«Τί μὲ συμβουλευετέ;». ἐπέμενε ὁ ἀνυπόμονος δάσκαλος.

«Φυλάξου», ἀποκριθῆκα, «ἄλλωστε δὲ σοῦ περισσεύουν λεφτά, πάντως φέρε μου τὸ φάκελο».

Μὲ εἶχαν κιάλας ζῶσει τὰ φίδια, λές, ἀναρωτιόμουν μὲ τύψεις καὶ ἔντρομη χαρὰ, λές νὰ περπάτησε στὴν κόψη τῶν κυμάτων; "Ὡσπου νὰ φέρει ὁ νεαρὸς φίλος μου τὰ χαρτιά, ἔφτασε ὁ φάκελος

μέ τον ταχυδρόμο. Περιείχε ένα ωραίο-τατο μονοτυπικό τετρασέλιδο κι ένα γράμμα πρὸς τοὺς παραλήπτες, ὅπου ρητὰ λεγόταν ὅτι οἱ συνδρομητῆς θὰ πλήρωναν, μόνον ὅταν θὰ ἔφτανε τὸ βιβλίο στὰ χέρια τους. Ἀποκλειόταν λοιπὸν ἡ ἀπάτη, ἐντούτοις ἡ τραυματισμένη δυσπιστία μου δὲν ἔλεγε νὰ παραδοθεῖ.

«Νὰ τὸ δῶ καὶ νὰ μὴν τὸ πιστέψω!», ὑπερακόντιζα τὸν Θωμᾶ.

Ἄλλὰ ὁ Οὐῶλτερ Μίττυ εἶχε πραγματικά πιλοτάρει τὸ πραγματικό του ἀεροπλάνο μέσα ἀπὸ τὸ φράγμα τῶν ἐχθρικών πυρῶν, καὶ εἶχε ρίξει μιὰ πραγματική μπόμπα στὸ κεφάλι μου.

«Εἶμαι ἡ ἐπιμελήτρια τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας, ὀνομάζομαι Εὐγενία Μακρυγιάννη, ἔχετε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ πληροφορήσετε ποιὲς μεταφράσεις τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτες κι ἐκεῖνες, δημοσιεύτηκαν πέρυσι; Θέλω νὰ τὶς ἀναφέρω στὸ ἐπίμετρο τῆς ἔκδοσης», μοῦ εἶπε λίγες μέρες πῦ ὕστερα μιὰ νεανική φωνὴ στὸ τηλεφώνο.

«Μὰ βέβαια... βέβαια», ἀπάντησα γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ αἰφνιδιασμένος, «λοιπὸν εἶναι ἀλήθεια; θὰ τυπωθεῖ τὸ βιβλίο;»

«Εἶναι τυπωμένο κιόλας», γέλασε, «μόνο τὸ συμπλήρωμα τῆς μεταφραστικῆς βιβλιογραφίας περιμένουν στὸ τυπογραφεῖο.»

Τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα ἐπικοινωνήσα μέ τὸν «Δόμο».

«Εἶδατε τὸν Παπαδιαμάντη;», μέ ρώτησε ἓνα ἀπὸ τὰ παιδιὰ τοῦ βιβλιοπωλείου.

«Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ!», παρπονέθηκα, «περιμένετε νὰ σᾶς πάρω ἐγὼ γιὰ νὰ μοῦ πείτε ὅτι βγῆκε ἐπιτέλους ἡ Ἀλληλογραφία;»

«Μὰ ὄχι, ὄχι ἡ Ἀλληλογραφία, γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκι σᾶς μιλάω, Τὸ Ἐγκ-

κλημα καὶ ἡ Τιμωρία, κα-τα-πλη-χτι-κὴ ἔκδοση», καμπάνισε τὶς συλλαβές.

«Μπράβο, μπράβο», ζεματίστηκα κι ἔβλεπα τὸν τόμο νὰ μοῦ ἀπλώνει τὶς σελίδες καὶ νὰ μὲ καλεῖ νὰ τὶς ψάσω.

Μὲ συνδέσανε μέ τὸν Μαυρόπουλο. Εἶχαν βγεῖ πιὰ τὰ Παπαδιαμαντικά Τετραδία καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Χρήστου γιὰ τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση, ἀλλὰ μοῦ εἶπε πὼς ἦταν λυπημένος.

«Πῶς ἔτσι;»

«Γιὰ Τὸ Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία.»

«Μὴ μοῦ πείς ὅτι δὲ σοῦ ἄρесе.»

Ἀἴπεναντίας, μοῦ ἀρέσει ἐξαιρετικά καὶ λυπᾶμαι γιὰτὶ δὲν εἶναι δικό μου βιβλίο.»

Ἡ Λαμπρινὴ μοῦ τὸ ἔφερε τὸ ἀπόγευμα τῆς Λαμπρῆς.

«Ἄλλος χάσκα κι ἄλλος Πάσκα!», φιθύρισα τὴν παροιμία ποῦ ἀκούγα πότε πότε ἀπὸ τὸ σχωρεμένο τὸν πατέρα μου. Τέτοιος Δοστογιέφσκις καὶ τέτοιος Παπαδιαμάντης, Θεέ μου, κι ἐγὼ ἐξαιτίας τῆς μικρόψυχης δυσπιστίας μου νὰ ἔχω μείνει ἔξω ἀπὸ τὸ συμπόσιο! Ὑστερα συνῆλθα, τέτοια μέρα οἱ θέσεις τῶν φαιδρῶν δαιτυμόνων δὲν εἶναι ἀριθμημένες, μπορῶ λοιπὸν νὰ τρυφήσω κι ἐγὼ. Ἐπιασα νὰ χαϊδεύω τὸ βιβλίο καὶ νὰ τὸ ταχαρίζω. Ὑστερα βάλθηκα νὰ κόβω τὶς σελίδες.

Ὅμως χρωστῶ ἀκόμη νὰ κάνω τὸ σπουδαιότερο: πρέπει νὰ ἀκούσω τὴ Σόνια, νὰ βγῶ σὲ κάποιον σταυροδρόμι, ἄς εἶναι καὶ φιλολογικὸ, καὶ μέ τὸ βιβλίο στὰ χέρια νὰ ὁμολογήσω μπροστὰ σὲ ἄλλους πὼς ἄδικα τῶν ἀδικῶν μπερδεψα τὴ μυστικὴ ζωὴ τοῦ Οὐῶλτερ Μίττυ μέ τὴν ἐκδοτικὴ πίστη τοῦ Χρίστου Α. Δάρρα, τοῦ προάγοντος τοὺς ἐπηρεμένους παπαδιαμαντιστὰς εἰς τὸν Παπαδιαμάντην!

Νίκος Τριανταφυλλόπουλος

«Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία»

Βιβλιογραφία τῆς μετάφρασης τοῦ Παπαδιαμάντη

1. «Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς», 21.4.1992. Στὸ τμῆμα «Ὁδηγός», στὴ στήλη «Ἀνθολόγιο» ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως, φωτογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη.
2. «Ἡ Καθημερινή», 22.4.1992. Στὴ στήλη «Σήμερα» τῆς πρώτης σελίδας: «Θαυμαστὴ συνύπαρξη», ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως.
3. Νέα Ἐστία, τεῦχος 1557, 15.5.1992. Στὸ τμῆμα «Τὸ δεκαπενθήμερο», στὴ στήλη «Ἐπικαιρότητες» ὁ Π. Χάρης ἀναγγέλλει τὴν ἐκδοση.
4. «Ἔθνος τῆς Κυριακῆς», 17.5.1992. Στὸ τμῆμα «Τάιμ Ἄουτ»: «Μὲ τὸ ὕφος τοῦ Παπαδιαμάντη», κριτικὴ τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν Κώστα Τσαούση.
5. «Ἔθνος τῆς Κυριακῆς», 17.5.1992. Στὴν ἔρευνα τῆς Σμαράγδας Μιχαλιτσιάνου καὶ τοῦ Γιάννη Φλέσσα μὲ τίτλο «Αὐτὰ πού ξεχωρίσαμε», οἱ Ἀλέκος Ἀλεξανδράκης, Παῦλος Μάτσεις καὶ Γιώργος Μανιώτης ξεχωρίζουν τὴν ἐκδοση γιὰ τὴν πολιτιστικὴν περίοδο Φθινοπώρου '91-Ἀνοιξῆ '92.
6. «Λόγος - Αὐριανή», 17.5.1992. Στὴ στήλη «Βιβλιοδρόμιο» ὁ Γ. Σταματοπούλος γράφει γιὰ τὴν ἐκδοση.
7. «Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς», 17.5.1992. Στὸ τμῆμα «Ὁδηγός», στὴ στήλη «Ἀνθολόγιο» ἀναγγελία τῆς ἐκδηλώσεως γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου στὸ «Σπίτι τῆς Κύπρου».
8. «Ἡ Αὐγή», 21.5.1992. Στὸ τμῆμα «Γράμματα καὶ Τέχνες»: «Ντοστογιέφσκι σὲ μετάφραση Παπαδιαμάντη», σημείωμα μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκδήλωση στὸ «Σπίτι τῆς Κύπρου».
9. «Ἔθνος», 21.5.1992. Στὴ στήλη «Γράμματα»: «Τὸ παπαδιαμάντειο Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία». Ἄἔκδοτικὸ καὶ φιλολογικὸ γεγονός τῆς Δέμητρας Ρομπούλα.
10. «Ἐλεύθερος», 21.5.1992. Στὴ σελίδα «Γράμματα καὶ Τέχνες»: «Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία» ὁ ἄθλος τοῦ κυρ-Ἀλέξανδρου», σημείωμα γιὰ τὴν ἐκδήλωση στὸ «Σπίτι τῆς Κύπρου».
11. «Ἐλευθεροτυπία», 21.5.1992. Στὴ σελίδα «Τέχνες», σημείωμα γιὰ τὴν ἐκδήλωση στὸ «Σπίτι τῆς Κύπρου».
12. «Μεσημβρινή», 21.5.1992. Στὴ σελίδα «Γράμματα καὶ Τέχνες»: «Ἐγκλημα καὶ τιμωρία» κατὰ Παπαδιαμάντη», παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως καὶ τῆς ἐκδηλώσεως στὸ «Σπίτι τῆς Κύπρου».
13. «Ριζοσπάστης», 21.5.1992. Στὴ σελίδα «Πολιτισμός»: «Παπαδιαμάντης μεταφράζει Δοστογιέφσκη», παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν Δημήτρη Γιάνκο.
15. «Τὰ Νέα», 5.6.1992. Στὸ τμῆμα «Τέχνες καὶ Θεάματα», στὴ σελίδα βιβλίου, στὴ στήλη «Βιβλιοσκόπιον» ὁ Δημοσθένης Κούρτοβικ παρουσιάζει τὴν ἐκδοση.
16. «Ὁρθόδοξος Τύπος», 5.6.1992. Στὴ στήλη «Ἐπιφυλλίδες τοῦ Ὁρθόδοξου Τύπου»: «Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία». (Συνάντησις δύο μεγάλων Ὁρθόδοξων): Θ. ΔΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ καὶ Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ», ἐπιφυλλίδα τοῦ Π. Μ. Σωτήρχου μὲ συνέχεια στὴν τέταρτη σελίδα.
17. «Ριζοσπάστης», 7 καὶ 15.6.1992. Στὴ στήλη «Ὁμόκεντρα»: «Ντοστογιέφσκι - Παπαδιαμάντης», ἐκτενὴς κριτικὴ παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν Μιχάλη Μερακλή.
18. «Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς», 21.6.1992. Στὸ τμῆμα «Νέες Ἐποχές»: «Ἀνάδυση καταποντισμένης ἠπείρου», παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, φωτογραφίες τοῦ Ντοστογιέφσκι καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη.
19. «Ἐλεύθερος Τύπος τῆς Κυρια-

κής», 23.6.1992. Στο τμήμα «Ρηλάξ», στη στήλη «Βιβλίο»: «Ντοστογιέφσκι... διὰ χειρός Παπαδιαμάντη» (υπότιτλος: «Ἡ πρώτη μετάφραση τοῦ ἀριστουργήματος 'Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία'»), βιβλιοκρισία τοῦ Μισέλ Φάις.

20. «Ἐλευθεροτυπία», 1.7.1992. Στο τμήμα «Τέχνης Ἔργα», στη στήλη «Βιβλιοκρισία» παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως.

21. *Διαβάζω*, τεύχος 291, 8.7.1992. Στο τμήμα «Χρονικά», στη στήλη «Μόλις κυκλοφόρησαν» ὁ Ἡρακλῆς Παπαλέξης παρουσιάζει διεξοδικά τὴν ἔκδοση.

22. *Διαβάζω*, τεύχος 292, 22.7.1992. Στο θέμα «Παρουσιάσεις 300 βιβλίων 70 ἐκδοτικῶν οἰκῶν»: «Ἐνας παπαδιαμαντικός Ρασκόλνικωφ», ὁ Μισέλ Φάις ξεχωρίζει τὴν ἔκδοση.

23. *Βιβλίο καὶ MEDIA*, τεύχος 20, Ἰούλιος - Αὐγούστος 1992. Στη στήλη «Ἡμερολόγιο», ἀναφορὰ στὴν ἐκδήλωση στὸ «Σπίτι τῆς Κύπρου», φωτογραφία τοῦ Ντοστογιέφσκι.

24. «Ἔστια», ἀριθ. 33339, 1.8.1992. Στη στήλη «Τὰ κείμενα καὶ ὁ λόγος — Ὁ χῶρος τῶν ἐκδόσεων», βιβλιοπαρουσίαση ἀπὸ τὸν Δημήτρη Σιατόπουλο.

25. «Ἡμερησία», καθημερινὴ οικονομικὴ ἐφημερίδα, 9.8.1992. «Ντοστογιέφσκι - Παπαδιαμάντης», παρουσίαση τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τὸν Σ. Ι. Ἀρτεμάκη.

26. «Ποντίκι», 27.8.1992. «Παπαδιαμάντης ὁ ΑΘΑΝΑΤΟΣ», ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως.

ΧΡ. Α. ΔΑΡΡΑΣ

Ἐαρινὸ μνημόσυνο Παπαδιαμάντη

Μεσοῦντος τοῦ ἔαρος τοῦ 1992 κατὰ λήξαμε —τὰ κορίτσια, τὰ τέσσερα ἀγόρια τῆς Γ₂ τοῦ Κλασικοῦ Λυκείου Περιστερίου κι ἐγὼ— νὰ κάνουμε τὰ κόλλυβα τοῦ Κύρ Ἀλέξανδρου. Δυσκολεύομαι τώρα νὰ θυμηθῶ ποιὸς εἶχε ἀρχικά τὴν ἰδέα, μᾶλλον ὁ Σταμάτης. Ὡστόσο δὲ θὰ λησμονήσω τὴν ἐντύπωση τῆς πρώτης μας κοινῆς ἐπαφῆς μαζί του.

Ἦταν τὸ περασμένο φθινόπωρο. Ἐμπαινα γιὰ πρώτη μέρα στὴν τάξη τους γιὰ τὰ Ἀρχαία τῆς δέσμης καὶ τὰ Νέα, καὶ ἡ Σοφία πού θὰ ἔφευγε τὸ ἄλλο πρωὶ μὲ μετεγγραφή σὲ κοντινότερὸ τῆς σχολεῖο μὲ ρώτησε, κάπως δημοσιογραφικά, ποιὸς Ἑλληνας συγγραφέας μοῦ ἀρέσει περισσότερο.

—Ὁ Παπαδιαμάντης, τῆς ἀπαντῶ ἀνεπιφύλακτα.

—Σοβαρὰ τὸ λέτε; κάνει μισοἐκπληκτὴ, προφανῶς θεωρώντας με πιδ «προδευτικῆ». Καὶ γιατί, ἀλήθεια;

—Ἐπειδὴ συχνὰ «θολώνει ὁ νοῦς μου», καὶ κρίμα πού φεύγεις αὔριο, θὰ ἔκανα ὅ,τι μπορῶ νὰ σὲ κερδίσω καὶ σένα, λέω μισοσοβαρὰ μισοαστεῖα.

Οἱ ὑπόλοιποι μὲ κοιτάζουν δύσπιστα. Νὰ τοὺς κερδίσω γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Παπαδιαμάντη; Ἄν βέβαια θὰ μένουν τὴν ὥρα τῶν Νέων... Πρέπει, βλέπεις, νὰ διαβάσουν γιὰ τὸ φροντιστήριο καὶ οἱ τελευταῖες ὥρες, τουλάχιστο γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς Ἀθήνας, εἶναι οἱ χειρότερες γιὰ τὴν διδασκαλία τῆς Λογοτεχνίας. «Πάντα ἢ χρησιμοθηρία σας μπροστά, γιὰ νὰ γίνετε χρήσιμα θηρία», τοὺς προκαλῶ ὅταν μὲ πιάνουν οἱ κακίες μου.

—Τί θυμάστε ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη; ρωτάω.

—(Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας), μόνο ἀνάγνωση στὴν τάξη πέρυσι... καλὰ, μὴ θυμώνετε, τὸ διδαχτήκαμε κανονικά.

—Ἄλλο;

Ἡ Εὐδοξία μὲ τὰ φωτεινὰ μάτια, πού

διαβάζει περισσότερο ποίηση παρά τὰ μαθήματα τῆς δέσμης, θυμᾶται τὶς χριστουγεννιάτικες ἱστορίες καὶ τὴν ὥραία ἰδιόρρυθμη γραφή τους, ἢ Ἐλίνα τὴ γραφικότητα κάποιων ἡρώων του, οἱ ἄλλοι ἐλάχιστα. Ἡ Ἐλένη, εἰλικρινέστερη, ἐξομολογεῖται δημοσίως:

—Ἐγώ, κυρία, δὲν ἐχω διαβάσει κανένα βιβλίο ὡς τώρα. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀδελφή μου κι ὅμως μπῆκε στὴ Νομικὴ!

Τὶ νὰ τῆς ἀποκριθῶ;

Ἐντούτοις κατὰ τὰ Χριστούγεννα, ὅταν ἔχουμε πιά τελειώσει τὸν «Οἰδίποδα Τύρανο» καὶ ἀφοῦ γευτήκαμε κάτι ἀπὸ τὴν «τῆς τραγωδίας ἡδονήν» καὶ εἶδαμε, ὅσο μᾶς περνοῦσε, στὴν «Ποιητικὴ» τοὺς ὄρους τοῦ Ἄριστοτέλη γιὰ τὴν τραγικὴ (καὶ μεγάλη γενικῶς) τέχνη, μπήκαμε καὶ στὸν Παπαδιαμάντη. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τοὺς γνωστοὺς στίχους τοῦ Ἐλύτη προχωροῦμε στὸ κείμενο μὲ σχόλια καὶ παραπομπὲς μόνο γιὰ τὰ καιρία σημεία. Ὁ χρόνος δὲ μᾶς παίρνει ὅμως: ἀπὸ μακριὰ αἰσθανόμαστε τὴν ἀσυνήθιστη μοσχοβολιά ἀπὸ τὸ Νησί τῆς Οὐρανίτσας. Οἱ ἔφηβοι ἀκοῦνε προσεχτικὰ τὴ φιλόνηρωπη στάση τοῦ συγγραφέα ἀπέναντι στοὺς αὐτοκτόνους καὶ ἀγανακτοῦν μὲ τὸ φιλοθεάμον κοινὸν στὸ «Ἄπόλαυσις στὴ γειτονιά». Τοὺς ρωτῶ τί θὰ ἔκαναν, ἂν βρίσκονταν στὸν τρομερὸ πειρασμὸ τοῦ Γιωργῆ τῆς Μπούρμπαινας τοῦ «Ἐρωτα-ἥρωα».

—Ἐδῶ εἶναι τὰ δύσκολα, ὁμολογεῖ ὁ Γιώργος ὁ μπασκετμπωλίστας. Ὁ Φώτης τὸ «φρικιό», δίπλα του, σωπαίνει.

Ἔτσι, ξῶδερμα καὶ λαχανιαστά, κάνουμε λόγο γιὰ τὸ «Ἄνευρο στὸ κύμα» καὶ τὶς παραισθήσεις τοῦ Νίκου, τοῦ γιοῦ τῆς χήρας, «ποῦ ἐπνίγετο καθημερινῶς εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ποτηρίου» καὶ «ἐξενόχτιζε μέσα στὰ κύματα τοῦ γαλοῦ» γιὰ «τὸ χατίρι τῆς καὶ γιὰ τὴν περηφάνια». Τὰ κορίτσια, ἐπίσης προσεχτικὰ, ἀκοῦνε ὅσα λέει γιὰ τὰ «γύναια

τὰ βεβαρημένα ἀπὸ προλήψεις καὶ ἐλαφρότητα... τὰ φορτωμένα ἀπὸ ἴφανα». Στὸν «Ἄμερικάνο», πού διαβάζεται οὐλόκληρος, ἐνθουσιάζονται μὲ τὸ αἶσιο τέλος, τοὺς «ἐν πάσῃ χαρᾷ καὶ σεμνότητι» γάμους τοῦ Ἰωάννου Εὐσταθίου Μοθωνιοῦ μετὰ τῆς Μελαχροίνης Μιχαῆλ Κουμπουρτζῆ. Στὸν «Ἐρωτα στὰ χιόνια» —ἀνάγνωση δίχως κανένα σχόλιο— λίγα μάτια δὲν δάκρυσαν, ὅταν «ὁ μπαρμπα-Γιαννιὸς ἄσπρισεν ὄλος, κ' ἐκοιμήθη ὑπὸ τὴν χιόνα» καὶ αὐτὴ τοῦ ἔγινε «σινδῶν, σάβανον...». Κι ὕστερα στὴ «Φόνισσα» νὰ σφιγγεται ἡ ψυχὴ μας, καθὼς ἡ γρια-Χαδούλα, κунηγημένη ἀπὸ τοὺς ταχτικούς καὶ τὴν ἀλαφιασμένη ψυχὴ τῆς, κουκουλωνόταν ἀπὸ τὰ νερά.

Καὶ ξαφνικὰ νιώσαμε πὼς χρωστοῦσαμε νὰ κάνουμε τὸ μνημόσυνο ἐκείνου πού μᾶς ἔδειξε τί δρόμους παίρνει ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ μᾶς παρηγόρησε γιὰ τὴν τελικὴ —ἔστω καὶ «διὰ πυρός» ἢ «δι' ὕδατος»— ἀνάπαυσή τῆς. Ἀποφασίσαμε νὰ γίνεῖ τὸ Τρισάγιο μὲ τὰ κόλλυβα στὸ Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου, στὴν Πλάκα. Τὰ κόλλυβα ἐτοιμάστηκαν, ὅπως ἐκεῖνος τὰ περιέγραψε στὸ «Ἄγια καὶ πεθαμένα». Τὰ στόλισαν λοιπὸν κατὰ τὶς ὑποδείξεις τοῦ ἡ Μαρία καὶ ἡ Ἄγγελικὴ, καὶ τὸ Σάββατο, παραμονὴ τῆς Ἐκκλησιᾶς τῶν Νηστεϊῶν, τὰ πήγαμε στὴν ἐκκλησιᾶ. Εἶχαν εἰδοποιηθεῖ ὅλοι οἱ φιλαλέξανδροι φίλοι μας.

Ἦταν 11 Ἀπριλίου, μὴμη τοῦ Ἐπισκόπου Περγάμου Ἀντίπα, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Παπαδιαμάντης ἐσύνθεσε Ἄκολουθία, ὡς παράκληση γιὰ νὰ σταματήσει ὁ προστάτης τῶν ὀδοντογιατρῶν Ἄγιος ἔναν δὲ τὸ πονόδοντό του. Ἐψάλῃ ὁ Ἐσπερινὸς καὶ στὸ τέλος διαβάστηκε τὸ Τρισάγιο γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ μόνου νεοέλληνα Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ἦστερα, ἔξω ἀπὸ τὸ ναῖσκο, ἐνῶ τὸ ἱερὸν φῶς λιγότευε, ἡ ὁμήγουρη συνάχθηκε γιὰ ν' ἀκούσει τὰ «κοσμικά» γιὰ

τὸν Παπαδιαμάντη. Αὐθόρμητος δάσκαλος ὁ Κώστας Γανωτῆς σχολίασε τὸ ἑαρινὸ ποίημα τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ τὸν ἅγιο τῆς ἡμέρας. Ὁ καιρὸς ἦταν ἀκόμη αἶθριος, ἔταν οἱ μουσικοὶ μας, καθισμένοι ἡμικυκλικά κάτω ἀπὸ τὶς μισοσυνθι-

σμένες λεμονιές ἄρχισαν νὰ τραγουδοῦν τὶς «ταπεινὲς γραφές» τους γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Πρῶτος παίζει καὶ τραγουδάει ὁ Ἀργύρης Ἀμίτσης τὴ δική του «Δέηση», γραμμμένη στὶς 26 Ἀπριλίου τῆς περασμένης χρονιάς:

Δέηση

Γλυκύτετη φωνὴ βγαίν' ἢ ψυχὴ σου
 πυρπολημένη στέκει μπρὸς μου ἢ ζωὴ σου,
 Ἀλέξανδρε Παπαδιαμάντη, μοῦ ἐφάνη
 πὼς ἀσκητεύει αὐτὸς ποῦ τ' ὄνειρό του πιάνει.

Ζῶν ἐν πνεύματι ποῦ «ὄπου θέλει πνεῖ»
 τὸ πνεῦμα ἀρνήθηκες ποῦ ἔχει ταυτιστεῖ
 μὲ κάποιον σύμβολο, ναί, μὲ κάποιο σχῆμα,
 κοσμοκαλόγερος γιὰ τὴν δική σου ἀλήθεια.

Δὸς μου λόγον, λόγε, ἀπ' τὸ περίσσευμά σου
 ἀπὸ ἐκείνη ἐκεῖ τὴν ἄγια μοναξιά σου,
 σκληρότατη μάθηση εἶναι γιὰ μένα
 ὁ θαυμασμός ποῦχω κρυφὸς ἐγὼ γιὰ σένα.

Ἡ τέχνη σου κρατιέται ἀπ' τὴν ψυχὴ σου,
 πῶς μοῦ μιᾶ καὶ ἐμψυχώνει τὴν δική μου,
 σὰν «Θέρος - Ἐρω» σὰν «Ὀνειρο στὸ κύμα»,
 ποῦ ἀρμενίζει στὰ «Θαλασσινὰ Εἰδύλλια».

Κι ἂν ποτὲ μαζί σου ἀνεβῶ στὰ νέφη
 στὸ δράμα σου ἂν ἢ μούσα σου μὲ φέρει
 τὸ πνεῦμα μου μικρὸ πίσω θὰ στρέφει
 καὶ θεατῆς σου ἐκεῖ στὴ γῆ θὰ παραμένει.

Εἶσαι φῶς ποῦ θερμαίνει τὸ παρόν μου
 κρυφὴ ἑλπίδα ποῦ γλυκαίνει τὸν σκοπὸ μου.
 Θυμήσου με λοιπὸν καὶ ἐμὲ λυπήσου
 ποῦ λιώνω μέσα ἐδῶ στὴν ἐρημιὰ τοῦ πλήθους.

Πρῶτες σταγόνες τῆς βροχῆς ἔταν ὁ Χρῆστος Τσιαμούλης τραγουδάει μὲ δική του μουσικὴ τὸ ποίημα τοῦ Δημήτρη Γιαλαμά, «Γιὰ τὸν Ἀ. Παπαδιαμάντη» ἀπὸ τὸν κύκλο «Ἀνατολικὸ παράθυρο»

(1989). Ἀραιώνει τὸ κοινὸ —οἱ περισσότεροι ἦταν ἔρθιοι—, μένουν οἱ πιὸ πισταί, συμπτυσσόμαστε στὸ μικρὸ ὑπόστεγο. Ξαναπιάνει τὸ τραγοῦδι ὁ Χρ. Τσιαμούλης.

Προτού τὸ τρίτο τάλαντο σημάνει· Ἐσπερινὸ
εἶχε τελειώσει τὸ στερνὸ του τὸ ποτήρι,
ὁ Κύρ - Ἀλέξανδρος κρατοῦσε τὸ ψαλτήρι
καὶ χάραζε πορεία στὸν οὐρανό.

Τὰ λόγια του μικρὲς φωτιὲς ἀπόμειναν κρυφὲς
κάπου βαθειὰ στὰ σπλάχνα του ἢ ὁμορφιά ποναί,
κι ἐκεῖνος παίρνοντας πνοὴ ἀπ' τὸ γλυκὺ τὸ νάι
μετρᾶ τίς ταπεινὲς του τίς γραφές.

Ἄχ, Κύρ - Ἀλέξανδρε, αὐτὴ ἡ ὥρα ἔχει περάσει
ἡ νέα γλῶσσα κι ἡ ἐποχὴ μᾶς ἀπαρνήθηκαν
γιατὶ ἡ χτίση ἔχει γεράσει.

Ὁ Γιάννης Ἀρβανίτης διευθύνει κα-
τόπι τὸ χορὸ πού ἐκτελεῖ τὴν «Ὀργα-
νικὴ στροφή» (ὀρχηστρικό) τοῦ Κων-
σταντινουπολίτη μουσικοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ
αἰῶνα Δημητρίου Κυριαζῆ, ἀλλά, πειρα-
σμικὰ ἴσως, ἢ βροχὴ δυναμώνει. Μπο-
ρεῖ καὶ νὰ παῖρνε τέλος ἐδῶ ἡ μικρὴ
γιορτῆ, ἀλλὰ ὅταν κάποιος ρώτησε ἀν
κουράστηκαν, οἱ ἀκροατὲς ἀρνήθηκαν ἐν-
τονα, μολονότι κάποιοι ἦταν κιόλας ἀρ-
κετὰ βρεγμένοι.

Ἦστερα ἀπὸ τὸν μουσικὸ τῆς Πόλης
ἦρθε τὸ προλόγισμα καὶ ἡ ἀνάγνωση τοῦ
«Ξεπεσμένου Δερβίση» ἀπὸ τὸν Κώστα
Γανωτῆ. Ἔχουν ἀναφεῖ πιά μερικά κε-
ριά γιὰ νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ βλέπει. Ὁ
Χρῆστος Τσιαμούλης συνοδεύει τὸ διά-
βασμα μὲ «ταξιμ». Συλλογιέμαι πὼς
κάτι παρόμοιο θὰ ἄκουσε ὁ κύρ - Ἀλέ-
ξανδρος: «τὸ ἄσμα τὸ γλυκερὸν, μελι-
χρὸν, ἀβρὸν» πού «κατὰ δύο κοκκίδας
διαφέρει διὰ νὰ εἶναι τὸ Ναί, ὅπου εἶπεν
ὁ Χριστός. Τὸ Ναί τὸ ἡμερον, τὸ ταπει-
νόν, τὸ πρῶον, τὸ Ναί τὸ φιλόανθρωπον».

(Μπαίνω στὸν πειρασμὸ καὶ φαντά-
ζομαι πὼς, ἀν ἦταν μαζί μας ὁ μακα-
ριστὸς γέροντας Πορφύριος, πού, καθὼς
τὸ διηγήθηκε ὁ ἴδιος, εἶδε κάποτε στὴ
Λυρικὴ Σικηνὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Μπάχ νὰ
παραστέκει τὸν ἐρμηνευτὴ καὶ στὸ τέλος
νὰ τὸν ἀσπάζεται, φαντάζομαι λοιπὸν
πὼς ἴσως τώρα θὰ ἔβλεπε τὸν ξεπεσμέ-
νο δερβίση, νὰ κάθεται στ' ἀριστερὰ τοῦ
Χρήστου, ἐνῶ ἀπὸ τὰ δεξιὰ νὰ τὸν ἀσπά-
ζεται ὁ Παπαδιαμάντης.)

Τὸ διήγημα καὶ τὸ νάι σώπασαν.
Προτοῦ μοιραστοῦν τὰ κόλλυβα, ὁ χο-
ρὸς ψάλλει τὰ τρία στιχηρὰ τῶν Αἰῶνων
τοῦ Ὁρθρου ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ Πα-
παδιαμάντη γιὰ τὸν Ἅγιο Ἀντίπα. Τρώ-
γοντας τὰ κόλλυβα μὲ τὴν ἐνδόμυχη εὐχὴ
«Θεὸς χωρὲς τον» σκορπιζοῦμε. Ἡ
μουσικὴ του μᾶς ἀκολουθεῖ:

«Νῦν τὸ ἔαρ ἀνέτειλε, νῦν ἡ Χάρις
ἐξήνηθη. . . καὶ ἐβλάστησαν δάφνη καὶ
μυρσίναι καὶ ὑάκινθοι καὶ ρόδα. . .».

Μαντῶ Μαλάμου

Αὐγουστος 1992

Ἀλέξανδρος περὶ Ἀλεξάνδρου

Τὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά, ὄλο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ἔχει ὡς κατακλείδα ἐτοῦτα:

«Δὲν τὰ μαθαίνουμε αὐτὰ διότι τὴν ὥρα τοῦ θανάτου ἡ χρονικὴ καὶ ἡμερολογιακὴ ἀκολουθία δὲν ἔχει σημασία — δὲν ὑπάρχει,

*ἐνώπιον τοῦ Κριτοῦ, τοῦ Παλαιοῦ
Ἡμερῶν, τοῦ Τρισαγίου.*

Τέτοιες μέρες πέρυσι στὴ Σκιάθου, στὸ «Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη». Ὁ μόνος συνώνυμός του. Ἐφτασα ἀργὰ στὸ νησί καὶ πῆγα κατευθεῖαν στὸ ἐξωκλήσι τῆς Ἀγίας Ἐλένης, ὅπου εἶχε ἀγρυπνία. Βρεθήκαμε πρόσωπο μὲ πρόσωπο σὲ μιὰ διακοπὴ τῆς Ἀκολουθίας. «Τί γίνεστε;» τὸν ρώτησα. «Μὲ ἄφησε κατάπληκτο ὁ λόγος τοῦ ἱερέα» ἀποκρίθηκε — λίγο πρωτότερα, ἀνεβασμένος σ' ἓνα πεζούλι, εἶχε μιλήσει ὁ παπα-Γιῶργης Σταματάς. «Τί σᾶς ἔκανε ἰδιαιτέρη ἐντύπωση;» ξαναρώτησα μᾶλλον ἀστοχα. «Δὲν ξέρω, δὲν ξέρω, ἀλλὰ εἶμαι συγχαλοισμένος» εἶπε.

Τὴν Κυριακὴ, 22 Σεπτεμβρίου, ἦταν ἡ σειρὰ του νὰ μιλήσει. Παρακάλεσε τὸ προεδρεῖο τῆς συνεδρίας — τὴν ἄλλη μέρα ἦταν ὁ ἴδιος πρόεδρος — νὰ τὸν εἰδοποιήσουν «δύο λεπτὰ προτοῦ τελειώσει ὁ ὀρισμένος χρόνος, γιὰ νὰ μὴν ἀναγκασθῶ νὰ ἀφήσω στὴ μέση κάποια λέξη». Ἐτσι ἀκριβῶς, «λέξη» καὶ ὄχι «φράση», δίνοντας σὲ ὄλους μας ὑψηλὸ παράδειγμα σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἀκροατήριο καὶ τὰ συνεδριακὰ θέσμια.

Τελευταία μέρα. Διάλειμμα συνεδρίας. Μόλις εἶχαν διαβαστεῖ τὰ ἀνυπόστατα σορβονικά, καὶ οἱ πεζογράφοι τοῦ Συνεδρίου βρέθηκαν ὄλοι μαζὶ καὶ ὄλοι ἀγριεμένοι. Ἐτυχε νὰ περάσω δίπλα

τους. «Ὅχι! ὄχι! αὐτὸ πιά παραπάει!» μοῦ εἶπε ὁ Κοτζιάς.

Ὅταν τὸν ξαναεἶδα κανένα μῆνα ἀργότερα σὲ κάποιο ἀθηναϊκὸ γραφεῖο, μοῦ ἐκμυστηρεύτηκε ὅτι νοσταλοῦσε τίς μέρες τῆς Σκιάθου, τὸν κύκλωνε ἀκόμη ἡ μαγεία τους.

Ἐμελλε νὰ τὸν δῶ γιὰ τελευταία φορὰ στὶς 24 τοῦ φετινοῦ Ἰουνίου, στὴν Ἀθήνα, ὅταν θὰ ἔλεγα δυὸ λόγια γιὰ τὸ παπδιαμαντικὸ βιβλίο του, *Τὰ Ἀθηναϊκά διηγήματα καὶ δύο δοκίμια γιὰ τὸ χρόνο*, ποὺ προθυμότατα, δίχως νὰ χρειαστεῖ δεῦτερος λόγος, δέχτηκε νὰ ἐκδοθεῖ στὴ σειρὰ «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη». Κάμποσο καιρὸ νωρίτερα τοῦ εἶχα ζητήσει ἓνα δοκίμιο γιὰ τίς συγγένειες καὶ τίς διαφορὰς τῶν δυὸ προσφιλῶν του πεζογράφων, τοῦ Ντοστογιέφσκυ καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἦταν ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀρμόδιους, ἀλλὰ ἀρνήθηκε. «Δὲν μπορῶ», μοῦ εἶπε στὸ τηλέφωνο, «εἶμαι δοσμένος ὀλόκληρος στὴ νουβέλα ποὺ γράφω, ἄλλωστε δὲν τολμῶ νὰ ξανανοῦξω τὸν Ντοστογιέφσκυ, δὲ γίνεται νὰ τὸν ξανανοῦξω ἂν θέλω νὰ σωθῶ ὡς πεζογράφος», δὲν ἤξερα τί ν' ἀπαντήσω. Τώρα λοιπὸν ποὺ ξαναβλεπόμασταν, στενοχωρημένος γιὰ τὴν ἄρνησή του καὶ θέλοντας νὰ μὲ παρηγορήσει εἶπε πῶς «κάτι εἶχε πιάσει» γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ δὲν ἦταν ἀκόμα καιρὸς νὰ τὸ δοκιμάσει στὸ χαρτί, ἀργότερα. Δὲ ζήτησα νὰ μάθω τί περίπου «εἶχε πιάσει», μοῦ ἔφτανε πῶς θὰ τὸ ἔδινε στὰ *Παπδιαμαντικὰ Τετράδια*, ποὺ εἶχε κιόλας τιμήσει τὸ πρῶτο τους τεύχος μὲ τὴν ὑπογραφή του· δὲ θὰ τὸ μάθω πιά.

(Καθὼς χάραζα αὐτὲς τίς γραμμές, χτύπησε τὸ τηλέφωνο. Ἦταν ὁ Σκιαθί-

της λόγιος κ. Ἰω. Φραγκούλας, ὁ πρεσβύτερος ἀπὸ τοὺς συνέδρους. Τοῦ εἶπα πὼς θυμᾶμαι διαρκῶς τὴν περσινὴ Σκιαθο καὶ μὲ συνέχει ὁ θάνατος τοῦ Κοτζιά. «Ναί», εἶπε, «τὸ ἔμαθα μὲ πολλὴ θλίψη καὶ ἤθελα νὰ σᾶς συλλυπηθῶ» — ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦταν συγγενῆς μου, ἀλλὰ μοῦ φάνηκε φυσικὸ νὰ μὲ συλλυποῦνται—, «τὸν θεωρῶ» συνέχισε «διάδοχο τοῦ Παπαδιαμάντη», «δὲν ξέρω, εἶπα, ἄν...», «Ναί, ναί» ἐπέμεινε, «συνεχιστὴς τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ καλὸς χριστιανός, μοῦ ἔκαμε μεγάλῃ ἐντύπωση ἢ κοσμιότητά του».

Ἵποθέτω, χωρὶς μεγάλο κίνδυνο νὰ διαψευστῶ, ὅτι ὁ καλὸς λόγιος δὲν ἔχει διαβάσει οὔτε μιὰ σελίδα ἀπὸ τὴν πεζογραφία τοῦ Κοτζιά. Ὡστόσο τὸν εἶχε δεῖ καὶ ἀκούσει — καὶ τὸ πρόσωπο εἶναι σπαθί.)

Ἐνα χρόνο προτοῦ βγεῖ τὸ μικρὸ βιβλίον του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν ρώτησαν ποιά βιβλία τῶν ἐφηβικῶν του χρόνων τοῦ ἔκαμαν μεγάλῃ ἐντύπωση καὶ ποιά θὰ συνιστοῦσε στοὺς σημερινοὺς ἐφήβους. Τὸ «Ἐγκλημα καὶ Τιμωρία», ἢ «Ὁρέστεια» καὶ «Ἡ φόνισσα» — τὸ μόνον τοῦ Παπαδιαμάντη ποῦ μπόρεσε νὰ βρεῖ τότε—, ἀποκριθῆκε. «Αὐτὰ τὰ βιβλία θὰ πρότεινα καὶ στοὺς σημερινοὺς ἐφήβους. Δὲν ἔλλαξαν οἱ ἀξιολογήσεις μου». Ἀπὸ νωρὶς λοιπόν, κι ἂς ἔλεγε πὼς τρόμαζε νὰ τὸν ξαναοἴξει, τὸν συντρόφευε ὁ ἴσκιος τοῦ μέγιστου Ρώσου, μαζὶ καὶ ὁ διακαμὸς τοῦ μεγάλου Ἑλλήνα. Συμπῆρχαν χρόνια καὶ χρόνια στὶς δικές του σελίδες ὅλα τὰ περὶ τριμμάτια καὶ περικαθάρματα ἐκείνων. Ὡσπου ρητὰ πιά τοὺς ἔφερε κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια στέγῃ προτάσσοντας ὡς μὶτον ὄλου τοῦ βιβλίου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη αὐτὴ τὴν περικοπή:

«Δεῦτε, θὰ μᾶς εἶπη, οἱ μέθυσοι, δεῦτε οἱ ἄνθρωποι, δεῦτε οἱ ἀναιδεῖς!» Καὶ θὰ προσέλωμεν ὄλου ἄνευ φόβου.

Καὶ θὰ μᾶς εἶπη: «Εἶσθε χοῖροι! Ἔχετε ἐπάνω σας τὴν σφραγίδα τοῦ θηρίου· ἀλλὰ προσέλαθε οὐχ ἦττον!» Καὶ οἱ σοφοί, οἱ νοήμονες θὰ εἶπον: «Κύριε, διατὶ δέχεσαι τούτους;» Καὶ θὰ ἀπαντήση: «Τοὺς δέχομαι, σοφοί, τοὺς δέχομαι, νοήμονες, διότι οὐδεὶς αὐτῶν ἐπίστευσεν ἑαυτὸν ἄξιον τῆς χάριτος ταύτης...». Καὶ θὰ μᾶς ἀνοίξη τὰς ἀγκάλας του, καὶ θὰ πέσωμεν εἰς αὐτάς... καὶ θὰ χύσωμεν δάκρυα... καὶ θὰ ἐνοήσωμεν τὰ πάντα... Τότε, τὰ πάντα θὰ γίνωσιν εἰς πάντας ἀντιληπτά... Καὶ ἡ Αἰκατερίνα Ἰβάνοβνα θὰ ἐνοήσῃ ἐπίσης... Κύριε, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου!

Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία βέβαια, ἢ ἐλπίδα τοῦ Μαρμελάδωφ γιὰ τὸ ἔλεος τοῦ Κριτοῦ, τοῦ Παλαιοῦ Ἡμερῶν, τοῦ Τρισαγίου, ἐξελληνισμένα ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Γιατὶ λοιπὸν νὰ ξαφνιαστῶ, ἔστω καὶ πρὸς στιγμὴν, ὅταν, ἀνάμεσα στὸ ἀλληλοσπαρασσόμενο ζευγάρι τοῦ θεατρικοῦ «Ὁρφέας καὶ Εὐρυδίκη» ρητὰ μνημονεῦτηκε ὁ Σκιαθίτης, «Τί πᾶς καὶ κουρνιαζεῖς στοὺς ἀπορρώγες βράχους, τὸν Παπαδιαμάντη ἀναπολεῖς;», καὶ λίγο παρακάτω ἀκούστηκε καθαρὰ ἢ φωνὴ του, «Πλὴν δὲν κερδίζεις σφάντζικο — τεμπελόσκυλο, παράσιτο, ἀνίκανος!», καὶ ἀργότερα «Ἔ, ὅταν μοῦ πέταξε στὸ τζάκι τὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὸ δοκίμιον γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη...», γιατί, λοιπόν, ἔπρεπε νὰ μὲ ξαφνιασοῦν αὐτά;

Τελευταῖον, εἶπαμε, βιβλίον τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά ἢ παπαδιαμαντικὴ Ἄθηνα, αὐτὴ ποὺ κοχλάζει στὶς ἑκατοντάδες σελίδες τοῦ ἴδιου. Ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ βιβλίου ἢ Ἐσχατὴ Κρίση. Ἐντούτοις ἢ τελευταία σελίδα δὲν κλείνει ἀκριβῶς μὲ τὴν ὕστατη γραμμὴ τοῦ «Ἔρωτα στὰ χιόνια» ἀλλὰ μὲ τὸ ὑποσελίδιον σχόλιόν της:

Ἔστω καὶ ὑπερβαίνοντας τὸ θέμα, καταγράφω ἐπ' εὐκαιρίᾳ τὰ ὅσα εἶχα

υποστηρίζει στην πρό διετίας τηλεοπτική έκπομπή σχετικά με την κατασκευτική κατακλείδα του διηγήματος: ο Παπαδιαμάντης επιλέγοντας τους τρεις αυτότους χαρακτηρισμούς του Ύψιστου και με τη σειρά πού τους παραθέτει πετυχαίνει να υποβάλει στον αναγνώστη μία μυστηριακή παλίνδρομη κίνηση — ή λέξη κριτής, επειδή Κριτής είναι μόνον ο Θεός αλλά κριτές είναι και οι άνθρωποι, μεταφέρει τρόπον τινά και στους δύο κόσμους, και στον υπερβατικό και στον τρισδιάστατο όπου εμείς προσωρινά βρισκόμαστε. Η προσαγόρευση Παλαῦς Ἡμερῶν, έννοιολογικά σημαίνει κάποιον με πολύ μεγάλη διάρκεια ζωής, δηλαδή, μᾶς κρατάει στον δικό μας κόσμο, του χρόνου και του χώρου, και γι' αυτό ἐμένα τουλάχιστον με συγκινεί ιδιαίτερα χα-

ρίζοντάς μου τή γαλήνη του οικείου ἀπέναντι στο ἄρρητο. Τὸ τρισάγιος, τέλος, υπερβαίνει τις ἀντιληπτικές μας δυνατότητες και κατά τούτο ἀνήκει καθ' ὄλοκληρίαν στην ὅλως ἄλλη βασιλεία. Ἔτσι, στο τέλος του ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ διηγήματος, χωρίς ὁ συγγραφέας νὰ ἀναφέρει τίποτα, εμεῖς ἔχουμε τήν αἴσθηση μᾶς καθόδου και μᾶς ἀνόδου — ἀπό τὰ ἐπουράνια στον κόσμο μας και πάλι στα ἐπουράνια, σάμπως ὁ ρημαγμένος Γιαννιός, τώρα πιά μόνον ἀξιολύπητος, νὰ ἀναλαμβάνεται ἐνώπιον του «φοβεροῦ βήματος».

N. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

[«Ἡ Καθημερινή» (Ἑπτὰ Ἡμέρες), 4.10.1992]

Μικρὸ ὀδοιπορικὸ με ἓνα φίλο τοῦ κυρ -᾽Αλέξανδρου: μνήμη Δ. Πλάκα.

Πρωῖνὸ Μαῦτου, ἀχνό, στή ρεματιά τῆς Στενῆς, στὰ πόδια τῆς Δίρφης, ἓνα πολύχρωμο σμάρι παιδιῶν ἀνηφορίζει κατά τὸ Γυμνάσιο τοῦ χωριοῦ. Δὲν εἶναι τὰ ντόπια γυμνασιόπαιδα. Φαίνονται πιδ ἀεράτα, πιδ ξεβγαλμένα, τὸ ἐκδρομικὸ λεωφορεῖο πιδ κεῖ, σίγουρα ἔχουν ἔρθει ἐκδρομῆ.

Ὅμως ὁ ἐξηντάρης πού τὰ ἀκολουθεῖ με κάποια δυσκολία γιατί μπαίνει σ' αὐτὸν τὸν κόσμο; Μήπως λοιπὸν δὲν εἶναι κάποια συνηθισμένη ἐκδρομῆ πρωτευουσιάνικου σχολείου στὸ μικρὸ ὄρεινὸ χωριό, ἀπὸ αὐτές πού ἀποδιοργανώνουν τὸ «Τριτάξιον Γυμνάσιον Στενῆς» πρὸς μεγάλη ἀγαλλίαση τῶν μαθητῶν του και ἐσχάτη ἀπόγνωση τοῦ Γυμνασιάρχῃ του; Οἱ μαθητὲς κρατοῦν ἀπὸ ἓνα φυλλάδιο στὸ χέρι με σκίτσα και ὠραῖα

ἀνθέμια. Παίρνω ἓνα στὰ χέρια μου. Κάποιο ζωκλήσι, μᾶ γολέτα, ἓνα στάχυ, μαθητικὰ σχέδια. Ἐπιγραφή: ΕΝΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ [= Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ]. Ἀπὸ κάτω: «Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐν ὄσῳ ζῶ...», ὅλη ἡ ὁμολογία πίστεως τοῦ κυρ -᾽Αλέξανδρου και πιδ κάτω ἡ διαβεβαίωση τοῦ Βάρναλη ὅτι ὁ Σκιαθίτης εἶναι ἡ μεγαλύτερη δόξα τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας και τοῦ Ἐλύτη ἢ γνωστῆ ἀδελφικῆ προτροπῆ. Στὴν τελευταία σελίδα: «Ἐνθύμιο σχολικῆς χρονιᾶς 1988-1989. 6ο Γυμνάσιο Κεραιτσινίου. ᾽Αφιέρωμα τιμῆς και ἀγάπης στον Ἄλ. Παπαδιαμάντη. Διδασκαλία κειμένου ἀπὸ τὸ φιλόλογο N. Δ. Τριανταφυλλόπουλο. Στενὴ Εὐβοίας, Δευτέρα, 29 Μαῦτου 1989».

Ἀρχίζω νὰ καταλαβαίνω.

“Όμως ὁ ψηλὸς κύριος μὲ τὰ ὠραῖα χαρακτηριστικά καὶ τὸ ταξιδιωτικὸ σακιδίον στὸν ὄμο μιλάει ἤδη μὲ τὸν Γυμνασιάρχην. Νά καὶ ὁ σχολικὸς σύμβουλος Δ. Σκλαβενίτης, ὁ Νίκος Γρηγοριάδης, ὁ Χριστόφορος Μηλιώνης, συναδέλφισσες καὶ συνάδελφοι ντόπιοι καὶ ξένοι σὲ ἄλλο πηγαδάκι πὺδ πέρα. “Ὡσπου νὰ μὲ συστήσουν «ὁ κύριος Πλάκας, ὁ Δημήτρης Πλάκας, ναί, ὁ γνωστὸς φιλόλογος, σχολικὸς σύμβουλος. . .» τὰ πειραιωτικάκια ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στὴν Πρώτη Τάξη μας, μαζί καὶ τὰ λιγοστὰ δικά μας.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Τριανταφυλλόπουλου μυσταγωγία, ὅπως πάντα. Βγήκαμε μαγεμένοι ἀπὸ τὸν παπαδιαμαντικὸ λόγο καὶ τράβηξαν τὰ παιδιὰ γιὰ τὸ παιχνίδι, οἱ μεγάλοι γιὰ τὸ κεντράκι τοῦ Γιατροῦ τῆ Βρύση. Ὁ Δ. Πλάκας μοιάζει ἀπὸ δλους ὁ πὺδ γοητευμένος. Στὴν ταβέρνα εἶναι νὰ τὸν καμαρώνεις. Ἡ ὀμορφὴ παρέα, (ὁ ὀρκισμένος ἀντισυμποτικὸς Τριανταφυλλόπουλος δὲ στάθηκε ἱκανὸς νὰ χαλάσει τὴν ἀτμόσφαιρα), ἡ παρουσία τῆς συντρόφου τῆς ζωῆς του δίπλα του, τὸ κρασάκι καὶ τὸ μαγιάτικο τοπίο τὸν ἔκαναν νὰ ξεχάσει ὀλότελα τὴν ἀρρώστια του, πὺδ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τότε νὰ τὸν βασανίζει. Ξανοίχτηκε κι αὐτὸς μαζί μας στὶς φιλολογικὲς συζητήσεις μὲ ἐκεῖνον τὸν μεστὸ καὶ κατασταλαγμένο λόγο του. Ἦταν αὐτὸς πὺδ ἔκλεισε τὴ συνάντησιν: «Εἶναι μεγάλη παρηγοριά πὺδ τὰ παιδιὰ μας μποροῦν καὶ νιώθουν ἀκόμα τὸν Παπαδιαμάντη».

Καὶ ἤξερε πολὺ καλὰ τί ἔλεγε ὁ συγ-

γραφέας τῶν μελετῶν «Ἡ ρομαντικὴ διάστασις τοῦ Παπαδιαμάντη» καὶ «Ἡ διάρκεια τοῦ Παπαδιαμάντη». Ὁ ἄνθρωπος πὺδ εἶδε τὴν αἰσθητικὴν προσέγγισιν τῆς λογοτεχνίας ὡς ὀριακὴ καὶ προσωπικὴ ἐρωτικὴ σχέση, ὁ κριτικὸς πὺδ ἤξερε νὰ κάνει καίριες ταξινομήσεις: Ἐπλὸς καὶ διανγῆς, καθὼς ἀνασταίνει τὴν λυρικὴν σοφίαν τῶν αἰσθητῶν μὲ δραστικὴν ἀμεσότητα ἀκόμα καὶ ὅταν ὑψώνεται στὴν οὐράνια ἀναγωγὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι πολὺ πὺδ προσεγγισίμος ἀπὸ τὸν μοντέρνον κρυπτικὸ καὶ πολύσημο ποιητὴ ἢ πεζογράφον.

Δυὸ χρόνια μετὰ τὸν συνάντησιν στὴν Ἀθήνα. Εἶχε σπεύσει παρὰ τὴν προχωρημένην του ἀρρώστια νὰ ἀκούσει ὀμιλίαν γιὰ τὸν Μωραϊτίδην. Ἡ παρουσία του ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχει τὴν λεβεντιά του τῆς ψυχῆς —κυρίως αὐτῆς. Τὸν πλησίασα, μὲ ρώτησε γιὰ τὴν πορεία τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς. Τοῦ εἶπα τίς δυσκολίας μου. «Μὴν κατατρίβεσαι μὲ τοὺς στρουκτουραλισμοὺς καὶ τίς σημειολογίας, μοῦ εἶπε. Εἶναι κιόλας ξεπερασμένα. Μὴ θυσιάσεις τὸν Παπαδιαμάντη μὲς στὸ βωμὸ τῆς τάχα μοντέρνας ἀνάλυσης». Κρατῶ τὰ λόγια του ὑποθήκην.

Τώρα μᾶς ἐποπτεύει καὶ μένα καὶ τὴ δουλειά μου καὶ δλους ἀπὸ τὰς ἄνω καλιὰς τῶν ἀγγέλων. Κύριος μακαρίσαι αὐτὸν. Ἦτο συγγενὴς τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς

Χαλιδα, 20 Ὀκτωβρίου 1992

† Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης

Στις 13 Ἰανουαρίου ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ καὶ στις 14 «εἰσῆλθεν εἰς τὸν τάφον του», στὴ Μονὴ τῆς Ὁρμούλιας, γιὰ νὰ λυθεῖ τὸ σκῆνωμά του κι ἔτσι νὰ ἀνθίσει καὶ νὰ καρπίσει ἐκατονταπλασίως, ὁ Ν. Γ. Πεντζίκης, ὁ σημαντικότερος Ἑλληνας πεζογράφος τοῦ αἵώνα μας, ὁ Πεντζίκιαρος, κατὰ τὸν ἰδιοφυῆ χαρακτηρισμὸ τῆς Μαρίας Τσάτσου.

Ὁ Ἰγνάτης ὁ Τρελὸς μαρτυρεῖ ὅτι, στὴ συζήτηση ποῦ εἶχε μὲ τὸ σπουδαῖο φίλο του Ζωσιμᾶ γιὰ τὸ μυσιστόρημα τῆς Κυρίας Ἐρσης, ὁ συνομιλητῆς του εἶπε καὶ τοῦτο: «Ὁ Ν.Γ.Π. ἔχει ἀφομοιώσει ὅλους τοὺς σπουδαίους ποῦ ξέρουμε, ἀπὸ τὸν Τζέιμς Τζόυς ὡς τὸν Προῦστ καὶ τὸν Κάφκα, μόνο ποῦ ἐνῶ ἐκεῖνοι ἔχουν ἀπογομνωθεῖ ὡς τὸ κόκαλο καὶ δὲν τοὺς μένει πιά τίποτε ἄλλο, αὐτὸς ἔχει μιὰ σκαλωσιὰ πίστης ποῦ τὸν σώζει».

Διστάζω νὰ παρεμβληθῶ, καὶ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ 26 χρόνια, στὴν κουβέντα δύο τόσο σημαντικῶν προσώπων, ἐντούτοις παίρνω τὴν ἀπόφαση. Ὁ Ν. Γ. Πεντζίκης λοιπὸν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ ὀνόματα ποῦ μνημονεύει ὁ Ζωσιμᾶς, ἔχει ἀφομοιώσει καὶ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἀκριβέστερα εἶναι *continuatus Papadiamandis*. Ἐδῶ θὰ χρειάζονταν πολλὰς ἐξηγήσεις, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἰγνάτης ὁ Τρελὸς, ἀλλὰ οὔτε τῆς ὥρας οὔτε, πιθανότατα, τῆς δυνάμεις μου εἶναι. Περιορίζομαι λοιπὸν νὰ θυμίσω πῶς *Τὸ μυσιστόρημα τῆς Κυρίας Ἐρσης*, ποῦ ἀρχίζει μὲ τὴν ἐπιγραφή «Κηδεύσατέ μου τὸ σῶμα», τελειώνει ἔτσι:

— «Ἐσβέσθη ὁ ἔρως;», μὲ ρώτησε τότε ἀνήσυχη.

— «Ὅχι χρυσή μου», τῆς ἀπάντησα, «ἐμεῖς τώρα ἀρχινῶμε τὴ ζωή». Πῶς

νὰ τελειώσει ὅ,τι ἀκόμα πλήρως δὲν σχηματίστηκε. Κάτι ἄλλο εἶναι ποῦ δὲν ξέρω πῶς νὰ τὸ πῶ. Μοῦ φαίνεται θὰ ἔπρεπε νὰ διαβάσω ὅλα τὰ βιβλία τοῦ κόσμου. Ὅλα εἶναι τόσο καινούργια. Ὁ κάθε ἀνθρώπος ποῦ βλέπω εἶναι ἓνα τόσο μεγάλο κι ἀπέραντο βασίλειο, ποῦ *lucāne* τὰ πόδια μου καθὼς ἀναλογίζομαι τοὺς ἀτέλειωτους δρόμους τῶν γνωριμιῶν ποῦ ἀνοίγονται μπροστά μου. Θέλοντας νὰ ὑπάρξω νιώθω νὰ σβήνω σ' ἓνα τίποτα».

— «Τίποτα; Τώρα ποῦ ἡ ζωὴ μας πάει τόσο νὰ μοιάζει μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Παύλου καὶ τῆς Ἐρσης;».

— «Αὐτὸ ἀκριβῶς καταλαβαίνοντας φοβοῦμαι».

— «Φοβάσαι δηλαδὴ μήπως κι ἡ δικιά μας ἀγάπη περιπλεχθεῖ σ' ἐπιστρατεύσεις, καὶ πολέμους, ποῦ ἐγὼ φοβοῦμαι κι' ἐσὺ δὲν τοὺς χωνεύεις;»

— «Δὲν θέλω νὰ ἐπαναλάβεις τὸ λάθος τοῦ Παύλου καὶ τῆς Ἐρσης. Μὲ ποίθησε στὰ πλεονεκτήματα τοῦ παρόντος καὶ ἄμεσον, ἡ λογικὴ τους σχολιάζει μὲ ἀσέβεια τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἱερέα στὸ Ἐκκλησιακὸν τῆς Κορνηφίης τοῦ Βουνοῦ. Ἐπαναλαμβάνουν δηλαδὴ τὸ λάθος τοῦ Ἀγαμέμνονα ἀντικρὺ στὸν ἱερέα Χρῦση».

— «Σωστά, ὅπως ξέρουμε ἀπὸ τὸ σάθηκε ἡ ἀφορμὴ τῆς μῆνης τοῦ Ἀχιλλέως ἢ μὴνι Ἀχαιοῖς ἄλλγε ἔσθηκε». Τί θέλεις λοιπὸν νὰ κάνουμε γιὰ νὰ μὴ μοῦ ἴσαι θυμωμένος;»

— «Μὰ δὲν ἤρθαμε γιὰ προσκίνημα;»

— «Ἦταν μάλιστα δική μου πρωτοβουλία. Πᾶμε λοιπὸν στὴν Θανατουργὴ Παναγούλα».

— «Ὅχι ἔτσι».

— «Δὲν φτάνει ἡ χθεσιοβραδυνὴ προπαρασκευή;»

— «Πρέπει μ' ὅλη τὴν ψυχὴ μας νὰ

αίσθανθοῦμε τὸ ὀφειλόμενον γιὰ τὴν εὐ-
τυχία μας χρέος πρὸς τὸ Θεόν.

— «Δὲν εἶν' ἀρκετὸ πὸν ἀρχιωνόνας
ἀπὸ τραγούδια εὐθυμα τὸ κέφι μᾶς πῆγε
μέχρι τοὺς εὐχρόους θυσάνους τῶν νε-
κρανθέμων;»

— «Νομίζω πὼς δὲν φτάνει αὐτὸ ὡς
προπαρασκευὴ στὸ προσκίτημα. Ὁ,τι
καὶ νὰ κάνουμε ὡς ζῶντες δὲν ἀρκεῖ».

— «Πρέπει δηλαδὴ σώνει καὶ καλά
νὰ πεθάνουμε;»

— «Ὁχι, ὁ Θεὸς συγκαταβαίνει δὲν
τὸ ἀπαιτεῖ. Μποροῦμε νὰ ὑποδυθοῦμε
τὸ ρόλο ἐνὸς ἄλλου».

— «Θέλεις μήπως νὰ ἐπαναλάβουμε
ξανά τίς εὐλαβεῖς ἐκφράσεις τοῦ Παπα-

διαμάντη; Μ' ἄρσαν πολλὸ οἱ τρεῖς τε-
λευταῖες στροφές τοῦ ποιήματός του
'ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΥΝΙ-
ΣΤΡΑ'».

— «Συμφωνῶ. Εἶναι μιὰ σωστὴ ἐκ-
φραση εὐλαβείας πὸν ἀρκετὰ εὐκόλα σή-
μερα μποροῦμε νὰ τὴν αἰσθανθοῦμε. Ἐ-
τοιμάσου λοιπὸν νὰ κλάψεις. Νὰ κλαῖς
ἀσυγκράτητα, πηγαίνοντας πρὸς τὸν Ἱερὸ
Ναό, ἀπαγγέλλοντας φωναχτά, χωρὶς
ντροπὴ γιὰ τὸν κόσμον πὸν τυχὸν θὰ μᾶς
ἀκούσει καὶ θὰ μᾶς δεῖ».

Τὸ πρόσωπό μου πῆρε μιὰ ἀσυνήθι-
στη ἐκφραση πὸν στάθηκε ἡ πρώτη ἀφορ-
μὴ τῶν δακρῶν της, καθὼς ξεκινώντας
μὲ βῆμα σταθερὸ λέγαμε:

Κι' εἶδες, ἡ Κόρη, τοῦ λαοῦ τὴν πίστιν,
εἶδες καὶ τὴν πτωχείαν κι' εὐσπλαχνισθῆς,
ὅπως, τὸ πάλαι, εἶχε σπλαχνισθῆ ὁ Υἱός σου
τοὺς προγόνους τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ,
ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

Κι' ἀρχισες νὰ γιατρεύεις τοὺς ἀρρώστους

καὶ νὰ γιατρεύεις τοὺς δαιμονισμένους,
(πὸν ἤρχετο ὦρα κι' εἰς τοὺς τοίχους ἐχτυπῶντο
μὲ φοβερὸν συγκλονισμόν).

Κι' ἀρχισες, θεία, νὰ θαυματουργεῖς.

Κι' ἡ χάρις σου ξαπλώθηκε ὡς τὰ πέρατα
τοῦ εἰρηρικοῦ νησιοῦ τῆς Σκιάθου,
ὦ Παναγία μου, Κόρη Πάναγνη, Καλή.

Κι' ἴσως νὰ φτάσει κι' ὡς ἐμένα καὶ ν' ἀπλώσει
γαλήνη στὴν ψυχὴ μου τὴν ἀμαρτωλὴ.

*Ἄνοιξαν οἱ πόλεις κι' ὁ Πάτερ μᾶς
εδέχθη μὲ κατανόηση.

Γονατισμένοι καὶ σκυμμένοι κάτω
ἀπὸ τὸ πετραχίλι πὸν ἀνασήκωσε δια-
βάζοντας, ἀκούσαμε τὴν Ἱερὰ Ἀκολου-
θία τῆς Παναγίας Κουνίστρας πὸν συνέ-
θεσε ὁ ἔτερος Ἀλέξανδρος, πὸν πέθανε
ὡς Ἀνδρόνικος ἐνδυθεὶς τὸ μοναχικὸ σχῆ-
μα, κι' ὀλόκληρο τὸν Μέγα Παρακλητικὸ
Κανόνα εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκο, τοῦ
Βασιλέως πὸν πέθανε νέος 36 ἐτῶν, κῆρ
Θεοδώρον Δούκα Λάσκαρη. Μνημόνευ-

σε ἐπίσης ὅλα τὰ ὀνόματα, ζωντανὰ καὶ
πεθαμένα, στὸ συγγενολὶ μας.

Μᾶς ἐδήθη ὡς νιόπαντρος χαρὰ
καὶ ὀπομονὴ ἐκ Θεοῦ. Ἀσπαστήκαμε ὅλα
τὰ ἱερὰ Εἰκονίσματα κάνοντας τὸ σταν-
ρό μας. Ἀποχωρώντας οἱ φλόγες τῶν
κεριῶν μας τρεμπάιζαν μέσα στὴν κα-
τοικία τοῦ Θεοῦ.—

Ἄπὸ τὰ ὠραιότερα π α ρ α μ ὐ θ ι α
πὸν ἔχω ποτὲ διαβάσει.

Ω.

† Χρήστος Βακαλόπουλος (1956 - 28.1.1993)

Ὁ Χρήστος Βακαλόπουλος, πού ἔκοι-
μήθη ἑτῶν 37, μνημονεύεται στὰ *Παπα-
διαμαντικά Τετράδια* ὄχι γιὰ τὸ ὠραῖο
κείμενό του «Ἡ ἱερὴ μελωδία τῆς πραγ-
ματικότητος» (*Ἀντί*, τεύχ. 463/5.4.
1991, ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη),
ἀλλὰ ἐπειδὴ στὸ ἐξαίρετο μυθιστόρημά
του *Ἡ γραμμὴ τοῦ ὁρίζοντος* συνεχίζει
οὐσιαστικὰ τὴ *Γυφτοπούλα* καὶ τοὺς *Ἐμ-
πόρους τῶν Ἐθνῶν*. Παρακολουθώντας
τις περιπέτειες, δηλ. τις ψυχικὲς ὑπόθε-
σεις, τῆς Ρέας Φραντζῆ, ἡρωίδας τοῦ μυ-
θιστορήματος, εἶχα πάντοτε μπροστὰ στὰ
μάτια μου τὴν παραπλανημένη ἀπὸ τὸν
Βενετὸ Αὐγούστα τοῦ Μούχρα. Ἐκείνη
ἔφευγε ἀπὸ τὴ Μονὴ τῆς Πάτμου καὶ
ἀπεδῆμει εἰς χώραν μακράν, ξαναγύριζε
στὰ κεράτια τοῦ βενεταίνικου ἔρωτα
καὶ σωζόταν τέλος «διὰ πυρός», συμ-
πυρπολούμενη μὲ τις ἐνετικὲς γαλέρες.
Ἀντίθετα, ἡ ἔγγονή της Ρέα Φραντζῆ
ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Βενετιὰ στὴν Πάτμο,
ὅπου ἔκανε δισταχτικὰ τὸ σταυρὸ τῆς,
ἄναψε κερί σὲ μιὰ ἐκκλησία χτισμένη,
παρόμοια μὲ τὶς παπαδιαμαντικὲς, στὴν
ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ —γιὰ νὰ συνεφέρνει
ἀπὸ τὸν ἕλιγγο ὄσους αἰωροῦνται πάνω
ἀπὸ τὴν ἄβυσσο— καὶ στὴν τελευταία
γραμμὴ τοῦ μυθιστορήματος πῆρε τὴν
ἀπόφαση νὰ ξαναβαφτιστεῖ στὴ θάλασ-
σα τῆς Πάτμου.

Ὁ θάνατος τοῦ Χρήστου Βακαλόπου-
λου στὰ τριανταεφτά του, μὲ ἔκανε νὰ
μπῶ στὸν πειρασμὸ πού δὲν ἀπέφυγε
οὔτε ὁ Μέγας Ἀντώνιος. Εἶπα: «Γιατί,
Θεέ μου, ὁ Πεντζίκης στὰ ὀγδονταπέντε
του, ἀνάδυνα, καὶ μὲ τὸ ἔργο του τε-
λειωμένο, ἐνῶ τὸ παλληκάρι οὔτε στὰ
μισὰ του, ὑποφέροντας, καὶ πάνω στὸ
ἄνθισμά του;». Δυσκολευόμουν νὰ δε-
χτῶ τὴν ἀπάντηση: «Ἀντώνιε, σεαυτῶ
πρόσεχε' ταῦτα γὰρ κρίματα Θεοῦ εἶσι,
καὶ οὐ συμφέρει σοι αὐτὰ μαθεῖν», ὅμως,

ὅσο καὶ ἂν ἀντιστεκόμουν, ἤξερα πῶς
δὲν ὑπάρχει ἄλλη.

Θὰ ἤθελα νὰ παραθέσω δυὸ δλόκληρα
κεφάλαια ἀπὸ τὴ *Γραμμὴ τοῦ ὁρίζοντος*,
περιορίζομαι ὅμως σὲ τούτα τὰ ἀποσπά-
σματα:

*Πλησιάζει, ἀγγίζει τὸ λευκὸ πανί.
Μιὰ μικρὴ ξεκάρφωτη ἐκκλησία τὴν χω-
ρίζει ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ, γιατί
δὲν τὴν ἔχτισαν λίγο πῶς μέσα; Ἡ Βάνα
ἀποφάσισε νὰ μιλήσει κάποια στιγμή
στὸν παπὸν, τοῦ εἶπε ὅτι σ' αὐτὸ τὸ χω-
ριὸ ὑπάρχει μιὰ παρεξήγηση, εἶναι σὰν
νὰ ζοῦν ὅλοι στὸ παρελθόν, πρέπει νὰ
συνέλθουν καὶ νὰ προχωρήσουν πρὶν εἶ-
ναι πολὺ ἀργὰ στὴν πραγματικὴ ζωὴ.
Ὁ παπὸς τὴν κοίταξε μὲ ἀπορία καὶ ὕ-
στερα τῆς εἶπε ὅτι τις εἶχε δεῖ πὸν μπῆ-
καν τελευταία στιγμή στὴν ἐκκλησία,
τις εἶχε δεῖ τὴν ὥρα πὸν ἔφελνε νὰ
μπαίνουν σὰν γάτες στὸ Ἅγιος Ἰσχυρός,
πᾶρε τώρα ἓνα λουκούμι, Βάνα, ἐπειδὴ
εἶναι Κυριακὴ [...].*

*Παραμερίζει τὸ λευκὸ πανί, μπαίνει
στὴ μικρὴ ξεκάρφωτη ἐκκλησία, ἀνάβει
ἓνα κερί. Ὁ ἥλιος δύνει, κάποιος πέρασε
κι ἄναψε ἓνα κερί, πέρασε μιὰ μελαχριν-
ὴ γυναίκα κι ἄναψε ἓνα κερί, ἔστειλε
μερικὲς σκέψεις στὶς φίλες τῆς καὶ στὸν
ἄντρα τῆς, ἔστειλε ἓνα χαιρτισμὸ σ' ἓνα
ντροπαλὸ παιδί πὸν μπῆκε στὸ δωμάτι-
ο τῆς κι ὕστερα τὸ κατάπνε ἢ πραγματικὴ
ζωὴ, πέρασε μιὰ γυναίκα καὶ συνέχισε
πρὸς τὴν πλατεία, πήγαιναν ὅλοι μαζί
στὴν ἐκκλησία κι ἀνηφόριζαν πίσω ὅλοι
μαζί, καθόντουσαν στὰ καφενεῖα καὶ ἔλε-
γαν ἀναμνήσεις, τοὺς διέφυγε ἢ πραγ-
ματικὴ ζωὴ, προσέφεραν λουκούμι, ψιθύ-
ριζαν τὸ Δι' εὐχῶν ὅλοι μαζί, πέρασε μιὰ
μελαχρινὴ γυναίκα τὴ στιγμή τῆς δύσης
κι ἄναψε κερί χωρὶς νὰ ξέρει γιατί.»*

Ἀπὸ τὸ ἀναρχοῦμενο ἐγὼ στὸν Ἄναρχο
Λόγο. Ω.

Ὁ ἅγιος Παπα-Νικόλας Πλανᾶς

«—Ἐσὺ, μπάρμπ' Ἀλέξανδρε, ψέλνεις τὰ τραγούδια τοῦ Θεοῦ», εἶπε ἡ Ἀγγελικούλα, ἡ ψυχοκόρη τοῦ Νικόλα Μπούκη, τοῦ μονάβη.

«Ἡ μικρὰ Κούλα, ἥτις ἤγε τώρα τὸ ἐνδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας της, ἦτον ἄρρωστη βαριά! [...]

— Περαστικά, Κούλα. Δὲν ἔχεις τίποτα, κορίτσι μου.

— Ἄ! μπάρμπ' Ἀλέξανδρε, ἐψέλλισεν ἀσθενῶς. Πότε θὰ μοῦ πῆς πάλι τὰ θεῖα... τραγούδια;

— Ὅποτε θέλεις, Κούλα μου. Ἄμα γίνῃ ἀγρυπνία εἰς τὸν Ἅγιον Ἐλισσαίου νὰ ἐλθῃς, νὰ σοῦ τὰ πῶ.

— Νὰ μοῦ τὰ πῆς. Μὰ θὰ τ' ἀκούσω; [...]

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας τὴν προεπέμπομεν εἰς τὸν τάφον. Οἱ ἐπαγγελματικοὶ ἱερεῖς κ' οἱ ψάλται ἐψαλλον τὰ κατὰ συνθήκην, ἀπὸ τὴν Ἔνωσιν ὁδὸν ἕως τὸν Ἐλευταῖον ἀσπασμόν. Μόνος ὁ παπα-Νικόλας ἀπ' τὸν Ἀι-Γιάννη τοῦ Ἀγροῦ, ὁ Ναξιώτης, ἐφαίνετο ὅτι ἔκανε χωριστὴν ἀκολουθίαν, ἐμορμύριζε μέσα του, καὶ τὰ ὄμματα τοῦ ἐφαίνοντο δακρυσιμένα.

— Τί μουρμουρίζεις, παπά; τοῦ εἶπα, ἀπὸ τὸ ὕπισθεν τοῦ στασιδίου, ὅπου εἶχεν ἀκουμβήσει.

— Λέγω τὴν ἀκολουθίαν τῶν Νηπίων μέσα μου, εἶπεν ὁ παπα-Νικόλας. Εἰς αὐτὸ τὸ ἄκακον ἀρμόζει ἡ κηδεῖα τῶν νηπίων».

Αὐτὸς ὁ ἱερέας ἦταν υἱὸς ταπεινότερος τῶν ἱερέων καὶ ὁ ἀπλοϊκώτερος τῶν ἀνθρώπων. [...] Εἶναι ὀλίγον τι βραδύγλωσσος, καὶ περισσότερον ἀγράμματος. [...] Τὰ λάθη, ὅσα κάμνει εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, εἶναι πολλάκις κωμικά. Καὶ ὅμως ἐξ ὅλων τῶν ἀκροατῶν του, ἐξ ὅλου τοῦ ἐκκλησιασματος, κανεὶς μας δὲν γελᾷ. [...] Εἶναι ἀπλοϊκὸς καὶ ἐνά-

ρετος. Εἶναι ἄξιος τοῦ πρώτου τῶν Μακαρισμῶν τοῦ Σωτήρος.»

Ἡ παρουσία τοῦ παπα-Νικόλα Πλανᾶ ἔχει σφραγίσαι τις λειτουργίες στὸ ἐκκλησάκι τοῦ Προφήτη Ἐλισσαίου, μὲ ψάλτες τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Μωραϊτίδη. Ἦταν ἕνας ἱερέας μπρὸς στὸν ὁποῖο τὸ ἐκκλησιασμα ὑποκλινόταν σὰν σὲ Ἀρχιερέα, καὶ τὰ παιδιὰ τὸν ἐβλεπαν νὰ μὴν πατᾶ στὴ γῆ.

Ἐνας ἅγιος φαίνεται «πὼς ἦταν ἅγιος ἀπὸ μόνος του, χωρὶς νὰ συντελέσῃ σ' αὐτὸ μῆτε κανένας θόρυβος γιὰ αὐτόν, μῆτε κανένα ἐγκώμιο εἰπωμένο ἀπὸ κάποιον ἐπίσημον ἄνθρωπο. Μάλιστα, ἐκεῖνος ποὺ τὸν πιστέψανε γιὰ ἅγιο, φαίνονταν ἀπὸ κάθε τι ποὺ ἔκανε καὶ ποὺ ἔλεγε, πὼς δὲν εἶχε καμιὰ ἰδέα γιὰ τὴν ἀγιωσύνη του, ἀλλὰ τὸ δάκρυο γιὰ τις ἀμαρτίες του δὲν ἔλειπε ἀπὸ τὰ μάτια του, ἐνὼ προσπαθοῦσε νὰ ζῆ κρυμμένος καὶ μοναχισμένος, ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος», λέει ὁ Φώτης Κόντογλου.

Ἄγιος γιὰ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ὁ φορέας καὶ μάρτυς «τῆς ὀρθόδοξου παραδόσεως ὁ ὁποῖος ἐφθασε στὸν ἀγιοπνευματικὸ φωτισμὸ καὶ τῆ θεώση», σημειώνει ὁ καθηγητὴς π. Γ. Μεταλληνός.

«Μετὰ συγκινήσεως ὁ εὐσεβὴς ἑλληνικὸς λαὸς ἐπληροφόρηθη ὅτι ἡ Δ. Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τὴν 27ην Αὐγούστου ἐ.ἔ. ἀπεφάσισε τὴν γνωστοποίησιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τῆς ἀποφάσεως, ἥτις ἐλήφθη πρὸ μιᾶς ἐβδομάδος ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, πρὸς ἀνακήρυξιν ὡς ἀγίου τοῦ πατρὸς Νικολάου Πλανᾶ (1851-1932). Ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη μετὰ σχετικὴν πρότασιν τῆς Ἱ. Συ-

νόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, γενομένην κατόπιν ἐμπεριστατωμένης εἰσηγήσεως τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Πατρῶν κ. Νικοδήμου, ὅστις, ὡς καὶ ὁ νέος ἅγιος Νικόλαος Πλανᾶς, καταγγέται ἐκ Νάξου καὶ μάλιστα ἔχει συνθέσει καὶ τὴν ἐγκριθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου ἐξαίρετον Ἀκολουθίαν του [...]. Ἡ μνήμη τοῦ νέου ἁγίου θὰ εορτάζεται τὴν 2αν Μαρτίου, ἡμέραν τῆς χειροτονίας του εἰς πρεσβύτερον καὶ τῆς κοιμήσεώς του.» (Ἁ Ἐκκλησία», 1/15 Σεπτεμβρίου 1992, Ἀριθ. 13, σελ. 505).

Ὁ δάσκαλος διδάσκει Ὁρησκευτικὰ ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Γ' Δημοτικῆς: «Οἱ ἅγιοι δὲν ἔλειψαν ποτὲ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια μέχρι σήμερα, ἡ ζωὴ τῶν ἁγίων εἶναι ἓνα ἀδιάκοπον ἔργον ἀγάπης καὶ παρηγορίας, φῶς ἐλπίδας. Ἀξίζει νὰ τοὺς θυμόμαστε καὶ νὰ τοὺς τιμᾶμε.»

B.Π.

19 Φεβρουαρίου 1993

Τῆς Ὁσιομάρτυρος Φιλοθέης
τῆς Ἀθηναίας.

Διαπόρθμευση νεκροῦ

Ἐν μέσῳ τοσούτων νεκροπομπῶν
(Ἀλ. Παπαδιαμάντης 5.328.8)

Κατὰ τὴν ἔξοδο τοῦ Πεντζίκου, στὸν Ἅγιον Ἐλευθέριον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὕστερα στὴ Μονὴ τῆς Ὁρμυλίας, εἶχες τὴν ἀπόλυτην βεβαιότητα ὅτι ὁ κηδεύμενος γινόταν σύμφυτος τῶν θανάτων τοῦ Χριστοῦ καὶ ταυτόχρονα σύμφυτος μὲ τὴν Ἀνάστασίν Του. Ἀντίθετα, μεγάλο βάρος μὲ πλάκωσε ὅταν, κοντὰ στὰ σαράντα τοῦ Πεντζίκου, διάβασα σὲ καθημερινὴ ἐφημερίδα τὸν ἔπαινον ἐτήσιου νεκροῦ καὶ τὸ θαυμασμὸν τῶν μαθητῶν του, ἐπειδὴ στὴ ζωὴ του πορευτῆκε ἀνάποδα: ἀπὸ τὸ ὑπίδρομον φῶς τοῦ Ἐνσάρκου Λόγου στὰ κατώγια τῆς λογικῆς. (Ἀναγκαῖα συνέπεια: ἀπὸ τὴν πλήρη ἀποδοχὴν ἔφτασε στὴν πλήρη ἀπόρριψιν ἐκείνου ποὺ ἀποστρεφόταν τοὺς νεκροπομούς.)

Ἄν ἡ ἐφημερίδα τὰ ἀναμετάδιδε σωστά, εἴμαστε μὴ χῶρα πνευματικῆς ὀκνηρίας καὶ ἱστορικῆς ἀνακρίβειας, ἀφοῦ «συγγέουμε τὴν περικεφαλαία τοῦ Περικλῆ μὲ τὴν περικεφαλαία τοῦ Κολοκοτρώνη» καὶ δὲν ἔχομε ἀποβάλλει ἀκόμη τὸ «σεβασμόν», ὅπως ἐντελλόταν ὁ

Michelet, ὅταν γράφουμε Ἱστορία. Ἀναπόφευκτα ξαναπῆγε ὁ νοῦς μου στὸν Πεντζίκον, τὸν καλύτερον νεοέλληνα ἱστορικόν, ποὺ ἤξερε —ὅπως καὶ ὁ ἱστορικὸς τοῦ «Φτωχοῦ Ἁγίου»— ὅτι, ὅταν διακρίνομε τίς περικεφαλαῖες τοῦ Ἀχιλλεῆ, τοῦ Περικλῆ, τοῦ Μεγαλέξαντρου, τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, συσκευάζομε νεκροὺς γιὰ κατάψυξη. Καὶ ἂν ἀλήθευε ὅτι Ἱστορία εἶναι τὰ κριτικὰ σάβανα, θὰ προτιμοῦσα νὰ ζῶ ἀνίστορητος μὲ τὸ ποίημα «Νικοτσάρας» τοῦ Πεντζίκου καὶ τὸ σύστοιχόν του διήγημα «Στὴν Ἁγι-Ἀναστασάν» τοῦ Παπαδιαμάντη. Μὲ ἄλλα λόγια, χίλιες φορὲς καλύτερα μὲ «τὸ σπαθὶ τοῦ Νικοτσάρα», ποὺ θὰ ἔλεγε ὁ Λουκάς Κούσουλας, φυλαγμένο στὴ Μονὴ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιαθοῦ, παρὰ μὲ τὴν λευκαίμα τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς.

Ἐντούτοις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀπελιπιζόμαστε γιὰ κανέναν, οὔτε γιὰ τοὺς ἠθελημένα ἀπελιπισμένους: οἱ νεκροὶ «εὐρίσκονται εἰς τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ», ἔλεγε ὁ Παπαδιαμάντης. Ω.

Ἡ λευκή πονκαμίσα

Στή χριστουγεννιάτικη «Μακεδονία» τοῦ 1991 δημοσιεύθηκε, μεταγλωττισμένο σέ κατανοητά, ἀς πούμε, νεοελληνικά, τὸ διήγημα «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο».

Ὁ μεταγλωττιστὴς εἶχε παλαιότερα διατυπώσει τὴ γνώμη πὼς ὁ Παπαδιαμάντης μᾶλλον δὲν ἤξερε τί τοῦ γινόταν μὲ τὰ ἑλληνικά, καὶ ὡς δείγμα τῆς γλωσσικῆς του ἀναισθησίας προσκόμιζε τὸ *σνωρις* καὶ τὸ *τεθηπότας*· προτιμοῦσε ἀντὶ γι' αὐτὰ νὰ εἶχε γράψει ὁ Παπαδιαμάντης «ζευγάρι» καὶ «ἐκπληχτους» — ἢ κάτι τέτοιο.

Ἡ κ. Νίκη Λυκούργου ἔδειξε (βλ. 1ο τεῦχος, σελ. 120) τὴν ἀποτυχία τοῦ Μυριβήλη νὰ «ἐκδημοτικίσει» τὸν δημοτικότερο Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ ὁ νέος μεταγλωττιστὴς δὲν πτοήθηκε ἀπὸ τὸ ἀστόχημα ἑνὸς ἀνθρώπου, πού, ἐπιτέλους, δὲν ἦταν ξυλοσχίστης.

Γράφω θυμωμένος πάλι, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔλο τὸ φταίξιμο δικό μου, ἀφοῦ ὑποχρεώνομαι νὰ διαβάσω ὡς ἑλληνικά τὸ Παπαδιαμάντη τὰ ἐξῆς: «Πλησίαζε μεσάνυχτα ὅταν ἔφτασαν κάτω ἀπ' τὴ γέφυρα τοῦ Κάστρου, μισοπνιγμένοι, παγωμένοι, ἀρμυροὶ ἀπὸ θάλασσα κι ἄσπροι ἀπὸ χιόνι, μελανιασμένοι τὰ χεῖλια, ἀλλὰ *ζεστοὶ τὴν καρδιάν*».

Ὁφείλει νὰ μᾶς ἐξηγήσει ὁ ἐπικριτικός μεταγλωττιστὴς ποῖος εἶναι ὁ συντακτικὸς ρόλος τῶν αἰτιατικῶν τὰ *χεῖλια* καὶ τὴν *καρδιά*. Ὑποθέτω ὅτι θὰ ἰσχυριστεῖ πὼς ἀπλῶς μεταγράφει κατανοητότερα τὴν ἀντίστοιχη φράση τοῦ Παπαδιαμάντη *μελανιασμένοι τὰ χεῖλη*, ἀλλὰ *θερμοὶ τὴν καρδιάν* καὶ ὅτι οἱ ἐκδημοτικισμένες αἰτιατικές του δὲν εἶναι συντακτικὰ διαφορητικές ἀπὸ τίς παπαδιαμαντικές. Ἄλλὰ τότε *da similia*, δὸς ὅμοια, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ γλωσσικὴ ἀρχή, μὲ ἄλλα λόγια δεῖξτε μας ἔστω καὶ μία περίπτω-

ση ὅπου, σὲ δόκιμο ἢ ἀδόκιμο δημοτικὸ κείμενο, ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀναφορᾶς ἐκφέρεται μὲ ἀπρόθετη αἰτιατική.

Δὲν πρόκειται φυσικὰ νὰ παρακολουθήσω λέξη μὲ λέξη τὴ μεταγλώττιση, ἀλλὰ, ἐπειδὴ εἶναι ἄδικο νὰ καταδικάζεται κανεὶς μὲ μιὰ καὶ μόνη μαρτυρία, παραθέτω καὶ δεύτερο δείγμα. Γράφει ὁ Παπαδιαμάντης: «Εἶτε τροπὴ εἰς τὸν μαῖστρον ἦτο, εἶτε ἀποθαλασσιὰ καὶ ἴμπουκάρισμα τοῦ κόρφου», τὰ κύματα ἤρχισαν νὰ ὀγκοῦνται κατάπρωρα τοῦ μικροῦ σκάφους, καὶ ἡ βάρκα μὲ τὸ λευκὸν πανίον τῆς, καὶ μὲ τὸν φλόκον καὶ τὴν ἀντένα τῆς, ἤρχισε νὰ σκιρτᾷ ἐπὶ τῶν κυμάτων, ὅμοια μὲ Ἑλληναλβανὸν χορεύοντα ἥρωικούς χοροὺς μὲ τὸν λευκὸν χιτῶνα ἀνεμίζοντα, μὲ τὸν ἕνα βραχίονα τριγωνοειδῆ εἰς τὴν μέσην, μὲ τὸν ἄλλον ὑψιτενῆ καὶ παίζοντα τὰ δάκτυλα.»

Μόνον ὁ Παπαδιαμάντης μπορούσε νὰ γράψει τέτοια παρομοίωση, καὶ ἐλπίζω πὼς θὰ τὴν τιμήσει ὁ Ἄγγελος Μαντᾶς στὴ διατριβή του, γιὰ νὰ ἀντισταθμίσει κάπως τὴν κακοποίηση τοῦ δύστηνου χωρίου. Δύστηνου, γιατί ὁ κ. Ν. Μάτσας στὸ πρόσφατο βιβλίο του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη (βλ. βιβλιοκρισία στὸ *Πλανόδιον*, ἀρ. 16, Μάιος 1992), ἀντιγράφει τὸ δεύτερο μέρος τῆς περικοπῆς ἔτσι: *μὲ τὸν λευκὸν χιτῶνα* (ἡ ὀξεῖα τοῦ κ. Μ.) *ἀνεμίζουσα* (μάλιστα!) *μὲ τὸν ἕνα βρ α κ ί ο ν* (ὃ ὑπομονητικὸ οὐρανοί!) *τριγωνοειδῆ* (ἡ ὀξεῖα τοῦ κ. Μ., ἀλλὰ γιὰ μὴ στάξει τοῦ ποντικοῦ ἢ οὐρά). Καὶ ἐπειδὴ, ὅπως φαίνεται, δὲν ἦταν ἀρκετὴ δυστυχία ἡ μεταλλαγή τοῦ βραχίονος εἰς περισκελίδα, προσέρχεται ἐπικουρὸς τοῦ μεταλλάκτη ὁ μεταγλωττιστὴς καὶ δίνει τὴ χαρακτηριστικὴ βολή: «μὲ τὴ λευκὴ π ο υ κ α μ ί σ α ν' ἀνεμίζει!»!

Ἔτσι λοιπόν! Τὰ ὠχρὰ πρόσωπα, αἰ

έρυθραι ρίνες, τὰ μελανὰ χεῖλη, αἱ κοκκαλισμέναι χεῖρες, τὸ χιόνι καὶ τὸ θαλασσοπνίξιμο τοῦ εὐλαβικοῦ καὶ εὐτολμου πληρώματος τῆς βάρκας· ἡ ζέστη τῆς καρδιάς καὶ ἡ ἀνεκάλακτη χαρὰ τους ποὺ θὰ λειτουργηθοῦν στὸ Κάστρο· ἡ ἀγαλλίαση τοῦ Παπαδιαμάντη, καθὼς ἀφηγεῖται τὴ νυχτερινὴ καὶ πανημέρια

θαλασσοπορία τῶν πάλοι συμπροσκυνητῶν του· ἡ δικὴ μας γλύκα, ὅταν δεκαπενταετῆς διαβάσαμε στὸ Γυμνάσιο τὸ θαυμαστὸ ταξίδι· ἕλα λοιπὸν ἐτούτα καὶ ἄλλα πολλὰ ὁ μεταγλωττιστὴς θέλει νὰ τὰ στείλει στὴν ἄβυσσο

γιὰ μιὰ πονκαμῖσα ἀδειανή!
N.Δ.Τ.

Ὁ ἀκατανόητος ἱεροφάντης

Ὁ «Παρατηρητὴς» τῆς «Καθημερινῆς», μὲ ἀφορμὴ τὴ μεταγλωττισμένη πρόσφατα Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔγραφε στὸ φύλλο τῆς 5/2/92 ὅτι οἱ φιλόλογοι τῶν Λυκείων δὲν ἐπιχειροῦν νὰ διδάξουν Παπαδιαμάντη, γιὰτὶ ἡ γλῶσσα του δὲν εἶναι κατανοητὴ στοὺς μαθητές. Στὸ χρονογράφημα τῆς 3/3/92 σημειώνει ὅτι μιὰ πρόσφατη ἔκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἐφοδιασμένη μὲ εἰδικὸ Γλωσσάρι, γιὰτὶ, κατὰ τὸν ἐπιμελητὴ τῆς, «περιλαμβάνονται ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἰδιωματικὲς λέξεις καὶ πολλὲς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα ἢ τὴν ἀρχαία, μὲ τὸ φόβο ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι πιά δυσπρόσιτη στοὺς νέους».

Ἡ ὑπογραμμισμένη πρόταση ἔχει τυπωθεῖ στὴν ἐφημερίδα μὲ μαῦρα στοιχεῖα ποὺ δείχνουν τὴν κατὰπληξή του «Παρατηρητῆ».

Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν δυσκολίες μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως ἄλλωστε ὑπῆρχαν καὶ παλαιότερα. Ἄν ὅμως πιστεύουμε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ὁ μεγαλύτερος πεζογράφος μας· ἂν ὁ Θέμελης, ποιητὴς ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος τῆς ἔδρας, εἶχε ἔστω καὶ λίγο δίκαιο, ὅταν ἐπέμνε ὅτι στὴν προτελευταία τάξη τοῦ ἑξατάξιου Γυμνασίου ἔπρεπε νὰ διδάσκουμε μόνον Παπαδιαμάντη καὶ στὴν τελευταία μόνον Σολωμό· ἂν, τέλος, ἡ

βαρκοῦλα τῆς «Νοσταλγοῦ» εἶναι πολὺ ἐρωτικότερη, ὅπως εἶπαν χεῖλη κάθε ἄλλο παρὰ «νεοορθόδοξα», ἀπὸ τὸν Μεγάλον Ἀνατολικὸν—ἀλλὰ ὁ Μεγάλος Ἀνατολικὸς πρὸ πολλοῦ φέρει τὸ ὄνομα Μέγας Ἀλέξανδρος— καὶ ἂν ὁ θροῦς τῆς λειομετάξου ἐσθῆτος τῆς Πολύμνιας εἶναι θελκτικότερος ἀπὸ ἄλλα ἀκούσματα, ποιὰ ἐμπόδια μποροῦν νὰ μᾶς χωρίσουν ἀπὸ τὴ χάρη του;

Ὁ Βασίλης Παναζής, δάσκαλος εἰκοσιοχτῶ χρονῶν, ποὺ εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ μὴ διδαχτεῖ σχεδὸν καθόλου ἀρχαία, ἀποτόλμησε νὰ διδάξει «τὸ Μοιρολόγι τῆς φώκιας» καὶ ἄλλα διηγήματα στὴν πέμπτη καὶ ἕκτη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἐνὸς μικροῦ χωριοῦ τῆς Εὐβοίας. Ποιὰ ἀπήχηση εἶχε στὰ παιδιὰ ἡ διδασκαλία τὸ βλέπει κανεὶς στὸ κείμενό του, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ πρῶτο τεύχος τῶν «Π. Τ.». Τώρα σχεδιάζει, μὲ συναδέλφους τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Λυκείου, νὰ συνθέσει ἕνα παπαδιαμαντικὸ ἀνθολόγιο γιὰ χρῆση ἑλων τῶν μαθητῶν ἀπὸ 10-18 χρονῶν.

Καμιὰ δυσκολία δὲν ἔχουν καὶ οἱ μαθητὲς τῆς φιλολόγου Εὐαγγελίας Κυριακοπούλου. Τοὺς πῆρε καὶ πῆγαν στὴ Σκιάθου καὶ ἀπὸ τότε διαβάζουν χρονοχρονικῆς Παπαδιαμάντη. Φυσικὰ, ὅταν σκοντάφτουν καὶ κινδυνεύουν νὰ πέσουν τοὺς συγκρατεῖ—ἄλλωστε αὐτὴ εἶναι ἡ

δουλειά τοῦ δασκάλου, νὰ χειραγωγεῖ per aspera ad astra.

Εἶναι πολὺ εὐκόλο νὰ πολλαπλασιάσω τις ἐπὶ πρὸς περιπτώσεις, ποὺ διαψεύδουν τὸν ἰσχυρισμὸ «δὲν διδάσκουμε Παπαδιαμάντη γιατί ἡ γλῶσσα του εἶναι ἀκατανόητη». «Ἄν πραγματικὰ τὸν ἀγαποῦμε —ἤ, ἔστω, τὸν ἐκτιμοῦμε— καὶ ἂν ἀποφασίσουμε νὰ καταβάλομε τὸ τί-

μημα τῆς ἀγάπης μας, ἡ διδασκαλία του εἶναι δροσερότερη ἀπὸ θαλασσινὸ ἀεράκι, καὶ αὐτός,

ὁ ἀκατανόητος ἱεροφάντης κατὰ τὸν Παπατσώνη, γίνεται ἐρασμιότερος —καὶ κατανοητότερος— ἀπὸ καλοκαιρινὸ πρῶλ σὲ ἀκροθαλάσσι τῆς Εὐβοίας ἢ τῆς Σκιάθου.

N.Δ.Τ.

Ἐκδοτικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐκδοτικοῦ προγράμματος 1992 γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη μεταφέρθηκε στὴ φετινὴ χρονιά. Ἔτσι ἐλπίζεται ὅτι, σὺν Θεῷ, θὰ ἔχουν ἐκδοθεῖ ὡς τὸ Πάσχα: α) ἡ πολὺπληγκτη Ἑλληνογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη («Δόμος»), β) Λουκᾶ Κούσουλα Ἐνθρῶπους καὶ κτήνη, τέταρτο βιβλίον στὴ σειρά «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» («Νεφέλη»), γ) Ἀλέξη Διαμαντόπουλου Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, δεύτερο βιβλίον τῆς σειρᾶς «Οἱ παλαιότεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» («Διάττων»), δ) Μάρκου Τουαῖν Ἐνὸς ἐκατομμυρίου λιρῶν χαρτονόμισμα (καὶ ἄλλα ἀφηγήματα διαφόρων συγγραφέων), πρῶτο βιβλίον τῆς σειρᾶς «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει» (Ἐκδόσεις «Λήθη») καὶ ε) μιὰ ἔκδοση πέντε ἐρωτικῶν διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη εἰκονογραφημένων ἀπὸ τὸν Γιώργο Κόρδη (Ἐκδόσεις «Ἀρμός»).

Ἐλπίζεται ἀκόμη ὅτι στὴ διάρκεια τοῦ 1993 θὰ ἐκδοθοῦν καὶ τὰ ἐξῆς: α) Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη («Δόμος»), β) Ὁ βίος τοῦ Χριστοῦ τοῦ Φρ. Φάρραρ, μετάφρ. Ἄλ. Παπαδιαμάντη, γ) στὴ σειρά «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» μελετήματα τῆς κ. Ἐλένης Πολίτου-Μαρμαρινοῦ, δ) στὴ σειρά «Οἱ παλαιότεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» τὰ παπαδιαμαντολογικὰ τοῦ Φώτου Πολίτη καὶ ε) τὰ ἰδιότυπα διηγήματα τοῦ Μπρέτ Χάρτ Ἀργοναυτικαὶ διηγήσεις, μετάφρ. Ἄλ. Παπαδιαμάντη, στὴ σειρά «Ὁ Παπαδιαμάντης μεταφράζει».

Ὁ Γ' τόμος τῶν Διηγημάτων τοῦ Μωραϊτίδη, ποὺ ἔπρεπε νὰ εἶχε νωρὶς πέρυσι ἐκδοθεῖ, ἐλπίζεται ὅτι θὰ κυκλοφορήσει ὡς τὸ καλοκαίρι. Θὰ περιλαμβάνει γλωσσάριο γενικὸ, ποικίλα εὐρετήρια καὶ ἐπίμετρο μὲ ἀρθρα καὶ κριτικὲς γιὰ τὸν Μωραϊτίδη. Ω.

Σημειώσεις στο τέλος τῆς «Φόνισσας»

Ἡ γραῖα Χαδούλα ἡ Φραγκογιαννοῦ «εὔρε τὸν θάνατον εἰς τὸ πέραμα τοῦ Ἁγίου Σώστη, εἰς τὸν λαμιὸν τὸν ἐνώνουντα τὸν βράχον τοῦ ἐρημητηρίου μετὴν τῆς ξηρᾶν, εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δρόμου, μεταξὺ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης».

Ἡ γραῖα Χαδούλα εὔρε τὸν θάνατον (κύματι θαλάσσης κρυφθεῖσα). Σύμφωνα μετὸν Κώστα Γανωτή, ἡ γραῖα ἀπέθανε ἐν μετανοίᾳ, ἀκριβέστερα μετὸν πνιγμὸ τῆς τῆς δόθηκε ἡ χάρις ἀνὰ πετάξῃ ἔξω ἀπὸ τὸν φαῦλον κύκλον τῶν λογισμῶν τῆς πρὸς τὴν ἀπέραντη ἐλευθερία τῆς μετανοίας».

Τὰ παρακάτω δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μία ἀπόπειρα νὰ ἀνιχνευθοῦν τὰ δοσιμένα μετὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη σημάδια ἀποδοχῆς τῆς μετανοίας τῆς Χαδούλας τῆς Φραγκογιαννοῦς ἀπὸ τὴν εὐσπλαχνία τοῦ Κυρίου. Ἀξιζει καταρχὰς νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ μετάνοια τῆς γραίας δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ ἐξωτερικευθεῖ πλήρως μετὴν ἐξομολόγησιν στὸν πνευματικὸ τῶν κριμάτων τῆς, περιορίσθηκε ἀναγκαστικὰ στὴν πρόθεσίν τῆς, ἂν ἐγλύτανε, (νὰ ἐξαγορευθῆ τὰ κρίματά τῆς εἰς τὸν γέροντα, τὸν ἀσκητήν), μετὰ μόνῃ ἐξωτερικῇ ἐκδήλωσιν τῆς πρόθεσίν τῆς αὐτῆς τὸ γεγονός ὅτι «τώρα πλέον ἐπήγγαινε ἀποφασιστικῶς εἰς τὸν Ἁγίον Σώστην, εἰς τὸ Ἐρημητήριον». Ἰσως ὁμως καὶ μόνῃ αὐτῇ ἡ σωματικὴ πορεία τῆς Φραγκογιαννοῦς νὰ εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἐπισύρει τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε δὲν μᾶς ἔχει διαβεβαιώσει (τὸν ἐρχόμενον πρὸς με οὐ μὴ ἐκβάλλω ἔξω) ('*Ἰω. ζ'* 37);

Δίπλα στὸν τόπο τοῦ θαλάσσιου καταποντισμοῦ τῆς Φραγκογιαννοῦς, καὶ ἐνῶ φαίνεται οἱ τρικυμίες τοῦ βίου νὰ κερδίζουν ἀκόμα ἓνα θῦμα, στέκεται ἐπά-

νω εἰς τὸν ἀλίκυτον βράχον, τὸ «ἀτρικύμιστο καὶ ἀπερίστατο κέντρο», ὁ παλαιὸς ναύσκος τοῦ Ἁγίου Σώζοντος (ἐγγύθησι ζωῆς καὶ ἀνάστασης). «Κάθε του ἀφήγημα [τοῦ Παπαδιαμάντη] πλέκεται γύρω ἀπὸ μιὰ λειτουργία, ἓναν ἱερέα, μιὰν ἐκκλησιά, καὶ τελικὰ κάθε φάση τῆς ζωῆς τῶν ἡρώων του καὶ ὀλόκληρος ὁ κτιστὸς κόσμος ὀλόγυρά τους μεταμορφώνεται σὲ λειτουργία καὶ σὲ Ἐκκλησία». Κάθε φάση, ἀκόμα καὶ ὁ θάνατος. Κάθε φάση, γιὰ πάντα μᾶς παραστέκει ὁ Χριστὸς καὶ τὸ σκάνδαλο τῆς ἀνεκροφάνειας», τοῦ φαινομενικοῦ θριάμβου δηλαδὴ τοῦ θανάτου, «δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλη ἀπάντησιν ἀπὸ τὴν προσωπικὴ εὔρεσιν τῆς δικῆς Του παρουσίας». Ὁ καταποντισμὸς τῆς Φραγκογιαννοῦς μεταμορφώνεται σὲ λειτουργία τῆς μετανοίας τῆς, σὲ συνάντησιν μετὸ Σωτήρα Χριστό, ὅχι στὸ χῶρο ὅπου θὰ δοθεῖ ἡ θριαμβικὴ ὑποδοχὴ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἄσώτου καὶ θὰ τελεσιουργηθεῖ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας (ἡ θυσία τοῦ μόσχου τοῦ σιτευτοῦ), ἀλλὰ ἐν κύματι θαλάσσης, στὸ χῶρον (τοῦ ἀλμυροῦ καὶ πικροῦ ὕδατος) (νὰ ἀναπληρώνονται ἔτσι ἄραγε τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας τῆς Φραγκογιαννοῦς;), ὅπου καὶ μόνον τελεσιουργεῖται τὸ μυστήριον τῆς Μετανοίας, μὰ καὶ «ἡ μετάνοια εἶναι ἡ πρώτη ἀνάστασις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ προοίμιον τοῦ Μεγάλου Σαββατισμοῦ, ἡ συνάντησις μετὸν Θεοῦ στὸν Ἄδη τῆς ἀνθρώπινης ἀποτυχίας καὶ ἁμαρτίας, ἡ πρώτη Χάρη καὶ ἐμπειρία τῆς ἐνότητος».

Πορεία ἀποφασιστικὴ εἰς τὸν Ἁγίον Σώστη. Θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς ἐσωτερικὸς μαγνητισμὸς τῆς Χάριτος τοῦ ἐσταυρωμένου καὶ ἀναστημένου Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος «θέλει νὰ εἶναι κοντὰ μας ὅπουδῆποτε κι ἂν βρισκόμαστε.

Ἔτσι, ἂν βρεθοῦμε στὴ χειρότερη ἀπελπισία, πρέπει νὰ ξέροουμε ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι δίπλα μας, γιατί ἐξῆσε τὴν ἀπελπισία. Ἄν βρεθοῦμε στὴν ἀγωνία, ὁ Χριστὸς εἶναι πάλι δίπλα μας, γιατί ἐξῆσε τὴν ἀγωνία. Ἄν βρεθοῦμε σὲ ἐγκατάλειψη καὶ μοναξιά, μπορούμε νὰ ξέροουμε πὼς κανεὶς δὲν ὑπῆρξε περισσότερο μόνος, ἀπὸ Αὐτὸν ποὺ ἔνωσε πάνω στὸ Σταυρὸ νὰ τὸν ἐγκαταλείπει ὁ ἴδιος ὁ Πατέρας του. Ὅσο χαμηλὰ καὶ νὰ κατεβούμε, ὅσο καὶ νὰ ξεπέσουμε, ὁ Χριστὸς εἶναι κάτω ἀπὸ μᾶς, ἀφοῦ βρίσκεται στὸν Ἄδη. Ἄκόμα κι ἂν πεθάνουμε μέσα στὸ χάος τοῦ θανάτου μᾶς περιμένει ὁ Χριστὸς.»

Ἡ Φραγκογιαννοῦ ἔτρεξεν, ἔκαμε τὸν σταυρὸν της, κ' ἐπάτησεν ἐπάνω εἰς τὸ πέραμα τῆς ἄμμου. Νόμιζε ἡ γραῖα Χαδοῦλα πὼς ἔτρεχε νὰ ξεφύγει τοὺς διώκτες της, τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐξουσίας ποὺ τὴν κατεδίωκαν, καὶ στὴν πραγματικότητα τὴν εἶχε ἐκλύσει ὁ Χριστὸς καὶ ἔσπευδε νὰ τὸν συναντήσῃ.

«... εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δρόμου, μεταξύ τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης». Γιὰ τὴν Φραγκογιαννοῦ δὲν μπόρεσαν νὰ ἀποφανθοῦν οὔτε οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀνθρωπίνης ἀλλὰ οὔτε καὶ οἱ ἐκπρόσωποι (στὴν Ἐκκλησία) τῆς θείας δικαιοσύνης, βρέθηκε ἀπευθείας στὰ χέρια τοῦ Χριστοῦ. Ἴσως γιατί ἡ «ἄβυσσος τῶν ἁμαρτιῶν της» μόνο μὲ τὴν «ἄπειρη διάσταση τῆς ἀγάπης» τοῦ Θεανθρώπου μπορούσε νὰ μετρηθεῖ («Ἄμαρτιῶν μου τὰ πλῆθῃ καὶ κριμάτων σου ἀβύσσους, τίς ἐξιχνιάσει ψυχασώστα Σωτήρ μου;»). Ὁ Κύριος δὲν εἶναι ὁ ἀπαθὴς καὶ οὐδέτερος θεατῆς ποὺ παρακολουθεῖ ἀφ' ὑψηλοῦ καὶ ἀμέτοχα τὸ παιχνίδι τῆς ἐλευθερίας τῶν πλασμάτων Του. «Ὁ πόνος, καὶ τὸ κακὸ καὶ ὁ θάνατος: τὸ τίμημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν καταβάλλει μόνος του τὸ τίμημα. Δίπλα του, ἑνωμένος ἄδιαρέτως» καὶ ἄσυγχύτως» μαζί

του, στέκεται ὁ Θεὸς στὸ πρόσωπο τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, στὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου». Καὶ γι' αὐτό, μόνο μὲ τὸ μυστήριο τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ μπορεῖ νὰ δοθεῖ πραγματικὴ συγχώρησις στοὺς ἀνθρώπους (νὰ χωρέσουν στὸν αὐτὸ τόπο τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ τὰ θύματα καὶ οἱ θύτες) καὶ νὰ ἀναيرهθοῦν οἱ συνέπειες τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας. Μόνο μέσα στὸ φῶς τῆς Ἀναστάσεως μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθεῖ ὁ πόνος, νὰ κλείσουν οἱ πληγές, νὰ συγχωρηθοῦν οἱ ἁμαρτίες». Κι ἀκόμα, ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Χωρὶς Αὐτόν, ὅπως ἐξοχα τὸ ἀναπτύσσει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἄνθρωπος θὰ εἶχε ὑπάρξει «εἰκὴ», ὀλότελα ἄσκοπα καὶ μάταια, θὰ ἦταν δέσμιος τοῦ παραλόγου καὶ στὰ δαιμονικὰ ἐρωτήματα ποὺ διατυπώνονται μὲ τὸ στόμα τῆς Φραγκογιαννοῦς γιὰ τὸ νόημα τοῦ ἐρχομοῦ στὸν κόσμον τῶν θηλυκῶν (οὐσιαστικὰ γιὰ τὸ νόημα τῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀνθρώπων), δὲν θὰ μπορούσε νὰ δοθεῖ καμμία αὐθεντικὴ ἀπάντησις, καὶ θὰ παρέμεναν ἔτσι ἀνοιχτὰ σὲ κάθε ἀπάντησις, ἀκόμα καὶ σὲ ἐκείνη ποὺ ἐκφράστηκε μὲ τὴν ἐφαρμοζόμενη ἀπὸ τὴν ταλαίπωρο γραῖα μέθοδο.

Οὔτε ἡ ἀνθρώπινη, οὔτε ἡ θεία δικαιοσύνη στὴν ἐγκόσμια ἐκφάνση καὶ ἐκπροσώπησή της ἀποφάνθησαν γιὰ τὴν Φραγκογιαννοῦ. Μόνη καὶ τελικὴ αὐτῆς κρίσις, ἡ κρίσις τοῦ Κυρίου, «τελευταία πράξις καὶ ἐκδήλωσις τῆς βασιλικῆς τοῦ Κυρίου μεγαλειότητος».

«... Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸ βλέμμα τῆς Φραγκογιαννοῦς ἀντίκρυσε τὸ Μποστάνι, τὴν ἔρημον, βορειοδυτικὴν ἀκτὴν, ὅπου τῆς εἶχαν δώσει ὡς προῖκα ἓνα ἀγρόν, ὅταν νεάνιδα τὴν ὑπάνδρευσαν καὶ τὴν ἐκουκούλωσαν, καὶ τὴν ἔκαμαν νύφην οἱ γονεῖς της. — Ὡ! νὰ τὸ προικὸ μου! εἶπε. Αὐτὰ ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι λέξεις της». Τὸ προικὸ τῆς Χαδοῦλας

ὑπῆρξε ἡ κορύφωση τῆς ἀπονιᾶς καὶ τῆς ἀστοργίας ποὺ ἀντιμετώπισε στὸ βίο της ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς γονεῖς της, τὴν ἴδια τὴ μητέρα της. Καὶ τώρα στὶς τελευταῖες στιγμὲς της, ἡ στερνὴ της παράσταση ἀπὸ τὸν κόσμον ἔχει ὡς ἀντικείμενο αὐτὸ τὸ προικιό, ὡς ἐὰν ὁ κόσμος τοῦτος νὰ μὴν εἶχε τίποτα ἄλλο νὰ τῆς προσφέρει, παρὰ μόνο κακία καὶ ἀδικία. "Ὁμως ὁ κύρ Ἀλέξανδρος δὲν ἀφήνει τὴν Χαδοῦλα νὰ φύγει ὀλότελα ἀπαράκλητη. "Ἐρχεται μυστικὰ νὰ τῆς ψιθυρίσει, καθὼς πλέον τὴν παραδίδει στὸ ἄπειρο ἔλεος τοῦ Θεοῦ: «... Τίς οἶδεν ἂν ὁ κόσμος αὐτός, μὲ δλους τοὺς πάγους τοῦ Βορρά, ἢ μὲ τὰ θάλπη τῆς Μεσημβρίας, δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς θηρίον... ἂν ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου,

κατ' ἐξοχὴν τροπαιοφόρος, δὲν εἶναι ὁ αἰσιώτερος τῶν ἀγγέλων; ... καὶ ἂν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ἡ στοργὴ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς δὲν εἶναι μυριάκις ἐνθερμότερα τῆς στοργῆς ἐπιγείων γονέων;... "Ὁ πατήρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατέλιπόν με, ὁ δὲ Κύριος προσελάβετό με". "Ὅπως καὶ ὄλοι μας, ἡ γραῖα Χαδοῦλα ἡ Φραγκογιαννοῦ ἀναμένει τὴν τελικὴ κρίση τοῦ Βασιλέως Χριστοῦ, κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία. Μαζὶ ὅμως μὲ τὸν Βλαδίμηρο Λόσκυ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης μᾶς καλεῖ νὰ μὴν λησμονῶμεν «ἐνώπιον τῆς φοβερᾶς θεᾶς τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ-Κριτοῦ», ὅτι «τὸ ὕψιστον πρόνομιον ἐνὸς Βασιλέως εἶναι τὸ ἔλεος».

N. K. Λεονάρδος

Π Λ Ο Η Γ Ο Σ

Υπόλοιπα παπαδιαμαντικοῦ ἀρχείου Γ. Κ. Κατσιμπαλη

Μία ἀπὸ τὶς σοβαρότερες ἀτέλειες τοῦ 1ου τεύχους ἦταν ὅτι παραλείψαμε νὰ δηλώσουμε ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ φωτοτυπημένο κείμενο, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τῆ λύπη ποὺ προκάλεσε στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο (σ. 108). Ἡ παράλειψη ἐλάχιστα κολάζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐπάνω ἀριστερὴ γωνία ὑπάρχει ἡ χειρόγραφη ἐνδειξη «ἐφ. Ἀκρόπολις 4 Ἰαν. 1911», ποὺ εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸν Κατσιμπαλη. Τὸ ἀπόκομμα τῆς «Ἀκροπόλεως» βρέθηκε στὰ κατάλοιπά του μαζί με λίγα ἀκόμη ἀποκόμματα σχε-

τικὰ πρὸς τὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ μικρὸς αὐτὸς φάκελος δόθηκε ἀπὸ τὸν θετό του γιὸ κ. Γεώργιο Κατσιμπαλη στὸν Ζήσιμο Λορεντζάτο, ποὺ μοῦ τὸν παρέδωσε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1984.

Τὸ κείμενο αὐτὸ τῆς «Ἀκροπόλεως» δὲν ἔχει βιβλιογραφηθεῖ ἀπὸ τὸν Κατσιμπαλη οὔτε, ὅσο γνωρίζω, ἀπὸ κανέναν ἄλλο. Σημειῶνω ὅτι καὶ τὸ κείμενο «Πῶς πέθανε» τοῦ Σταμ(ατίου) Σταμ(ατίου) προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο φάκελο καὶ ἔχει δημοσιευτεῖ στὴν «Ἀκρόπολιν» τῆς 6 Μαρτίου 1911.

Ν.Δ.Τ.

New moon, Hyde Park, Scy Blue

— Σῦρτε τον στην κρεμάλα! ἔκραξεν ἀγριῶς ὁ Μολλάς.
(Α. Παπαδιαμάντη, «Ἡ χήρα τοῦ Νεομάρτυρος»)

Τὸ ποίημα τοῦ Κυριάκου Χαραλαμπίδη, ποὺ δημοσιεύεται στὶς πρώτες σελίδες τοῦ περιοδικοῦ, παρεκτὸς τοῦ ὑπότιτλου παραθέματος δὲ φαίνεται νὰ ἔχει μεγάλη σχέση μετὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐντούτοις, κατὰ τὸν κοινὸ τόπο, τὰ φαινόμενα ἀπατοῦν. Ἀφῆνω τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ νὰ διασκεδάσει τὴν ἐνδεχόμενη ἀπάτη κάποιων ἀναγνωστῶν. Ἐγὼ περιορίζομαι νὰ ὑπεθυμίσω τὴ φράση ἀπὸ τὴ «Χήρα τοῦ Νεομάρτυρος» [Ν.Δ.Τ.]

Φίλε Νίκο,

Οἱ σκέψεις μου εἶναι προσωπικές, δὲ στοχεύουν σὲ ἀνάλυση, ἀλλὰ συνειρ-

μικά μετὰ ὀδηγοῦν στὸ φωτεινὸ λίθο ἀπ' ὅπου ἐκπορεύονται τῆς ζωῆς οἱ ἐνέργειες. Ἐκεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ Σολωμός, ὁ Κάλβος, ὁ Καβάφης καὶ πλῆθος ἄλλων μαρτύρων τῆς τέχνης «ἐπισκιάζουν».

Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι γραμμένο τοῦτο τὸ σημεῖωμα. Καὶ ἰδοὺ ποῦ ὁ Παπαδιαμάντης συνδέεται τοιοῦτοτρόπως μετὰ τὸν κυπριακὸ ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα μέσω μιᾶς κεφαλῆς — ἐκεῖνης τοῦ τιμίου Προδρόμου. Γιατὶ ὁ Ἰάκωβος Πατάτσος, στὸ κελὶ τῶν μελλοθανάτων, αὐτὸν ὄνειρευόταν. Ἡ μαρτυρία εἶναι τῆς Μαρούλας Ἰωσήφ (βλ. καὶ τὴ σημείωση στὸ ποίημα):

«Σὲ μίαν ἀπὸ τὶς ἐπισκέψεις μας μοῦ εἶπε ὅτι ζοῦσε σὲ μίαν ἀγωνία. Ἐγὼ τὸν ρώτησα:

— Σὲ τί ἀγωνία, Ἰάκωβε;

Καὶ μοῦ ἀπάντησε:

— Ἦλθε ὁ ἱερέας νὰ μᾶς ἐξομολογήσει καὶ μπήκε στὰ δωμάτια τοῦ Ἀνδρέα καὶ τοῦ Χαρίλαου, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε πολλὴ ὥρα. Γι' αὐτὸ φοβοῦμαι μήπως δὲν ἔχουν ἐξομολογηθεῖ καλά!»

(Παρένθεση: Τὰ λόγια του, τὰ ἔργα του, ἡ στάση τῆς ζωῆς του — φανέρωση παπαδιαμάντεια: «Θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του εὐεργετημένο ἀπὸ τὸ Θεό, ἐπειδὴ γνώριζε τὴν ὥρα πού θὰ πεθάνει. Καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ τοῦ ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ εἶναι ἔτοιμος». Δὲν εἶναι τάχα τοῦ Παπαδιαμάντη λόγια αὐτά; Ἀκόμα καὶ τὸ βλέμμα τοῦ Πατάτσου τὸ ἱαρό μπροστὰ στὴν κυρὰ Ροδοῦ, τὴ θρηνωδούσα μάνα του: «Ἔμεινε σιωπηλὸς καὶ στὸ τέλος μοῦ ἔλεγε: Προσπαθήστε νὰ τὴ βοηθήσετε νὰ καταλάβει γιὰ τὴ φεύγω»).

Ἄλλὰ ἡ μαρτυρία τῆς Μαρούλας εἶναι διπλὰ πολὺτιμη ὡς πρὸς τοῦτο:

«Στὴ συνέχεια τὸν ρώτησα ἂν ἤθελε τίποτε, ἂν εἶχε καμιά ἐπιθυμία πού μπορούσαμε νὰ ικανοποιήσουμε καὶ μοῦ ἀπάντησε:

— Αὐτὲς τὶς μέρες βλέπω συνέχεια στὸν ὕπνο μου τὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο· τὴν ἀποκεφάλιση τοῦ Ἰωάννη. Θὰ ἤθελα, ἂν εἶναι δυνατό, νὰ γίνεταί κάθε χρόνον ἡ γιορτὴ τοῦ Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου στὴ μνήμη μου».

Λίσθάνεσαι, καθὼς τὸν μελετᾷς σὲ κάθε κίνησή του, πὼς ἔχεις νὰ κάνεις μὲ βίους ἀγίων. Θὰ ἤτανε κρίμα νὰ μὴν περισωθοῦν τὰ τίμια αὐτά, διαφοροτικά ἢ ζωὴ θὰ πήγαινε χαμένη. Αὐτὸ δὲν κάνει ἄλλωστε ὁ Παπαδιαμάντης; Παρατηρεῖ, περισυλλέγει καὶ διασώζει τὸν μέγα τῆς ψυχῆς μας θησαυρὸ. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ἱστορία δὲν ἔχουν ἄλλο προορισμὸ ἀπὸ τοῦτο: προσφέρουν τὴν ὕλη, τὴν ὁποία

οἱ ποιητὲς ἐρμηνεύουν, τῆς δίνουν δηλαδὴ περιεχόμενο πνευματικό.

Κεῖνο πού δὲν προσέχουμε ὡστόσο πολὺ, εἶναι ἡ γεωμετρικὴ καὶ ρυθμικὴ διάταξη τῶν φρικτῶν γεγονότων. Ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ τελειότητα εἶναι, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ἐνδογενὲς στοιχεῖο τοῦ ἴδιου τοῦ ἐγκλήματος. Ἴσως αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ μουδιάζουμε μπροστὰ στὴν τελειότητα τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔτσι ἀνατρέχουμε στὴ φύση, πού ἐνῶ διατηρεῖ τὴ δομικὴ τῆς ἀριότητα, εἶναι ἀφοπλιστικά καὶ πρὸς ὅλα δοσμένη — ἀνοιχτή, εὐπαθῆς, οἰκεία καὶ διόλου ὑπολογιστικὴ.

Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἰδωμένος ὁ κόσμος σημαίνει τὴν ἀλήθεια του, πού δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ ἐκείνη πού βλέπουμε: Τὸ φεγγάρι, τὰ δέντρα, ὁ οὐρανὸς σημαίνουν ὑπαρξή, ζωὴ. Ἀλλίμονο ἂν διαστραφῶνε σὲ σημεῖο πού νὰ σημαίνουν θάνατο! Γιατὶ θὰ ρθοῦν τὰ πάνω κάτω, σ' ἀντιστροφή τῆς Παραδείσου.

Ἄποια διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ὑλικοῦ θανάτου καὶ τοῦ ἄλλου πού εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴ ζωὴ! «Διὰ σὲ πῦρ καὶ φλόγα καὶ θάνατον, καὶ μυρίους θανάτους ὑπομενώ» (Παπαδιαμάντης).

Ὁ θάνατος τοῦ φεγγαριοῦ, ὁ θάνατος τοῦ κήπου, ὁ θάνατος τοῦ γαλάζιου οὐρανοῦ ὀδηγοῦν στὸ θάνατο τῶν τριῶν παλκαριῶν τοῦ κυπριακοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Ἡ συμβολιστικὴ: New Moon, Hyde Park, Sky Blue = θάνατος, προϋποθέτει ἀκριβῶς τὴν ἀντιστροφή (καὶ τὴ διαστροφή) τῶν ἐνοιῶν, ἔτσι πού ἡ ζωὴ νὰ σημαίνει τὸ ἀντίθετό τῆς.

Ἄλλὰ ὁ Παπαδιαμάντης περιδιαβάζει στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνον, σάμπως νὰ προεικάζει ἢ νὰ προετοιμάζει τὸν ἱερὸ δίσκο πού θὰ δεχτεῖ τὸ κομμένο κεφάλι τοῦ μεταμορφωμένου ἥρωα Πατάτσου-Προδρόμου.

Ἐκεῖ «τὸ δάσος ὅλον φαίνεται ἐμφύχον / ἀπ' τὸ πλῆθος τῶν κοσσοφιῶν ὀπού λαλοῦν», παραδείσια πουλιά, τὴν χάριν

τοῦ Θεοῦ, τὴν ὥρα πού τὸ Ἐκτελεστικὸ Συμβούλιο συνεδριάζει σὲ ποιά γωνιά νὰ πετάξει τὶς αἰτήσεις χάριτος.

Ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ ἀνδρὴ ψυχὴ τοῦ Ἁγ-
γλου Κυβερνήτη πού διανοεῖται γὰ με-
τατρέψει τὸν Κῆπο (Hyde Park) σὲ ἐρη-
μιὰ θανάτου κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ζωο-
γόνον ὕδωρ «πὺ ἀπὸ μέσ' ἀπ' τὴν κου-
φάλα μιᾶς δρυὸς [...] παραδόξως βγαί-
νει». Ἐκεῖνο τὸ «παράδοξον» τοῦ μυστη-
ρίου! Κι ἐκείνη ἡ «ὠραία βρύσις» πού

ἀνάγει στὴν Ὁραία Πύλη ἀπὸ ἔπου ἐξ-
έρχεται ὁ μέγας Ἀρχιεπίσκοπος¹.

Θὰ ἦταν ἀδόκιμο νὰ προχωρήσω πα-
ρακάτω. Ἀπλῶς ἐπιχειρῶ μιὰ εἰσαγωγὴ
στὴ μυστικὴ σχέση τοῦ Παπαδιαμάντη
μὲ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας μας. Μιὰ σχέ-
ση πού προϋπήρχε πρὶν ἀκόμα γεννηθεῖ,
ἐφόσον τοποθετεῖται στὸ κέντρον τοῦ
Μυστηρίου τῆς Ζωῆς.

Μὲ τὴν ἀγάπη μου
Κυριάκος

¹ Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τὸν Παῦλο Εὐδοκίμου: «Εἶναι μέσα στὴν ἀγιότητα, μέσα
στὸ πνεῦμα, ἔπου ὁ ἄνθρωπος ξαναβρίσκει τὴν ἀμεση αὐτογνωσία τῆς Ὁραϊό-
τητος». (*Ἡ Τέχνη τῆς Εἰκόνας, Θεολογία τῆς Ὁραϊότητος*).

ΛΑΛΑΡΙΔΙΑ ΚΑΙ ΑΓΚΡΙΦΙΑ

Ἀληθινὸς ζεμανφουτιστῆς

«Φοβᾶμαι ἀκόμα μήπως κι ἡ ἔντονη ἀντιαρριβιστική του στάση [τοῦ Ἄντρέ Ζιντ] δὲν ἦταν μὲ τέτοιον τρόπο ὑπολογισμένη ἀπὸ τὰ πρὶν, ὥστε νὰ τὸν βοηθήσει νὰ φτάσει ἀπὸ τὸν ἀντίθετο δρόμο. Ἐνῶ ὁ δικός μας Παπαδιαμάντης, ἄς ποῦμε: Ἀληθινὸς ζεμανφουτιστῆς ὄλων τῶν συνδυασμῶν, ὄλων τῶν ὑπολογισμῶν κι ὄλων τῶν μικρῶν πραγμάτων, ἀντιμετώπισε ὄλους τοὺς κινδύνους τῆς ζωῆς ὡς τὸν κίνδυνο τῆς ἀβιταμίνωσής του, κρατώντας πάντα ψηλὰ τὴ σημαία τῆς λευτεριάς».

(Σ. Σκίπης, «Αὐτοκαθρεφτισμοὶ - Στοιχασμοὶ μιᾶς ἐποχῆς», *Νέα Ἐστία* 44, 1948, 1471).

Βαρὸς καὶ ἀναιδῆς

«Σήμερα πού ἡ πληροφόρηση, τὸ αὐνηδὸν τὴν σοφίαν (τε καὶ ἀσοφίαν) σιτεῖσθαι», ὑποκαθιστᾷ τὴν ἐπικοινωνία, πού ὁ κριτικὸς πασχίζει νὰ φανεῖ εὐ-

φύστερος ἀπὸ τὸν συγγραφέα, πού καὶ πάνω ἀπὸ τὸν ἀνεξίκακο Παπαδιαμάντη κρέμεται βαρὺς καὶ ἀναιδῆς ὁ στρουκτουρόλιθος [...].

(Μ. Ζ. Κοπιδάκης, «Magister eximius», *Φιλολογικὴ* τευχ. 40, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 1992, σ. 5).

Καὶ τὰ παιδικὰ μὲ τὸν Παπαδιαμάντην παιγνίδια μας

«Ἄλλ' ἴσως νὰ ἀνεμίχθησαν εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα καὶ αἱ παιδικαὶ μου ἀναμνήσεις, καὶ τὰ παιδικὰ μὲ τὸν Παπαδιαμάντην παιγνίδια μας, ὅτε ἀντὶ νὰ τρέχωμεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς ὠραίας νήσου μας καὶ νὰ διασκεδάζωμεν μὲ τὴν ἄγραν ἰχθύων, ἢ κυνηγοῦντες εἰς τὰς ὑφάλους τοὺς καρκίνους, μαθηταὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου, ἐγυμναζόμεθα, τὰς ὥρας τῆς σχολῆς, συνθέτοντες στίχους, ἢ γράφοντες — λόγους!...».

(Ἄλ. Μωραϊτίδης, *Μὲ τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα*, Πρόλογος, σ. 4).

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

©. Δοστογιέφσκη, *Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*, Μετάφρασις Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Πρόλογος Ἐμμανουὴλ Ροΐδη [Φιλολογικὴ Ἐπιμέλεια Ἐπίμετρο - Γλωσσάρι Εὐγενίας Μακρυγιάννη], «Ἰδεόγραμμα», Ἀθήνα 1992, σσ. 514.

Ὡς τῆ στιγμῆ πού γράφεται αὐτὴ ἡ βιβλιοκρισία —τέλη Μαΐου— τὸ σημαντικότερο ἐκδοτικὸ γεγονός εἶναι ὅτι, ὕστερα ἀπὸ 103 χρόνια, πῆρε μορφή βιβλίου καὶ εἶναι προσιτὴ σὲ ὅλους ἡ μυθολογούμενη παπαδιαμαντικὴ μετάφραση τοῦ *Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας*. Ἄν εἶχε ἐκδοθεῖ νωρίτερα ἀπὸ τὸ «Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη», θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν τρεῖς, τουλάχιστο, ἀνακοινώσεις: α) Προβλήματα ἀποκατάστασης τοῦ κειμένου τῆς μετάφρασης καὶ συναφεῖς γραμματικὲς καὶ λεξιλογικὲς παρατηρήσεις, β) Παπαδιαμαντικὴ «θεωρία μετάφρασεως» καὶ γ) Ἐξ ὑπαρχῆς διερεύνηση τῆς πνευματικῆς συγγένειας μεταφραζόμενου καὶ μεταφραστῆ καὶ τῆς ἐπίδρασης τοῦ Ρώσου μυθιστοριογράφου στὸν Ἕλληνα διηγηματογράφο. Ἄν πάλι εἶχε κυκλοφορήσει τὸν περασμένον Δεκέμβριο, θὰ ἐπισφράγιζε μὲ τὸν εὐτυχέστερο τρόπο τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔτος 1991.

Κατὰ τὰ ἄλλα *Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία* παραμένει πάντα ἓνα βιβλίο προφητικὸ, παναπεῖ πάντα ἐπικαιρὸ: διὰ βαζα στὶς τελευταῖες του σελίδες τὸν τρομαχτικὸ ἐφιάλτη τοῦ Ρασκολνικώφ, ὅταν τοῦ φαινόταν «ὅτι ἔβλεπε τὸν κόσμον ἄλλον μαστιζόμενον ὑπὸ φοβερᾶς καὶ πρωτοφανεῖς ἐπίδημιας, ἥτις ἐλθοῦσα ἐκ τοῦ βάθους τῆς Ἀσίας μετεδόθη εἰς τὴν Εὐρώπην», καὶ κοιτώντας ὕστερα ἐφη-

μερίδες ἢ τηλεόραση τὴν ἔβλεπα νὰ ξανάρχεται. Ἀκόμη ἐπικαιρότερο γίνεται, ἀφοῦ τὸ μεταφράζει ὁ δημιουργὸς τῆς Φραγκογιαννοῦς ἢ Χαδοῦλας, τύπου καθολικοῦ καὶ διαχρονικοῦ ἐκείνων πού πειραματίζονται μὲ τὰ ἀπαγορευμένα.

Ἄλλὰ περὶ τοῦ ὑποκειμένου τούτου, κατὰ τὴν παπαδιαμαντικὴ ἔκφραση, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος στὴ βιβλιοκρισία αὐτῆ. Διαβάζοντας ὁμοῦ τὸν πρόλογο τοῦ Ροΐδη καὶ ξαναδιαβάζοντας τὸ μυθιστόρημα, ἀναπόφευκτα σκέφτηκα πόσο εὐτελὲς εἶναι ἡ σχετικὴ εἰσαγωγὴ τῆς Σοβιετικῆς Ἀκαδημίας. Βεβαίῶν τὸν ἀναγνώστη ὅτι δὲν ἐπιχειρῶ νὰ ζυλευθῶ ἀπὸ πεσμένη δρῦ. Ἀπλῶς μελαγχολῶ, καὶ ἡ μελαγχολία μου μεγαλώνει, ὅταν διαπιστώνω τὴν παράλληλη τύχη τοῦ Παπαδιαμάντη: κυκλοφοροῦν ἀνθολογίαι διηγημάτων του μὲ ἐξίσου εὐτελεῖς εἰσαγωγές, ὁμότροπες πρὸς ἐκεῖνες τῶν σοβιετικῶν ἀκαδημαϊκῶν.

Ἐρχομαὶ στὰ φιλολογικὰ τῆς ἐκδόσης.

Στὴ βιβλιογραφία του ὁ Γ. Κ. Κατσιμπαλῆς ἀναγράφει δεκαεξὶ μόνον μετάφρασεις τοῦ Παπαδιαμάντη, μὲ πρώτη χρονολογικὰ *Τὸ Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία*, γιὰ τὴν ὁποία σημειώνει: «[χωρὶς ὄνομα μεταφραστῆ]». Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἀπὸ τίς μετάφρασεις τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλᾶ μόνον αὐτὴ θεωρεῖ ἀσφαλῶς παπαδιαμαντικὴ ὁ Κατσιμπαλῆς. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι ἐξαιρετικὰ περιεργὸ τὸ ὅτι ὁ Βαλέτας, πού ἀποδίδει στὸν Παπαδιαμάντη ἑβδομήντα ἀπὸ τίς μετάφρασεις τίς δημοσιευμένες στὴν «Ἐφημερίδα» (ἀπὸ 1.1.1883 ἕως 10.1.1892), παραλείπει *Τὸ Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμω-*

ρία, μολονότι γνωρίζει τον κατάλογο του Κατσιμπαλη¹. Νά υποθέσει κανείς ότι την απέκλεισε με τη σκέψη ότι ο Παπαδιαμάντης δὲ γνωρίζει ρωσικά; Ἡ Σεφερλῆ, πού προσγράφει στὸν Παπαδιαμάντη ἐξηναεξί μεταφράσεις τῆς «Ἐφημερίδος», δὲν ἀφήνει ἀπέξω τὸ ντοστογιεφσκικό μυθιστόρημα².

Ἄγνοῦ τὴ μαρτυρία — ἢ τίς μαρτυρίες —, ὅπου βασισμένος ὁ Κατσιμπαλης ἀνέγραψε ὡς παπαδιαμαντική τὴ μετάφραση τοῦ Ἑγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας. Εἰκάζω ὅτι θὰ σωζόταν ἀκόμη στὶς μέρες του προφορική παράδοση ἀπὸ ἀνθρώπους πού τὴν εἶχαν διαβάσει καὶ ἤξεραν πὼς τὴν ἔκανε ὁ Παπαδιαμάντης.

Ἐφόσον λοιπὸν δὲ διαθέτουμε πρὸς τὸ παρὸν ἄμεσες καὶ ρητές μαρτυρίες γιὰ τὴν πατρότητα τῆς μετάφρασης, ὁ ἀναγνώστης θὰ εἶχε κάθε δικαίωμα νὰ ζητήσει ἐσωτερικὲς ἀποδείξεις ἢ, ἔστω, ἐνδείξεις αὐτῆς τῆς πατρότητας.

Ἡ ἐπιμελήτρια τῆς ἔκδοσης δεσπ. Εὐγενία Μακρυγιάννη δὲν ἐγγίζει τὸ πρόβλημα, προφανῶς γιὰ τὴ θεωρεῖ, ὡς τὸ πῶ ἔτσι, αὐτανάγνωστη τὴ λύση του. Πραγματικά, ὅποιος διαθέτει κάποια ἀίσθηση τῆς παπαδιαμαντικῆς γλωσσας ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ποῦ χέρι φιλοπόνησε τὴ μετάφραση. Ἐντούτοις θὰ ἤθελα νὰ εἶχε συνάξει ἡ δεσπ. Μακρυγιάννη κάποιες γλωσσικὲς ἀποδείξεις τοῦ αὐταπόδεικτου, ἀκριβῶς ἐπειδὴ μόλις τώρα ἀρχίζουμε νὰ μελετοῦμε τὸ μεταφραστικό ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, πράγμα πού

σημαίνει, — γιὰ νὰ μιλήσω τροπικῶς — ὅτι στὸ ἀρχιπέλαγος αὐτὸ χρειάζεται νὰ ἐγκαταστήσουμε ἓνα σύστημα φάρων καὶ φανῶν, ἀναγκαιῶν ὄχι μόνον γιὰ τοὺς κατόπιν ἐρχομένους ἀλλὰ καὶ γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Ἀπλούστερα: πρέπει νὰ συγκεντρώσουμε ἀπὸ τίς ἐξακριβωμένες μεταφράσεις — ἀλλὰ καὶ τὸ πρωτότυπο ἔργο — τοὺς παπαδιαμαντικούς λογότυπους καὶ νὰ συγκροτήσουμε μιὰ, ἀναγκαστικά λειψή στὴν ἀρχὴ ἀλλὰ διαρκῶς ἐμπλουτιζόμενη, Συναγωγή λεκτικῶν τρόπων τοῦ Παπαδιαμάντη. Εἶμαι βέβαιος πὼς σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις θὰ ἀρκεῖ ἓνας καὶ μόνον λογότυπός της γιὰ νὰ προσγραφεῖ μιὰ μετάφραση στὸν Παπαδιαμάντη.

Ἡ ἀνάγνωση ἐξί ἐφτά μεταφράσεων καὶ ὀλόκληρου σχεδὸν τοῦ Νέου Πνεύματος με ὀδήγησε στὴ δοκιμαστικὴ διατύπωση κάποιων ἀρχῶν ἢ κανόνων γιὰ τὸν ἐλεγχὸ τῶν μεταφράσεων πού ἀποδίδονται στὸν Παπαδιαμάντη. Διαπιστώνω τώρα ὅτι τὸ Ἑγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία συμφωνεῖ με τίς περισσότερες δίχως νὰ προσκρούει στὶς ὑπόλοιπες.

Παραθέτω ἐδῶ τρεῖς ἀπὸ αὐτὲς τίς ἀρχὲς ἐλέγχου», γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ἡ ἀποδεικτικὴ τους δύναμη καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ἑγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας. Ἐννοεῖται ὅτι, ὡς ἀρχὲς διατυπωμένες ἐξ ἐπαγωγῆς καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, βεβαιώνουν ἀσφαλῶς ὅτι τὸ Ἑγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία εἶναι παπαδιαμαντικὴ μετάφραση ἀλλὰ συγχρόνως ἐπιβεβαιώνονται καὶ οἱ ἴδιες.

- 1 Γ. Βαλέτα, *Παπαδιαμάντης*. Ἡ ζωὴ - τὸ ἔργο - Ἡ ἐποχὴ του, Μυτιλήνη 1940. Οἱ μεταφράσεις τῆς «Ἐφημερίδος» στὶς σελ. 19-20.
- 2 Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ἄπαντα τὰ μέχρι τοῦ θανάτου του δημοσιευθέντα, ἐπιμέλεια Ἐνης Βέη-Σεφερλῆ, Ἐκδοτικός οἶκος «Σεφερλής», (χ.χ.) Ἀθήνα, τόμος Γ' (Δ') σ. 497. Πβ. καὶ τὸ πρόσφατο μελέτημα τοῦ Φώτη Δημητρακόπουλου καὶ τῆς Ἐλένης Ι. Δαμβουνέλη «Τὸ roman-feuilleton (μυθιστόρημα-ἐπιφυλλίδα), ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ Ἐφημερίς 1883-1891», *Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολ. τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν*, τόμος ΚΘ' (1986-1991), Ἀθήνα 1992, σσ. 433-450.*

I. Ίδιάζουσα και συχνά πυκνή χρήση λέξεων και φράσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, τῆς λατρευτικῆς ζωῆς και τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Τυπικοῦ¹. Εἶναι βέβαιο πὼς κανένας ἄλλος ἀπὸ τοὺς μεταφραστὲς τῆς «Ἐφημερίδος», τῆς «Ἀκροπόλεως» και τοῦ *Νέου Πνεύματος* δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ μεταχειριστεῖ μὲ τὴν ἀνέση τοῦ Παπαδιαμάντη αὐτὸν τὸν ἀπόλυτα και φυσικότετα ἀφομοιωμένο γλωσσικὸ θησαυρὸ. Σημειώω ἐλάχιστα παραδείγματα: σ. 60 «ἀνέθηκα πᾶσαν τὴν ἐλπίδα μου εἰς τὸν Ραζουμίκιν» (πβ. τὸ τέλος τοῦ Μικροῦ Ἀποδείπνου «τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀντίθημι»), σ. 119 «βρυγμοὶ ὀδόντων» (πβ. Ματθ. 8.12 «ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς και ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων»· ὁ Ἀλεξάνδρου μεταφράζει «γρύλισμα»), σ. 341 «ἡ κυρία Λιππεβέξελ περιεσπᾶτο περὶ τὴν τράπεζαν» (Λουκ. 10.40 «ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν»), σ. 356 «διακεκριμένων προσώπων, ὧν δὲν ἦσαν ἄξιοι νὰ λύσουν τὰ ὑποδήματα» (Λουκ. 3.16 «οὐ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λύσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ»· Ἀλεξάνδρου: «εὐγενικοὺς νοικάρηδες ποὺ δὲν ἀξίζουν οὐτε τὸ μικρὸ τους δαχτυλάκι»), σ. 376 «καὶ εὖρη αὐτὸς χάριν πλησίον των» (πβ. Πράξ. 7.46 «ὁ εὖρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»· Ἀλεξάνδρου: «πὼς θὰ ξανακερδίσει τὴ συμπάθειά τους»), σ. 392 «ἐνέβαλε τὸν Ρασκολνικῶφ εἰς θάμβος και ἔκστασιν» (πβ. Πράξ. 3.10 «ἐπλήσθησαν θάμβος και ἔκστασεις» και Μάρκ. 16.8 «εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος και ἔκστασις» και στὸν στίχο 6 «καὶ ἐξθαμβήθησαν... μὴ ἐκθαμβεῖσθε»· Ἀλεξάνδρου: «αὐτὸς ἔμεινε κατάπληχτος»).

Προσθέτω και λίγες λέξεις και ἐκφράσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ποὺ ἐκπαπαδιαμαντίζου ἀκόμη περισσότερο τὴ μετάφραση: σ. 325, 326 κ.ἀ. «δι' ἀγάπην Χριστοῦ» (Ἀλεξάνδρου, ἐνδεχομένως πιστότερα: «γιὰ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ»), σ. 390 «ἡ ἀπάνθρωπος αὐτὴ κατῆχησις» (Ἀλεξάνδρου: «τὸ σκοτεινὸ του credo»), σ. 410 «βηματῆρης» (Ἀλεξάνδρου: «διάκος»), αὐτόθι «νὰ ψάλλωσι τὸ τρισάγιον εἰς τὴν νεκρᾶν» (Ἀλεξάνδρου: «νὰ ψάλλουν τὴν πεθαμένην»). Ἀξίζει τὸν κόπο νὰ γραφεῖ ἕνα συστηματικὸ και διεξοδικὸ μελέτημα γιὰ τὴ χρήση τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας στὸ *Ἐγκλημα και τὴν Τιμωρία*.

II. Δραστικὲς προσθήκες τοῦ μεταφραστῆ στὸ κείμενο, παρεμβαλλόμενα σχόλια, ριζικὲς διασκευὲς φράσεων και περιόδων. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ περισσότερα παραδείγματα τῆς προηγούμενης κατηγορίας ὑπάγονται και στὴν τελευταία περίπτωση τῆς δευτέρης ἀρχῆς. Παρεμβαλλόμενα στὸ κείμενο σχόλια, σὰν ἐκεῖνα ποὺ συναντᾶ κανεὶς συχνὰ στὶς μεταφράσεις τοῦ *Νέου Πνεύματος*², δὲν ἔχω νὰ σημειώσω. Παραθέτω ὁμως μὴ χαρακτηριστικὰ παπαδιαμαντικὰ προσθήκη στὸ κείμενο, ποὺ πάντως θὰ μπορούσε νὰ ἐκληφθεῖ και ὡς πλάγιο σχόλιο. Στὸν ἐπιφύλακτο τοῦ Ρασκολνικῶφ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἤδη ἔγινε λόγος, διαβάσουμε: «Εἰς τὰς πόλεις ὁ κώδων τοῦ κινδύνου ἐσήμαινε πανημέριος, φόβος και τρόμος ἐπέπεσε τῇ κτίσει, ἀλλὰ πόθεν και διατί ἐσημαίνετο ὁ κίνδυνος; οὐδεὶς ἐγίνωσκε» (σ. 495-496). Ἡ πλαγιογραφημένη φράση δὲν ὑπάρχει στὴ γαλλικὴ μετάφραση, ἀπ' ὅπου μετέφρασε ὁ Παπαδιαμάντης,

¹ Πβ. Ἀπόστολου Β. Ζορμπᾶ, «Ἡ γλώσσα τῆς Ἁγίας Γραφῆς και τῶν λειτουργικῶν βιβλίων στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη», (Διατριβή, δακ/φη) Ἀθήνα 1991.

² Βλ., π.χ., Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Συγγνωστὲς μεταφραστικὲς λαθοχειρίες τοῦ Παπαδιαμάντη», περ. *Πλανόδιον*, ἀρ. 16, Ἰούνιος 1992, σσ. 459-460 και τὸ σημεῖωμα «Ἐπιβεβαίωση ὑποψίας» σὲ ἄλλες σελίδες αὐτοῦ τοῦ τεύχους τῶν «Π. Τ.».

ούτε βέβαια στὸν Ἀλεξάνδρου. Δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρχει. Ἀνήκει στὸ Δοξαστικὸ τῶν Ἀποστίχων τῆς Ἀκολουθίας τῶν Παθῶν:

Κύριε, ἀναβαλιντός σου ἐν τῷ Σταυρῷ φόβος καὶ τρόμος ἐπέπεσε τῇ κτίσει...

καὶ μόνο ἡ παπαδιαμαντικὴ ἐλευθερία θὰ ἀποτολμοῦσε τόσο ἀυθαίρετη ἀλλὰ καὶ ἰδιοφυὴ δεινωση τῆς ντοστογιεφσκικῆς φρίκης.

III. Λέξεις καὶ φράσεις κατεξοχὴν ἢ ἀποκλειστικὰ σχεδὸν χρησιμοποιούμενες ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, καθὼς καὶ λέξεις ἢ φράσεις τοῦ σκιαθίτικου ἰδιώματος. Παραδείγματα: *ἐγκάλω* (σ. 39, 369), *σφλομώνω* (33, 380, 389 δίς), *ἐνταμώνω* (π.χ. 47, 185), *κολόβιον* (431), *στιβάλια καὶ στιβαλάκια* (25, 32, 134, 301), *ἐντάμωσις* (*καλὴν ἐντάμωσιν!* 48, 130, 208, 231), *τραχτήρι* (71, 158, 214, 258 κ.ά.¹), *ἀναβολή* (: περιβολή, 146), *ἀνακεφαλιά* (168), καὶ *ὑπομονή* ἄν... (42), *ὑπομονή διὰ τὴν μητέρα* (51), *εἶνε εἰς τὴν ἀκμὴν νὰ φθάσωσι* (91), *ἦτο εἰς τὴν ἀκμὴν νὰ τοῦ ξεφύγη* (166), *εἰς τὴν ἀκμὴν νὰ τρελαθῆς καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν νὰ παραδεχθῆ* (189), *φῶβω μὴ* (357, 429, 486), ἡ συχνότατη χρῆσις τοῦ ἐπιθέτου *φανταστικὸς* μὲ ὅλες του τίς, *δυσδιάκριτες κάποτε, σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις* του (π.χ. σ. 422 *φανταστικῆς καὶ ζοφερᾶς ὑποθέσεως*, 432 *ἐκ τῆς φανταστικῆς ἀπόψεως τῆς θέσεώς σας*, 440 *τὴν φανταστικὴν ἔκφρασιν, ἣν ὁ Ραφαῆλος ἔδωκεν εἰς τὴν...*, 460 *αἱ ὄνειροπολήσεις του ἔλαβον φανταστικὴν χροιάν κλπ.*). Θὰ καταλέξω ἄλλου τὰ ὑπόλοιπα. Ἄπο

ἄλλες ἐπίσης στῆλες θὰ ἐπανέλθω στὸ ἀδικότατα διαβεβλημένο ἀποπλανῶ, ποὺ συχνὰ τὸ χρησιμοποιεῖ καὶ ἐδῶ, μὲ ὅλες του τίς σημασίες, ὁ Παπαδιαμάντης.

Ὁμολογῶ πάντως ὅτι, παρὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν γλωσσικῶν τεκμηρίων ἀδημονοῦσα, ἐπειδὴ δὲ συναντοῦσα μὴ λέξη ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὴ, ποὺ μὲ βοήθησε ἐξαιρετικὰ στὴν ἀνίχνευση τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων τοῦ *Νέου Πνεύματος*. Ἀδικαιολόγητη ἀδημονία, ὅταν σκεφθεῖ κανεὶς τὴ φύση αὐτῆς τῆς λέξης καὶ τὸ εἶδος τῆς μετάφρασης ποὺ διάβαζα. Ὡστόσο ὁ παπποὺς φύλαγε τὸ δῶρο του γιὰ τὸ τέλος: «Τοῦτο δύναται νὰ εἶναι ὑποκείμενον νέας διηγῆσεως» — δόξα σοι ὁ Θεός! εἶπα χαρούμενος γιὰ τὴν καλιγενεσία τοῦ Ρασκολνικῶφ καὶ εὐτυχισμένος ποὺ μὲ ἐλεήθηκε ὁ Παπαδιαμάντης καὶ μοῦ παραχώρησε τὸ ὑποκείμενον, ἦτοι «θέμα», σφηνωμένο ἀνάμεσα στὴν τρίτη καὶ στὴ δευτέρα ἀπὸ τὸ τέλος ἀράδα.

Μποροῦμε νὰ ἀρκεστοῦμε στὰ παραπάνω, ποὺ μαρτυροῦν ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενον τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας εἶναι ἐξίσου παπαδιαμαντικὸ μὲ τίς σελίδες τῆς «Φόνισσας».

Σημείωσα στὴν ἀρχὴ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ μετάφρασις παρέχει σπουδαῖο ὕλικὸ γιὰ ἓνα μελέτημα — ἴσως καὶ διατριβή — μὲ θέμα τὴν παπαδιαμαντικὴ «θεωρία μεταφράσεως». Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐνῶ στὴν πεζογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη ὑπάρχουν ἀρκετὰ καὶ σημαντικὰ χωρία, ποὺ ὅπως ἂν ἴσως συγκροτοῦν ἓναν πυρῆνα «θεωρίας Λογοτεχνίας»², δὲ θυμᾶ-

¹ Δὲ θυμᾶμαι νὰ ἔχω ξανασυναντήσει στὸν Παπαδιαμάντη τὴ λέξη. Ὡστόσο ὁ Μωραϊτίδης στὴν «Πορταῖτισσα» (*Διηγήματα Β'* 219, ἐκδ. «Γνώση» καὶ «στιγμὴ») χρησιμοποιεῖ τρεῖς φορὲς τὴ λέξη. Εἶναι ἀξιοσημειωτὸ ὅτι καὶ οἱ δύο τὴ μεταχειρίζονται σὲ περιεκτικὸ ἔπος γίνεται λόγος γιὰ ρωσικὲς πόλεις. *Tractir* γράφει καὶ ὁ Γάλλος μεταφραστὴς· ἡ λέξη εἶναι προφανῶς ρωσικὴ.

² Θέμα ἐξαιρετικὰ σημαντικό. Θὰ μποροῦσε νὰ συνταχθεῖ διδακτορικὴ διατριβὴ ἀπὸ ἔραστὴ τοῦ Παπαδιαμάντη.

μαι τὴν παραμικρὴ νύξη τοῦ γιὰ τὸ μεταφραστικὸ πρόβλημα. Ὑποθέτω πὺς εὐκολὰ ἐξηγεῖται ἡ σιωπὴ τοῦ: γιὰ τὸ «πὺς δεῖ μεταφράζειν» δὲν αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ διατυπώσει κάποια ἀρχή, ἀφοῦ οἱ μεταφράσεις ἦταν καθαρὰ ἔργο βιοπορισμοῦ γι' αὐτόν. Ἐννοῶ πὺς δὲν εἶχε τὴν πολυτελὴ δυνατότητα νὰ μεταφράζει ἔρασιτεχνικά, δηλαδὴ γιὰ τὸ κέφι τοῦ, προσφιλεῖς τοῦ συγγραφεῖς. Ἐντούτοις, μεταφράζοντας —ἀνώνυμα καὶ μεροκαματιάρικα— γιὰ τὸ ἐπιφυλλιδόφαγο κοινὸ τῶν ἐφημερίδων χιλιάδες σελίδες, δὲν παραιτήθηκε ἀπὸ τὸν κόπο νὰ «σώσει» τὰ μεταφραζόμενα κείμενα «γυρίζοντας» τα στὴ γλώσσα μας. Γιὰ τοῦτο καὶ περισσότερη τιμὴ τοῦ πρέπει γιὰ τοῦτο καὶ οἱ μεταφράσεις τοῦ διαβάζονται σχεδὸν ὅπως καὶ τὰ δικὰ του γραφτά.

Ἡ ἀναγνωστικὴ αὐτὴ ἐξίσωση φαίνεται ἰσως ὑπερβολικὴ, ἀλλὰ δὲν ἔχει παρὰ νὰ διαβάσει κανεὶς μερικὲς σελίδες παπαδιαμαντικῆς μετάφρασης: θὰ διαπιστώσει ὅτι γλωσσικὰ ὑφαίνονται ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὰ διηγήματά του. Περιορίζομαι νὰ ἐπισημάνω ἐδῶ μερικὸς ἀπὸ τοὺς λεκτικὸς τρόπους τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας:

α) Λαϊκὲς ἐκφράσεις: «ἀλλ' εἶνε μιζέρια αὐτὸ ποῦ μοῦ φέρατε» (σ. 18), «πὺς τῆς ἔβαλε μάτι» (σ. 55), «ἐπῆρε τὸ φύσημά της καὶ τρέχει» (σ. 92, πβ. καὶ 442 «νὰ πάρете τὸ φύσημά σας διὰ τὴν Ἀμερικὴν»), «καλὴν τὴν ἔχεις πάρε» (: εἶσαι τύφλα, σ. 95), «τὸ εἶχαν ντέρτι στὴν καρδιά» (σ. 132), «κρεμῶ τὴν τέντα μου σήμερον» (σ. 168), «νὰ βαρδάρη» (σ. 174), «παίρνει τόσα μίλια τὴν ὥρα!» (σ. 195), «δὲν μὲ μέλει τέσσερα» (σ. 412).

β) Μεταφορικὲς ἐκφράσεις οἰκειῆς καὶ ἰδιαιτέρα προσφιλεῖς στὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ πεζογράφου Παπαδιαμάντη: «εἶμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ ἀράξωμεν μὲ δύο ἀγκύρας» (σ. 294)· γαλλ. μετ. «nous sommes sûrs de nouer les deux bouts», Χαρι-

τάκης «εἶμαστε βέβαιοι πὺς θὰ τὸ βγάζουμε τὸ ψωμάκι μας», Ἀλεξάνδρου «καὶ σὸ κάτω-κάτω δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ χάσουμε τίποτα». «Ὅχι, φίλε μου, τὸ ἀγκίστρι σου ἴσχυριαισε καὶ τὸ δόλωμά σου βρωμᾶ» (σ. 322), γαλλ. «Non, mon ami, cela ne prendra pas, quoi que tu aies manigancé», Χαριτ. «Ὅχι, φίλε μου, δὲν πιάνουν τόπο οἱ τέχνες σου», Ἀλεξ. «Ὅχι, ἀδερφέ μου, γελάστηκες, δὲ θὰ καταφέρεις τίποτα, ἂν καὶ κατὰ ἔχεις μαγειρέψει».

Περιορίζομαι σ' αὐτὲς τὶς δύο μεταφορὲς, ἱκανὲς πάντως νὰ καταδείξουν ὅτι ὁ μεταφραστὴς, θέλει δὲ θέλει, κουβαλαίει παντοῦ τὴ νησιωτικὴ τοῦ καταγωγῆ, ἀκόμα καὶ στὴν ἡπειρωτικὴ ἤ, ἔστω, παραποτάμια Πετροῦπολη.

γ) Στοιχεῖα τῆς ἰδιάζουσας γλώσσας τοῦ πεζογράφου Παπαδιαμάντη: «κομφευτής» (σ. 57), «ἀδροκνήμους ἴππους» (σ. 63), «καλλωπιστής» (σ. 104), «ὑπὸ τὴν πορνικὴν πομπὴν της» (σ. 184) [γαλλ. «sous ses oripeaux de prostituée», Χαρ. «γι' αὐτὰ τὰ πορνικά της στολίδια», Ἀλεξ. «μέσα στὰ λούσα της»], «ὑπὸ χαρᾶς κρατυνομένη» (σ. 310), «ἐκδειματοῦν μορμολύκειον» (σ. 384), «Ἐφέρετο ἐν ἐξάρσει πρὸς ζοφερὰ ὕψη» (390), [γαλλ. «Il était en proie à une sombre exaltation», Χαριτ. «Βρισκόταν σὲ μελαγχολικὴ ἐξαψη», Ἀλεξ. «Βρισκότανε σὲ μιὰ σκοτεινὴ ἔξαρη»], «γαυρίαμα» (σ. 225), «τὸν θροῦν τῆς ἐσθῆτός της» (σ. 275, 437), «ἀπεπλανήθην τὸν νοῦν» (σ. 446) κ.ἄ.

Ἄρκουόν, θαρρῶ, τὰ παραπάνω ὡς δεῖγμα τῶν πρακτικῶν ἀπαντήσεων ποῦ ἔδωσε ὁ Παπαδιαμάντης στὰ προβλήματα τῆς μετάφρασης. Καὶ ἔχω τὴ γνώμη πὺς ὅσο τὸ μεταφραστικὸ τοῦ σύμπαν μένει κατὰ μέγα μέρος ἀνεξερεύνητο, ἢ γνώση τῆς μαγικῆς τοῦ γλώσσας ἀναπόφευκτα θὰ εἶναι λειψή.

Ἡ μετάφραση τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὁ Πα-

παδιαμάντης δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση τοῦ κανόνα, πού διδάσκει ὅτι οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς ἐπιτρέπουν στὸν ἑαυτό τους νὰ κυμαίνεται γραμματικά, ὅταν ἡ λέξη, ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἢ ἀπὸ ἀνάγκη, ἐπιδέχεται τὴν κύμανση. Σταθερὰ καὶ ἀπαρέγκλιτα ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιοῖ τὸ *ὄθεν* (: γιὰ τοῦτο) στὴν ἀρχὴ τῆς πρότασης —κατὰ διδασκαλία τοῦ Κόντου ὑποθέτω—, δὲν αὐξάνει ποτὲ τοὺς ἱστορικούς χρόνους τοῦ ἐνθυμοῦμαι (πάντοτε ἐνθυμήθη καὶ ἐνθυμεῖτο) καὶ γράφει ἀνεξαίρετα *ὄλονέν* καὶ *ὄχι ὄλοέν*. Ἐντούτοις δὲν εἶναι καθόλου αὐστηρὸς στὴν αὐξηση τῶν ἱστορικών χρόνων τῶν συνθέτων ρημάτων: *προϋξένουν* (σ. 34) ἀλλὰ *ἐπροξένει* (σ. 38), *περιέμεινεν* (σ. 265) ἀλλὰ *ἐπεριέμεινεν* μιὰ σελίδα παρακάτω, *ἐπροσπάθει* (σ. 440) ἀλλὰ *προσπάθει* (σ. 446, 476). Ὁ κατάλογος εἶναι μακρὺς. Συχνὲς ἐπίσης εἶναι οἱ διτυπίες, ὅπως *τὴν Σαδοβάγια* (σ. 169) ἀλλὰ *τὴν Σαδοβάϊαν* (σ. 158).

Αὐτὴ ὁμοίως ἡ μορφολογικὴ ποικιλία ἢ, ἀλλιῶς, γραμματικὴ ἐλευθερία τοῦ Παπαδιαμάντη συχνὰ δημιουργεῖ προβλήματα στὸν ἐπιμελητὴ τῆς ἐκδοσης: πότε ὀφείλεται ἡ πολυτυπία στὸν ἴδιο καὶ πότε στὸν στοιχειοθέτῃ ἢ τὸν διορθωτῇ; Συνεπῶς, πότε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποκαταστήσει τὸ κείμενο καὶ πότε δὲν πρέπει νὰ τὸ θίξει; Ἡ ἀπάντηση εἶναι πολλὰς φορὲς δύσκολη καὶ κάποτε ἀδύνατη, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ Παπαδιαμάντης μπορεῖ νὰ γράφει στὴν μετάφραση τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Θ. Γόρδωνος *κανονοβολισμός* καὶ *κανονιοβολισμός*, *ἀνοκωχὴ* καὶ *ἀνακωχὴ*, *Ρωσία* καὶ *Ρωσσία*¹, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατο

νὰ ἔγραφε *ἀγάπων* (σ. 219), *ὄχι* μόνον γιὰ τὴ τέσσερες, τουλάχιστο, φορὲς (σ. 264, 421, 493, 494) ἔχουμε τὸ ὀρθὸ *ἡγάπων*, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἀποκλείεται νὰ προῆλθε ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Παπαδιαμάντη ἀναύξητος παρατακτικὸς μετὰ κατὰληξιν ἀττικὴ. Τὸ *ἀγάπων* εἶναι παρανάγκωση —ἀπόλυτα δικαιολογημένη— τοῦ τυπογράφου, γιὰ τὴν περισσότερες φορὲς τὸ παπαδιαμαντικὸ *α* καὶ *η* εἶναι σχεδὸν ὅμοια. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ τὸ ἀνυπόφορο *ἡπήντων* (σ. 489) δὲν πρέπει νὰ καταλογιστεῖ στὸν Παπαδιαμάντη. Γράφει λοιπὸν *ἀπήντων*. Στὴν ἀντιμετάληψη —ἢ σύγχυση— τοῦ *α* καὶ *η* ὀφείλεται καὶ ἡ συχνὴ διτυπία *Αἰκατερίνα* (*passim*) καὶ *Αἰκατερίνη*. Ἐπειδὴ ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει ρητὰ ἐκφράσει τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος², τὸ *Αἰκατερίνη* (π.χ. σ. 27, 34, 36) πρέπει νὰ γραφεῖ παντοῦ *Αἰκατερίνα* (τὸ ἴδιο καὶ ἡ αἰτιατικὴ) καὶ ἀντιστρόφως τὸ *Αἰκατερίνας* (σ. 33, 370) χρειάζεται νὰ γίνῃ *Αἰκατερίνης*³.

Δὲν ὑπάρχει θέμα διτυπίας στὶς περιπτώσεις τῶν τύπων *εὐπρεπισμός* (σ. 17, 445), *εὐπρεπίζη* (σ. 489) καὶ *κοινοτυπιῶν* (σ. 319)⁴. Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει πάντοτε *εὐπρεπισμός*, *εὐπρεπίζω* καὶ *κοινοτοπία*, πού πρέπει ν' ἀποκατασταθοῦν στὸ κείμενο. Πιστεύω ὅτι καὶ στὶς πλάγιες πτώσεις τῆς λέξης *διῶρυξ* δὲν ἔχουμε διτυπία, δηλ. καὶ τὸν ἀρχαῖο τύπο μετὰ χαρακτήρα *χ* καὶ τὸν μεταγενέστερο μετὰ *γ*. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στὸ κείμενο ὑπερτερεῖ ἀριθμητικὰ ὁ νεότερος (σ. 169, 360 δίς, 399 δίς, 453, 476) τοῦ παλαιότερου (σ. 95, 297, 298, 443), ἐντούτοις πιστεύω ὅτι παντοῦ πρέπει νὰ

¹ Χρησιμοποιοῦν παραδείγματα ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Γόρδωνος, γιὰ τὴν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας τὰ παπαδιαμαντικὰ αὐτόγραφα, ἄρα ἡ διτυπία εἶναι βέβαιη.

² Βλ. τὸ ἄρθρο του «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *Ἄπαντα* 5.298.19-21.

³ Φυσικὰ ὁ δημοτικὸς τύπος «Κατερίνας» θὰ μείνῃ ἄθικτος.

⁴ Στὰ χφ. τοῦ Παπαδιαμάντη πολὺ συχνὰ τὸ *ο* καὶ τὸ *υ* δύσκολα διακρίνονται.

γραφοῦν οἱ τύποι μὲ τὸν δασύ χαρακτήρα¹. Στὸ *Νέον Πνεῦμα*, ποῦ ὁ περιοδικὸς χαρακτήρας του ἐπέτρεπε νὰ γίνονταν προσεκτικότερες διορθώσεις, ἡ λέξις παρουσιάζεται μὲ χαρακτήρα χ στὶς ἀναμφισβητήτως παπαδιαμαντικὲς μεταφράσεις².

Πρέπει νὰ συζητήσω καὶ κάποια ἄλλα σημεῖα τοῦ κειμένου τῆς ἔκδοσης. Ὑποθέτω ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ σφάλματα τῆς πρώτης δημοσίευσης καὶ ὄχι τῆς ἔκδοσης. Στῆ σ. 69 «θὰ ἔχω τὸ μάτι ἐπάνω σου, διότι εἶνε πραγματικῶς σὰν μικρὸ παιδί» τὸ *εἶνε* πρέπει νὰ γραφτεῖ *εἶσαι*, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ νόημα (πβ. γαλλ. μετάφρ. «car vous êtes. . .»), στῆ σ. 242 τὸ *ἐτίναξεν* νὰ διορθωθεῖ σὲ *ἐτίναξεν* (secouait) —συνηθισμένη παρανόημαση—, στῆ σ. 253 «καταληφθεὶς ὑπὸ αἰφνιδίας μελαγχολίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τόπον τῆς προλαβούσης συνδιαλέξεως», τὸ *τόπον* ἀνάγκη νὰ γίνῃ *τρόπον* (l'allure), στῆ σελ. 309 «δὲν ἤκουεν εἰμὴ ἐπιτιμήσεως καὶ ὕβριστικὰς φωνὰς» νὰ γραφτεῖ *ἐπιτιμήσεις*³. Πρέπει ἐπίσης νὰ διορθωθεῖ τὸ χωρίο «Μόλις ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας, ὥστε ἐταράχθη καὶ ὠχρίασεν» (σ. 222) μὲ μεταβολὴ τοῦ ὥστε σὲ *ὄτε*⁴.

Προβλήματα παρουσιάζουν καὶ τὰ ἐξῆς τρία χωρία: α) σ. 79 «Κεφάλαιον διασαφέςως χρῆζον ἦτο ἂν ἡ νόσος ἀποφασίξη τὸ ἔγκλημα, δυνάμει αὐτῆς τῆς φύσεώς του, συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ τινος νοσώδους φαινομένου». Ἡ νοηματικὴ καὶ συντακτικὴ ἀνωμαλία ὀφείλεται

σὲ ἔκπτωση λέξεων. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸ γαλλικὸ κείμενο «Un point à éclaircir était celui de savoir si la maladie détermine le crime ou si le crime lui-même, en vertu de sa nature propre, n'est pas toujours accompagné de quelque phénomène morbide» πρέπει νὰ γράψουμε «ἂν ἡ νόσος ἀποφασίξη τὸ ἔγκλημα, (ἢ ἂν αὐτὸ τὸ ἔγκλημα), δυνάμει. . .». β) σ. 270 «— Ὅθὰ διέλθετε πολλὰς ἡμέρας κατὰ συνέχαιαν, χωρὶς νὰ ὀμιλήσητε εἰς κανένα; ἠρώτησεν ὁ νέος». Τὰ συμφραζόμενα ἀπαιτοῦν —ὅπως δείχνει ἄλλωστε καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφραση— χρόνον παρωχημένον καὶ ὄχι μέλλοντα. Συνεπῶς τὸ *διέλθετε* πρέπει νὰ μεταβληθεῖ σὲ *διήλθετε* («Vous devez avoir passé»), ἔστω καὶ ἂν τὸ χωρίο ἐξακολουθεῖ νὰ πάσχει ἐξαιτίας τοῦ θά. γ) σ. 309 «Τότε ἡ Μάρθα εἶπε τῷ Ἰησοῦ: Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἀπέθνησκεν ὁ ἀδελφός μου». Μολονότι οἱ εὐαγγελικὲς περικοπὲς τῶν σελ. 308-311 ἀποκλίνουν κάπως ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Κ. Δ., ὅπως ἤδη παρετήρησε ἡ ἐπιμελήτρια (σ. 507)⁵, ἀπαραίτητη κρίνω τὴν προσθήκην τοῦ δυνητικοῦ ἂν ὕστερα ἀπὸ τὸ οὐκ, ὅπως ἄλλωστε μαρτυρεῖ τὸ ἀντίστοιχο τῆς σ. 310 «Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθνησκέ μου ὁ ἀδελφός».

Ἐπίσης τὸ *ἐφλυάρισαν* (σ. 246, ἴσως καὶ ἄλλοῦ), τὸ *τί σᾶς μέλλει* (253), *σπιθηροβολοῦντας* (304), *μορφήν* (310) νὰ διορθωθοῦν: *ἐφλυάρησαν*, *μέλει*, *σπιθηροβολοῦντας*, *μορφήν*. Στῆ σ. 275 μετὰ τὸ *βρονκόλακας* χρειάζεται ἐρωτηματικὸ.

¹ Τὸ χ καὶ τὸ γ (ἀλλὰ καὶ τὸ λ) στὰ παπαδιαμαντικὰ χειρόγραφα ἐλάχιστα διαφέρουν πολλὰς φορές.

² Διώρυχος καὶ στὸν Ἀμερικανὸν Μοντεχρίστο (σ. 185).

³ Πβ. στῆ «Ἰησοῦσφέρω» τῆ γραφῆ τῆς α' δημοσίευσης ἐκφωνήσεως ἀντὶ ἐκφωνήσεις ("Ἀπαντα 3.643.13).

⁴ Πβ., π.χ., «Καὶ μόλις οἱ μαθηταὶ ἀπεμακρύνθησαν, ὅτε Ἐκεῖνος ἐξέφερε», (Φρ., Φάρραρ, Ὁ βίος τοῦ Χριστοῦ, α' ἐκδ. 1898, σ. 132).

⁵ Πιστεύω ὅτι ὁ Παπαδιαμαντῆς τις παρέθεσε ἀπὸ μνήμης.

Ἡ ἐπιμελήτρια δεσποινίς Μακρυγιάννη στὸ Ἐπίμετρο τῆς ἔκδοσης σημειώνει τὶς ἐπεμβάσεις τῆς στὸ κείμενο. Σωστά ἀποκατάστησε τὸ *ἀνάνδριαν* (σ. 14, *ἀνδρείαν*, ἀ' δημ.) τὸ *δυστυχεῖς* (σ. 219, *δυστυχῶς*, ἀ' δημ.), τὸ *αἰνυγμα* (σ. 483, *ἐγκλημα*, ἀ' δημ.), κ.ἄ. Ἄλλὰ τὸ «πόσας εἶδα νὰ τελειώσουν οὕτω» (σ. 58) ἔχει καλῶς καὶ δὲν πρέπει νὰ γράψουμε *τελειώνουν*. Ἡ σύνταξή εἶναι δόκιμη καὶ οἱ παλαιοὶ πεζογράφοι δὲν τὴν ἀπέστεργαν (πβ. σ. 372 «σᾶς εἶδα νὰ τῆς ρίψητε εἰς τὴν τσέπη»). Στὸν Μωραΐτιδῃ εἶναι πολὺ συχνότερη¹. Σημειώνει ἐπίσης ἡ δ. Μακρυγιάννη ὅτι θὰ προτιμοῦσε νὰ γράφτεται *κακῆς διαίτης* (σ. 123) ἀντὶ *κοινης*, ἀφοῦ μάλιστα τὸ γαλλικὸ κείμενο παρέχει «*mauvaise alimentation*». Ἐπρεπε ἀδίστακτα νὰ εἰσαγάγει στὸ κείμενο τὸ *κακῆς*, γιατί τὸ *κοινης* εἶναι εὐεξήγητη παρανόημα. Ὅσο γιὰ τὸ «ἰδίῳ δὲν ἐπεθύμει νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν του» (σ. 282), θὰ προτιμοῦσα ἀντὶ γιὰ τὴ μεταβολὴ τοῦ *δὲν* σὲ *δὲ* τὸν ὀβελισμό του. Νομίζω ὅτι τὸ μάτι τοῦ στοιχειοθέτη ἔπεσε στὸ λίγο πῶς πάνω *δὲν*.

Ἡ ἐπιμελήτρια, φρονιμότερη ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ τοῦ *Ταρταρίνου τοῦ ἐκ Ταρσάσκων*² καὶ μὲ ὑπόδειγμα τὸν *Βαρδιάνο* στὰ *σπόρκα* τῆς ἔκδοσης *Λίνου Πολίτη*, ἐφοδίασε *Τὸ Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία* μὲ ἓνα γλωσσάρι πού περιλαμβάνει κυρίως λέξεις τῆς καθαρεύουσας, γιὰ νὰ βοηθηθοῦν ἔτσι οἱ ἀναγνώστες, ἰδιαίτερα οἱ νεώτεροι. Ἡ ὑστερνὴ μου γνώση μὲ διδάσκει τώρα ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλος, ἐξίσου σημαντικὸς, λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ μὴ λείπουν τὰ γλωσσά-

ρια ἀπὸ τὶς ἐπανεκδόσεις τῶν ἐξακριβωμένων μεταφράσεων τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐθσαυρίζονται δηλαδὴ σ' αὐτὰ λέξεις καὶ φράσεις, πού μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν σημαντικὸ μέρος τοῦ ὕλικου μὲ τὸ ὅποιο θὰ συνταχθεῖ ἡ «Συναγωγὴ λεκτικῶν τρόπων τοῦ Παπαδιαμάντη» γιὰ τὴν ὁποία μίλησα στὴν ἀρχή. Ἀπὸ τὴ «Συναγωγὴ...» θὰ προκύψουν δυὸ σπουδαῖες ὠφέλειες: ἡ πρώτη εἶναι ὅτι θὰ μποροῦμε μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τώρα εὐχέρεια νὰ ἀνιχνεύουμε τὴν πληθώρα τῶν μεταφράσεων πού ἀποδίδονται στὸν Παπαδιαμάντη καὶ ν' ἀποφαινόμαστε μὲ περισσότερη ἀσφάλεια ἂν πρέπει νὰ τοῦ τὶς προσγράψουμε ἢ ὄχι. Ἡ δεύτερη, ὅτι θὰ μᾶς βοηθήσει ἡ «Συναγωγὴ...» ν' ἀποκαταστήσουμε ἀρκετὰ χωρὶς ὄχι μόνο τῶν πρωτότυπων παπαδιαμαντικῶν κειμένων ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων τῶν μεταφράσεων.

Ἄν τώρα λογαριάσει κανεὶς ὅτι τὰ γλωσσάρια αὐτὰ συντελοῦν καὶ στὸ νὰ ἔχουμε ἀκριβέστερη ἐποπτεία τοῦ γλωσσικοῦ πλούτου τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲ θὰ βρεῖ σχολαστικὴ τὴν εὐχὴ νὰ ἦταν διπλάσιο τὸ γλωσσάρι *Τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας*. Ἐπειδὴ, ἐπιπλέον, τὸ ὕλικὸ γενικὰ τῶν γλωσσάρων εἶναι δυνατόν καὶ ὕλικὸ ἐνὸς μελλοντικοῦ *Ἐθσαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* —καὶ πρὸς τὸ παρόν, κατὰ ἓνα μέρος τουλάχιστο, τοῦ *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ*—, ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἀναφέρω μερικὲς ἀπὸ τὶς λέξεις πού θὰ κατέγραφα στὸ γλωσσάρι τοῦ βιβλίου. Τὸ ἐπιθετὸ *ἀδρόκνημος* (σ. 63, *ἀδροκνήμους ἵππους*, μὲ τὸ ὅποιο ὁ Παπαδιαμάντης ἀποδίδει τὸ *caux gros-*

¹ Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Μωραΐτιδῃ», *Νέα Ἐστία* 130, 1991, σ. 1094, ἀ' στήλῃ.

² Στὴν ἐπανέκδοση τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀλφόνσου Δωδὲ σημειώθηκε ὑποσελιδίως ἡ σημασία τεσσάρων μόνον λέξεων. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ μία ἐξηγήθηκε κακῶς: ἡ *καβυλικὴ ἐσθῆς* (σ. 45) δὲν εἶναι τῆς Καμποῦλ (τοῦ Ἀφγανιστάν) ἀλλὰ τῆς ἀλγερικῆς Καβυλίας.

ses jambes») είναι άθρησάριστο στά γνωστά λεξικά και δὲν πρέπει νὰ προσδοκοῦμε ὅτι μελλοντικά θὰ θρησαυριστεῖ, ἂν τὸ ἀφήσουμε ἕξω ἐμεῖς. Τὸ οὐσιαστικὸ τραχῆρι, πού τὸ συναντοῦμε στὴ μετάφραση αὐτὴ τουλάχιστο δέκα φορές (π.χ. σ. 71, 158, 411, 430), οὔτε στά λεξικά ἔχει περιληφθεῖ οὔτε σὲ ἄλλο κείμενο τοῦ Παπαδιαμάντη τὸ βρίσκουμε¹. Ἔπρεπε ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ καὶ τὸ ἐπίθετο πλατωτὸς (σ. 159 πλατωτὴ μύτη), ἔστω καὶ ἂν εἶναι εὐκολονόητο ὅσο καὶ τὸ ἀδροκόνημος. Δὲν τὸ ἀνακαλύπτω σὲ κανένα λεξικὸ ἢ ἰδιωματικὸ γλωσσάριο ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἔχω στὴ διάθεσή μου. Ἀπαραίτητο θεωρῶ νὰ καταγράφονται καὶ οἱ ἰδιάζοντες τύποι κοινῶν λέξεων, πού ἐπίσης δὲν εἶναι θρησαυρισμένοι στά κοινόχρηστα, τουλάχιστο, λεξικά, ὅπως «ἀρέγγα» (: ρέγγα, σ. 136), «παρισιανός» (σ. 456), «γαρσό-νι» (σ. 453). Πολὺ πιὸ ἀναγκαῖο εἶναι νὰ ἀποθρησαυριστοῦν φράσεις μὲ ἰδιάζουσα σημασία, ἐπίσης ἀλεξικογράφητες. Παρ' ὄλο πού εἶμαι προετοιμασμένος πιὰ γιὰ τὶς γλωσσικὲς ἐκπλήξεις πού ἐπιφυλάσσει πάντοτε ὁ Παπαδιαμάντης στὸν ἀναγνώστῃ του, αἰφνιδιάζομαι μὲ φράσεις ὅπως «θὰ τὴν ἀφήσω μάρμαρο, καὶ τότε θὰ τὴν βάλῃ εἰς κυκλοφορίαν» (σ. 439), τῆς ὁποίας τὸ πρῶτο μέρος συναντοῦμε δύο, τουλάχιστο, ἀκόμη φορές (σ. 42, 226) στὴ μετάφραση ἀλλὰ ἔχει καὶ τὴ σημασία τῆς στά λεξικά, ἐνῶ τὸ δεύτερο δὲν τὸ βρίσκω οὔτε στά τρία λεξικά τῆς πιάτσας πού ἔχω. Τὸ κείμενο τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας βριθεῖ ἀπὸ παρόμοιες ἐκφράσεις, π.χ. «καλὴν τὴν ἔχεις πάρει» (: εἶσαι τύφλα στὸ μεθῦσι, σ. 95, «Θαρωῶ πῶς καλὰ τὸ σβούριζες!» Χαρ., «Μωρὲ στραβομάρα»

Ἄλεξ., «Je crois que tu as ton compte» γαλλ. μετ.), «Ἡ πανούκλα νὰ τὸν κόψει!» (σ. 169, «Στὸ διάλογο κι αὐτός!» Χαρ., «Διάβολε!» Ἄλεξ., «Peste soit de lui» γαλλ. μετάφρ.), «κρεμῶ τὴν τέντα μου σήμερον» (: «σήμερα ἔχω τὰ ἐγκαίνια τοῦ σπητιοῦ μου» Χαρ., «σήμερα θὰ γίνῃ ἐνα γλεντάκι γιὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ σπιτιοῦ μου» Ἄλεξ., «je pends ma crémaille» γαλλ. μετάφρ., σ. 168). Ἄν ἡ ἔκφραση «παίρων τὸ φύσημά μου» (σ. 92, 202, 442) εἶναι κοινῆς χρήσης, ὅπως δεῖχνουν τὰ λεξικά τοῦ Δημητράκου καὶ τῆς Πρωῆτας, ἂν τὸ «καλὴν τὴν ἔχεις πάρει», πού δὲν ἔχει καταγραφεῖ ἀπὸ τὸν Βοσταντζόγλου καὶ τὸν Βλαστό, ἐνδέχεται νὰ εἶναι σκιαθίτικος ἰδιωματισμός, καὶ ἂν τὸ «Ἡ πανούκλα νὰ τὸν κόψῃ», παρὰ τὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ γαλλικὸ, εἶναι ἐλληνικότατο, ἀπομένει νὰ ἐλεγχθεῖ ἂν τὸ «κρεμῶ τὴν τέντα μου» ἦταν φράση τῆς ἐλληνικῆς ἢ προσπάθεια τοῦ Παπαδιαμάντη νὰ ἐξελληνίσει, μέσῳ Ἀριστοφάνη («σπονδὰς ποιήσαι καὶ κρεμᾶσαι τὰς ἀσπίδας» Ἀχ. 58) καὶ τοῦ Ἡσιόδου («πηδάλιον... κρεμάσασθαι» Ἔργ. 629), τῆ γαλλικῆ ἔκφραση. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ἡ χρήση παρόμοιων ἐκφράσεων ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη τὶς πολιτογραφεῖ αὐτοδικαιῶς στὴ γλώσσα μας καὶ χρειάζεται, ἀργὰ ἢ γρήγορα, νὰ λεξικογραφηθοῦν.

Δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ἐλέγξω κατὰ πόσο εἶναι ἀκριβῆς ἡ ἐξήγηση τῶν λέξεων τοῦ γλωσσαρίου, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχουν παραπομπὲς στὶς σελίδες, πράγμα πού θεωρῶ ἀπαραίτητο. Ἡ γενικὴ μου ἐντύπωση εἶναι πῶς τὰ λήμματα ἐξηγοῦνται ὀρθά. Θὰ προτιμοῦσα πάντως τὸ βηματῆρος νὰ ἐξηγηθεῖ «νεωκόρος, ἐκκλησάρης», μού φαίνεται λίγο δύσκολο

¹ Βλ. ὅσα σημειώνονται προηγουμένως γιὰ τὴ χρήση καὶ τὴν πιθανὴ προέλευση αὐτῆς τῆς λέξης.

τὸ ἐκλελυμένος νὰ σημαίνει «ἀπελπισμένος», καὶ προτείνω νὰ διαγραφεῖ ἡ σημασία «υἰάρχω» ἀπὸ τὸ λήμμα ἐπιπολάζω.

Ἡ μετάφραση τοῦ Ἑγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας ἐλπίζω πὼς θὰ μᾶς ἀναγκάσει νὰ ξανασυζητήσουμε τὸ θέμα τῆς παραλληλίας τοῦ Ρώσου μυθιστοριογράφου μὲ τὸν ὁμόδοξό του Ἑλληνα διηγηματογράφο. Ὁ Τερζάκης, ἂν δὲ μὲ ἀπατᾷ τὸ μνημονικὸ μου, τὴν ἀρνιόταν, ἴσως ἐπειδὴ ἡ λογοτεχνικὴ γενιά του ἔτρεφε τὴν πρόληψη ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν ἀπλὸς ἠθογράφος, ἰδιότητα πού, κατὰ τὴν ἀντίληψή τους, ἐκ προοιμίου ἀπαγόρευε ν' ἀναγνωρίζουμε βαθύτερες συγγένειες — ἢ, ἔστω, οὐσιαστικὲς ἐπιδράσεις — ἀνάμεσα σὲ ἕναν μυθιστοριογράφο τεράστιου εὗρους, γνῶστη ὄλων τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων τοῦ καιροῦ του, καὶ σ' ἕναν συγγραφέα στενοῦ χώρου καὶ λαϊκότερης πίστεως. Ὁ Βλαχογιάννης πεισματικὰ ἔλεγε πὼς ὁ Παπαδιαμάντης θὰ μπορούσε νὰ ὑποβάλει σ' ἐξετάσεις τοὺς καθηγητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς καὶ νὰ τοὺς βάλει μηδενικό¹. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ προσφύγω στὰ παπαδιαμαντικά κείμενα γιὰ νὰ δείξω ὅτι γνῶριζε ὅσο καὶ ὁ Ντοστογιέφσκι τοὺς ἀνέμους πού φυσοῦσαν στὴν Ἑσπερία, θὰ παραπέμψω ὅμως στοὺς τόμους τοῦ Νέου Πνεύματος τοῦ Γαβριηλίδη, μεταφρασμένου κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, ὅπου οἱ σοσιαλισμοί, οἱ δαρβινισμοί, τὸ γυναικεῖο ζήτημα, οἱ

ἀποκρουφισμοί, ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ σύγχρονη πολιτικὴ πᾶνε κι ἐρχονται. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, ὡς μεταφραστὴς ἢ γιὰ προσωπικὴ του εὐχαρίστηση, εἶχε καταβροχθίσει τὴ λογοτεχνία, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἕως τὸν Σαίξπηρ, τὸν Μίλτονα, τὸν Ἴψεν, ἀκόμα καὶ τὸν Ὀνέ. Ὁ ἴδιος μετέφραζε καὶ τὰ περυσότερα ἀρθρίδια γιὰ τὶς ἐφευρέσεις καὶ τὶς ἀνακαλύψεις τοῦ τέλους τοῦ 19ο αἰώνα: ἐξερευνήσεις, ἰατρικὴ, ἀστρονομία, ἀνθρωπολογία, βιολογία, χημεία καὶ φυσικὴ καὶ οἱ ἐφαρμογές τους, ὅλα περνοῦσαν ἀπὸ τὰ χέρια του.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὰ ἦταν ἄγνωστα στὴ γενιά τοῦ Τερζάκη — τοῦ ὁποῦ πάντως ἡ εὐθύνη εἶναι τόσο μικρότερη ἀπὸ τοῦ Δημαρᾶ, ὅσο ἡ ἐντιμότητά του μεγαλύτερη — καὶ σὲ πολλοὺς μεταγενέστερους, ὑπῆρχε πάντοτε «Ἡ Φόνισσα». Καὶ ἂν οἱ παλαιότεροι, προκατελημμένοι ἀπὸ τὴν ἰδέα πὼς ἕνα παπαδοπαιδί μόνο τὰ «παπαδικὰ» μπορούσε νὰ ξέρει καλὰ καὶ θεωρώντας σκάνδαλο νὰ ἐκλαμβάνεται ἡ σκιαθίτισσα γρια-Χαδοῦλα ἀντίτυπη τοῦ ἰδεολογικὰ ἐμπύρετου φοιτητῆ τῆς Πετρούπολης Ρασκολνίκωφ, ἂν λοιπὸν οἱ παλαιότεροι δὲν ἔβλεπαν ὅσα εἶχαν μπροστὰ στὰ μάτια τους, ὡς πότε θὰ μισοβλέπουμε κι ἐμεῖς, διατυπώνοντας γιὰ ἕνα, ἐξίσου μὲ τὸ Ἑγκλημα καὶ τὴν Τιμωρίαν εὐανδρόγνωστο κείμενο, ἐρημνεῖες, πού ἐλάχιστα διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν σοβιετικῶν ἀκαδημαϊκῶν;

Δὲν πρόκειται σὲ μιὰ βιβλιοκρισία

¹ Ἀντιγράφω τὴν ἀξιοσημείωτη περικοπή: «Ἀπὸ τοὺς τέσσερις αὐτοὺς [Κ. Παλαμᾶ, Ἰω. Κονδυλάκη, Γ. Βλαχογιάννη, Α. Παπαδιαμάντη] ὁ Παπαδιαμάντης, ἂν καὶ τὰ δάχτυλα τοῦ δεξιοῦ χεροῦ του ἀπὸ τὸ πολὺ γράψιμο εἶχανε βγάλει κάλους, — πὲς τους κάλους φιλολογικούς, — θὰ μπορούσε νὰ ὑποβάλῃ σ' ἐξετάσεις διδακτορικὲς ὄχι τὰ δασκαλάκια τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ τοὺς ἰδίους τοὺς καθηγητάδες τῆς, καὶ νὰ τοὺς βάλῃ μηδενικό» (Γιάννη Βλαχογιάννη, «Οἱ ἴδι-πλωματοῦχοι» τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων», Νέα Ἑστία 34, 1943, 961 [ἀπάντηση στὸν Ν. Βέη]).

ν' ανοίξω συζήτηση περί τῶν ἐσχάτων. Ἐπειδὴ ὁμῶς ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴ σχέση τοῦ μεταφραστῆ πρὸς τὸν μεταφραζόμενο, σημειῶνὰς πρόχειρα πὼς στὴ μεσαία παράγραφο τῆς σελ. 460 («Ὁ Σβιδριγαίλωφ ἐγνώριζε τὴν παιδίσκην αὐτὴν... διαλυομένου παγετοῦ») βρίσκω τὸ πρῶτο κύτταρο τῶν διηγημάτων «Ἐρμη στὰ ξένα» καὶ «Τὸ νησί τῆς Οὐρανίτσας». Καὶ ἡ ἐξομολόγηση τοῦ Μαρμελάδωφ —ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Ἄλ. Κοτζιάς χρησιμοποίησε, προτοῦ κυκλοφορήσει ἡ μετάφραση, μιὰ περικοπὴ ὡς μόνον τοῦ βιβλίου του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη¹— παραπέμπει στὴ Χριστίνα τὴ δασκάλα τοῦ «Χωρὶς στεφάνι», ἐνῶ ἡ πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Ρασκολνικῶφ στὸ σπίτι τοῦ Μαρμελάδωφ θυμίζει τὴ «Μικρὰ ψυχολογία». Περιορίζομαι σ' αὐτὲς τὶς ἀπλὲς ἐπισημάνσεις καὶ εὐχομαι νὰ βρεθοῦν μελετητές, ἀγαπητικῶς ἔχοντες πρὸς τὸν Παπαδιαμάντη, ποὺ διεξοδικὰ θὰ καταδείξουν τὴν οὐσιώδη παραλληλία τῶν δύο κορυφαίων συγγραφέων.

Ὁ Μανόλης Καλβατζάκης εἶχε τὴν καλὴ ἐμπνευση ν' ἀναδημοσιεύσει καμιά εικοσιπενταριά σελίδες ἀπὸ *Τὸ Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία* στὸ βιβλίο του *Ὁ Παπαδιαμάντης μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του* (1960), καὶ ἀργότερα τρεῖς ἀκόμα σελίδες στὸ τεῦχος ποὺ ἀφιέρωσε ἡ *Νέα Ἔστια* στὸν Ντοστογιέφσκι. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σελίδες αὐτές, ἕνα διήγημα τοῦ Μπρέτ Χάρτ στὰ *Ἀπαντα* τοῦ Παπαδιαμάντη (ἐκδ. Γ. Βαλέτα) καὶ τὴ μελέτη τοῦ Α.

Ριζὰλ «Ὁ Καραγιούζης» στὸ περιοδικὸ *Θέατρο*, κανένα ἄλλο δεῖγμα ἀπὸ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶχε ξαναδημοσιευτεῖ ὡς τὰ 1989, ὅποτε ἐπανεκδίδεται ὁ *Ταρταρίνος ὁ ἐκ Ταρσασκῶνος*. Τὸ 1991 ἐπανεκδίδεται φωτοαναστατικὰ τὸ γυμναστικὸ βιβλιαράκι τοῦ Οὐίλλιαμ Μπλαίκερ *Γερά σώματα διὰ τὰ ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια μας* (Ε.Λ.Ι.Α.) καὶ τὸν ἴδιο χρόνον ἀναδημοσιεύονται δέκα περίπου κείμενα στὰ λογοτεχνικά μας περιοδικά. Ὅλα ὁμῶς αὐτά, ποὺ ἐπιμελῶς τὰ καταγράφει στὸ Ἐπίμετρο τῆς ἔκδοσης ἡ δ. Μακρυγιάννη, δὲν ἦταν παρὰ τὸ προδόρπιο. Ὁ ἀληθινὸς δόρπος ἀρχίζει μὲ *Τὸ Ἐγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία*. Γιὰ τὸ εὐρὺ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ὁ μεταφραστὴς Παπαδιαμάντης χάρη σ' αὐτὴ τὴ μυθικὴ ἔκδοση παύει πιά νὰ εἶναι φάντασμα. Χρωστοῦμε χάρη στὸν ἐκδότη τῆς μετάφρασης, τὸν κ. Χρίστο Α. Δάρρα, ποὺ ἡ ἀγάπη του στοὺς δύο συγγραφεῖς μᾶς χάρισε ἕνα βιβλίο ἔξοχο ἀπὸ κάθε πλευρά. Πρόκειται γιὰ ἔκδοση ἀληθινὰ ἐπιφθονὴ καὶ συνάμα χαροποὴ —τουλάχιστο γιὰ τοὺς μερακλήδες. Καὶ δὲν πρέπει νὰ παραλείψω ν' ἀποδώσω τὸν δικαίον ἔπαινον στὴ μετρίοφρονα ἐπιμελήτριά του, τὴ δεσπ. Εὐγενία Μακρυγιάννη, ποὺ μπῆκε καλὰ προπονημένη στὸν παπαδιαμαντικὸ στίβο. Καλῶς μᾶς ἤλθε!

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

Μάιος -Ἰούνιος 1992

¹ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, *Τὰ ἀθηναϊκὰ διηγήματα καὶ δύο δοκίμια γιὰ τὸ χρόνο*, ἐκδόσεις «Νεφέλη», Ἀθήνα 1992, δεύτερο βιβλίο τῆς σειρᾶς «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη».

Νίκη Λυκούργου, « Ένα λογοτεχνικό πείραμα. Η μεταγλώττιση διηγημάτων του Α. Παπαδιαμάντη από τον Σ. Μυριβήλη », 'Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 'Επιστημονική 'Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής, Τιμητικός τόμος στη μνήμη Σταμάτη Καρατζά, *Μνήμη Σταμάτη Καρατζά*, ανάπτυπο, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 233-256.

Η κ. Νίκη Λυκούργου, που ασχολείται συστηματικά με το έργο του Μυριβήλη, κλείνει την έμπεριστατωμένη και άκριβοδικαιη μελέτη της με ένα απόσπασμα από τον πρόλογο του Μυτιληνιού πεζογράφου στα *Άπαντα Παπαδιαμάντη* της έκδοσης Σεφερλή. 'Αντιγράφω το τέλος:

Τί πρέπει λοιπόν να γίνει για να μη χάσουμε τον Παπαδιαμάντη, τον έαυτό μας δηλαδή;

Ο μόνος τρόπος νομίζω είναι να μπει στα Γυμνάσια και στα Πανεπιστήμιά μας, και να διδάσκεται από ανθρώπους που είναι ικανοί να τον νιώσουν και να τον διδάξουν.

'Από αυτή την αγάπη και την έγνοια κινημένος ο Μυριβήλης, κάμποσα χρόνια νωρίτερα από τον Πρόλογο στα *Άπαντα*, μεταγλώττισε την « Έξοχική Λαμπρή » και τον « Λαμπριάτικο ψάλτη », που δημοσιεύθηκαν στο *άνθολογιο Πασχαλινά Διηγήματα* της 'Αποστολικής Διακονίας (1949).

Η κ. Λυκούργου, αφού εισαγωγικά δώσει ασφαλές δείγματα της μεγάλης αγάπης του Μυριβήλη για τον Παπαδιαμάντη, εκθέτει το Ιστορικό του « πειράματος » ή « τομήματος » — και οι δύο λέξεις είναι του Μυριβήλη — της μεταγλώττισης, που όταν επιχειρήθηκε προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Συζητεί κατόπι, αντιπαραθέτοντας άποσπάσματα από το πρωτότυπο και τη μεταγλώττιση, άτέλειες και αδυναμίες του πειράματος. Η κ. Λυκούργου αγαπάει το Μυ-

ριβήλη. Είναι λοιπόν διπλού έπαινου άξια για την τελική της κρίση: « Γενικά, χωρίς να υποβαθμίζουμε την Ιστορική σημασία αυτού του 'λογοτεχνικού πειράματος », το θεωρούμε άτυχο και ως καλλιτεχνικό αποτέλεσμα, έπειδη ο Μυριβήλης πέτυχε να καταστήσει εύπρόσιτα στο μέσο ανάγνωστη δύο έργα, από τα όποια άπουσιάζει έντελώς το στίγμα του δημιουργού, όχι όμως και του λογοτέχνη-μεταγλωττιστή τους. Θα μπορούσα να αναφέρω πολλά ένδεικτικά παραδείγματα, αλλά περιορίζομαι άναγκαστικά στα έξι δύο: 'Η εὐστροφία σώματος και πνεύματος (α.Ε. Α. » 119.14) έγινε *σερπετάδα του κορμού και του μυαλού* (18.11-12), και τα *λευκά κολόβια* (« Α. ψ. », 61. 16) *άσπρα πολκάκια* (93.14-15) ».

Τά δύο παραδείγματα είναι υπεραρκετά. Μαρτυρούν άδιάφευστα αυτό που λέει μετριασμένα ή κ. Λυκούργου, ότι δηλαδή ο Μυριβήλης, έστω και άνεπίγνωστα, έχει εξαφανίσει τον Παπαδιαμάντη. 'Αν όμως είναι έτσι, άν με άλλα λόγια ένας πεζογράφος όπως ο Μυριβήλης, που αγάπησε έμπαθώς τον Παπαδιαμάντη και άφομοίωσε μεγάλο μέρος της διδαχής του στη δική του πεζογραφία — πάντα χρωστώ ένα δοκίμιο για τη μαθητεία στο « 'Ονειρο στο κύμα » και ένας από τους μαθητές ήταν ο Μυριβήλης —, άν λοιπόν ο Μυτιληνός, μολονότι ξεκινάει με τέτοιες προϋποθέσεις, δέν κατορθώνει να σώσει τον Σκιαθίτη, τότε ποιος άλλος θα μπορούσε να το καταφέρει;

Τό έρώτημα φαίνεται ρητορικό, τό τρίτο όμως μέρος του μελετήματος της κ. Λυκούργου δείχνει πως υπάρχει ένα άδιάκοπο και έπιμονο αίτημα (συχνά πάντως πρόκειται για γλωσσική προκατάληψη ή, ιδιαίτερα στις μέρες μας, για διδακτικό άλλοθι) να μεταγλωττισθεί ο Παπαδιαμάντης, άν δέ θέλουμε να χαθεί. Η κ. Λυκούργου έπισυνάπτει στο μελετήμά της τό παράρτημα « Μετα-

γλωττίσεις και διασκευές έργων του Παπαδιαμάντη - Βιβλιογραφική καταγραφή», που με τὰ δεκαοκτώ του λήμματα βεβαιώνει ότι ἀνάως ἐκνεοελληνίζεται, —συχνά ἀπό ξυλοσχίστες— και ἀκατά-παιστα ἐξαργυρώνεται —πάντα ἀπό σα-ράφηδες ἐκδότες— ἡ παραμυθητική μα-γεία του.

Ποῖος δὲ θέλει νὰ διαβάζεται ὁ Παπαδιαμάντης, και μάλιστα ἀπὸ τὰ παι-διά; Ἄλλὰ ἡ λύση, ἀκόμα και τώρα που οἱ μαθητὲς ἔχουν γλωσσικὲς δυσκολίες, δὲν εἶναι ἡ μεταγλωττίση. Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ διαβάσει στὸ προη-γούμενο τεύχος τὸ κείμενο «Ζεῖ ὁ βα-σιλιάς Ἀλέξανδρος;» τοῦ Βασίλη Παν-ταζῆ, ὅπου ὁ νέος αὐτὸς δάσκαλος ἐξι-στορεῖ πῶς μπήκε ζωηφόρος ὁ Παπα-διαμάντης στὶς τάξεις τοῦ ἀπόμερου κά-πως δημοτικῆς τοῦ σχολείου. Καὶ στὸ τεύχος ἐτοῦτο ὁ ἴδιος, λιγότερο συναρ-παστικά ἀλλὰ περισσότερο συστηματικά, ὑποδεικνύει τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο μπο-ρεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα αὐτὸ τὸ θαῦμα. Ξαναρχόμαστε λοιπὸν στὰ λόγια τοῦ Μυριβήλη: «... και νὰ διδάσκεται ἀπὸ ἀνθρώπους που εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὸν νιώσουν και νὰ τὸν διδά-ξουν». Ἐννοεῖται ὅτι ἀπαραίτητη προϋ-πόθεση αὐτῆς τῆς ἱκανότητος εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὡς τώρα δὲ μοῦ ἔτυχε νὰ συ-ναντήσω φιλόλογο που ν' ἀγαπᾷ ἀλη-θινὰ τὸν Παπαδιαμάντη και νὰ μὴν μπο-ρεῖ νὰ τὸν μπάσει στὴν τάξη του. Ὁ κανόνας, καθὼς νομίζω και ἐλπίζω, εἶ-ναι ἀνεξίτητος. Δυσκολίες —κάποτε μά-λιστα ἔχι μικρές— ὑπάρχουν, γιὰ τοῦ-το, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «Σχολικὸ Παπαδια-μάντη», σχεδιάζεται ἀπὸ μιὰ ομάδα φι-λολόγων και δασκάλων ἕνα βοθητικὸ, ἄς ποῦμε, τῆς διδασκαλίας «Ἀνθολόγιου Παπαδιαμάντη».

Ἄλλὰ αὐτὰ μπορεῖ νὰ τὰ συζητή-σουμε περισσότερο ἄλλοτε. Τώρα ἀπο-μένει νὰ ὑπογραμμίσω και πάλι ὅτι ἡ μελέτη τῆς κ. Λυκούργου δὲν εἶναι μόνο

φιλολογικὰ ἀπρηκριβωμένη ἀλλὰ και, παρὰ τὸν ἀναγκαῖο φόρτο τῶν ὑποση-μειώσεων, ἀξιανάνωστη. Ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐπανεέλθει στὸν Παπαδιαμάντη, εἴτε μέσω Μυριβήλη εἴτε ἀπὸ ἄλλο μονοπάτι. Καὶ προσδοκῶ ὅτι κάποτε θὰ συμπληρώσει τὸ χρησιμότητα παραρτημὰ τῆς μετὰ τὴς νεώτερες μεταγλωττίσεις, τὶς μισθοφο-ρικὲς ἔστω.

N.Δ.Τ.

* * *

Στέφανος Διαλησιμᾶς, «Διορθώσεις διόρθωση (Σχόλιο σχολαστικὸ στὸ διή-γημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Μία Ψυχὴ»)», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπε-τηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πα-νεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΘ' (1986-1991), Ἀθήνα 1992, σσ. 141-145.

Ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀναπόφευκτα θὰ ἔχει τὴν κοινὴ μοῖρα τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων: θὰ βελτιώνεται μετὰ διαδοχικῶν διορθώσεων, κάποτε μπο-ρεῖ και μετὰ διαδοχικῶν ἐκτυροσκοροτήσεων, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Σεφέρης.

Τὸ σχόλιο τοῦ κ. Διαλησιμᾶ κάθε ἄλλο παρὰ σχολαστικὸ εἶναι και ἡ διόρ-θωσή του αἰτιολογεῖται ἀμάχητα.

Πρόκειται γιὰ τὴ λέξη *lampe* σὲ στίχο τοῦ Λαμαρτίνου που ὁ Παπαδια-μάντης παρεμβάλλει στὸ διήγημα «Μία Ψυχὴ». Ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος μοῦ εἶχε ὑποδείξει πῶς στὸ κείμενο τοῦ Λα-μαρτίνου ἀντὶ *lampe* γράφεται *harpe*. Πιστεύοντας πῶς τὸ *lampe* ἦταν μιὰ εὐκολοεξήγητη «παλαιογραφικὰ» παρα-νάγνωση τοῦ *harpe*, εἰσήγαγα στὸ κεί-μενο τὴ λέξη που μαρτυροῦσε τὸ κεί-μενο τοῦ Λαμαρτίνου. Ὁ κ. Διαλησιμᾶς ἀποδεικνύει τώρα πῶς τὸ *lampe* δὲν ἔπρεπε νὰ κινηθεῖ, ἀφοῦ δυὸ τουλάχισ-τον ἐκδόσεις τῶν *Nouvelles Méditations Poétiques* (τοῦ 1826 και 1845) πα-ραδίδουν τὴ γραφὴ *lampe*. Ἀντιγράφω τὴν κατακλείδα τοῦ σχολίου του, που

δείχνει ευαίσθητη γνώση του παπαδιαμαντικού κειμένου:

«Νομίζω όμως ότι, και αν δεν υπήρχαν οι παραπάνω εκδόσεις των *Nouvelles Méditations Poétiques*, πάλι το *lampe* θα έπρεπε να αποκατασταθεί στο διήγημα, επειδή αποτελεί το παράλληλο της *κανδήλας* (ή όποια είναι μετά την ψυχή/πεταλούδα το πιο σημαντικό αντικείμενο/σύμβολο του διηγήματος) σε συνδυασμό με το ότι είναι ή γραφή της πρώτης (άλλα και της δεύτερης) δημοσίευσης [...]».

Ἡ ἀποκατάσταση του παπαδιαμαντικού κειμένου θα είναι πάντα ανοιχτός στίβος.

N.Δ.Τ.

Φώτης Δημητρακόπουλος - Ἑλένη Ι. Δαμβουνέλη, «Τὸ *Roman-feuilleton* (Μυθιστόρημα - ἐπιφυλλίδα), ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ Ἐφημερίς (1883-1891)», ἀνάπτυο ἀπὸ τὴν *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τόμ. ΚΘ' (1986-1991), Ἀθήνα 1992, σσ. 433-450.

Ὁ Φώτης Δημητρακόπουλος, Ἐπίκ. Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γνωστός μελετητῆς τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀσχολήθηκε τελευταία καὶ μὲ τὸ θέμα τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων. Ἡ κ. Ἑλένη Ι. Δαμβουνέλλη, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σχετικὰ δημοσιεύματά της, ἔχει ἀναλάβει νὰ ἐκπονήσει διδακτορικὴ διατριβὴ γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, πού, καθὼς εἶναι γνωστό, παρουσιάζει ἀρκετὲς καὶ σοβαρὲς δυσχέρειες. Εὐπρόσδεκτη λοιπὸν ἡ κοινὴ τους μελέτη στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλ. Σχολῆς, ὅπου ἐπισκοποῦν σύντομα τὰ ἱστορικὰ τοῦ *roman-feuilleton*, συγκεντρῶνουν πολλὰ μαρτυρίες γιὰ τὸ με-

ταφραστὴ Παπαδιαμάντη, καὶ παρέχουν στὸ τέλος ἕναν πίνακα τῶν ἐπιφυλλίδων τῆς «Ἐφημερίδος» ἀπὸ τὸ 1883 ὡς τὸ 1891. Σημειῶνω ὅτι στὸν πίνακα, πού εἶναι καὶ τὸ σημαντικότερο μέρος τῆς μελέτης, περιλαμβάνονται ὅλες οἱ ἐπιφυλλίδες τῆς «Ἐφημερίδος» καὶ ἔχι μόνο ὁσες ὁ Βαλέτας καὶ ἀργότερα ἡ Σεφερλῆ ἀνέγραψαν στοὺς καταλόγους μεταφράσεων τοῦ Παπαδιαμάντη.

Πολὺ σωστὰ ὁ Δημητρακόπουλος ἐπισημαίνει ὅτι, ἀφοῦ οἱ μεταφράσεις τῆς «Ἐφημερίδος» δὲ δηλώνουν τὸν μεταφραστὴ, εἶναι ἀνάγκη νὰ τίς ἐλέγξουμε, προτοῦ ἀποφανθοῦμε ὅτι ὀφείλονται στὸν Παπαδιαμάντη. Συνεπῶς ὑπάρχει ἀπέραντο ἔργο γιὰ πολλοὺς. Τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως περιφανῶς ἔδειξε ἡ ἔκδοση τοῦ Ἐγκλήματος καὶ τῆς Τιμωρίας, μᾶς ἐπιφυλάσσει σπουδαῖες φιλολογικὲς ἐκπλήξεις καὶ μεγάλη ἀναγνωστικὴ ἀπόλαυση.

Ἐνα ἢ δύο σημεῖα τῆς μελέτης θὰ τὰ συζητήσω ἄλλοτε (π.χ. ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς οἱ μεταφρασμένες ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη σελίδες ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Μερλιέ, πού τίς ἀνέβαζε σὲ 14.500). Ὅσο γιὰ τὸ γράμμα τοῦ Ν. Ποριώτη πρὸς τὸν Μερλιέ —ἀνακοινῶνεται ἀπὸ τὸν Φώτη Δημητρακόπουλο, πού τὸ ἐντόπισε στὸ ἀρχεῖο τοῦ ἀποδέκτη—, ὅταν μὲ τὸ καλὸ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἔκδοση τῆς ἐξοχῆς μετάφρασης τοῦ μυθιστορήματος Ὁ Μαξιώτης τοῦ Χῶλλ Κέιν, ὁ ἀναγνώστης θὰ διαπιστώσει ὅτι ἡ φράση τοῦ ἀποστολέα «τὸ εἶχα ρουφήξει ἀληθινὰ» δὲν περιέχει ἔχνος ὑπερβολῆς.

Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο ἀν ἡ κ. Δαμβουνέλη, πού συνέταξε τὸν πίνακα, ἀποφάσιζε νὰ συντάξει καὶ τὸν ἀντίστοιχο τῆς «Ἀκροπόλεως».

N.Δ.Τ.

Γεώργιος Α. Χριστοδούλου, «Αυτόγραφα 'Αλεξ. Παπαδιαμάντη στο 'Αρχείο "Αγγ. Παπακώστα», ανάπτυχο [μαζί με τὸ μελέτημα τοῦ ἴδιου «'Ο Γρηγόριος Ν. Βερναρδάκης καὶ ἡ ἔκδοσις τῶν 'Ηθικῶν τοῦ Πλουτάρχου»] ἀπὸ τὰ 'Επιστημονικὰ Δημοσιεύματα Στρατιωτικῆς Σχολῆς Ἐυελπίδων, ἔτος Α', τόμος Α', Ἀθήνα 1991, σσ. 97-138.

Οἱ παπαδιαμαντικὲς σπουδὲς ὀφείλουν ἀρκετὰ στὸν Γ. Α. Χριστοδούλου. Οἱ προηγούμενες μελέτες του εἶναι οἱ ἐξῆς: «Κριτικὲς ἐκδόσεις νεοελλήνων συγγραφέων» (μετ' τῆ συνεργασίας Φ. Δημητρακόπουλου), «Παπαδιαμαντικὰ ἐριζόμενα (Γύρω στὸ ποίημα *Στὸν Χριστὸν τοῦ Κάστρου)», βιβλιοκρισία τοῦ Α' τόμου τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τῶν Ἀπάντων Παπαδιαμάντη καί, μετ' τῆ συνεργασίας πάλι τοῦ Φ. Δημητρακόπουλου, βιβλιοκρισία τοῦ Β' τόμου τῆς ἴδιας ἔκδοσης. Προσθέτω σὲ τούτα τὸ χρησιμώτατο ἄρθρο — συνυπογραφόμενο καὶ ἀπὸ τὸν Δημητρακόπουλο («Τὰ παπαδιαμαντικὰ αὐτόγραφα» (περ. Ἀντί, 5/4/1991, ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη), καθὼς καὶ τὴν κοινὴ μετ' τὸν Δημητρακόπουλο ἀνακοίνωσις στὸ «Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» (1991) «Νέα παπαδιαμαντικὰ αὐτόγραφα καὶ κείμενα».

Ἀπὸ τοὺς τίτλους λοιπὸν καὶ μόνον διαπιστώνεται ὅτι οἱ ἐργασίες τοῦ Χριστοδούλου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη εἶναι ἀκραιφνῶς φιλολογικῆς. Τὸν ἴδιο χαρακτῆρα ἔχει καὶ ἡ τελευταία γιὰ τὰ εὑρισκόμενα στὸ Ἀρχεῖο Παπακώστα παπαδιαμαντικὰ αὐτόγραφα.

Ὅταν πληροφορήθηκα ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον Κρήτης εἶχε ἀγοράσει τὸ ἀρχεῖο — πού κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἀρχεῖο Βλαχογιάννη—, παρακάλεσα τὸν Νίκο Γιανναδάκη, Ἐφορο τῆς Βικελαίας Βιβλιοθήκης τοῦ Ἡρακλείου, νὰ κοιτάξει ἂν ὑπάρχουν ἐκεῖ παπαδιαμαντικὰ

αὐτόγραφα ἢ σχετικὰ μετ' τὸν Παπαδιαμάντη γραπτὰ. Τὸ τεράστιον ἀρχεῖον μόλις σχεδὸν εἶχε παραληφθεῖ, ἐντούτοις ὁ Νίκος Γιανναδάκης μετ' τῆ συνδρομῆ τοῦ κ. Μιχ. Τζεκάκη ἔθεσαν στὴ διάθεσίν μου κάποια πρῶτα εὑρήματα (βλ. Πρόλογος Ἀλληλογραφίας Παπαδιαμάντη).

Ὁ Γ. Α. Χ., ἐπισκέπτης Καθηγητῆς στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Κρήτης, εἶχε τὴν ὑπομονὴ νὰ ἀναδιφῆσει, τὸ Ἀρχεῖον Παπακώστα. Ἀνταμειφθῆκε γιὰ τοὺς κόπους του ἀνακαλύπτοντας τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς τὸν Βλαχογιάννη. Τὸ περιεχόμενον βέβαια τῶν ἐπιστολῶν μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἔκδοσις Μερλιέ, ἀλλὰ τὸ εὔρημα δὲν παύει νὰ εἶναι σπουδαῖον, ὅχι μόνον γιὰτὶ ἐπιτρέπει στὸν Χριστοδούλου νὰ διαβάσει προσεκτικότερα ἀρκετὰ σημεῖα, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ τὰ αὐτόγραφα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι κειμήλια γιὰ τὸ Ἔθνος.

Σημαντικότερον ἀπὸ τὰ γράμματα γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τοῦ παπαδιαμαντικοῦ κειμένου εἶναι τὸ ἄγνωστο ὡς τῶρα αὐτόγραφο τοῦ διηγήματος «*Ἡ ψυχοκόρη», πού πρόκειται νὰ δημοσιεῖσιν ὁ Χριστοδούλος σὲ ἰδιαιτέρη μελέτῃ. Στὴν παρούσα μελέτῃ μεταγράφονται οἱ εἰκοσιδύο ἐπιστολὲς τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ παρατίθενται φωτογραφίες τῶν αὐτογράφων. Ὁ συγγραφέας συγκεντρώνει τίς σημαντικότερες ἀπὸ τίς νέες ἀναγνώσεις ἀντιπαραθέτοντάς τεσ πρὸς τίς ἀντίστοιχας τοῦ Μερλιέ.

Ὁ Χριστοδούλος προθυμώτατα εἶχε παραχωρήσει, γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὴν ἔκδοσις τῆς Ἀλληλογραφίας ἀπὸ τὸν «Δόμον» —προτοῦ ἀκόμη δημοσιευθεῖ ἡ μελέτῃ του—, ἀντίγραφα τῶν αὐτογράφων ἐπιστολῶν καὶ τὸν πίνακα τῶν νέων ἀναγνώσεων του στίς ἐπιστολὲς καὶ τὴν «*Ψυχοκόρη».

Ν.Δ.Τ.

Τάσου Καραναστάση, «'Αποκατάσταση χωρίου στὸν Παπαδιαμάντη: Στάι-φουρλά», ἀνάτυπον ἀπὸ τὰ *Ἑλληνικά* 41, 1990 [κυκλοφόρησαν τὸν Μάρτιο ἢ 'Απρίλιο τοῦ 1992], 384-390.

Ὁ κ. Τ. Καραναστάσης εἰδικεύεται στὰ Βυζαντινά, ἀλλά, ὅπως καὶ ὁ ἀρχαιοελληνιστὴς Γ. Α. Χριστοδούλου, θέτει τὴ φιλολογικὴ του συγκρότηση καὶ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Παπαδιαμάντη. Πρῶτο δείγμα ἢ μελέτη του στὸ περ. *Παραμιλητὸ* (ἀρ. 10, Φθινόπωρο 1991, ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη) «*Ἐδωκας, ἡγούμενε, τῶν καλογήρων διακόνημα...*» (σσ. 145-153), ὅπου ἐντοπίζει πηγές στίχων τοῦ «Λαμπριάτικου ψάλτη», τίς ὁποῖες δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ βρῶ. Δεύτερο, τὰ «Λεξιλογικά στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Δαπόντε: Ζούνα - Κανδηλοσβήστης» δημοσιευμένα στὸν Α' τόμο (1991) τοῦ τεύχους τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρ. τῆς Φιλ. Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης (σσ. 263-279), ὅπου ὁ κ. Καραναστάσης ἀμφισβητεῖ τὴν ἐτυμολόγηση τῆς λ. ζούνα στὴ φράση γίν'κι ζούνα (: μέθυσε) ἀπὸ τὸ τουρκικὸ *zom* = μεθυσμένος, ὅπως ἔχει προτείνει ὁ κ. Κ. Καραποτόσογλου, καὶ πειστικὰ ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὴ ἢ ζούνα δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ ἔντομο ζούνα (: χρυσόμυγα), τοῦ ὁποῦ το ὄνομα εἶναι ἠχοποίητο¹. Ὁ ἴδιος με πληροφορεῖ ὅτι πρόκειται νὰ δημοσιευτεῖ μὴ μελέτη του με γλωσσικὲς καὶ ἐρμηνευτικὲς παρατηρήσεις στοὺς «Χαλασοχώρηδες», ἐξαιρετικὰ εὐπρόσδεκτη, ἀφοῦ τὸ διήγημα σὲ ἀρκετὰ σημεῖα δεῖται Δηλίου κολουμβητοῦ.

Ἀπαρίθμησα τίς ἐργασίες τοῦ κ. Καραναστάση γιὰ νὰ δείξω ὅτι δὲν ἐπιχει-

ρεῖ νὰ πατήσει ζυπόλυτος στὰ ἀγκάθια. Τὸ πράγμα ἐπιβεβαιώνει καὶ ἡ τελευταία του μελέτη, με τὴν ὁποία ἔχουμε μιὰ ἀκόμη «διορθώσεως διόρθωση», κατὰ τὸν εὐστοχο χαρακτηρισμὸ τοῦ κ. Διαλησιμᾶ, στὸ κείμενο τοῦ διηγήματος «Ὁ ἀβασκαμὸς τοῦ Ἄγᾶ». Στὸ χωρίο 3. 144.18 εἶχα εἰσαγάγει τὴ γραφὴ *στάι-φουρτά*, ποῦ με ἐπιστολὴ του μοῦ εἶχε ὑποδείξει ὁ μακαρίτης Ι. Τ. Παμπούκης, ἐγκρατὴς τῆς τουρκικῆς. Οἱ ἐκδόσεις καὶ ἡ πρώτη δημοσίευση παρέδιδαν τὴ γραφὴ *στάι-φουρλά*, ποῦ ὁ Παμπούκης θεωροῦσε ἀδιανόητη. Ὁ κ. Τ. Καραναστάσης ἀποδεικνύει με σοβαρότατα ἐπιχειρήματα ὅτι τὸ *στάι-φουρτά* ἀποτελεῖ παραδιόρθωση καὶ πρέπει νὰ ἐπανεισαχθεῖ στὸ κείμενο ἢ πρώτη γραφὴ.

Σημειῶνω ὅτι καὶ ἡ κ. Νίκη Λυκούργου, ἐδῶ καὶ τρία περίπου χρόνια ὑποδείκνυε με ἐπιστολὴ ὅτι τὸ *στάι-φουρλά* εἶχε καλῶς.

N.Δ.Τ.

* * *

Π. Β. Πάσχου, *Παπαδιαμάντης - Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων*, Ἐκδόσεις «Ἀρμός», Ἀθήνα 1991 [κυκλοφόρησε τὸ 1992] σσ. 266.

Ὁ Π. Β. Πάσχος συγκεντρώνει στὸν τόμο τοῦτον ὅλα τὰ γραφτά του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Τὸ βιβλίον συγκροτεῖται ἀπὸ τίς ἐξῆς ἐνότητες: Α' «Τὰ πάθια κ' οἱ καημοὶ τοῦ κόσμου» (13-31), Β' Πνευματικαὶ προσεγγίσεις (32-61), Γ' Ὁ λυρικός νοσταλγὸς ἢ ὁ ἐρωτικὸς Παπαδιαμάντης (62-102), Δ' Ὁ Παπαδιαμάντης ποιητὴς (103-135), Ε' Ὁ κυρ-Ἀλέξανδρος ψάλτης τῆς Ὁρθοδοξίας

¹ Ἡ λ. μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ Ἐηροχώρι καὶ ὁ Καραναστάσης διερωτᾶται ἂν πρόκειται γιὰ τὸ Ἐηροχώρι τοῦ νομοῦ Ἡλείας. Πρόκειται γιὰ τὸ Ἐηροχώρι τῆς Β. Εὐβοίας (ἐπισήμως Ἰστιαία), ποῦ τὸ γλωσσικὸ του ἴδιωμα εἶναι πολὺ συγγενικὸ με τὸ σκιαθίτικο.

(136-154), Σ' Παπαδιαμάντεια (ήγουν ύμνογραφικά σχεδιάσματα) (155-173), Ζ' Ποιήματα στὸν κυρ-Ἀλέξανδρο (174-179) καὶ Η' Ἐπίμετρο -Ἀνθολόγιο, μετὰ διηγήματα «Φτωχὸς Ἅγιος», «Λαμπριάτικος ψάλτης», «Ὀνειρο στὸ κύμα», «Ἰπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν».

Στὸ Προίμιον διαβάζει κανεὶς καὶ αὐτὲς τὶς ἀξιοσημειώτες γραμμές: «Καὶ ἀκόμη, νὰ καταθέσω μετὰ εὐκρίνεια, πῶς ἡ ἔμπνευση καὶ ἡ πραγμάτωση τῆς ὕμνογραφικῆς συνθέσεως τῆς Ἀκολουθίας ἤρθαν μ' ἕναν τρόπο μυστηριώδη, χωρὶς νὰ πιέσω οὔτε τὸν ἑαυτὸ μου οὔτε τὴν ὅποια ἐλευθερία στὴν τέχνη μου. Στὴ συνέχεια, ἔνωσα μιὰ ζωηρὴ καὶ ἀνεξήγητὴ ἐκπληξὴ γιὰ τὴν εὐλογία καὶ τὴν εὐκολία τῆς γραφῆς, καθὼς κυλοῦσαν τὰ τροπάρια, ἰδιόμελα καὶ προσόμοια, τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἴσαμε νὰ συμπληρωθεῖ ἡ Ἀκολουθία!».

Ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο διατυπώνει ὁ Πάσχος τὴν εὐκρινὴν του κατάθεση, ἐκφράσεις δηλαδὴ ὅπως «μ' ἕναν τρόπο μυστηριώδη» ἢ «γιὰ τὴν εὐλογία τῆς γραφῆς», ἐνδέχεται νὰ κάμει ἀρκετοὺς ἀναγνώστες —καὶ καθόλου δὲν ἐννοῶ τοὺς θύραθεν— νὰ προσκόψουν ὡς πρὸς λίθον τὸν πόδα τους. Μετὰ ἄλλα λόγια, νὰ ἀναρωτηθοῦν σκανδαλισμένοι πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ δόθηκε στὸν Πάσχο μετὰ τέτοιο τρόπο ἡ εὐλογία νὰ συνθέσει Ἀσματικὴ Ἀκολουθία γιὰ ἄνθρωπο, ποῦ δὲν ἀποστεργε τὸ κρασί καὶ τὴν ἐξιστόρηση ἐρώτων. Τὴν ἀπάντησιν δίνουν τὰ ἴδια τὰ συνθέματα. «Ὅταν, π.χ., διαβάξω

*Εὐφραίνου ἡ θάλασσα τῶν Σποραδῶν
καὶ πᾶσαι νῆσοι ἀγαλλιᾶσθε·
ρῆξον καὶ βόησον, φειδῶς
πανηγυρίζουσα καὶ χορεύουσα
ἡ τὸν σεμνὸν Ἀλέξανδρον τέξασα*
Σκίαθος

δὲν ἔχω ἀμφιβολία ὅτι, πράγματι, αὐτὰ τὰ τροπάρια δόθηκαν στὸν Πάσχο — μολοντί βέβαια δὲ μοῦ διαφεύγει πῶς λέω

μεγάλον λόγον, χωρὶς μάλιστα νὰ μπορῶ νὰ τὸν στηρίξω μετὰ θεολογικὴ ἐπιχειρηματολογία. Παρασέμνω λοιπὸν τὸν προ-καταβολικὰ ἰσως σκανδαλισμένον ἀλλὰ καλόπιστον ἀναγνώστην στὰ ὕμνογραφήματα καὶ τοῦ συνιστῶ νὰ τὰ ὑποβάλει. Ἐὰν βεβαιωθεῖ πῶς δὲν πρόκειται περὶ ψυχρᾶς ἀσκήσεως εἰς τὸ ὕμνογραφεῖν: ἡ θέρη τῆς ἀγάπης εἶναι σὲ ὅλα ἔξαιρετικὰ αἰσθητὴ. Ἐλπίζω πῶς δὲν ἀδικῶ τὰ ἄλλα κείμενα, ἂν πῶ ὅτι ἡ Ἀκολουθία εἶναι τὸ ὑψηλότερον τμήμα τοῦ βιβλίου. Ὑμνογραφήματα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἔχουν συνθέσει καὶ ἄλλοι, ὁ Πάσχος ὁμως φέρει τὰ πρωτεῖα.

(Ἐναγκαζομαι μετὰ πολλὴν στενοχώρια νὰ ἀνοίξω αὐτὴ τὴν παρένθεση: ἡ σύνθεσις τῆς Ἀκολουθίας στοίχισε στὸν Πάσχο μιὰ δξύτατη ἐπίθεση, ποῦ φυσικὰ δὲν ἄφησε ἄθικτον καὶ τὸν Παπαδιαμάντη. Δὲ θὰ ἀναρριπίσω τὴ φλόγα, νομίζω ὁμως ὅτι ὅσα γράφει ὁ Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Δημ. Σ. Γόννης στὸ περ. Ἐκκλησία (1-15/7/1992) μποροῦν νὰ ἀναπαύσουν τὶς ψυχὰς ποῦ ταράχτηκαν ἀπὸ τὸ τόλμημα τοῦ Πάσχου, ἀφοῦ καὶ στὸ Βυζάντιον οἱ λόγοι ἐγραφαν Ἀκολουθίας καὶ Βίους Ἁγίων, ἀχωρὶς νὰ ἀναμένουν τὴν ἐπίσημην ἀνακήρυξιν τῶν ἁγίων αὐτῶν.)

Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι τὰ καλύτερα κείμενα τοῦ βιβλίου, ὕστερα ἀπὸ τὰ «Παπαδιαμάντεια», εἶναι τὰ ἔξι ποιήματα ποῦ ἔγραψε κατὰ καιροὺς ὁ Πάσχος γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. (Καὶ ἀπὸ αὐτὰ πάλι ὑπερέχουν ἐκεῖνα, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀντιστέκεται στὸν πειρασμὸ τῆς συσσώρευσης «παπαδιαμαντικῶν» στοιχείων.)

*Βλέπω καμὰ φορὰ, μπαίνοντας σὲ
κατὰγραφή
παμπάλαιη ἐκκλησία, ἐπάνω ἀπ' τὰ
στασιδία,
μετὰ μισοφωτισμένους κὶ ἀπ' τὸ χρόνον
ἐφθαρμένους λίγον*

εἰκόνες, μέσα σ' ἓνα θρίαμβο τὴν
 Ἐκκλησία τῶν Ἀγίων.
 Οἱ χαμηλὰ βρισκόμενες ἔχουν, ἐδῶ
 κ' ἐκεῖ,
 κάπως τριφτεῖ ἀπ' τῶν παιδιῶν τοὺς
 ἀσπασμούς, ποὺ ὡσαν
 κατσίκια σκαρφαλώνουν στὰ στασίδια
 γιὰ νὰ φτάσουν [...]

(«Στὰ Ψηλώματα»)

Τὸ ἔκτενέστερο ἀπὸ τὰ πεζὰ κείμενα τοῦ βιβλίου —σαράντα σελίδες— εἶναι «Ὁ λυρικός νοσταλγὸς ἢ ὁ ἐρωτικός Παπαδιαμάντης», ποὺ γράφτηκε ὡς πρόλογος στὸν τόμο *Ὁλόγραμμα στὴ λίμνη καὶ ἄλλα διηγήματα* (ἐκδ. οἶκος «Ἀστήρ»). Πρέπει νὰ ἐπαινεθεῖ ἡ τόλμη τοῦ πανεπιστημιακοῦ Καθηγητῆ τῆς Ἱμνολογίας ποὺ ἀποτολμᾷ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐναντίον του καταφορά γιὰ τὰ ὑμνογραφήματα, νὰ ἀναλάβει τὴν υπεράσπιση τοῦ ἐρωτικοῦ Παπαδιαμάντη, κινδυνεύοντας ἔτσι νὰ ξαναδεχτεῖ κατακέφαλα κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸν κουβὰ μὲ τὰ σκουπίδια ποὺ φοβόταν ὁ Σεφέρης. Διπλὸς λοιπὸν ἐπαινος τοῦ ἀνήκει γιὰ τὴν προσπάθειά του νὰ χειραγωγῆσει τὸ ὀρισμένης νοοτροπίας, κατὰ μέγα μέρος, ἀγνωστικό του κοινὸ σὲ μιά, φαινομενικὰ τουλάχιστο, δῶσβατη περιοχῇ. Ὁ Πάσχος προσφέρει μιὰ σημαντικὴ ὑπηρεσία στὸν Παπαδιαμάντη εἰσάγοντας, μαλακά, καλοπροαίρετους ἀλλὰ εὐσκανδάλιστους ἀναγνώστες στὴ «Νοσταλγὸν», στὸ «Ὀνειρο στὸ κύμα» καὶ στὰ ἄλλα ἐρωτικὰ διηγηματά του.

Αὐτὸ, ἀναμφισβήτητα, εἶναι ἓνα κέρδος. Ἀνακύπτει ὁμως τὸ ἐρώτημα ἀν ἡ μύηση ἐκείνων ποὺ εὐκολα ἀποπλανῶνται ἀποτελεῖ τὸ μόνο στόχο τοῦ δοκιμογράφου Πάσχου. Ἄν ἡ ἀπάντηση εἶναι καταφατικὴ, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ προχωρήσω. Ἄν ὄχι, τότε θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀνησυχήσει κάπως ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία διαβάξεται τὸ βιβλίο. Ἄς ἐξηγηθῶ: ἀν πράγματι ὁ ἐρωτικός Παπαδια-

μάντης ἀδιάκοπα κρηνοβατεῖ —ὅπως λαμπρὰ τὸ ἀντιλήφθηκε ὁ Γιάννης Κλ. Ζερβὸς στοὺς *Ἀγωνισμένους καὶ Λυτρωμένους*—, ὁ Πάσχος χρωσταίει ἓνα κρηνοβατικὸ δοκίμιο στοὺς ἀπαιτητικότερους ἀναγνώστες του, τοὺς θύραθεν καὶ μὴ. Διαβάξω στὸ «Λυρικὸ νοσταλγόν»: «Ἄλλὰ εἶναι μεσάνυχτα καὶ τὸ ἀεράκι τοὺς ξεμακραίνει πολὺ. Πολλὰ λέγονται μέσα στὴ βάρκα, πάντα μὲ περιπάθεια, ἀλλὰ καὶ πάντα μὲ ἀθωότητα, γιὰ νὰ μείνει ἀνέγγιχτη καὶ ἀθικτὴ ἡ τιμὴ τοῦ μπαρμπα-Μοναχάκη, ὅπως ὑπογραμμίζει ἡ Διαλιώ. Τέλος, ὕστερ' ἀπὸ πολλὴ περιπέτεια, τοὺς φτάνει ἡ σκαμπαβία μὲ τοὺς ναῦτες καὶ τὸν ἄνδρα τῆς».

Ἡ περικοπὴ αὐτὴ ἀναφέρεται στὴ «Νοσταλγόν», ἓνα διήγημα ὅπου, ὅπως καὶ στὸν «Ἐρωτα-ἥρωα»

*τρέμ' ἡ ψυχὴ καὶ ξαστοχᾷ γλυκὰ τὸν
 ἑαυτὸ τῆς*

— πάντα ἀπὸ τὴν ἄβυσσο.

Ἄν εἶναι ἔτσι, ἀν δηλαδὴ ὅλο τὸ διήγημα τρικυμίζεται, πρέπει καὶ ὁ δοκιμογράφος νὰ παραδοθεῖ στὰ κύματα μιᾶς ἀλλοίωσης γραφῆς. Δὲν εἶναι καθόλου ἀκίνδυνο τὸ πράγμα, ἀλλὰ πῶς τὸ λέει τὸ τροπάριο τῶν «Παπαδιαμαντείων»;

Ἰδὼν πελάγει ποντοῦμενον

σαρκίον ἀσθενές σου παγκάμιστος

γελῶν ἐπέχαιρεν

ἀλλ' ἠπατήθη ὁ δειλῖαιος

θελαῖς ἀκταῖς σε φθάνοντα θεασάμενος.

Ν.Δ.Τ.

Ἰωακείμ-Κίμων Κολλυβάς, *Λογικὴ τῆς ἀφήγησις καὶ ἠθικὴ τοῦ λόγου. Μελετήματα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη*. Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1991, σελ. 78.

Καταθέτω τὸ μαρτύριο ἑνῆς μηνῶν.

Αὐτὸ τὸ βιβλίο εἶναι τὸ βιβλίο τῆς θαλάσσης. Ἐν μέσω αὐτῆς συρθεῖς καὶ

ὕπ' αὐτήν. Στὴν ἀρχὴ φουρτουῖνες καὶ τῶρα γαλήνη. Ἄπ' τὸν Φεβρουάριο στὸν Ὀκτώβριο καὶ τὸν Νοέμβριο. Ἄφου καταστάλαξαν τὰ πράγματα καὶ κονταροχτυπήθηκαν μετὰ τὰ τρία μελετήματα τοῦ Ἰ. Κ. Κολουβά μπορῶ νὰ γράψω. Ὁ χρόνος τῆς α' ἀνάγνωσης τὸν συνέδεσε μετὰ τὸν Rainer Maria Rilke. Ἀντιγράφω ὡς ἀρχή: «Ἡ κριτικὴ εἶναι τὸ χειρότερο μέσο γιὰ ν' ἀγγίξεις ἕνα ἔργο τέχνης: κατανάσαι πάντα σὲ πετυχημένες, λίγο ἢ πολύ, παρανοήσεις. Δὲν μπορούμε ὅλα νὰ τὰ συλλάβουμε καὶ νὰ τὰ ἐκφράσουμε — ὅσο κι ἂν θέλουν πολλοὶ νὰ μᾶς πείσουν γιὰ τὸ ἀντίθετο». Καὶ ὡς τέλος: «διαβάξτε ὅσο μπορείτε λιγότερες αἰσθητικὲς καὶ κριτικὲς μελέτες, — γιατί ἢ εἶναι μεροληπτικὲς καὶ μονόπλευρες ἀπόψεις, ἀπολιθωμένες καὶ χωρὶς νόημα πιά μέσ' στὴν ἄψυχη ἀλυγισιά τους, ἢ εἶναι ἐπιδέξια λεκτικὰ παιχνίδια, ὅπου σήμερα κυριαρχεῖ ἡ Ἀ' ἀποψη καὶ αὐριο ἡ ἀντίθετη. Τὰ ἔργα τέχνης ζοῦν μέσα σ' ἀπέραντη μοναξιά, καὶ ἡ κριτικὴ εἶναι τὸ χειρότερο μέσο γιὰ νὰ τὰ ζυγώσεις. Μονάχα ἡ ἀ γ ἄ π η μπορεῖ νὰ τὰ «συλλάβει», νὰ τ' ἀγκαλιάσει, νὰ σταθεῖ δίκαιη ἀπέναντί τους. — Νὰ πιστεύτε, πάνω ἀπ' ὅλα, ὅ,τι σᾶς λείπει τὸ δικό σας τὸ αἶσθημα, στὸ πείσμα ὄλων αὐτῶν τῶν ἀναλύσεων, τῶν συζητήσεων, τῶν εἰσαγωγῶν».

Ἡ ἀρχὴ εἶναι ἐπιστροφὴ. Στὸ περιθώριο τῆς εἰκοστῆς σελίδας σημειῶνω: τὸ τέλος ὡς χρονικὸ ὄριο εἶναι παρὸν καὶ ὡς σκοπὸς εἶναι μέλλον.

Τὸ βιβλίον περιέχει τρία μελετήματα. Τὸ πρῶτον ἔχει τίτλον «Χρόνος καὶ ἀφήγησις» καὶ διευκρινιστικὸ ὑπότιτλον· ἡ τελεολογικὴ προοπτικὴ σὲ τρία ἀγιολογικὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Τελεολογικὴ προοπτικὴ σημαίνει πῶς ἡ ζωὴ τῶν ἡρώων, ἡ πλοκὴ, ἡ ἀφήγησις, ὁ χρόνος, ὅλα φωτίζονται ἀπ' τὸ φῶς τοῦ τέλους, τῆς μακαριότητος καὶ

τῆς ἀγιότητος, τῆς ἐπιστροφῆς στὸ ἀρχέγονον κάλλος καὶ στὴν ἀρχίφωτον δόξαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ τρεῖς ἥρωες εἶναι ἥρωες, καὶ διακρίνονται ἀπ' τὸ περιβάλλον τους πού προτιμᾷ τὸ σκοτός, ἀνυποψίαστο.

Τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια, τὸ τέλος καὶ ἡ ἀρχή, ἡ αἰωνιότητα εἶναι ὁ Χριστός. Εἷς ἅγιος καὶ ἀγιάζονται. Ἄγιαζόμεσθε. Αὐτὸς τὸ φῶς καὶ φωτίζονται καὶ βλέπουν. Μᾶς φωτίζει καὶ βλέπουμε.

Ὁ Ἰ. Κ. Κ. διαπιστώνει καὶ μᾶς λέει μετὰ τὸν τρόπο του: γιὰ κοιτάξτε· εἶναι πολὺ μοντέρνος ὁ Παπαδιαμάντης καὶ μαγευτικὸς. Οἱ γενεὲς τῶν ἀνθρώπων διὰ λόγου μεταδίδουν τὴν ἀποκάλυψιν καὶ ὁ Παπαδιαμάντης ὑπ-ακούει. Αὐτοβιογραφούμενος, βιωματικὰ συλλαμβάνει τὴν παράδοσιν, βιογραφεῖ, μεταδίδει καὶ παραδίδει. Ὅντας ὁ ἑαυτός του, μένοντας στὴν ἀλήθειαν του «πάντα καινίζει».

Στὸν συμβολισμὸν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ συμβόλου ἀναφέρεται τὸ β' μελέτημα, παίρνοντας ἀφορμὴ τὴν Μαυρομαντηλοῦ. Τρία εἶναι τὰ στάδια αὐτοσυνειδησίας τοῦ παπαδιαμαντικοῦ λόγου: ρεαλιστικὸ, αἰσθητικὸ, ὑπερβατικὸ. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἀλλοιώνει κανένα στοιχεῖον ἀπ' τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν τῶν προσώπων του. Ἡ πραγματικότης εἶναι λογοτεχνία, γι' αὐτὸν πού μπορεῖ νὰ τὴν δεῖ. Δὲν καταξιώνουν τὰ πρόσωπα τὸ κείμενον ἀλλὰ τὸ κείμενον κινεῖται πρὸς τὴν καταξίωσιν τῶν προσώπων. Τὸ κείμενον, ὁ λόγος, γίνεται τέχνη κινούμενον πρὸς τὰ πρόσωπα.

Ρεαλιστικὰ ἰδωμένη ἡ Μαυρομαντηλοῦ, φαίνεται νὰ χαλάει τὰ σχέδια τῶν θεωρητικῶν τῆς λογοτεχνίας: τρεῖς ἀσύνδετες μετὰ τὰ ὑπόλοιπα παράγραφοι, ὁ ἥρωας σιωπᾷ, μὴ εὐθύγραμμῃ δόμησιν τοῦ κειμένου.

Ὁ Παπαδιαμάντης τὴν πραγματικότητα τὴν μεταμορφώνει. Τὸ σύμβολον σὲ αἰσθητικὸν ἐπίπεδον εἶναι ἀτελές, ὀδηγεῖ

σέ ἀδιέξοδο γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἀντικαθιστᾶ με ἱερὰ σύμβολα. Στὸ ὑπερβατικὸ ἐπίπεδο τὸ σύμβολο νοεῖται ὡς ἱεροφάνεια· τὸ αἰσθητὸ σημεῖο εἶναι ἡ μορφή ἀποκάλυψης τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου. Δικῆ μας ἡ ἀδυναμία νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε τὴν παρουσία τοῦ ὑπεραισθητοῦ κάτω ἀπ' τὰ σύμβολα τοῦ αἰσθητοῦ. Εἶναι ἰδανικὴ ἡ ἄρμονία τοῦ μικρόκοσμου καὶ τοῦ μακρόκοσμου.

Ὁ κόσμος εἶναι ταυτόχρονα πραγματικὸς καὶ συμβολικὸς. Καὶ διὰ τῆς πίστεως καὶ διὰ τοῦ μύθου. Ὁ Παπαδιαμάντης φαίνεται νὰ νοσταλγεῖ αὐτὸν τὸν κόσμο. Διὰ τῆς μυθικῆς σκέψεως ζωοῦται τὸ πᾶν κι ἡ σκέψη αὐτὴ διατηρεῖται στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους. Ὁ μῦθος εἶναι ἡ βουτιά στὸ συλλογικὸ ἀσυνείδητο τῆς ἀνθρωπότητος, στὴν κρυφὴ ἄρμονία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Πρὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ μετὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἡ πραγματικότητα ἂν δὲν τὴν μεταμορφώσουμε εἶναι ἀποκρυπτική καὶ ἀβίωτη. Δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς παρηγορήσει (ἐφ' ὅσον δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἀλλάξουμε). Ἡ παρηγοριὰ εἶναι παρα-μυθία καὶ ἀγκάλιασμα τοῦ κόσμου ἔλου σὲ μιὰ ἐνότητα ποτὲ κομματιασμένου, ποτὲ χωρισμένου, ἀλλὰ ἰδωμένου ἀπ' τὴν σκοπιὰ τοῦ ἀνθρώπου πού τὸν ἀνασαίνει καὶ τὸν ἀντιλαμβάνεται ὡς δῶρον ζωοποιόν.

Τὸ τελευταῖο καὶ παλαιότερο χρονικὰ μελέτημα «Ἡ Ὁρθόδοξη προοπτικὴ στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη» ἀσχολεῖται πρῶτα μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνον. Ἐκτός τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς φιλοσοφίας κι ὡς ἐμπειρίας ζωῆς ὁ Παπαδιαμάντης δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ. Τὰ πρόσωπα δὲν εἶναι αὐτονομημένα ἀλλὰ μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος. Διαρκῶς ἐν σχέσει. Ὡς ἄνθρωποι ἀποτυγχάνουν συνεχῶς καὶ πίπτουν. Ἀνόρθωσις διὰ τῆς μετανοίας. Ἔως τότε; Ἔως πάντα καὶ ἔως

τέλους. Ἡ φύση, ὁ κόσμος εἶναι πλάσις Θεοῦ, φανέρωση τοῦ Θεοῦ καὶ γι' αὐτὸ ἱερή. Ὁ χρόνος εἶναι κυκλικὸς—τῶν κοσμικῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ρολογιῶν—εἶναι καὶ αἰώνιος. Στὴν Ὁρθόδοξία ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ὑπερβαίνει τὴν κοσμικὴ διάσταση τοῦ χρόνου καὶ ν' ἀνοίγεται πρὸς τὴν αἰωνιότητα, τὸν αἰώνιο χρόνο. Βοηθὸς ὁ λειτουργικὸς χρόνος τῆς Ἐκκλησίας. Μέσα σ' αὐτὴν τὰ γεγονότα τῆς ἱερῆς ἱστορίας καθίστανται σύγχρονα μὲ τὸ παρὸν τῆς λειτουργικῆς πράξης. Τὸ γεγονὸς εἶναι αἰωνίως παρὸν. Μὲ τὴν συμμετοχὴ τους οἱ πιστοὶ μεταθέτουν ἑαυτοὺς στὴ διάσταση τῆς αἰωνιότητος. Δὲν ὑπάρχει ὁ χρόνος ὡς φθορά. Δὲν ὑπάρχει χαμένος καιρὸς. Κολυμποῦμε μὲς στὴν αἰωνιότητα καὶ τὴν προγενομάστε. Ἀκοῦμε τῶν ἐορταζόντων τὸν ἦχο τὸν ἀκατάπαυστο κι αἰσθανόμαστε τὴν ἀπέραντο ἡδονὴ τῶν καθορώντων τὸ κάλλος τὸ ἄρρητον. Ἀνύπαρκτος ὁ ἱστορικὸς χρόνος καὶ οἱ διακρίσεις πού ἐπιβάλλει. Ὁ Παπαδιαμάντης ζεῖ στὴν πραγματικότητα τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ, ὅπου «τὰ πάντα καινὰ». Ἡ γιορτὴ, ἡ τελετὴ, ἡ ἀκολουθία εἶναι τὸ τέλος αὐτοῦ καὶ ἡ ἀρχὴ ἐνὸς ἄλλου κόσμου.

Δεύτερο θέμα τοῦ μελετήματος εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ. Τὸ κακὸ εἶναι μὴ ὄν, ἀπουσία τοῦ ὄντος· τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄγαθος εἶναι ὁ Θεός. Ὁ Παπαδιαμάντης ζώντας ἐν Χριστῷ γνωρίζει ἐτι καὶ ὀδύνη, ὁ πόνος, ὁ θάνατος εἶναι σύμφυτα τοῦ ἀνθρώπου ὡς συνέπεια τῆς πτώσης. Ὁ πόνος γίνεται ἀποδεχτὸς ὡς μυστηριακὸ γεγονὸς κι ἀπαιτεῖ ὑπομονὴ πρὸς τελείωση καὶ σωτηρία. Μὲ τὴν πίστη ὁ πόνος καὶ ὁ θάνατος ὑπερβαίνονται.

Ἐκτός τοῦ φυσικοῦ κακοῦ ὑπάρχει καὶ τὸ ἠθικὸ κακὸ, ἡ προσβολὴ κατὰ τῆς ὄντολογικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἁμαρτία συλλαμβάνεται ὡς κατάσταση πτώσης, χωρισμοῦ καὶ ἀπομάκρυνσης ἀπ' τὸν Θεό. Δὲν εἶναι νομικὴ παρά-

βωση και γι' αυτό ο Παπαδιαμάντης φαίνεται απρόθυμος σε μια εύκολη καταδίκη των παραβάσεων. Ἐνώπιον τοῦ κακοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔχει δυὸ ἐναλλακτικὲς λύσεις, ἢ ταπεινὰ τὸ ἀποδέχεται ἢ ἐλευθερὰ ἀρνεῖται τὴν καθαρτήρια δύναμη τοῦ πόνου· αὐτονομεῖται καὶ αὐτοεξορίζεται, μακριὰ ἀπ' τὸν Θεό. Διαλέγει τὸν θρίαμβο ἐν ἀφανείᾳ ἢ τὸν θάνατο.

Ὁ Ἰ. - Κ. Κολουβάς γνωρίζει καλὰ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ ἔρχεται νὰ μᾶς πεῖ πὼς στὸ παλιὸ μεταλλεῖο ὑπάρχει πολὺς χρυσός. Μὲ τίς σπουδές, τίς ἐπιστήμες, τὴν κριτικὴν, τὴν παρουσίαση, τὴν ἀνάλυση καὶ ὀτιδήποτε θεωρητικὸ καὶ καινούργιο μπορούμε νὰ στραφοῦμε στὸν Παπαδιαμάντη. Εἶναι ἀναλλοίωτος πλέον γιατί ἔχει περάσει στὴν αἰωνιότητα καὶ ἀφθαρτος. Ἐμεῖς δοκιμάζουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας καὶ μὲ τὰ χέρια μας, μὲ τὰ ἐργαλεῖα μας τὸν ἀγγίζουμε. Κάθε νέος ἐπιστήμονας μπορεῖ νὰ σκύψει μὲ ἀγάπη καὶ νὰ δεῖ, νὰ νιώσει. Πόσο μπορεῖ ὅμως νὰ μὴν ἐνδώσει σ' ὅσα ἢ ἐπιστῆμη τοῦ ἐπιβάλλει νὰ δεῖ καὶ πόσο αὐτὰ δὲν τὸν ἀπομακρύνουν ἀπ' τὴν ἄμεση ἀπόλαυση; Ἡ σὲ τί τέλος πάντων θὰ βοηθήσουν τὸν ἀναγνώστη τοῦ Παπαδιαμάντη ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα καὶ οἱ ἐργασίες ποὺ πρωτίστως δικαιοῦν τοὺς μελετητὲς —ποὺ αὐτοδικαιοῦνται— καὶ ὕστερα καταδεικνύουν ἀναλόγως τῆς στάσης

τους, τὴν ἀξία τοῦ συγγραφέα; Σκέπτομαι καὶ λέω πὼς καλὰ καὶ ἄγια εἶναι ὅλ' αὐτὰ. Ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι προσέγγισης ἀλλὰ δὲν μιλάω σὰν εἰδικός. Μοῦ φαίνεται πὼς προέχει ἡ ἀνάγκη καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς ἀπόλαυσης βρίσκεται καὶ εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ὀρολογία, πέρα ἀπὸ κάθε τεχνικὴν, πέρα ἀπὸ κάθε ἀνάλυση. Ὅταν διαβάζω θέλω νὰ εἶμαι ἄδειος γιὰ νὰ γεμίσω. Πὼς νὰ προχωρήσω μὲ σχήματα; Κλείνω τὰ μάτια καὶ δυὸ γραμμὲς πρὶν ἀπ' τὸ τέλος θυμᾶμαι μιὰ λευκὴ σελίδα σὲ γράμμα ἐνὸς φίλου ποὺ μοῦ ἔγραφε ἓνα ποίημα ποὺ ἔλεγε πὼς τὸ μυστήριον ἄλλος τὸ προσεγγίζει γυμνὸς καὶ ἄλλος μὲ ἐνδύματα...

Δ.Φ.Β.

* *

Νέστορα Μάτσα, *Ἄν δεῖς τὸν Κύρ-Ἀλέξανδρο... Ἡ «ἄλλη» βιογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα 1991, σσ. 158.

Πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ Ἐπίμετρο τοῦ βιβλίου (σσ. 147-149). Περιλαμβάνει τρία ἀνέκδοτα —«μαρτυρίες» κατὰ τὸν συγγραφέα— γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἐκ στόματος τῶν Σκιαθιτισσῶν Ἀρετῶς Σαρρῆ-Γαρυφάλου, ἐτῶν 91, καὶ Μαριγῶς Σαρρῆ, ἐτῶν 82.

Ν.Δ.Τ.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Ἰανουάριος - Δεκέμβριος 1992

Κυριακή, 5 Ἰανουαρίου, ὥρα 22.00'-22.45'. «Κάτω ἀπὸ ξένους οὐρανοὺς», ἑλληνικὴ ἐκπομπὴ τοῦ BBC. Ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη.

Πέμπτη, 16 Ἰανουαρίου, ὥρα 7.30' μ.μ. Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν. Ὁμιλία τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου: «Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης: ἀπὸ τὴν Ἰκμή τῆς Βερενίκης» στὴν Ὁρθόδοξη Ἵμνογραφία». Ἐψάλαν ὕμνογραφήματα τοῦ Μωραϊτίδη (ἀπὸ τὴν Ἀκολουθία τῆς Παναγίας τῆς Κουμιστρίας) ὁ Ἅγγελος Μαντᾶς καὶ ὁ Γρηγόρης Ἀναστασίου.

Παρασκευή, 17 Ἰανουαρίου, ὥρα 2.30' μ.μ. Ραδιοφωνικὴ ἐκπομπὴ «Πολιτισμὸς» τῆς ΕΡΤ Βορείου Ἑλλάδος. Συνέντευξη τῆς Μάγδας Κωνσταντινίδου μὲ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο γιὰ τὸ βιβλίο *Μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη* καὶ γενικὰ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου διηγηματογράφου.

Σάββατο, 25 Ἰανουαρίου. Ἐκπολιτιστικὸς Σύλλογος Πορταριάς («Ὀρμίνιο» καὶ Δημοτικὸ Σχολεῖο Πορταριάς. «Ἐκδήλωση γιὰ τὰ 140 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση καὶ τὰ 80 ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη». Ἡ ἐκδήλωση ἔγινε στὶς 6.00' μ.μ. στὸ Πνευματικὸ Κέντρο Πορταριάς. Ὁμιλητές: Γεώργιος Τσιμπανούλης, δικηγόρος, «Ἡ παρουσία τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν Πορταριά», Χρήστος Χειμώνας, δικηγόρος-λογότεχνος, «Ποιήματα Μαγνησιωτῶν γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», Χαράλ. Χαρίτος, Καθηγητῆς Θεσσαλικοῦ Πανεπιστημίου

«Ὁ Παπαδιαμάντης στὴν Ἐκπαίδευση», καὶ ὁ Πρωτοπρεσβύτερος Ἀντώνιος Κούργιας «Ἡ Ὀρησκευτικότητα στὸν Παπαδιαμάντη». Ἀνάγνωση κειμένων ἀπὸ τὴν κ. Μαρία Κουζόγλου καὶ προβολὴ τῆς ταινίας τοῦ Νέστορα Μάτσα «Δοξαστικὸ στὸν κύρ Ἀλέξανδρο». [Σύμφωνα μὲ τὸ εικοσιτετρασέλιδο πρόγραμμα τῆς ἐκδήλωσης.]

Σάββατο, 25 Ἰανουαρίου. Πνευματικὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο τοῦ Δήμου Σερρών, ὥρα 7.00' μ.μ. «Ἀφιέρωμα στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη γιὰ τὰ 80 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του»: Ὁμιλία τοῦ Π. Β. Πάσχου, ποιητῆ-Καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀ' Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης, ὀγδόντα χρόνια ἀπὸ τὴν Κοίμησή του». Ἵμνογραφήματα τοῦ Παπαδιαμάντη ἔψαλε ἡ Χορωδία τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς Σερρών. [Τετρασέλιδο πρόγραμμα (σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο τὴν Παρασκευή, 24 Ἰανουαρίου, 8.30' μ.μ. προβλήθηκε ἀπὸ τὸν σταθμὸ T.V. Serres ἡ ταινία τοῦ Νέστορα Μάτσα) καὶ μεγάλη ἐγχερωμὴ ἀφίσα μὲ τὴν προσωπογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν Ἐγγονόπουλο.]

Σάββατο, 25 Ἰανουαρίου. Αἴθουσα Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Βόλου. Ὁμιλία τῆς ἐπικ. Καθηγήτριας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἑλένης Πολίτου-Μαρμαρινοῦ: «Παπαδιαμάντης - Μωπασάν - Τσέχωφ». Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸν Σύλλογο Καθηγητῶν Γαλλικῆς Γλώσσας καὶ Φιλολογίας Νομοῦ Μαγνησίας σὲ συνεργασία μὲ τὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο.

Δευτέρα, 27 *Ίανουαρίου*. Αΐθουσα Ἑλληνογαλλικῆς Σχολῆς «Ἅγιος Ἰωσήφ» Βόλου. Ὁμιλία τῆς Ἑλένης Πολίτου-Μαρμαρινοῦ «Ἡ ποιητικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη». Ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸν Σύλλογο Ἀποφοίτων τῆς Σχολῆς. [Περὶληψη στὸ περ. Ὁρες, τεύχ. 75, 31 Ἰαν. 1992, ἀπὸ τῆ Βέρα Βασαρδάνη: «Γιὰ μιὰ σημερινὴ ἀνάγνωση τοῦ Παπαδιαμαντικοῦ ἔργου - Οἱ ὀμιλίες τῆς κ. Λένας Πολίτου-Μαρμαρινοῦ»].

Πέμπτη, 13 *Φεβρουαρίου*. Θεολογικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τομέας Λατρείας, Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς, Δ' ἀμφιθέατρο Θεολογικῆς Σχολῆς, 10.30' π.μ., «Μνήμη Ἀλέξανδρου «Παπαδιαμάντη». Ὁμιλητές: Ἀνέστης Κεσελόπουλος, ἐπίκ. Καθηγητῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, «Στὰ ἔχνη τῶν Κολλυβάδων», Ἄγγελος Μαντᾶς, φιλόλογος, «Κάλαιος γραμματέως φιλανθρώπου», Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Ὁ διὰ Χριστὸν παραμεταφραστής». Προλόγισε ὁ Καθηγητῆς κ. Ἰωάννης Φουντούλης. Ὁ κ. Τρύφων Τσομπάνης διάβασε ἀποσπάσματα διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὴν ἀνάγνωση συνόδευσε μὲ οὔτι ὁ Κυριακὸς Καλαϊτζίδης. Τὸ πρῶν Λειτουργία στὸ παρεκκλήσιο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ μνημόσυνο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ χορὸς, μετὰ τῆς Λειτουργίας, ἔψαλε ὕμνο-γραφήματα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Τετάρτη, 11 *Μαρτίου*. Χαλκίδα. Αΐθουσα Δημαρχείου, 18.00' μ.μ. Τρεῖς ὀμιλίες σχετικὲς μὲ τὴν Ἐκθεση Εὐβοικοῦ βιβλίου ἐντύπου τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Χαλκίδας. Ὁ φιλόλογος Ἄγγελος Μαντᾶς μίλησε μὲ θέμα: «Παπαδιαμάντης καὶ Εὐβοία».

Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, 15 *Μαρτίου*. «† Μνήμη Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη». Ἄνω Σύρος, Ἅγιος Νικόλαος

τῶν Φτωχῶν, ἀπόγευμα. Κατανυκτικὸς Ἑσπερινὸς χοροστατοῦντος τοῦ Μητροπολίτου κ. Δωροθέου. Μετὰ τὴν περιφορὰ τῶν Ἁγίων Εἰκόνων, στὸ ναὸ ἐγινε ἡ ἐκδήλωση ποὺ ὀργάνωσε τὸ Σωματεῖο Ἱεροψαλτῶν Κυκλάδων («Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης») γιὰ νὰ τιμηθεῖ ἡ μνήμη τοῦ Παπαδιαμάντη. Προλόγισε ὁ Δ. Χάλαρης. Ὁμιλητῆς ὁ φιλόλογος Δ. Βλαχοδήμος: «Προσέγγιση στὸν Παπαδιαμάντη». Ἀνάγνωση τῆς αὐτοβιογραφίας Παπαδιαμάντη. Ἀνάγνωση ἀπὸ τὴν φιλόλογο Σοφία Μπαρδάνη τοῦ διηγήματος «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας». Ὁ Μ. Χατζηγεωργίου μίλησε γιὰ τὴν κοίμηση τοῦ Παπαδιαμάντη. Τρισάγιο ὑπὲρ ἀναπαύσεώς του. Ὁ Δ. Χάλαρης ἀπήγγειλε τὸ ποίημα τοῦ Δ. Πορφύρα «Δέηση γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη». Στὰ ἐνδιάμεσα ὁ χορὸς τῶν Ἱεροψαλτῶν (Λουκᾶς Τσοῦκος, χορὰρχης, Δ. Ζαράρης, Π. Γούβαλης, Δ. Χάλαρης, Μ. Χατζηγεωργίου, Γ. Λομβάρδος, Β. Χάλαρης, Π. Λιβάνιος καὶ Δ. Ἡλιάδης) ἔψαλε ἐκκλησιαστικὸς ὕμνος. [Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Μ. Χατζηγεωργίου «Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη» στὴν ἐφημ. «Ἐνοριακὴ Εὐθύνη» τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύρου, ἀρ. φύλλου 38-39, Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1992.] Ὁραῖο χειρόγραφο πρόγραμμα καὶ ἐπίσης ὠραία χειρόγραφη ἀφίσα.

Σάββατο, 11 *Ἀπριλίου*, Μετόχι Παναγίου Τάφου, Πλάκα. Τρισάγιο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἀπὸ μαθήτριες τοῦ Κλασικοῦ Λυκείου Περιστερίου (βλ. λεπτομέρειες στὸ σημεῖωμα «Ἐαρινὸ μνημόσυνο τοῦ Παπαδιαμάντη» σὲ ἄλλες σελίδες τοῦ «Ἐνιαυτοῦ».)

Σάββατο, 16 *Μαΐου*. Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Δωδέκατο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Μέγαρον Παλαιᾶς Βουλῆς. Ὁ Δημ. Δ. Τριαντα-

φυλλόπουλος έκαμε τήν ανακοίνωση: «Έλπις εκ τών ΙΗ', ΙΘ' και Κ' αιώ-νων (Λόγος Ε' υπέρ 'Αλεξάνδρου)». Στο πρόγραμμα του Συμποσίου διατέθηκε περιλήψη τής ανακοίνωσης με βιβλιογραφία (σσ. 56-57).

Τετάρτη, 20 Μαΐου, ώρα 12.00' μ. «Σπίτι τής Κύπρου». Ο έκδοτικός οίκος «Ίδεόγραμμα» και τó βιβλιοπωλείο «Παρουσία» παρουσίασαν τήν έκδοση του *Έργλήματος και τής Τιμωρίας* κατά μετάφραση Παπαδιαμάντη. Όμιλητές ó Καθηγητής τής Θεολογικής Σχολής του Παν/μιου 'Αθηνών Μ. Κ. Μακράκης, ή επιμελήτρια τής έκδοσης φιλόλογος Εύ-γενία Μακρυγιάννη και ó Ν. Δ. Τριαντα-φυλλόπουλος.

Σάββατο, 30 Μαΐου. ΙΙ' Πανελλήνιο 'Ιστορικό Συνέδριο. Στην αίθουσα 101 νέου κτιρίου Φιλοσοφικής Σχολής (ώρα 12.10') ó Κ. Γ. Πιτσάκης έκαμε τήν ανακοίνωση «'Ιστορία του Δικαίου και Λογοτεχνίας: "Ένα άφανές 'κάλυμμα γά-μου" στον 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη».

Τετάρτη, 24 'Ιουνίου. Αίθουσα θεά-τρου 'Ελληνοαμερικανικής Ένωσης, ώρα 12.00' μ. Παρουσίαση εκδόσεων τής «Νεφέλης». Ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπου-λος παρουσίασε τά τρία πρώτα βιβλία τής σειράς «Οί νεώτεροι για τόν Παπα-διαμάντη», ήτοι: 'Ιωακείμ-Κίμωνος Κο-λυβά *Λογική τής άφήγησης και ήθική του λόγου*, 'Αλεξάνδρου Κοτζιά *Τά 'Αθη-ναϊκά διηγήματα και δύο δοκίμια για τó χρόνο και 'Ηλιά Χ. Παπαδημητρακό-πουλου 'Επί πύλων αύρας νικητρινης*.

Σάββατο, 17 'Οκτωβρίου. Έπερά Μονή 'Οσίου Λουκά Βοιωτίας, ώρα 6.00' μ.μ. Έκδήλωση οργανωμένη από τó περιο-δικό *Έμβόλιμον* και τούς «Φίλους του λόγου τών 'Ασπρων σπιτιών Βοιωτίας» για νά τιμηθεί ή μνήμη του Παπαδια-μάντη. Όμιλητής ó φιλόλογος 'Αγγελος

Μαντάς: «Κάλαμος γραμματέως φιλαν-θρώπου». Διαβάστηκε άπόσπασμα από τó διήγημα «Τά τραγούδια του Θεού» και ó βυζαντινός χορός 'Ιεροψαλτών Εύ-βολίας «Γεώργιος Ρήγας» έψαλε μελω-δήματα τής κολλυβάδικης παράδοσης και ύμνογραφήματα του Παπαδιαμάντη.

Δευτέρα, 2 Νοεμβρίου. Τó Γραφείο Σχολικών Συμβούλων Ν. Κορινθίας Δευ-τεροβάθμιας Έκπ/σης και ó Σύνδεσμος Φιλολόγων Κορινθίας, όργανωσαν στο Έμπορικό και Βιομηχ. Έπιμελητήριο Κορίνθου, ώρα 12.15' μ.μ., συνάντηση τών φιλολόγων, όπου ó φιλόλογος 'Αγγε-λος Μαντάς έκαμε εισήγηση για τή δι-δασκαλία του διηγήματος «Πάτερα στο σπίτι» και τής «Φόνισσας» του Παπα-διαμάντη. Προλόγισε ó Σχολικός Σύμ-βουλος φιλολόγων 'Αναστ. Στέφος.

Πέμπτη, 12 Νοεμβρίου. 'Ιδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, ώρα 12.30' μ.μ. Πα-ρουσίαση τής έκδοσης του 'Ιδρύματος *'Η άδιάπτωτη μαγεία - Παπαδιαμάντης 1991*. Τó βιβλίο παρουσίασε ó 'Ηλιάς Χ. Παπαδημητρακόπουλος και για τόν 'Αλέξανδρο Κοτζιά, που δοκιμίο του περι-λαμβάνεται στην *Άδιάπτωτη μαγεία*, άφιερωμένη στη μνήμη του, μίλησε ó 'Αλ. 'Αργυρός.

Σάββατο - Κυριακή, 19-20 Δεκεμ-βρίου. Διήμερο Παπαδιαμάντη «Ο 'Α-λέξανδρος Παπαδιαμάντης έν έτει 1992» στο Μορφωτικό Κέντρο Έκδηλώσεων και Όμιλιών (Μιχαήλ Βόδα 28). Πρώ-τη μέρα, ώρα 7.00' μ.μ., άνάγνωση πα-παδιαμαντικών κειμένων και όμιλία του Πάνου Παναγιωτόυνη. Δεύτερη μέρα, 7.00' μ., όμιλία του Παντελή 'Απέργη. [Άπό τήν «Ατζέντα» τής έφ. «'Η Κα-θημερινή» 19/12/1992.]

Κυριακή, 20 Δεκεμβρίου. Πνευματι-κό Κέντρο Έπεράς Μητροπόλεως Δημη-τριάδος, ώρα 11.30' π.μ., Τμητική έκ-

δήλωση για τὸν Σκιαθίτη λόγιο, Διδ. Θ., Ἰω. Ν. Φραγκούλα. Ὁ Μητροπολίτης κ. Χριστόδουλος μίλησε ἐκτενῶς γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ τιμωμένου, στὸν ὅποιο καὶ ἀπένειμε τὸν Χρυσὸ Σταυρὸ τῆς Μητροπόλεως Δημητριάδος καὶ τιμητικὸ δίπλωμα. Ὁ κ. Ἰω. Ν. Φραγκούλας, σπουδαῖος ἐρευνητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Σκιάθου καὶ τοῦ ἔργου τῶν δύο Ἀλεξάνδρων καὶ ἄλλων λογίων τοῦ νησιοῦ, μίλησε γιὰ τὴ συνεισφορά του στὴ μελέτη τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου. [Τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἄρθρο: «Ἡ Μητρόπολη Δημητριάδος τίμησε τὸν Ἰωάννη Φραγκούλα» τοῦ Γιάννη Μουρογιάννη, ἐφ. «Ἡ Θεσσαλία» 22/12/1992.]

Δευτέρα, 21 Δεκεμβρίου, 8.00' μ.μ.
Γκαλερί Astra, φιλολογικὴ βραδιὰ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Ὁμιλητές: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Μεταφραστὴς καὶ παραμεταφραστὴς», Ματθαῖος Μουντᾶς «Χριστοῦγεννα στὸν Ἄθω μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη», Κ. Γεωργουσόπουλος «Τελετουργικὰ στοιχεῖα στὸν Παπαδιαμάντη». Ὁ ἴθσοιπὸς Δημ. Λιγνάδης διάβασε τὸ διήγημα «Ὁ ἔρωτας στὰ χιόνια».

Παρασκευή, 25 Δεκεμβρίου. Ραδιοφωνικὸν Ἰδρυμα Κύπρου. Ἀνάγνωση τῆς «Υπηρέτρας» ἀπὸ τὸν Κυριάκο Χαραλαμπίδη.

Προσθῆκες καὶ διορθώσεις στὸ Ἡμερολόγιο 1991

Σάββατο, 2 Μαρτίου. Λύκειο Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία. Ὁ Κυριάκος Χαραλαμπίδης σὲ κοινὴ συνάθροιση τῶν μαθητῶν κλασικῆς κατευθύνσεως διάβασε καὶ ἀνέλυσε «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας».

Πέμπτη, 7 Μαρτίου, Ραδιοφωνικὸ Ἰδρυμα Κύπρου, Α' Πρόγραμμα, ὥρα 20.00-21.00. Ζωντανὴ ραδιοφωνικὴ ἐκπομπὴ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, μὲ φιλοξενούμενους ὁμιλητὲς τὸν Θεοδόση Νικολάου καὶ Κυριάκο Χαραλαμπίδη. Συντονιστὴς Θεοκλῆς Κουγιάλης.

Δευτέρα, 8 Ἀπριλίου. Ραδιοφωνικὸ Ἰδρυμα Κύπρου, Α' Πρόγραμμα. Ὁ Κυριάκος Χαραλαμπίδης διάβασε τὸ διήγημα «Παιδικὴ Πασχαλιά».

Πέμπτη, 19 Δεκεμβρίου. Αἴθουσα Τελετῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὥρα 9.00' μ.μ. Κρατικὴ Ὀρχήστρα Θεσσαλονίκης, Ἔβδομη συναυλία Κ.Ο.Θ. ἀφιερωμένη στὸν πιανίστα, ἀρχιμουσικὸ καὶ συνθέτη Νίκο Ἀ-

στρινίδη. Στὸ Β' μέρος τῆς συναυλίας: Ν. Ἀστρινίδη: «Στὸ Χριστό, στὸ Κάστρο». Συμφωνικὸ διήγημα γιὰ ἀφηγητὴ, χορωδία καὶ ὀρχήστρα, ἔργο 47. Κείμενο (ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη): Νίκος Γρηγοριάδης. Μέρους Α' (ἀφηγητὴς, χορωδία καὶ ὀρχήστρα): Εἰσαγωγή (Θύελλα, Κάλαντα, Ποιμενικὸ, Χορικὸ). Μέρους Β': Ἀφήγηση. Μέρους Γ' (ἀφηγητὴς, χορωδία καὶ ὀρχήστρα): Εἰσαγωγή, Χορὸς τῶν Ναυτῶν, Προσευχή, Ἡ Παρθένος σήμερον, Δόξα ἐν Ὑψίστοις. Ἀφηγητὴς: Δημήτρης Καρέλλης. Χορωδία «Φίλοι τῆς Μουσικῆς», διδ. χορωδίας: Ἀντώνης Κοντογεωργίου. Α' Παγκόσμια ἐκτέλεση.

Σάββατο, 21 Δεκεμβρίου. Ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ἐγγραφή τοῦ Ἡμερολογίου 1991 νὰ διαγραφεῖ: «Ρεσιτάλ βιολιοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Γ. Παπαδιαμάντη».

Τετάρτη, 25 Δεκεμβρίου. Ραδιοφωνικὸ Ἰδρυμα Κύπρου, Α' Πρόγραμμα. Ὁ Κυριάκος Χαραλαμπίδης διάβασε τὸ διήγημα «Ἡ Ντελφισυφέρω».

ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

[Ἐκ τῶν ἐντύπων ποῦ στέλλονται στὸν ἐπιμελητὴ τοῦ περιοδικοῦ ἀναγγέλλονται ὅσα ἀναφέρονται, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, στὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Μωραϊτίδη καὶ τὴ Σκιαθοῦ.]

BIBLIA - ANATYPIA

Θ. Δοστογιέφσκη, *Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*, μετὰφρασις Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Πρόλογος Ἐμμανουὴλ Ροῦδη, Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια - Ἐπίμετρο - Γλωσσάρι. Εὐγενία Μακρυγιάννη, «Ἰδεόγραμμα», Ἀθήνα 1992, σσ. 516 (βλ. Βιβλιοκρισίες).

Π. Β. Πάσχου, *Παπαδιαμάντης - Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων*, Ἐκδόσεις «Ἀρμός», Ἀθήνα 1991 [Κυκλοφόρησε τὸ 1992] σσ. 272. [Πλούσια εικονογραφημένο ἀπὸ πολλοὺς ζωγράφους καὶ ἀγιογράφους. Στὸ Ἐπίμετρο - Ἀνθολόγιο 4 διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη] (βλ. Βιβλιοκρισίες).

Ἡ ἀδιάπτωτη μαγεία. Παπαδιαμάντης 1991. Ἕνα ἀφιέρωμα. Κείμενα: Λυκούργος Ἀγγελόπουλος, Ἀνέστης Κεσελόπουλος, Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, Νίκος Φωκᾶς, Ἴδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, Ἀθήνα 1992, σσ. 160. [Περιλαμβάνει τίς ὀμιλίες τοῦ τριήμερου «Ἀφιερώματος στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη», ποῦ ἔγινε στὸ Ἴδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν στίς 16-18 Ἀπριλίου 1991].

Λάμπρος Καμπερίδης, *Ἀπὸ τὸν Μπρέτ Χάρτ στὸν Παπαδιαμάντη*, Ἐκδόσεις «Δόμος», Ἀθήνα 1992, σσ. 108. (Θά κριθεῖ.)

Πάσχα μετ' τὸν Παπαδιαμάντη, Ἐκδόσεις «Ἀκρίτας», Ἐξώφυλλο - Εἰκονο-

γράφηση Λεμονιά Ἀμαραντίδου, Ἀθήνα 1992. [Βιβλίον μετ' μορφή φακέλου, ποῦ περιλαμβάνει τὰ διηγήματα «Ἐξοχικὴ Λαμπρῆ», «Ὁ Ἀλιβάνιστος», καὶ «Στὴν Ἁγι-Ἀναστασά» μετ' τὸ προλογικὸ σημείωμα τοῦ Γεωργ. Πρίντζιπα («Τὸ στίγμα τοῦ Παπαδιαμάντη».)

Ματθαῖος Μουντές, *Νηριοβαπτισμός, ποίηση*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1992. [Στὴ σ. 106 τὸ IV τῆς ποιητικῆς ἐνότητος «Ἡ ἄκρα ταπεινώσις» γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη.]

Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία. Οἱ εἰσηγήσεις στὰ συνέδρια ποίησης καὶ πεζογραφίας, Σύνδεσμος Ἑλλήνων Κυπρίων Φιλολόγων, Λευκωσία 1991, σσ. 384. [Πρόκειται γιὰ τὰ Πρακτικὰ τῶν συνεδρίων ποίησης (1985) καὶ πεζογραφίας (1989) ποῦ ὀργάνωσε ὁ ΣΕΚΦ στὴ Λευκωσία. Περιλαμβάνει: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος: «Ἡ Φόνισσα», σσ. 207-214, γιὰ τὴν ὁποία ὁμως εἰσήγησε βλ. τοῦ ἴδιου τὸ μικρὸ σημείωμα «Τὰ βήματα τῆς Ἐφόνισσας», περ. Ἀκτὴ, τεύχ. 10, Ἀνοιξή 1992, σ. 324.]

Σταῦρος Σ. Φωτίου, *Ἀνθολογία ποίησης γιὰ παιδιὰ.* Βοήθημα γιὰ τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, Λάρνακα 1990. [Παπαδιαμάντη: «Ψαλμός» («Καὶ πάλι κίνησα...».)]

Γεώργιος Α. Χριστοδούλου, «Αὐτόγραφα Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη στὸ Ἀρχεῖο Α. Παπακώστα», ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ Ἐπιστημονικὰ Δημοσιεύματα Στρατιωτικῆς Σχολῆς Ἐυελπίδων, Ἀθήνα 1991

[σ. 97-112 και 26 φωτογραφίες αυτογράφων. Βλ. Βιβλιοκρισίες].

Χριστόφορος Μηλιώνης, *Παπαδιαμάντης και ήθογραφία ή ήθογραφίας ανάσεις*, Έκδόσεις Σοκόλη, Άνάτυπο από το περ. *Γράμματα και Τέχνες*, τεύχ. Ίανουαρίου 1992, σ. 22. [Είσηγήση στδ Διεθνές Συνέδριο γιά τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Σκιάθος 20-24 Σεπτ. 1991].

Ήπιστημονική Ήπετηρίς τής Φιλοσοφικής Σχολής τού Πανεπιστημίου Άθηνών. Διεύθυνση και επίμελεια Έκδοσης: Π. Δ. Μαστροδημήτρης, Καθηγητής τής Νεοελληνικής Φιλολογίας, Περίοδος δεύτερη - Τόμος ΚΘ' (1986-1991), Άθήνα 1992. [Στέφανος Διαλησιμάς, «Διορθώσεως διόρθωση (Σχόλιο σχολαστικό στδ διήγημα τού Παπαδιαμάντη «Μία Ψυχή»)» σ. 141-145, Φώτης Δημητρακόπουλος - Ελένη Ι. Δαμβουνέλη, «Τδ roman-feuilleton (μυθιστόρημα-έπιφυλλίδα), δ Παπαδιαμάντης και ή Ήφημερις 1883-1891» σ. 433-450.]

Δημήτρης Πλάκας, *Λογοτεχνικός Περίπλους*. Πρόσωπα-κειμενα-ρεβμάτα. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ήράκλειον Κρήτης 1991, σ. 404. [«Ή ρομαντική διάσταση τού Παπαδιαμάντη» σ. 60-77, «Ή διάρκεια τού Παπαδιαμάντη» σ. 78-80.]

Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Προοπτικές και προσεγγίσεις* - Μελέτες Νεοελληνικής Φιλολογίας, Έκδόσεις Νεφέλη, Άθήνα 1992 σ. 264. [«Ή διαγραφή τών χαρακτηριστών στα πρώτα μυθιστορήματα τού Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη (Μία πρώτη προσέγγιση)» σ. 59-75, «Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης» σ. 207-210.]

Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Τδ άψηλάφητο*, έκδόσεις Μελέαγρος, Άθήνα 1992. [Στή σ. 19 τδ ποίημα «Παπαδιαμάντης» και στη σ. 33 τδ «Χειμώνασε πάλι.»]

Άλέξανδρου Μωρατίδη, *Είς τήν Αιδηρόν*, Πρόλογος - βιογραφικά - εισαγωγή - επίμελεια Χρήστος Β. Χειμώνας,

Έκδοση τής Ένωσης Δημοσιογράφων και Συγγραφέων τουρισμού Έλλάδας, Άθήνα 1992, σ. 32.

Νίκου Α. Τσούρα, *Ή «άλλη βιοτή»*. Δοκίμια. Έκδόσεις «Άρμός», Άθήνα 1992, σ. 164. [Περιλαμβάνει και τδ δοκίμια «Ή γοητεία τού Παπαδιαμάντη-Ήγδόντα χρόνια από τδ θάνατό του» σ. 94-101 και «Ή καθημερινός Παπαδιαμάντης» σ. 102-105.]

Τ. Καραναστάση, «Άποκατάσταση χωρίου τού Παπαδιαμάντη: Στάι-φουρλά», άνάτυπον από τδ *Έλληνικά* 41, 1990, 384-390 [βλ. Βιβλιοκρισίες].

Χρήστου Γιανναρά, *Ήρθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Έλλάδα*, Έκδόσεις Δόμος, Άθήνα 1992. [Στίς σ. 406-435 τδ κεφάλαιο «Ή Παπαδιαμάντης και ή «σχολή» του».]

Νίκη Λυκούργου, «Ήνα λογοτεχνικό πείραμα». Ή μεταγλώττιση διηγημάτων τού Α. Παπαδιαμάντη από τόν Σ. Μυριβήλη», άνάτυπο (σ. 233-256) από τόν τιμητικό τόμο *Μνήμη Σταμάτη Καρατζά*, Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παράρτημα Ήπιστ. Ήπετ. Φιλολογίας [βλ. Βιβλιοκρισίες].

Τάσου Καραναστάση, «Λεξιλογικά στδν Παπαδιαμάντη και τόν Δαπόντε: Ήζούνα - Κανδηλοσβήσης», άνάτυπο από τήν Ήπιστημ. Ήπετηρίδα τής Φιλολογίας τού Άριστοτελείου Πανεπ. Θεσσαλονίκης, τεύχος τού Τμήματος Φιλολογίας, τόμ. Α', 1991, σ. 263-279.

Φώτου Πολίτη, *Ήπιλογή κριτικών άρθρων*, Φιλολογική επίμελεια Νίκου Πολίτη, «Ήκαρος», Άθήνα 1985, σ. 408. [Περιλαμβάνει και τδ: «Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης» σ. 193-198, «Ήπεισοδική Λογοτεχνία και σύλληψη τής ζωής» (στίς σ. 326-327 δ λόγος και γιά τόν «Παπαδιαμάντη») και «Άλεξάνδρου Παπαδιαμάντη: Τδ παιδικά. Διηγήματα. Έκλογή και διασκευη Γεωργίας Ταρσούλη» σ. 363-366.]

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Μολυβδοκοτυλοπελεκητής, Περιοδική Έκδοση Νεότερης Έλληνικής Φιλολογίας, τεύχος 3, 1991. [Στις σσ. 167-169 Δέσποινας Δρακοπούλου, «Τίτλοι και πρώτοι στίχοι κοσμικών τραγουδιών και ποιημάτων του 'Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη».]

Νέα Πορεία, έτος ΛΖ', 'Απρίλιος-Ιούλιος 1991, άρ. 434-437. [Στις σσ. 50-55 Μ. Γ. Μερακλή, «'Η γλώσσα του Παπαδιαμάντη».]

Γραφή (του Πολιτιστικού 'Οργανισμού Δήμου Λάρισας), Φθινόπωρο '91, τεύχος 16ο [Στρατη Πασχάλη, «'Η κλασικότητα του Παπαδιαμάντη» σσ. 211-215, "Ανας Μπέζαντ, «Τί συμβαίνει μετά θάνατον; Είκοσάι και πειράματα» μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη, ανακοίνωση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, σσ. 216-218].

Δελτίο, Τά Νέα του Ε.Λ.Ι.Α., άρ. 25, 'Οκτώβριος - Δεκέμβριος 1991. [Για την Έκθεση «'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης» στην Έλληνοαμερικανική Ένωση και για τó Διήμερο Παπαδιαμάντη στη Λευκωσία, σ. 11.] 'Αρ. 26, 'Ιανουάριος - Μάρτιος 1992. [Για τή μικρή Έκθεση Μωραϊτίδη (βλ. 'Ημερολόγιο) στο 'Ιδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, σ. 8, και για τίς παπαδιαμαντικές εκδόσεις του Ε.Λ.Ι.Α., σ. 20-21.]

'Ακτή (Λευκωσίας), έτος Γ', τεύχ. 9, Χειμώνας 1991. [Στη σ. 8 τó ποίημα του Στέλιου Καραγιάννη «'Ενα όνειρο του κύρ 'Αλέξανδρου», σ. 159 σχόλιο του Νίκου 'Ορφανίδη «Και πάλι για τόν 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη» (για τήν προσπάθεια να ξαναχτιστεί ή εκκλησία του 'Αγίου 'Ελισσαίου), σσ. 164-165 βιβλιοκρ. του Νίκου 'Ορφανίδη για τó: 'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, [Τό λάβαρον] του Φώτη Δημητρακόπουλου, και στις σσ. 168-170 από τόν ίδιο βιβλιογραφική πα-

ρουσίαση και άποσπάσματα από τά βιβλία: Στέλιου Καραγιάννη 'Ο σχοινοβάτης και ή αιώρα, 'Ιωακείμ-Κίμωνα Κολυβά Λογική τής άφήγησης και ήθικη του λόγου, Φώτη Δημητρακόπουλου Παπαδιαμάντης και Σκιάθος.— Τεύχος 10, "Ανοιξη 1992 [στή σ. 324 σημείωμα του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου «Τά βάσανα τής 'Φόνισσας'»].— Έτος Δ', τεύχ. 13, Χειμώνας 1992. [Στις σσ. 65-90, Λευτέρη Παπαλεοντίου, «Δύο Κύπριοι διηγηματογράφοι: Νίκος Χατζηγαβριήλ - Κ. Γ. 'Ελευθεριάδης» (ó Κ. Γ. 'Ελευθεριάδης μιμήθηκε τόν Παπαδιαμάντη. Δείγμα μπορεί να δεί ό άναγνώστης στο βιβλίο *Μέ τόν τρόπο του Παπαδιαμάντη*, «Κέδρος», όπου δημοσιεύεται τó διήγημά του («'Εύτυχής Πρωτοχρονιά») και σ. 112 βιβλιογραφική παρουσίαση (και άποσπάσματα) από τόν Νίκο 'Ορφανίδη του βιβλίου του 'Ηλ. Χ. Παπαδημητρακόπουλου, *'Επί πύλων αέρας νυκτερινής*.]

Τó Παραμιλητό, τεύχ. 11, Χειμώνας 1991-1992. [Στη σσ. 171-175 'Ηλία Χ. Παπαδημητρακόπουλου, «'Εγκώμιον του διηγηματογράφου».]

Πρωτότον, Διηγηταίο 'Αγιορειτικό Δελτίο, Περίοδος Β', Μάρτιος-'Απρίλιος 1992, άρ. 34. [Πρεσβύτερου Κωνσταντίνου Καλλιανού, «Μία Πνευματική συγγένεια ('Αλέξανδρος Μωραϊτίδης και Γέροντας Δανιήλ Κατουνακιώτης)», σσ. 43-48. 'Εκτενείς μνείες του Μωραϊτίδη και στις σελ. 35 και 40-41 (άποσπάσματα για τά Κατουνακία από τó *Μέ του βορηά τά κύματα*).]

'Αντί, τεύχ. 485/24.1.1992. [«'Αγνωστη επανέκδοση» σ. 50, έπιστολή του Χ. Π. 'Ανωπολίτη για τά διηγήματα του Μπρέτ Χάρτ, μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη.— Τεύχ. 486/7.2.1992. [«Παπαδιαμαντικά», σ. 50, άπάντηση του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου στον Χ. Π. 'Ανωπολίτη.] — Τεύχ. 491/17.4.1992. [Ν. Δ.

Τριανταφυλλόπουλου «Στοιχεία συγκριτικής κητολογίας. Α' 'Ο Λεβιάθαν και τὰ γκαβοντόλια» (παράλληλα κείμενα τοῦ Χ. Μέλβιλ και τοῦ Μωρατίτιδη)].— Τεύχ. 500/7.8.1992 [Δημήτρη Τσατούλη, «Ειδολογικές συμβάσεις, προθέσεις και ἀναιρέσεις» (βιβλιοκρ. τοῦ «Παπαδιαμάντης και ἠθογραφία ἢ ἠθογραφίας ἀναιρέσεις» τοῦ Χριστόφορου Μηλιώνη) σ. 65. Στὴν ἴδια σ. σημείωμα τοῦ «Χαρτοκόπτη» γιὰ τὰ Παπαδιαμαντικά Τετράδια].

Ναυτική Πνευματικὴ Καλλιέργεια, ἔτος 6ο, ἀρ. 33, Μάιος - Ἰούνιος 1992. [Μάρκου Τουαίν, «Τὸ σκάφος τοῦ Κολόμβου», μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη (ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «Ἡ Κιβωτὸς τοῦ Νῶε και αἱ τριῆρεις τοῦ Κολόμβου»), ἀνακοίνωση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, σσ. 172-177.]

Πλανόδιον, τεύχ. 16, Ἰούνιος 1992. [Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, βιβλιοκρ. τοῦ: Νέστορα Μάτσα, "Ἄν δεῖς τὸν κῆρ- 'Αλέξανδρο...», σσ. 437-438 (νὰ διορθωθεῖ στὴ σ. 438, στήλη α', στ. 14-15 τὸ «[γρ. ἔθιμα]» και νὰ γραφεῖ «[γρ. ἤθη]»· τὸ παράδοξο λάθος νὰ καταλογιστεῖ στὸ συντάκτη τῆς βιβλιοκρισίας), τοῦ ἴδιου, «Συγγνωστὲς μεταφραστικές λαθροχειρίες τοῦ Παπαδιαμάντη», σσ. 459-460.]

ΔΙΑΦΟΡΑ

«Ἡ νῆσος Σκιάθος», κείμενο τοῦ Γιάννη Κοντοῦ στὸ ὀκτασέλιδο γιὰ τὴν ἐκθεση τοῦ Γιάννη Μιχαηλίδη «Σκιάθος» (11/2 - 4/3/1993) στὴν Αἴθουσα Τέχνης 'Αστρολάβος.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

(Μικρὴ ἐπιλογή)

«Ἡ Ἐποχή», 11 Ὀκτ. 1992, Μ. Θεοδοσοπούλου, «'Αγαθὸς ἀδελφός» (βιβλ. τοῦ: 'Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Τὰ Ἀθηναϊκά διηγήματα και δύο δοκίμια γιὰ τὸ χρόνο*), 25 Ὀκτ. 1992, Τῆς ἴδιας «Χιοῦμορ τὸ ἀσεβὲς διὰ ψυχόσιασμα» (βιβλ. τοῦ: Ἡλ. Χ. Παπαδημητρακόπουλου, *Ἐπὶ πτίλων αἶθρας νυκτερινῆς*) και ἐκτενὲς σημείωμα γιὰ τὰ Παπαδιαμαντικά Τετράδια.

«Ἡ Καθημερινή», 24 Δεκ. 1992, Ματθαίου Μουντὲ «Ἡ εὐωδιὰ τοῦ Παπαδιαμάντη», 25 Δεκ. 1992, Μαρίας Καραβία «Τὰ ἀθηναϊκά Χριστούγεννα τοῦ Παπαδιαμάντη».

«Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς», 25 Δεκ. 1993, Δημ. Μητρόπουλου «Παπαδιαμάντης, ὁ τῶν ἡμερῶν ἐπίκαιρος».

«Παιδεία και Πολιτισμός» (Χαλκίδας), ἀρ. 5, Ἄνοιξη 1992, Ἀθανασίου Γ. Μάργαρη «Εὐβοία και Παπαδιαμάντης».

Ὁ Ρασκολνικὸς διήλθεν εἰς τὸ νοσοκομεῖον ὄλον τὸ τέλος τῆς Τεσσαρακοστῆς καὶ τὴν ἑβδομάδα τοῦ Πάσχα. Ἀναλαβὼν τὴν ὑγείαν, ἀνεπόλησε τὰ ὄνειρα τὰ ὁποῖα ἐπεφοίτων κατὰ τὸν πυρετὸν εἰς τὴν κεφαλὴν του. Τῷ ἐφαίνετο τότε ὅτι ἔβλεπε τὸν κόσμον ὄλον μαστιζόμενον ὑπὸ φοβερᾶς καὶ πρωτοφανοῦς ἐπιδημίας, ἥτις ἐλθοῦσα ἐκ τοῦ βάθους τῆς Ἀσίας, μετεδόθη εἰς τὴν Εὐρώπην. "Οἱοι ἔμελλον νὰ θερισθῶσι, πλὴν μικροῦ ἀριθμοῦ προνομιούχων. "Ἔντομα νέου εἴδους, μικροσκοπικὰ ὄντα, εἰσέδυσον εἰς τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τὰ ὄντα ταῦτα ἦσαν πνεύματα, πεπρωκισμένα μὲ νοῦν καὶ θέλησιν. Οἱ προσβαλλόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἄνθρωποι καθίσταντο εἰς τὴν στιγμὴν παράφρονες καὶ μανιώδεις. Ἐν τούτοις, παράδοξον πρᾶγμα, οὐδέποτε ἄνθρωποι ἐπίστευσαν ἑαυτοὺς τόσο φρονίμους, τόσο ἀσφαλῶς κατέχοντας τὴν ἀλήθειαν, ὅσον ἐπίστευον ὅτι ἦσαν οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι. Οὐδέποτε εἶχον πλεονα πεποιθήσιν εἰς τὸ ἀλάνθαστον τῆς κρίσεώς των, εἰς τὸ ἔδραϊον τῶν ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων των καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν των. Πόλεις, χῶραι, λαοὶ ὀλόκληροι προσεβάλλοντο ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου καὶ ἔχανον τὰς φρένας. "Οἱοι ἦσαν ἐν παροξυσμῷ καὶ ἀνίκανοι νὰ ἐννοήσωσιν ἀλλήλους. Πᾶς τις ἐνόμιζεν ὅτι κατέχει μόνος τὴν ἀλήθειαν, καὶ βλέπων τοὺς ὁμοίους του, τοὺς ἄκτειρεν, ἀπηλπίζετο, ἔτυπτε τὸ στήθος, ὠδύρετο, καὶ ἔσχιζε τὰς χεῖρας. Δὲν ἠδύναντο νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, δὲν εἴξευραν ποῖον νὰ καταδικάσωσι καὶ ποῖον ν' ἀθωώσωσιν. Ἐφόνευον ὁ εἷς τὸν ἄλλον ὑπὸ ὀργῆς καὶ λύσσης. Συνήρχοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὅπως ἀποτελέσωσι μεγάλους στρατοὺς, ἀλλ' ἅμα ἀρξαμένης τῆς ἐκστρατείας διχόνοια εἰσέπιπτεν ἀποτόμως εἰς τὰ στίφη ταῦτα, αἱ τάξεις διελύοντο, οἱ μαχηταὶ ἐφάρμων κατ' ἀλλήλων, ἐσφάζοντο καὶ κατετρώγοντο. Εἰς τὰς πόλεις ὁ κῶδων τοῦ κινδύνου ἐσημαῖνε πανημέριος, φόβος καὶ τρόμος ἐπέπεσε τῇ κτίσει, ἀλλὰ πόθεν καὶ διατί ἐσημαῖνετο ὁ κίνδυνος; οὐδεὶς ἐγίνωσκε καὶ ὁ κόσμος ὅλος διετέλει ἐν ταραχῇ. Ἐγκατέλειπον τὰ κοινότερα ἐπαγγέλματα, διότι ἕκαστος ἐπρότεινε τὰς ἰδέας του, τὰς μεταρρυθμίσεις του καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ συμφωνήσωσιν ἢ γεωργία εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ.

Θ. Δοστογιέφσκη, *Τὸ Ἐγκλημα καὶ ἡ Τιμωρία*. Μετάφρασις Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. Ἐκδ. «Ἰδεόγραμμα», Ἀθήνα 1992, σελ. 495-6.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ ΤΟΥ 1ου ΤΕΥΧΟΥΣ

- Στή σελ. 2, στ. 8, ἀντί *μετάφραση* γρ. *μεταγλώττιση*.
- Στή σελ. 52, στ. 22, μετά τὸ *μονόγλωσ-*
σος νὰ τεθεῖ ἐρωτηματικό.
- Στή σελ. 52, στ. 25, τὰ εἰσαγωγικά πε-
ριλαμβάνουν καὶ τὸ *ὡς πᾶμε*.
- Στή σελ. 54, στ. 14, ἀντί *γεμίζω* γρ.
γεμίζ'ν.
- Στή σελ. 56, στ. 7, διάβαζε *ἐκ-ξηροχω-*
ριτισμό.
- Στή σελ. 58, στ. 17, διάβαζε *θεωροῦσα*.
- Στή σελ. 60, στ. 18, διάβαζε *μνέω*.
- Στή σελ. 60, στ. 27, διάβαζε *προσφιλοῦς*
του.
- Στή σελ. 67, στ. 1, διάβαζε Ν. Δ. ΚΑ-
ΡΟΥΖΟΣ (1926-1990).
- Στή σελ. 69, στ. 21, διάβαζε *ἐκλιπαροῦ-*
σι. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα διορθωτέα
στὴν «Πλατεῖα πύλη», ποὺ δὲν πρέ-
πει νὰ καταλογιστοῦν στὸν τυπογρά-
φο.
- Στή σελ. 81, στ. 36, διάβαζε *βρέφους*.
- Στή σελ. 138, οἱ στίχοι «Κακῶν δὲ πλῆ-
θος... θανεῖν» νὰ διαβαστοῦν μετὰ
τὸ δίστιγμο τοῦ στ. 5.
- Στή σελ. 154, στ. 22, διάβαζε Ν. Δ.
Τριανταφυλλόπουλου.